

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

Із чеських поетів.

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ. **Рідній мові**; ПЕТР БЕЗРУЧ. **Бернард Жар**; ФРАНЯ ШРАМЕК. **Рапорт**; О. ТЕЄР. **Серце моє...**; ФРАНТИШЕК ГЕЛЬНЕР. **Не жду нічого...**; ВІЛЕМ ЗАВАДА. **А все ж таки**; ЙОЗЕФ ВАЦЛАВ СЛАДЕК. **Циклоп**; МИРОСЛАВ ФЛОРІАН. **Простий мотив**; ІВАН СКАЛА. **Відвідини озера Розлив**; ЯН ПІЛАРЖ. **Радянській країні**.

БЕРНГАРД КЕЛЛЕРМАН. **Блакитна стрічка**. Роман. (Закінчення).

3

32

СТАТТІ, НАРИСИ

КУРТ ЗАНДНЕР. **Країна в Альпах**.

8

ПЕТРО КРАВЧУК. **Про нього знають канадські українці**.

27

Б. КРИЖАНІВСЬКИЙ. **Як гаснуть зірки**.

108

Т. ЯКИМОВИЧ. **«Театр абсурду»**. (Закінчення).

132

В. ЗАЙЦЕВ. **Співець Адріатики**.

146

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,

«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ,

У. ШІРЕР. **Ніч довгих ножів**.

114

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Михайло Стельмах. Кров людська не водиця (угорською мовою); Еміль Сіссе. Ассіату—вересень. 157

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА 119

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

ЯЦЕК ГЛУСЬКИЙ. «Просимо до нас не дзвонити!» 19

Зашифровані мільйони. 21

Куди зник каучуковий легіон! 22

Музи містера Хілтона. 25

Берег Слонової Кості. 128

НАШІ ІНТЕРВ'Ю 18

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 148

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 154

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 24, 26, 29, 160

Головний редактор О. І. Полторацький

Редакційна колегія:

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш,
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

«Весь мир» (на українском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи: 3-20-82.

БФ 00855. Підписано до друку 17/І-1964 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20.
Зам. 04484. Тираж 24.570. Ціна 60 к.

Видавництво «Радянський письменник». Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, вул. О. Довженка, 1.

ІЗ ЧЕСЬКИХ ПОЕТІВ

Чеська література, зокрема чеська поезія, посідає своє визначне місце в загальнослов'янському літературному процесі — і в процесі світовому. Народилась вона і зроста в боротьбі за національні свої права, позначена — в особі кращих, провідних представників — рисами світлої гуманності, демократизму, обстоювання соціальної справедливості. Українсько-чеські літературні і громадські взаємини осяяні в минулому перегуком Шевченка з Шафариком, невтомною діяльністю Франка-вченого і Франка-поета, що стільки зробив для слов'янського єднання й порозуміння, для популяризації у нас кращих зразків чеської літератури. За наших днів ці взаємини поглиблюються і поширюються.

У добірці, яку ми пропонуємо нині читачам, подано твори кількох чеських поетів, починаючи від Сладка, Врхліцького та Безруча і кінчаючи нашими сучасними Грубіним, Флоріаном та ін.

Як і в кожній національній поезії, є в поезії чеській різні течії, напрямки і манери, є боротьба стилів і боротьба думок. Звичайно, в невеликій журнальній добірці важко дати про все це уявлення. Антологія чеської поезії, яку подали недавно до друку українські радянські поети, очевидно, якоюсь мірою допоможе в цій справі. А нині хочеться вірити, що переклади з різних чеських поетів, виконані різними поетами українськими, привернуть увагу читачів нашого журналу до могутньої поезії братнього чеського народу, — поезії, що попри всю розмаїтість форм позначена єдністю своєї ідейної підоснови.

М. РИЛЬСЬКИЙ

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

(1853—1912)

РІДНІЙ МОВІ

Ти як музика тиха
в закоханих устах,
в тобі мов травень диха
у квітах і вогнях.

Ти як фанфари слави
в переказах старих,
Ти здобула нам право

серед племін людських.

Ти — бору шум одвічний,
ти — танці наших лук,
ти й плач, і грім величний,
ти — серць народних стук!

Вливає силу в кволих

могутній голос твій.

Ти — грізний грім на сполох,
вітчизни вартовий.

Ти не даєш заснути,
бо ж не подоба спати,
як хоче вбивця лютий
тебе із уст відтяти!

Переклав Максим РИЛЬСЬКИЙ

БЕРНАРД ЖАР'

Бернард Жар із Фридка. Тому й відцурався народу свого, що зробився немилий Бернардові Жору.
Дітей своїх любить і жінці він годить, неділю святкує, до церкви ходить, на добре напутити хоче родину, тому-то й піклується без упину, щоб мови мужицької в домі не чули — хіба що озветься челядник із двору, — отак заманулось Бернардові Жору.

Бернард Жар із Фридка. Тому й відцурався він матері, й соромно часом за неї Бернардові Жору.

Гостей ото скличе, бувало, додому, а матір — із дому. Адже відомо — мужицькою мовою тільки й говорить, не вміє, не вчиться ліпшої мови, то як же, невже червоніти синкові? Чи швидко проклятий цей винищать звичай? Чи довго ще жити цій мові мужичій? Принаймні її вже позбудеться скоро на ринкові дім, що належить Бернардові Жору.

Злий гість завітав, хоч некликаний наче: хазяїн в гарячці лежить на постелі, зарадити й лікар не зміг цій причині, і жінка сумна, й діточки невеселі (а мати надворі плаче).

І все він говорить
Мужицькою мовою щось в маячінні:
до чого фантазія змушує хвора
Бернарда Жора!
Гудуть-заливаються фридецькі дзвони,
труну спускають у землю,
і панською мовою молиться хор,
і панською мовою хрест промовляє,
що ніби-то з миром отут спочиває
Бернард Жор.

А хто це придибав на цвинтар тихенько?
Пани розійшлися, — з'явилася мати.
Мужицькою мовою молиться ненька
(то в неї не впертість або непокора,
не вміє інакше — вродилась у горах!),
шепоче свої молитви ледве чутно,
щоб не розгнівити, з труни не підняти
небіжчика сина,
Бернарда Жора.

Переклав Григорій КОЧУР

РАПОРТ

Як завжди, на лівому фланзі
Останній стою.
Про що говорити буду,
Не знає
Жоден солдат в строю.
Носки нарізно, зімкнуті п'яти,
Буду про сон свій рапортувати,
Про муку свою.

Рапортую, пане капітане,
Який то сон приснивсь мені:
Була війна, і я між трупів
Лежав убитий на війні.

І тут ваш кінь також упав на полі, —
То, певне, з божої нам волі
Конати разом довелось в огні.
До ранку йшлося, бо місяць був червоний,
І кінь ваш голову підняв,
Та дивно, — як і я, у животі він
Від кулі дірку мав.
І жаль застиг в очах конячих,
А з них дивився хтось, питав неначе,
І руки хтось ламав.

Кругом луги, люцерни запах,
Ранкова тиша нив...

¹ Бернард Жор, зрікаючись рідної мови, міняє її вимову свого прізвища, надаючи йому «панської» форми «Жар». П. Безруч писав про цей вірш в одному з своїх листів: «Я в цьому вірші хотів схарактеризувати фридецьких ренегатів і свого дядька: п'ятнадцять років тому я поїхав до нього, хлопчина, сповнений радощів, поцілував йому руку й заговорив по-чеському. Мій

дорогий дядько, що німецькою мовою володів гірше, ніж я, насупився, вся приязнь пропала, і відповів (ламанною німецькою мовою): «Любий мій, у нас по-богемському тільки з наймичкою можна говорити». П'ятнадцять років цей ляпас палав у мене на обличчі, я радий, що можу його повернути. Я йому цього вірша пошлю, він пізнає себе».

А кінь із черевом пробитим,
Чим кінь той завинив?
Хтось їздив ним. Його не стало.
І очі болісно питали,
І меркнули вони.

З вітрами б знов на повну силу
Летіти, мчать йому.
О, любе сонце, вітре милий,
Невже кінець? Чому
Вже не дзвеніти більш підкові?
Чому на небі стільки крові
І все летить в п'їтьму?

Рапортую, пане капітане,—
Я мушу дати звіт,—

Тваринні очі ті питали,
Вилазили з орбіт,
Кричали криком із одчаю:
Чого мремо? — Хіба я знаю,
Чи поясню як слід?

Рапортую, пане капітане:
Усі солдати, як один,
З наказу мусять воювати,
Вмирать від куль і мін.
Та коней бережіть від страти,
Бо вміє страшно кінь питати,
Чому не мусить жити він...

Переклав Дмитро ПАЛАМАРЧУК

О. ТЕЄР

(1880—1917)

* * *

Серце моє моїй волі сказало:
чому ти мене віддаєш на поталу?
Ламлеш чому? Лист зриваєш чому?
Чом нищиш у гніздах пісенну юрму?

Бажаю весною повітря солодкого,
сп'яніти од щастя — нехай від короткого,
хай грає, хай пахне, хай квітне мій крок
у золоті сонця, у сріблї зірок.

Серцю моєму відмовила воля:
що ж, пещеним добре — така їхня доля:

життя промайне у спокійному щасті,
немає мене — то немає й напасті.

Навіщо ж родитись?

Палаймо! Горім!

Вода ми і пара?

Чи блискавка й грім?

Я — господиня,

ти — раб обезкрилений,

мов племінь свічі перед бурею схилений!

Переклав Іван ДРАЧ

ФРАНТИШЕК ГЕЛЬНЕР

(1881—1914)

* * *

Не жду нічого від реформ,
від тих нових засад і норм,
люблю удари молота,—
тріщи, стіно, поколота,
поколота від молота.

Світ буде тим, що й був постійно,
життя постійно безнадійне,
та маєш, друже, руки ти,

об стіни можеш гупати,
об тлінні стіни гупати.

Гей, над моєю головою
червоний стяг зове до бою,
червоний стяг несе загин
для тих одвічних стін,
для тих одвічних стін.

Переклав Володимир ЛУЧУК

А ВСЕ Ж ТАКИ

Я вже немов громадська сповідальня,
сумних зізнань і сповідей архів.
Гріхи всесвітні я беру на себе,
то ж як я дам відпущення гріхів?

Я вже немов лікарня, де немає
кутка без хворих, немічних, калік.
Я ж сам терплю на всі недуги людства,
а кожен хворий так би в мене й зліг.

Я вже як той міський завізний цвинтар
де кість на кості, мертвих невпрогорт
Щаблями суму сходжу у глибини,
на саме дно штовховиськ і марнот.

Стонадцять раз на день я умираю,
я вже як дуб, обвуглений стократ.

Але просвітлень сонячні хорали
звучать зненацька над печаллю втрат.

Вуста життя, прикушені до болю,
пригублять мудру суму величин —
і промінь мислі раптом заіскриться
на світлих гранях явищ і причин.

В красу буття, на чисті верховини
виброджу з мли розгублень і зневір,
І кожну п'ядь пізнання відміряю
не кроком в ніч, а злетами до зір.

Колись в метро я сяду остаточне —
під мармур зим, під літа малахіт...
А звідти, все таки, благословлю я землю,
що зважився по ній пройти хоч мимохідь.

Переклала Ліна КОСТЕНКО

ЙОЗЕФ ВАЦЛAV СЛАДЕК

(1845—1912)

ЦИКЛОП

В підземнім мороці від глибини віків,
до горна прип'ятий, кує циклоп дбайливий,
стікає піт рясний з розкошланої гриви:
так робить іграшки для хтивих він богів.

Кує їх сотні літ, а все той самий спів
веде, працюючи,— задумливий, журливий.
Враз — блискавки в очах, скривився рот
у гніві,

як поклик радості з височини злетів.
Ні! Радість лиш одна освітлює титана:
настане день, коли побліднуть наче сніг
всі небожителі від вибуху вулкана! —

І в саяві вийде він напроти тронів їх
з чолом, що глибоко страждання поорали,
із молотом в руках,— могутній раб
повсталий!

Переклав Максим РИЛЬСЬКИЙ.

МИРОСЛАВ ФЛОРИАН

(нар. 1931 р.)

ПРОСТИЙ МОТИВ

Покійний батько мій чогось-то
пишноти зносити не міг,
і як життя прожив він просто,
так і в могилу просту ліг.

Над нею липа віти хилить,
і вітер листом шелестить.

Смерком матуся до могили
надійде стежку підмести,

і хвою вирівняє пильно,
і ще свіжішої нарве...
Ця рана гоїться повільно,
мабуть, уже й не заживе.

Коли ж вертається додому,
спокійна, лагідна така,
пірнувши в мрію невідому,—
всміхнеться всім, кого спітка.

Кому прожить без горя вдасться,
щоб ні сльозинки не вронить?
Якщо людей єднає щастя,—
ще більш недоля їх ріднить.

ІВАН СКАЛА

(нар. 1922 р.)

ВІДВІДИНИ ОЗЕРА РОЗЛИВ

У краю березового шуму,
в хаточці, де протяг басував,
я стояв. Поринувши в задуму,
там стареньку косу в руки взяв.

Дощ проходив скісно по долині,
вітер грав під вирізним дашком.
В ту хвилину наче б то дві тіні
знов пройшли багnistим бережком

Небом знову сиві хмари мчали,
вибігали тропи з мочарів...
Саме тут колись на берег стали
двоє руських добрих трударів.

В закутку багnistому й глухому,
де тремтів іржавим листям гай,
притулюсь курінь між бурелому.
Тут сховав вигнанця рідний край.

Щосвітанку брав він косу в руки
і покоси клав косар оцей.
Юний світ іскрився з-під перуки,
з Ленінових молодих очей.

Біля лампи, тут, в нужденній будці,
де й стола не приладнять як слід,
креслив він дороги революцій,—
і по них в майбутнє рушив світ!

Тут гриміли битви й перемоги,
били грози, падала роса,
але й досі в цій хатинці строгій
Ленінова збереглась коса.

В сонці сяють ленінські дороги!

Переклав Микола БАЖАН

ЯН ПІЛАРЖ

РАДЯНСЬКІЙ КРАЇНІ

Не треба, щоб голос твій линув ще вище:
любов і без цього є вічно-живою...
Ти, чеськая земле, ввійшла корневищем
В радянську; вона є — довіку з тобою!

Кінець гучномовству і слів гримкотінню!
сказати найтихше — ось втіха єдина,
як пахнуть троянди, глядять з-над вориння,
близькі й дорогі, наче перша хлібина.

У липових кронах листочки леліють;
сади розпускаються в травні зеленім.
Могили про неї сказати уміють,
ці кустики глоду, ця прозелень кленів...

Одне тільки слово — а воїни близько!
і пам'ять про них вже повік не вмирає —
коли ти шумиш, білокура берізка,
чи мати дитя в пелюшках доглядає...

Так само й мені це — до серця;
мій голос —
зворушений ніжним чуттям до людини,
любов'ю освячує пісню і колос,
і усміх радянської сонце-країни.

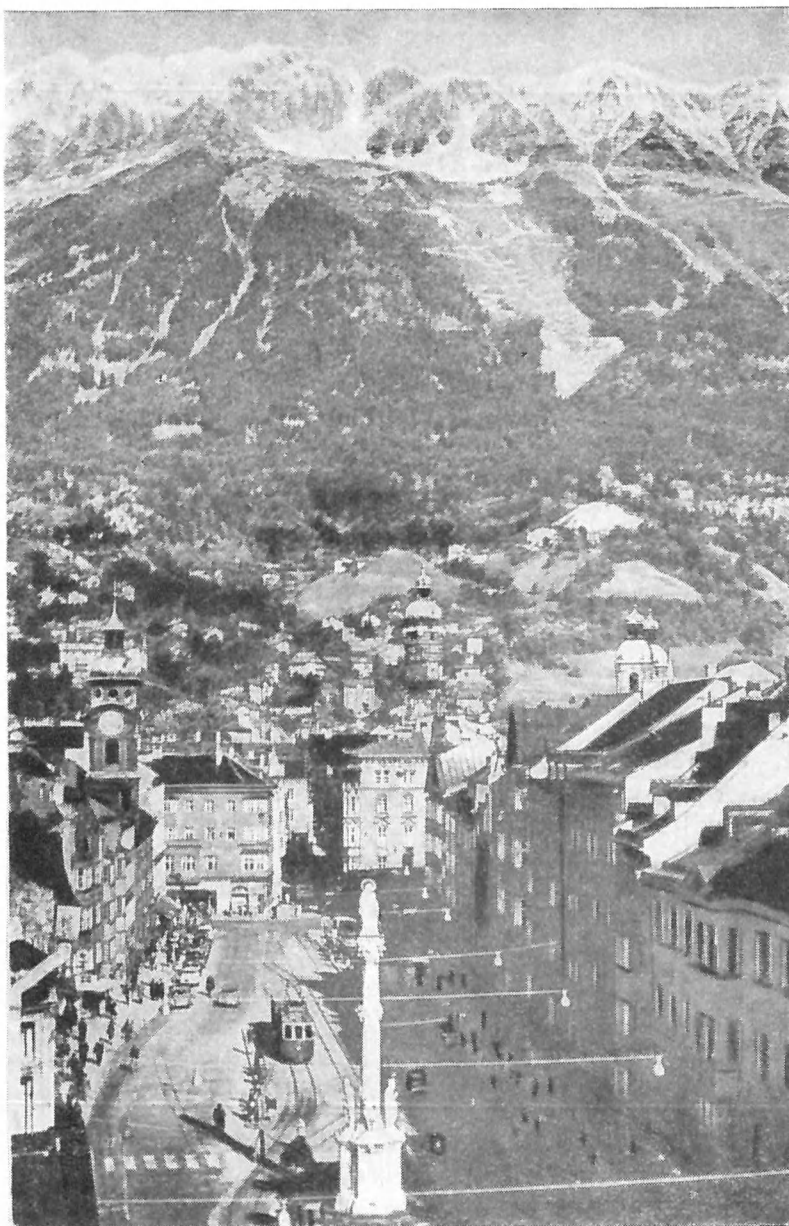
Переклав Олекса НОВИЦЬКИЙ

КУРТ ЗАНДНЕР

КРАЇНА В АЛЬПАХ

„ВЕСЕЛІ“ ТІРОЛЬЦІ

Дідько його знає, чого воно так виходить, але це бажання охоплює мене щоразу, коли я збираюся їхати в Австрію — перш за все заскочити бодай на короткий час у гори, щоб знову побачити льодовики! Ця туга поїняла мене й цього разу, перекресливши мій продуманий, складений за письмовим столом план. Я так детально все обміркував. Мандрівка, певна річ, повинна була розпочатися з Відня, де я мав намір написати загальний огляд країни, і все ж... При-

Столиця австрійського Тіролю — Інсбрук.

хильнику суворого розпорядку, пробач мені: спершу я їду в Ецталер, у Тіроль! Я вважаю це місце найпрекраснішим серед красот Австрії, самим втіленням гірської краси.

І ось переді мною у світлі лагідного проміння призахідного сонця, на фоні льодовика розкинувся Обергургль — населений пункт, що лежить найвище в горах, на висоті 1927 метрів над рівнем моря. Це, безперечно, один з найкрасивіших і

найчистіших гірських населених пунктів Австрії. Готелі й пансіонати, біленькі будиночки і безліч магазинів, у яких ви знайдете все необхідне для туристів: від дешевеньких банальних сувенірів до дорогих фотоапаратів. Тут курортник може одержати все, що йому тільки заманеться. Ліфт-крісло, яке зараз стоїть без дії, може перенести його на льодовик... Справді, як у казці, а надто коли пригадаєш, що тут іще кілька десятиліть то-

му не було нічого, окрім звичайнісінького гірського села, одрізаного від усього світу. Населений пункт дедалі більше розростається. Як його «філіал» уже засновано Високий Гургль, схоже на те, що незабаром усю цю околицю збираються забудувати готелями.

Звичайно, в цьому є і свої переваги, але не для всіх. Коли ви їдете сюди з пізнавальною метою, то часом можете і не знайти собі нічліг. По-перше, ночівля тут коштує страшенно дорого, а, по-друге, в розкішних готелях ви можете дізнатися про що завгодно, тільки не про саму країну та її населення. На щастя, в цих краях у мене є знайомий селянин. Отож я їду містечком, аж поки вуличка не впирається в загорожу для худоби, далі звертаю на дорогу, яка веде до самотнього будиночка. Він має такий вигляд, який раніше мали всі селянські будинки високогірних селищ. Вниз — кам'яний цоколь, угорі — потемнілі від негод балки й дошки, мініатюрні чотирикутні віконечка і гонтовий дах, привалений камінням, що поросло мохом. Сарай і сінник прибудовані до

стіни будинка, бо так у ньому краще зберігається тепло. Дорогоцінна купа гною лежить прямо посеред двору. Я виходжу з автомобіля й вузькими сінцями, у яких стоїть кадіб для масла і дерев'яні кухлі, крокую до дверей кімнати. Легенько стукаю й потім заходжу всередину. Хвиля тепла б'є мені в обличчя, саме топиться кахельна пічка, біля якої сохнуть порозвішувані панчохи. У тісній кімнаті навколо лампи, що ллє жовтувате світло, щільно одне поряд одного сидять за столом усі дев'ять членів родини. «Батько роду» — бородатий дід з люлькою в роті, селянин років сорока і дві жінки — його дружина та сестра. В усіх зморшкуваті, засмаглі від сонця обличчя; жінки передчасно постаріли од важкої праці. Троє синів селянина також сидять за столом. З виразу облич цих юнаків видно, що вони щиро раді несподіваному гостеві, оскільки гість завжди вносить якусь різноманітність у їхнє життя. Дві «дівки» — бідно, але чисто вбрані дівчатка — соромливо мені всміхаються.

— Ну от, значить, ти ще раз приїхав. Вже п'ять років, як ми тебе не бачили, — каже господар замість привітання.

— Хочеш їсти? — запитує господарка.

Тут багато не говорять. Хто прибув здалека, напевно, хоче їсти. Поки що це найважливіше, а все інше прийде само собою.

Трьох парубчаків господарі переселили в інше місце, а їх кімнату віддали мені. І хоч ці вузькі, на високих ніжках селянські ліжка завжди нагадують мені катафалк, а від полатаної у багатьох місцях постільної білизни, хоч яка б вона була чиста, їхнє пліснявою, я спав міцно і прокинувся пізно.

Вся родина давно вже пішла на роботу, лише гос-

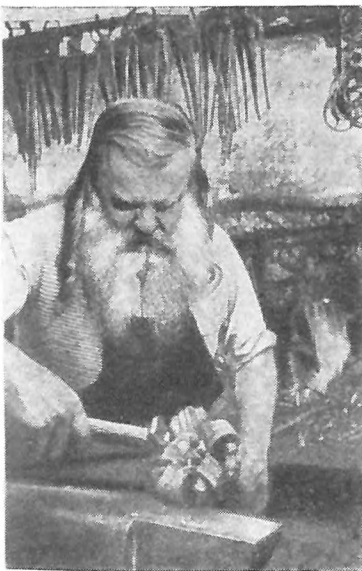
подарка готувала мені снідання. У каві, видно, було більше домішок із солоду та різних сухих ягід, аніж кавових зерен. Але для селянина-горянина натуральна кава — надто велика розкіш, яку він собі дозволяє нечасто. Зате тим більше смакував мені поданий господаринею хліб власної випічки із свіжим маслом.

Після сніданку виходжу надвір. На лавці біля будинку гріється на сонечку дідусь, коло його ніг чотирирічна онука грається лялькою, зробленою з якоїсь ганчірки. Я підсідаю до старого, щоб трохи побалакати з ним.

— Я вже годжуся тільки в няньки, — каже він з такою посмішкою, ніби за свою бездіяльність мусить вибачатися.

Лагідний вітерець грається білою бородою і сивим волоссям старого. Його засмагле на сонці, зморшкувате обличчя має стомлений вираз. Тільки очі під кошлатими бровами ще й досі напрочуд жваві й ясні. Час від часу він кидає у далечинь гострий погляд, і у такі хвилини нагадує чимось хижого птаха.

Дім стоїть на пагорбі. Вдалині у яскравому світлі дня видніється село. Луки навколо будинків мають такий густозелений колір, що в порівнянні з вигорілою травою на схилах здаються майже неприродними, намальованими. Ці маленькі «газончики» — наслідок невтомної, важкої праці. Їх очистили від каміння і старанно удобрюють гноєм та нечистотами. За цими діляночками землі якнайпильніше доглядають, щоб мати змогу хоч трохи запастися сіном на довгу зиму. Влітку годівля худоби не становить труднощів, оскільки альпійські трави являють собою дуже корисний і поживний харч для загартованих, невибагливих до харчів гірських порід худоби. Інша справа взимку. Укосить сіна

Сімдесятирічний тирольський коваль-художник Йозеф Інфельд.

на альпійських луках неможливо, тому що трава там надто коротка, а ґрунт кам'янистий. Того, що можна виростити за літо на невеликих угноєних ділянках, здебільшого не вистачає для худоби, отож доводиться влітку збирати кожну травинку, до якої тільки може дістатися людина. Звичайно, на деяких гірських схилах, там, де є волога і де ґрунт плідніший, росте височенька трава, і її можна було б скосити. Але часто ці схили такі круті й розташовані серед таких прямовислих скель, що косареві доводиться прив'язуватися, щоб не зірватися з кручі. Доставка сіна вниз справа така ж небезпечна для життя людини, як і косовиця.

У горах на висоті 2000 метрів, де розташовані села верхнього Ецталера, окрім трави ніщо не росте й не досягає, і тому життя бідного верховинця — це одвічна боротьба з немилосердним камінням, снігом та суворими кліматичними умовами. Ось чому з деяких пір селянин-горянин усе більше захоплюється полюванням на іноземних туристів.

Старий поряд зі мною прикриває очі долонею й пильно вдивляється у протилежний схил.

— Отам угорі наші хлопчики пасуть сільську череду, — пояснює він, махнувши рукою поперед себе.

Я бачу лише кілька коричневих крапинок на зеленому тлі, які можна було б прийняти і за валуни, й лише коли підношу до очей бінокль, переконуюсь, що то дійсно худоба.

— Будемо сподіватися, що каміння більше не летітиме з гори. Торік у нас на пасовиську забило двох телят, — розповідає далі старий, — щодня я сиджу тут і дивлюся на гори. Але мені вже там не бувати. Я вже ні на що не здатний.

Він показує на прихилену до лави милицю, яку я лише

тепер помічаю, і, ляснувши себе по правій нозі, каже:

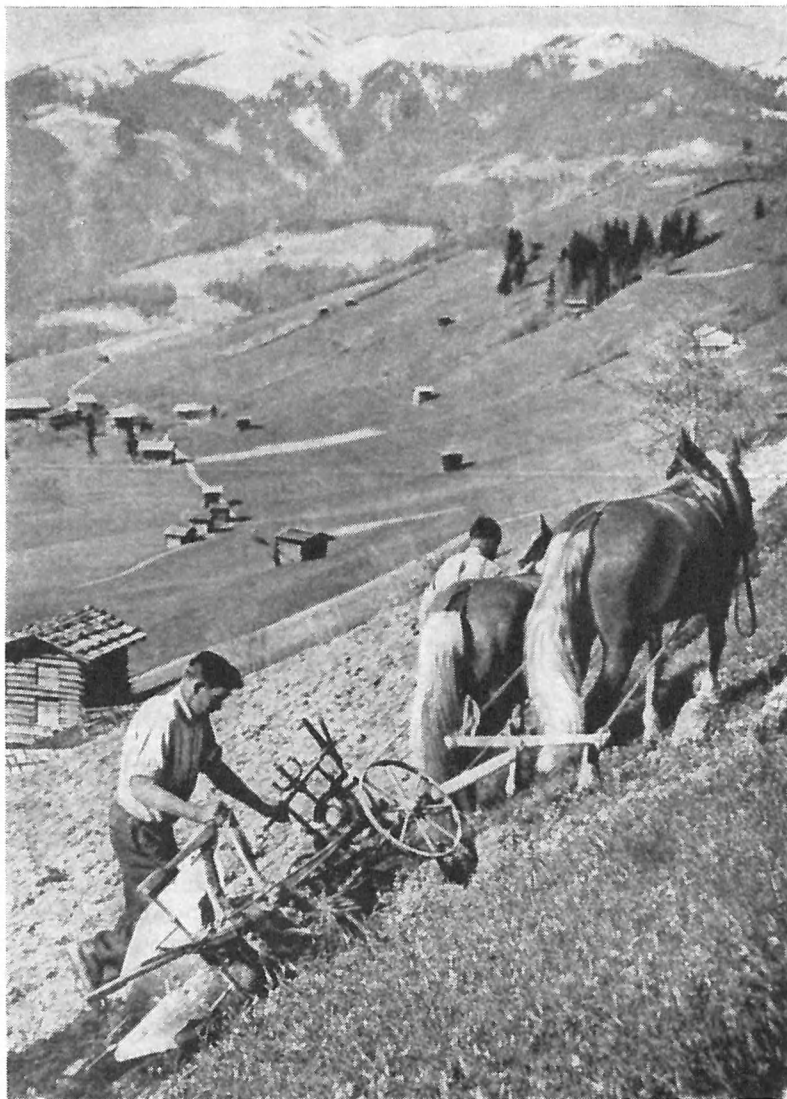
— Деревина.

— Як це сталося? — запитую я. Адже п'ять років тому, коли я востаннє жив у цій селянській родині, дідусь іще не жалівся на здоров'я.

Отож, три роки тому старий подався до своїх родичів у Вент, щоб допомогти їм трохи перебудувати хату. Коли він вирізував гонт, ніж якось вислизнув у нього з рук і вп'явся в ногу. Він негайно ж поклав на рану павутиння, а потім заліпив її смолою, щоб зупинити кров, але невдовзі розпочалася гангрена.

— Я мало не дав дуба, — зауважує старий, — та, може, воно таки було б і краще.

Це трапилося в лютому, коли дув теплий вітер. Лікар із Цвізельштейна не міг приїхати, тому що дорога на Вент була, — як це часто трапляється, коли взимку починає дути теплий вітер, — зовсім занесена сніговими лавинами. Тож дідусь уже зовсім зібрався помирати, покликав навіть священика. Але місцевий староста ще і ще раз по телефону звертався по допомогу. І ось, нарешті, на вертольоті австрійських збройних сил прилетів

Нелегко в горах обробляти поля...

Іноземні туристи біля каплиці в районі Зеефельд, збудованої в 1628 році.

хірург, який тут же ампутував дідусеві ногу.

— Інколи навіть ці новомодні вигадки стають у пригоді, — закінчує старий.

Справді, у порівнянні з усе ще надзвичайно примітивним сільським господарством верховинців різні нововведення можуть видатися селянинові-горянину «новомодними вигадками». Увесь Тіроль обплутаний автоматичною телефонною мережею, поза якою не залишилось бодай найменше гірське сільце. Канатні дороги та ліфти для лижників зроблені заради зручності чужинців. На будівництві шляхів працюють найсучасніші машини. І я переконаний, що скоро й до Вента буде прокладено таку ж саму зручну дорогу, яка веде до Обергургля. Нарешті, завжди готові до послуг рятувальної служби, стоять вертольоти. Але вся ця наймодерніша техніка анітрохи не полегшує тяжкої праці вбогого селянина.

Щоб відвернути увагу старого від його невеселих думок, я питаю, чи в нього є, крім сина, у якого він живе, ще діти?

— Аякже. Хіба ти про це не знав? — він сміється з моєї забудькуватості. — У мене було п'ять синів і три дівки. Двох хлопців від нас забрала війна, а одного, — старий махнув у бік гір, — засипало лавиною, коли він ніс козам у гори сіль. Тоді саме дув теплий вітер. Розумієш, у таку пору завжди небезпечно. Ще один з тих, що в мене лишилися, працює на фабриці в Ландеку. Так, у Ландеку. — Старий знову махнув рукою в далечінь, ніби це було десь за океаном, хоч до Ландека звідси всього якихось 40 кілометрів по прямій.

— Йому добре живеться, — веде далі старий. — Тільки в сім'ї щось у нього не ладиться. Одна з дівчат померла ще дитиною, друга вийшла заміж і переїхала до Інсбрука. Живе вона теж

непогано, її чоловік працює на приміській залізниці. З батьком лишилась одна Цензі. Ніяк не збагну, чому її ніхто не хоче брати, — старий усміхається, — хіба, може, тому, що вона трохи сварлива. Язик у неї й справді гострий.

За мить обличчя старого знову стає серйозним.

— Отакі-то справи, сиджу я тепер на місці, ні на що вже не здатний... — Він замовк і втупив погляд просто себе.

Важко навіть уявити собі, як могло статися, — роздумував я майже сердито, згадавши фразу однієї пісеньки, — що про тірольців пішла слава, ніби вони дуже веселі люди. Так, наче вони тільки те й роблять, що весело підстрибують на одній нозі, розмахуючи своїми капелюшками.

Тим, хто в Інсбруку, в ресторанах, на втіху іноземцям співають з тірольськими переливами й грають на цитрах, їм, може, й справді весело, або вони тільки вдають, що це так. Дійсно, який може бути привід для якихось надмірних веселощів у селян, що зо дня на день ведуть боротьбу за своє убоге животіння? Доля австрійських верховинців віддавна є важкою проблемою, яку неможливо розв'язати одним зниженням податків. Для тієї великої кількості дітей, що її має більшість селян, їхні дворища занадто малі, вони можуть прохарчувати не більше однієї родини, отож решта мусить переселятись у великі населені пункти.

Зворушливі, часом трохи комічні епітафії з їх примітивними малюнками і кострубатими віршами, які ми часто зустрічаємо в горах, як наприклад:

На цьому місці він знайшов
могилу,
Тут його лавина завалила,
Тут він був з коровою
своею —
Вічний спокій для душі цієї! —

свідчать про те, що тут на кожному кроці на людину чатує небезпека. Того привалило стовбуром дерева, іншого вбило каменем, той потрапив у лавину, а ще інший зірвався з скелі. У великих гірських селах умови життя більш-менш пристойні, але подекуди ще й сьогодні у глухих закутках високо в горах є окремі садиби, куди майже не заходить жодна стороння людина. Той, хто там живе, взимку протягом тижнів, а то й місяців, буває зовсім відірваний од світу. Діти в цей час звичайно не можуть ходити в школу, а коли хтось у родині занеджує, або станеться якесь нещастя, кожен мусить сам собі зараджувати, як тільки може. Про всяк випадок у сараї завжди стоїть власноручно зроблена труна. Якщо, скажімо, помер дідусь або бабуся, небіжчика кладуть у труну й виносять у сарай, на мороз, аж поки знову не стане доступною дорога, по якій можна відвезти його в долину на кладовище.

Ні-ні! У тірольців справді немає підстав бути надто веселими. Хоча більшість із них тепер і мріє про курортника, який добре платить, але загалом їхнє мовчазне, суворе життя майже не змінюється.

Щороку на початку літа величезні отари овець та кіз переганяються через італійський кордон з Південного Тіролю в Північний. Отара, в якій нараховується багато тисяч голів, у супроводі чабанів та собак переходить через льодовики Ецталерських Альп. Для людей і для худоби це надзвичайно стомливий і небезпечний перехід, успіх якого значною мірою залежить од примх погоди; кожної миті може зірватися хурделиця, й тоді над усім стадом нависає загроза. Але люди свідомо йдуть на ризик, бо північні схили Альп улітку значно багатші на вологу й дають поживніший корм, аніж випалені сонцем

південні схили. Восени стада худоби північних, а також південних тірольців знову переганяють в Італію, де на луках, які значно менше вкриваються снігом, худоба знаходить собі харч протягом усієї зими. Пастухами є здебільшого жителі Південного Тіролю. Цей щорічний переїзд худоби практикується з найдавніших часів, і старий пам'ятає багато різних випадків, які трапилися того чи іншого року.

На горі Ізель

Відомо, що Австрія—країна зимового спорту, перш за все лижного. В районі Альп під девізом «Учись замолоду!» бігають на лижах по засипаних снігом луках ба навіть діти чотири-п'ятирічного віку. І хоч пізніше не всі вони стануть майстрами, але серед такої численної армії лижників обов'язково виявляється багато талановитих спортсменів. Ось чому за останні десятиліття Австрія дала таку велику кількість переможців олімпійських ігор та інших змагань. В Австрії можна знайти безліч лижних трамплінів, а трамплін на горі Ізель поблизу Інсбрука було перебудовано до зимової олімпіади 1964 року. Тут змагаються австрійці й німці, стартують майстри із стрибків з трампліна Німецької Демократичної Республіки — навіть після того, як західнонімецькі політики виступили проти їх участі у спільних змаганнях. Одним з найбільш улюблених пунктів, де виховуються австрійські майстри зимового спорту, є, безперечно, Кіцбюель у Тіролі. Старовинне містечко видається мені тихим і спокійним. Канатна дорога на Півнячий Гребінь та різні ліфти для лижників щороку ремонтуються.

І вся ота маса людей, які щороку приїждять сюди, щоб у тій чи іншій мірі оволодіти «білим мистецтвом», повинна, звичайно, десь розміститися. Вони знайдуть у Кіцбюелі усе, що тільки їм забажається, окрім дешевого житла. Номери в готелях вартістю в 500 і навіть 1000 шилінгів на добу тут не рідкість, вечірні ж туалети і кабаре декому здаються важливішою річчю, аніж сніг та лижі. Для австрійця, що не має щастя жити в одному з містечок зимового спорту, такі райські закутки, як скажімо Цюрс або Санкт-Антон під Арльбергом, Бад-Гаштейн та Кіцбюель, здебільшого недоступні, тому що його гаманець не може конкурувати з гаманцем багатіїв з-за кордону. Він, як правило, влаштовується у відлюдних селянських хатах, або, одержавши відпустку, тікає із своєї славнозвісної країни зимового спорту кудись у Високі Татри, в Чехо-словацьку Соціалістичну Республіку.

Золото з води

За якихось 50 кілометрів на південь від Зальцбурга висота гір різко збільшується, і у Високому Тауерні ціла низка вершин, як скажімо Грос-Глокнер, Грос-Венедічер та інші, здіймається в небо на висоту понад 3000 метрів над рівнем моря. Вони вкриті вічним снігом та льодовиками. У давні часи в Тауерні шукали і знаходили золото, але нині про це свідчать хіба що залишки колишніх копалень та вже напівзабуті легенди. В наш час ці гори дають значно важливіше і корисніше «біле золото» — електрику.

Електроенергія — одне з найбільших багатств Австрії. Вона необхідна не лише для внутрішніх потреб країни, —

державна залізниця значною мірою, а в альпійських районах майже повністю, вже електрифікована, — електричний струм експортується також у Західну Німеччину, в Італію й Чехословаччину. А в недалекому майбутньому австрійська енергосистема повинна з'єднатися з великою об'єднаною енергосистемою соціалістичних країн.

Повсюди в Альпах повиростили гідроелектростанції, деякі ще будуються, інші вже дають струм. Могутні лінії високовольтної електропередачі перетинають і найбезлюдніші високогірні райони, і густонаселені долини нижньої Австрії. З усіх електростанцій країни Тауернська гідроелектростанція Глокнер-Капрун є найвеличнішою спорудою.

Коли прем'єр-міністр Хрущов на запрошення австрійського уряду зробив подорож по Австрії, йому з гордістю показали також цю гідроелектростанцію.

Головна споруда електростанції з її турбінами і могутньою відкритою розподільною станцією розташована біля підніжжя Тауерна в містечку Капрун неподалік од Целль-ам-Зее. Якщо вам схочеться оглянути цю споруду, ви можете за порівняно незначну суму з'їздити туди. Спершу автобус везе вас крутою дорогою з численними тунелями і поворотами високо в гори, потім ви пересідаєте в потужний підйомник, здатний піднімати навіть найважчі грузовики (вантажопідйомність його 60 тонн), і виходите прямо до першого водозбірника, до Лімбергської греблі, біля підосви якої розташована верхня електростанція. Вже тут перед вашими очима відкривається захоплююче видовище. Однак ще більш захоплююча подорож чекає на вас попереду, коли автобус доведе вас до оточеного льодовиками верхнього водоймища. Воно розташоване

Старовинний Зальцбург.

на висоті 2036 метрів над рівнем моря. Велетенські склепісті стіни з бетону, що стримують водяну масу, досягають висоти 120 метрів, а довжина гребеня греблі — понад 480 метрів. На поверхні ви побачите лише частину цієї могутньої споруди. Численних пробитих у скелях водонапірних штолень кілометрової довжини, насосних станцій і шахт — усього цього тут не видно. Певне уявлення про отой печерний світ можна дістати лише тоді, коли од верхньої електростанції спускатися знову на шосейну дорогу не автобусом, а страшенно довгим, як може видатися попервах, похилим підйомом, а потім свого роду шахтним поїздом. Коли взимку снігові лавини засипають шосейні дороги і вони стають непрохідними, зв'язок з верхньою електростанцією, насосними станціями та іншими спорудами електростанції підтримується виключно цим, надзвичайно важливим шляхом.

Електростанція Глокнер-Капрун, під час зведення якої застосовувались найпотужніші машини, будувалася

близько двадцяти років. Роботи по укладанню бетону на такій висоті можна провадити щороку протягом дуже обмеженого часу, і крім того, в розрідженому повітрі таку важку роботу здатні виконувати тільки абсолютно здорові, сильні люди. Лише для спорудження стін греблі водоймища на моховому ґрунті треба було укласти мільйон кубометрів залізобетону. Декому може видатися мало ймовірним, що такого роду будівництво можна провадити біля самої кромки льодовика, а про всі труднощі й небезпеки, які на кожному кроці чатували на будівельників, нині свідчить пам'ятник з написом: «Ця споруда — наслідок праці й жертв». Пам'ятник має нагадувати про багатьох робітників, які загинули від нещасних випадків під час будівництва.

Вся електростанція — це свого роду акумуляторна фабрика. Електроенергію, як відомо, поки що можна зберігати лише в незначній кількості, наприклад, у свинцевих акумуляторах. Тут з метою збереження електро-

енергії збирають воду, яка приводить у рух турбіни, і тим самим досягають одного ефекту. Влітку Глокнерські електростанції здебільшого працюють не на повну потужність, а часом і зовсім не працюють, і вода, яка збігає внаслідок танення льодовиків, поступово наповнює водоймища. Для того, щоб зібрати якомога більше дорогоцінної води, в горах пробрили майже дванадцятикілометрової довжини штольні до одного з віддалених водозбірників. Але цей водозбірник лежить на тридцять шість метрів нижче за верхнє водоймище. Отже, воду доводиться перекачувати вгору могутніми насосними станціями, які приводяться в рух електрикою. Однак це окупається, тому що ця вода повертає в багато разів більше енергії, ніж було затрачено на її перекачування.

Коли взимку гідроелектростанції працюють на повну силу, виробнича потужність агрегатів Глокнерської станції становить у середньому 332 000 кіловат, а річне виробництво електроенергії може досягти 830 мільйонів кіловат-годин.

Моцарт жив у Зальцбургу

Я дуже добре знаю Зальцбург, і все-таки щоразу, коли я приїжджаю сюди, мене знову й знову охоплює таке хвилювання, якого я не відчуваю в жодному іншому місті. Тож даруйте мені, але спершу я мушу трошки вилити своє захоплення.

Зальцбург, як на мій смак, — найчарівніше і найбільш австрійське місто серед усіх міст Австрії. Коротенько про його історію: з римського міста Ювавум врешті утворився середньовічний Зальцбург, резиденція архієпископів. Ці архієпископи правили у своєму маленькому «Римі

на північ од Альп» так само повновладно, як це робило багато інших вельможних панів з духовенства Священної Римської імперії, наприклад, у Трірі, в Кельні, в Майнці та Бамбергу. Тільки під час війни з Наполеоном вони втратили свою світську владу. Багато старовинних будівель Зальцбурга зведено італійськими майстрами.

І цього разу мені пощастило — погода була хороша. Як і скрізь на схилах Альп, де хмари купчастся понад усіма більш-менш високими хребтами, в Зальцбургу досить часто випадають дощі. Згідно з статистикою, річна норма опадів становить тут понад 1000 міліметрів (у Берліні — 570 міліметрів), а зальцбурзький дрібний дощ запам'ятовується всім, хто побуває в цих краях. Всупереч наведеним статистичним даним, місто на річці Зальцах зустрічає мене особисто на диво привітно. Під час моїх відвідин цього міста щоразу вдень яскраво світило сонце, а вночі — місяць або зорі. А в такому освітленні Зальцбург здається куди привабливішим, ніж за пеленою дощу й туману.

Музичні фестивалі у верхньому Зальцбургу, старовинні будиночки, що туляться до скелі, вузькі мальовничі вулички і плескіт фонтанів, сад Мірабель, мости через Зальцах і стародавнє кладовище з печерами, в яких колись жили пустельники... — все це сповнене чарівної краси. Якщо взагалі можна сказати, що від кам'яних стін десь віє музикою, так це тут. Мені здається, що Моцарт міг народитися тільки в Зальцбургу. Інколи мимоволі зупиняєшся, щоб прислухатись, чи від древніх мурів не полинуть звуки його «Чарівної флейти».

Якщо у вас немає анітрохи фантазії, ви почувете, певна річ, лише гуркіт численних автомобілів. Хоча в Зальцбургу нараховується всього

якихось 110 000 жителів, це — велике місто. Зранку до вечора пливе потік автомобілів поміж світлофорами та поліцейськими, що регулюють вуличний рух, по вулицях, площах і мостах. Поки цей рух не виходить за певні межі, ці витвори техніки майже не заважають, більш того, вони здаються органічною складовою частиною міста, так ніби справжня краса пізнається лише в контрастах між старим і новим. Надокучливим стає автомобільний гуркіт у розпалі курортного сезону. А під час фестивалів вуличний рух починає нагадувати дику оргію; в цей час на вузьких вулицях поміж автомобілістами спалахують справжні битви. Боротьба за місце для стоянки в центрі Зальцбурга стає відчайдушною, але безнадійною справою.

На щастя, зараз тут нема фестивалю.

Будиночок на околиці міста, в якому я поселився, належить банківському службовцю. Це спокійний, розсудливий чоловік. Він має чарівну молоду дружину та двох добре вихованих дітей. Ванна та вбиральня в будиночку, успадкованому ним від батька, обладнані, видно, недавно, бо у ванній ще немає води, а в убиральні — електрики.

Ремонтують і будують в Австрії в розстрочку. Цей чоловік, наприклад, склав, так би мовити, шестирічний план. Наслідком його виконання в перші чотири роки є ремонт вітальні, кухні, ванної, ще без води, і все ще неосвітленої вбиральні. Провести воду та світло моему господареві пообіцяв один знайомий. Муляр та майстер по настиланню підлог — також знайомі господаря, вони не заправлять багато. Всю столярну роботу: двері, віконні рами і навіть окремі меблі зробить сам господар будинку. В даний момент він робить кухонну шафу. Але

Зальцбурзька квіткарка.

не для себе, ні, для майстра, який за це підключить йому воду у ванній.

Увечері ми сидимо на кухні за пляшкою пива. Я знову говорю про музичні фестивалі, а господар, якийсь час мовчки посміхаючись, слухає мене. Мабуть, як і кожен мешканець Зальцбурга, у душі він пишається своїм містом. Та коли я запитав його, чи був він хоч на одному з фестивалів, чоловіка явно здивувало моє запитання.

— Як ви можете про це навіть питати? — каже він і хитає головою. — Адже навіть поганенький квиток коштує 150 шилінгів. Звідки б у мене взялися такі гроші? Ну й ну, таку розкіш можуть со-

бі дозволити лише багаті люди!

Я присоромлено відповідаю:

— Та вже ж!

Чоловік, який заробляє 1800 шилінгів на місяць, звичайно, не може витратити 300 з них на квитки, хоч як би йому з дружиною не хотілося послухати «Чарівну флейту». Спершу він мусить провести в убиральню електрику та подбати, щоб у новій ванній з'явилась вода, не кажучи вже про інші численні господарські витрати.

Доменні печі та арфа Еола

Якщо їхати з Карінтії на схід у напрямі Штірії, то гори дедалі стають усе нижчі.

Це вже Низький Тауерн. І так само поступово населені пункти втрачають характер курортів і «раю для іноземців». Подекуди над долинами висять хмари диму, і ви потрапляєте, так би мовити, із світу втіх у місцевість, де кипить серйозна робота, до одного з джерел, які живлять австрійську важку промисловість — до Штірійського Ерцберга, що поблизу від Ейзенерца. Назву цього району слід розуміти в буквальному розумінні слова¹, бо тут і справді височить гора залізної руди (шпатового залізняку, що містить у собі 32% заліза), яку видобувають відкритим способом на величезних терасах. Це найбільший в Європі район відкритого видобутку залізної руди. Залізо тут добували вже на початку нашої ери. Але багатства гори і досі не вичерпались.

У Мюнхені, в Донавіці та в Лінці в небо дивляться домни, які виплавляють з цієї руди залізо.

Я проїжджаю повз Донавіцькі заводи, потім через Леобен. Важкі грузовики, хмари диму, робітники з чорними від сажі обличчями — таким запам'ятовується це місто. Правда, в Леобені є кілька чудових старовинних будівель, однак у цьому промисловому місті ви майже не побачите безтурботних іноземців. Подібне враження справляє більшість промислових міст Штірії. І хоч спроби привабити іноземців робляться й тут, але спроби ті, видно, марні. Я проходжу повз натягнуте через усю вулицю полотнище, напис на якому запрошує відвідати цей край, проте розташований неподалік цементний завод викидає такі густі клуби диму й пилюки, що тут майже завжди стоїть напівтемрява, кущі ніби заповнені снігом. Такі краєвиди навряд щоб привабили багатого іноземця.

¹ Ерцберг — рудна гора (нім.).

Грац — адміністративний центр Штірії. Це друге за розміром місто Австрії, в якому мешкає понад 240 000 жителів. Австрійці називають Грац «Пенсіонополісом», тобто Містом пенсіонерів. Само собою тут живе багато і не пенсіонерів, але пенсіонери у такій великій кількості оселилися саме в Граці, очевидно, тому, що в Штірії, яку поки що не дуже часто відвідують туристи, можна дешевше, ніж будь-де, прожити. Крім того, в Граці можна робити прогулянки на Замкову гору і до башти з годинником—одного із залишків фортеці, спорудженої проти турків і французів.

Стрілки на величезному циферблаті баштового годинника показують ще тільки другу годину пополудні, і я вирішив зробити коротенький візит одному чоловікові, з яким я познайомився два роки тому у Відні. Він цікавився музикою і поезією, та й сам пописує, одне слово — колега.

Потрібний мені будинок у тихому кварталі міста я знайшов швидко. Це красива старовинна будівля, у навколишніх парках та садах посіпному шумлять барвисті крони старих дерев, щебечуть птахи і чистять на сонці пір'я.

Можна позаздрити, подумав я, піднімаючись широкими мармуровими сходами, кращого місця для творчої праці навряд чи знайдеш.

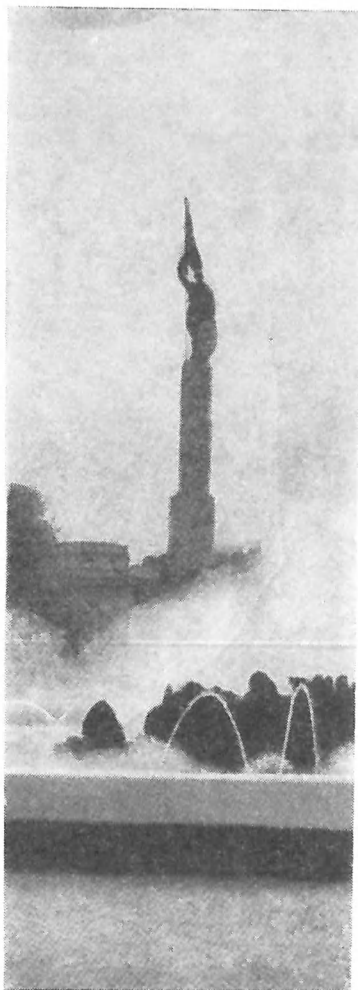
Мій знайомий був удома й одразу ж запросив мене втомленим рухом руки до своїх покоїв. З ніші в передпокої барочний ангел з кам'яною посмішкою на обличчі дивиться вниз на фонтан, що тихо собі плюскоче. З передпокою широкі й високі двері ведуть у різні кімнати, майже як у замку. Товсті килими, справжні старовинні меблі й картини, коштовні вази й художні вироби за шліфованим склом.

Було б просто чудово, як-

би не оті гнітючі сутінки (адже навіть зараз, серед ясно-го дня, вікна тут були затягнені важкими шторами) і якби обличчя хазяїна цих покоїв мало не такий стомлений вираз.

— Як ся маєте? Живете ви справді розкішно,— жваво кажу я, щоб якимось розвіяти оті чари, що, здавалось, оповили кожен куточок у цьому домі.

Але господар не піддається на мій тон.

Пам'ятник радянським воїнам-визволителям у Відні.

— А що зі мною могло трапитися, — відповідає він, сумно всміхаючись, — життя минає...

Весь заробіток, — розповідає, він мені згодом, — це випадкові переклади і незначні газетні статті. У Граці живе багато поетів та

письменників, і щоб якимось прославитися, вони на власні кошти щомісяця влаштовують читання своїх творів. Однак ці читання не дають користі, бо вони обмежуються, здебільшого, вузьким колом слухачів.

— Зараз погані часи. Техніка й бізнес задавили містечтво. Ми за бортом життя, ніхто нас більше не сприймає серйозно... — його бліде обличчя червоніє від збудження, але голосу він не підвищує. В цьому домі, очевидно, голосно взагалі не говорять. Я абсолютно не згодний з його думкою, втім, я не живу в Граці... Крадькома знову обдивляюся навколо, а він це витлумачує по своєму.

— Ви, звичайно, маєте рацію. Я міг би дещо продати. Але мені дуже важко розлучатися з цими речами.

І дім, і все що в ньому є, він успадкував од свого батька, колись високого рангу державного чиновника. Проте дім уже багато разів заставлявся, так що майже не належить йому більше.

На моє прохання він, трохи повагавшись, бере з письмового столу аркуш паперу і простягає його мені. Це один з його віршів. Дуже гарний вірш щодо форми, тільки надто вже меланхолійний і справляє загалом гнітюче враження.

— Його вже друкували в газеті, і я за нього одержав двадцять шилінгів.

Двадцять шилінгів — заведве стільки, скільки треба заплатити за один обід і пляшку пива. Неважко догадатись, що він живе на пенсію своєї матері, а йому близько п'ятдесяти років.

— Може вип'єте чашечку кави,— питає в мене господар дому, ніби нараз згадавши, що я — його гість.

Я рішуче відмовляюсь.

— Ні, дякую! Не буду вам більше заважати, та й мені вже час їхати далі.

Опинившись на вулиці, я полегшено зітхнув. Навколо

Будинок австрійського парламенту.

красивого старовинного будинку таємниче шелестить листя, однак тепер я більше не заздрю його власникові.

У Відні

Це місто відоме всьому світові, або принаймні так заведено думати.

«Чудовий голубий Дунай», «У Пратері знову цвітуть квіти», «Віденський фіакр»... — перелік вальсів, фільмів та оперет, у яких мова йде про Відень, можна було б значно продовжити. Але в усіх цих творах говориться здебільшого про місто часів імперії, тобто про Відень, якого більше не існує.

Я не бачив Відня часів імперії і знаю про нього лише з розповідей старих людей. Я не хочу образити старих людей, тільки така вже природа мислення людини, що на схилі літ вона починає дивитись на минуле й «добрі старі часи» крізь рожеві окуляри. Трапляється це тому, що, згадуючи минуле, людина думає не стільки про те, що їй насправді тоді оточувало, скільки про свою власну молодість. А коли згадуєш про молодість, яка вже лишилась позаду, то вона завжди постає в пам'яті у

рожевому світлі. То ж я дозволю собі взяти під сумнів, чи й справді за часів імператора у Відні тільки те й робили, що співали або танцювали. Певна річ, мова не йде про придворні кола, які і справді не мали інших турбот.

Я знаю Відень після першої світової війни. Тобто з часів, коли замість монархії утворилася маленька республіка, що нараховувала 7 мільйонів населення.

Для монархії, з її 50 мільйонами населення, столиця, у якій жило майже два мільйони чоловік, не здавалась занадто великою. Але для такої маленької держави, якою стала Австрія після 1918 року, столиця уявлялась багатьом «головою рахітика». Австрія має площу 83 850 квадратних кілометрів. З 7 мільйонів населення третина живе у Відні та в найближчих околицях міста. Переважна більшість території країни — це гірські скелясті райони і льодовики, високогірні пасовиська та ліси. Тільки 20,2 процента усієї площі Австрії — придатна для землеробства земля! Отже, нічого дивного немає в тому, що в період після першої світової війни можна було почути тривожні слова:

— Відень нас усіх поїсть...

Після першої світової війни Відень аж ніяк не можна було назвати втіленням безтурботної життєрадісності, а скоріше — страхоттям, вампіром, що чигав на австрійців десь у туманній далині і висмоктував останні краплі крові з економічно дуже бідної Австрії. Втратила свій блиск і сама імператорська резиденція. В парках столиці безліч безробітних грало в карти або шахи. По вулицях вешталися жебраки, процвітала злочинність і проституція. Відень став центром міжнародної торгівлі наркотиками та шпідонажу. Навіть такі прекрасні пам'ятники архітектури, як замок, опера, кафедральний собор святого Штефана і Шенбрунн, здавалось, були оповиті в ті часи пеленою повільного занепаду і розкладу. Відень називали вмираючим містом, і це виявлялося хоча б у тому, що кількість його населення дедалі зменшувалась.

Після закінчення другої світової війни Відень, на основі відповідної угоди, був окупований чотирма великими державами.

Новий період піднесення австрійської столиці розпочався після укладення Державного договору й проголошення нейтралітету. Я, між іншим, відтоді тричі бував у Відні, з інтервалами у два-три роки, і щоразу він здавався мені усе прекраснішим. Так, ніби він, нарешті, знайшов своє призначення — бути мостом між Сходом і Заходом. Дякуючи також жвавій торгівлі з сусідніми соціалістичними країнами та Радянським Союзом, з їх майже невичерпним попитом, Відень став перевалочним пунктом і центром дедалі більше розквітаючої промисловості і торгівлі, містом проведення міжнародних конференцій... Тепер Відень уже не здається надто великим для маленької Австрії.

Переклад з німецької.

ТАКУЯ ХАРА

японський літературний критик і перекладач

ЕСТАФЕТУ ПРИЙНЯТО...

З Такуя Хара ми зустрілися в Москві, після того як гість із Японії здійснив велику подорож по нашій країні. Незважаючи на свою молодість — Такуя Хара лише 33 роки — він уже добре відомий на своїй батьківщині як літературний критик і перекладач російської літератури.

Він виріс в сім'ї, де російська мова стала мало не повсякденною. Його батько Хісанчіро Хара не тільки переклав на японську мову 56 томів Льва Толстого, що само по собі є своєрідним літературним подвигом, а й познайомив японського читача з багатьма іншими російськими класиками. Хоча він вже досяг похилого віку, Хісанчіро Хара не припиняє своєї плідотної перекладацької діяльності.

Переїнявши естафету від батька, Такуя Хара теж здобув широку популярність і як перекладач російської класики та сучасної радянської літератури, і як критик — своїми працями про творчість Л. Толстого, Ф. Достоєвського, А. Чехова, М. Шолохова, нарешті про радянську літературу. Крім того, він викладає російську мову в приватному Токійському університеті «Ріккіо».

Виявляється, — і це повідомляє нам сам Такуя, — російською мовою володіють його молодший брат Цуйосі і чоловік сестри — Такахасі Сьохей, нею володів також покійний старший брат Акіра, хоча всі вони обрали собі зовсім не літературні професії.

— Коли за столом збирається вся сім'я, — посміхається наш співбесідник, — для практики в російській мові нема потреби залишати свій дім...

Що привело в Радянський Союз японського гостя?

— Я давно хотів побувати у вашій країні, — говорить Такуя Хара, — щоб на власні очі побачити життя, про яке розповідають перекладені мною книги. Це була моя давня мрія. І коли Спілка радянських письменників люб'язно запросила мене відвідати СРСР, я з радістю поїхав.

За час свого більш ніж місячного перебування в Радянському Союзі японський гість, крім Москви, побував у Ленінграді, Тбілісі, Ризі і скрізь зустрічався з літературною громадськістю. Такуя Хара розповідає, що і раніше він був особисто знайомий з багатьма радянськими письменниками, які приїжджали в Японію, згадує свої зустрічі в Токіо з М. Вірною, В. Каверініним, С. Антоновим та іншими.

Наш співбесідник охоче розповідає і про свої, поки що заочні зв'язки з українською літературою. В його перекладах на японську мову вийшли роман М. Стельмаха «Кров людська не водиця», «Райдуга» Ванди Василевської та інші книги.

— Наш читач, — говорить Хара, — з цікавістю зустріє ці твори. В Японії знають також творчість Олеси Гончара, Павла Тичини та інших українських письменників і поетів. З виходом книги Стельмаха японською мовою, — згадує Такуя Хара, — я надіслав авторові примірник і у відповідь одержав прекрасний подарунок — шкатулку в українському національному стилі, яку я дбайливо зберігаю в себе.

— Які загальні враження японського гостя від перебування в СРСР?

— Я надзвичайно задоволений своєю поїздкою і виявленою мені гостинністю, — каже Хара. — Мені сподобався ваш динамічний, повний сили народ і особливо енергійна, життєрадісна молодь. Вона мене дуже цікавила, напевне тому, що я сам належу до людей цього віку. Що я можу сказати про радянську молодь? Ваші молоді люди мають бадьорий вигляд, вони веселі, добре вдягнені і, видно, впевнені в своєму майбутньому.

Чудове враження залишилося у Такуя Хара від відвідань ним двох музеїв: Льва Толстого в Ясній Полянці і А. Чехова — в Москві.

— В Ясній Полянці, — з хвилюванням розповідає наш співбесідник, — я мав можливість вклонитися великій могилі. Почуття гордості охопило мене, коли серед зібраних в музеї Толстого його творів, виданих мало не всіма мовами світу, я побачив 56 томів, перекладених на японську мову моїм батьком. Не буду приховувати: таке ж почуття відчув я і коли в музеї Чехова в Москві побачив і свої переклади цього чудового російського класика.

Закінчуючи бесіду, ми ставимо традиційне запитання: які найближчі творчі плани нашого гостя?

— Буду працювати над перекладом «Анни Кареніної» для журналу «Тюокоронся». Не дивуйтеся: хоч у нас в Японії «Анна Кареніна» давно вже видана, зокрема, в перекладі мого батька, Толстой настільки великий, що перекладати його можна без кінця, знаходячи кожного разу все нові й нові звучання його геніальних творів. — Крім того, Такуя Хара збирається перекладати роман Л. Леонова «Злодій» і повість В. Аксенова «Колеги».

— А поїздка в СРСР знайде яке-небудь відображення у Ваших планах?

— Так, безумовно. Я хочу написати книгу про все побачене в Радянській країні, зокрема, про зустрічі з радянськими літераторами, про багатство літератури всіх народів вашої країни.

Треба заощаджувати час японського гостя. Йому хочеться ще багато побачити в Москві. Ми прощаємося з привітним і гостинним співбесідником.

— Я дуже задоволений своєю поїздкою в СРСР, — говорить він, міцно тиснучи руку, — дуже задоволений...

Такою зображають Канаду на рекламних туристських проспектах...

Просимо до нас не дзвонити!

Автор цього нариса недавно відвідав у Канаді своїх рідних. Маючи намір затриматися там трохи довше, він спробував знайти собі роботу. Ось про ці «пошуки» він і пише.

Опівдні у продаж надходить «Монтреал стар» — газета з найбільшою кількістю оголошень. Треба разом з тими, хто шукає роботу, стати завчасно біля кіоска, кинути продавцю кілька центів, швидко переглянути рубрику «Потрібні...» і стрімголов кинутися за адресою, щоб випередити численних конкурентів.

Того дня для некваліфікованих робітників не було великого вибору: прибиральник, кур'єр, ліфтер. Якесь текстильна фабрика шукала пакувальника. Я попрямував туди. Старий конторник відразу ж запитав:

— Скільки років ви працювали пакувальником?

— Чотири з половиною, — збрехав я.

— Але, напевне, не в Канаді?

— Ні, в Європі.

Це вирішило справу. Він запропонував залишити номер телефону і обіцяв подзвонити. Це означало, що нічого не вийде.

Наступного дня я прочитав об'яву бензозаправної станції. Легко її знайшов. У великому залі нас було вже кілька чоловік. Нам роздали надруковані анкети-тести, за допомогою яких перевіряють знання англійської таблиці мір і ваги. Тести були прості. Але я не

дуже був певен своїх знань в цій галузі. Я запитав у сусіди:

— Скільки унцій міститься в галоні?

Він навіть не поворухнувся. Всі зосереджено схилилися над своїми картками. Я хотів зазірнути. Вони швидко прикрили картки рукою. Вперше я відчув смак справжньої конкуренції.

Допоміг мені кишеньковий англійський словник, в якому я знайшов невелику таблицю мір і ваги.

Я віддав анкету і почув:

— Просимо до нас не дзвонити, ми самі зв'яжемося з вами.

І знову це означало відмову.

Якось я прочитав оголошення: «Шукаю освіченого чоловіка сорока років для створення товариства старому джентльменові. Квартира і утримання забезпечуються».

Мені ще далеко до сорока, але я мав надію викликати інтерес у старого пана.

Рівно о шостій я подзвонив перед дверима розкішної вілли. Мені відчинив лакей і провів до вітальні. Увійшов хазяїн — високий, вусатий чоловік. Ми обмінялися кількома загальними фразами. Цього було досить, щоб встановити моє неанглійське походження. Він побажав мені багато щастя і...

Я знову стояв перед кіоском, чекаючи свіжої газети. Поруч два чоловіки розмовляли польською мовою. Вони повернулися з далекої півночі, там непогано платили на будівництві радарних установок. Але будівництво закінчилося. Тепер вони хочуть податися в Онтаріо, пошукати щастя на вугільних або уранових шахтах. Вони дали мені адресу пекарні, де потрібні були учні.

Пекарня містилася у великому будинку, що нагадував гараж. Вже здалека я відчув солодкуватий запах тіста.

Тут мені пощастило. За півгодини я вже був учнем пекаря.

Пекар дав мені кілька практичних порад. Він сказав, що після двох місяців бездоганної праці, я можу розраховувати на аванс. Попередив, що не слід лякатися кровотечі з носа: це мають перетерпіти всі новачки.

Я зовсім інакше уявляв собі працю в сучасній пекарні. А тут все робилося вручну, до того ж стрічка транспортера примушувала нас працювати дуже швидко.

Після першого тижня мене вкрай виснажили кровотечі, спека і 12-годинна праця.

Нічого не кажучи хазяїнові, я почав шукати іншої роботи. Мені пощастило. Почали лити дощі, а дощі — це грязюка і брудні машини. За миття одної машини платили 50 центів. Я влаштувався на бензозаправній станції «Біла троянда».

Француз Аль, мій колега, навчив мене отримувати чайові. Після закінчення миття машини треба ска-

зати: «Заздрю власнику цієї машини, вона блищить як «каділак-63». Клієнт обов'язково дасть 25 центів. Але незабаром дощі припинилися і кількість брудних машин набагато зменшилася. Хазяїн сплатив мені гроші і побажав щастя.

Час минав. Наближалася зима. Знайти роботу взимку — річ майже неможлива. Знову я почав ретельно вивчати оголошення в газеті. Їх було дуже мало.

Агентство «Белл телефон» запрошувало людей для продажу телефонних довідників. Робота на кілька днів. Я пішов туди. Перед дверима черга. Після півгодини чекання впустили перших п'ятнадцять. Я в це число не ввійшов.

Наступного дня я дізнався, що на повітряних лініях потрібні кухарі. Знову перед конторкою черга. Елегантна приймальня, сучасні меблі. Нарешті викликають мене.

— Чи маєте ви досвід кухаря?

— Звичайно. Я працював кілька років у кухні фешенебельного готелю в Європі, — збрехав я.

— Просимо залишити адресу і телефон. Можливо, щось для вас зробимо.

Звичайно, ніякої відповіді я не дочекався.

Важко навіть згадати, як я пережив ту зиму. І ось знову прийшло літо. Монтреаль поволі пустішав. Люди залишали місто і виїжджали на сезонні роботи. Одні подавалися на північ, на вирубку лісів, інші — до східних провінцій, на будівництво автостради, а хто — на південь, у провінцію Онтаріо, збирати тютюн.

Ми виїхали втриьох — Фуріо, Вольфганг і я. В поїзді повно «кандидатів» на тютюн — самісінькі емігранти.

Нарешті ми прибули в Делі — в край великих тютюнових плантацій.

У бюро реєстрації безробітних нам порадили почекаати два тижні, поки почнеться збирання тютюну. У нас було 30 доларів. Цього могло вистачити на кілька днів.

— Ідьте до Гамільтона, — порадив бармен, — там знайдете собі роботу і якось перебудете ці два тижні.

За кілька годин ми були в Гамільтоні — місті з 100 тисячами населення на березі озера Онтаріо.

Треба було знайти житло. Інстинкт повів нас на схід. Аджесюди емігрантські квартали знаходяться на сході.

Невеличкі будинки, крамнички, дуже брудно. «Як ся маєш?» чуто частіше, ніж «хау ду ю ду?».

На одній з вулиць ми побачили чепурненький будиночок з оголошенням на дверях: «Здаються кімнати».

Старенька господарка зажадала 12 доларів на тиждень за кімнату для трьох. Ми погодилися без вагань.

— Де ви працюєте, хлопці?

У нас була заздалегідь приготована відповідь.

— На будівництві автостради.

Наступного дня ми вирушили у пошуках роботи.

У бюро найму великий натовп. На стіні висить тільки одне оголошення. «Worm pickers wanted». Добре і це. Але що значить «worm»? «picker» — зрозуміло, — той, що збирає, підносить, але «worm»?

Секретарка поставила нам сакраментальне запитання:

— Чи були ви колись worm pickers?

— Були, звичайно!

Вона повідомила, що до роботи треба приступити о 10-й вечора.

Що ж це могло бути? Фуріо був певний, що worm означає шахту

по видобутку золота. Вольфганг і я схилилися до урану. Нам видали гумові черевики, дві великі бляшанки з-під консервів, рефлектор, який прикріплювався на голову, якісь гумові паси, коробочку з білим порошком.

Всі посідали на машини і вирушили. Їхали майже годину. Коли машини зупинилися, наші колеги підв'язали собі бляшанки під коліна, до паса причепили коробку з білим порошком і за хвилину зникли.

Люди, освітлюючи землю рефлекторами, повільно кружляли один за одним, щохвилини нахилилися і хапали з землі... черв'яків. Вони кидали їх в бляшанки і щоразу занурювали пальці в порошок, щоб вони не злипалися.

Я почав «полювати» разом з Вольфгангом. Це було не просто. Черв'яки, освітлені рефлекторами, з великою швидкістю ховалися в землю. Ми були дуже стомлені, мокрі, замерзлі.

Наближався світанок. В моїй бляшанці було близько 150 хробаків. Стільки ж й у Вольфганга. Платили по 3 долари за 1000 штук. З великими труднощами ми збирали ще 30 штук, і нам виплатили один долар. Ми дізналися, що фірма робить на черв'яках непоганий бізнес, адже кожний другий канадець — рибалка.

Більше ми за цю роботу не бралися. Минуло чотири дні, у нас вже не було грошей, і ми почали вештатися по базарах. Іноді нам щастило поцупити банан, цибулю, або яблуко, та незабаром нас помітили. Єдине, що нам залишалося — це надія на Армію Спасіння. Але там всі місця були зайняті, і, зрештою, ми виявилися занадто молодими, щоб розраховувати на цю благодійну організацію.

Перед будинком Армії Спасіння на східцях сиділи старенькі дідусі. Вони порадили нам дочекатися вечора, якось в натовпі ми легко потрапимо до їдальні. В обмін на спортивну сумку, сорочку і сандалети вони погодилися впустити нас до себе на ніч.

У кімнаті стояло тридцять ліжок, нам відвели місце в кутку. Під час перевірки ми залізли під ліжка. Так минув тиждень.

Нарешті гамільтонська преса повідомила: «Збирачі тютюну прибувають. Попереджаємо жителів, що треба буде замикати автомашини і перенести лави з садів в будинки, щоб на них не спали бродяги...»

Для нас це був сигнал до від'їзду. Ми попрощалися з дідусями і пішли за місто на автостраду. Страшне враження справляє ця автострада. Повз тебе проносяться безліч машин, а ти стоїш, наче в пустелі. Люди, закриті в машинах, тебе не помічають, не реагують на твої розпачливі жести. Жодному з них нема до тебе ніякого діла...

А це вже дійсність. У нетрях Монреаля. Вулиці, якими ледве пересувається цей розкішний автомобіль, що невідомо як потрапив сюди.

ЗАШИФРОВАНІ

Стародавні пірати переховували свої незліченні награвовані скарби в найпотаємніших печерах і лабіринтах. Нині головними камерами зберігання найбрудніших піратських капіталів є сейфи швейцарських банків, куди не може проникнути навіть промінь чарівної лампи Аладіна.

Один з персонажів твору Альфонса Доде «Тартарен із Тараскона» твердив, що Швейцарія — це зовсім не країна, а суцільний курзал. Та вже давно банківський бізнес у Швейцарії далеко випередив бізнес готельний. Банків тут значно більше, ніж кінотеатрів чи лікарень. Один банк на кожних 2350 жителів — подібного рекорду не знає жодна капіталістична держава!

Гроші не пахнуть — такий головний девіз швейцарських банкірів, які не шкодують зусиль, щоб зробити своїх вкладників та їх вклади неприступними і недоторканими для карного кодексу. Вкладник може, якщо схоче, мати рахунок під умовним шифром. А його прізвище буде відоме тільки директорів банку, причому цьому директорів за дешифровку вкладника загрожує 6-місячне тюремне ув'язнення і великий штраф. Під свою практику переховування награвованих капіталів швейцарські банкіри навіть підвели, так би мовити, ідеологічну базу.

Наприклад, секретар спілки банкірів Еттерлі заявив, що без свободи банківських таємниць не

може бути свободи взагалі.

Швейцарія стала землею обітованою і для чикагських гангстерів, які мріють про безтурботну старість, і для екс-королів та фашистських диктаторів, яким вдалося завчасно втекти від народного гніву, захопивши на пам'ять державну казну, і для усіх каліфів на годину, під ногами яких горить земля. Швейцарія залишається також Меккою для респектабельних мільйонерів різних країн, які хочуть уникнути сплати податків. У роки війни до підвалів швейцарських банків, мов до головної клоаки, текла широким потоком здобич гітлерівських душолюбів; агентура Гімлера мала щільні контакти з швейцарськими банкірами. Серед нинішніх зашифрованих вкладників є Чомбе і Чан Кай-ші, екс-диктатор Куби Батіста і екс-диктатор Нікарагуа Сомоса, є арабські шейхи і султани, поводителі гаремів і лакеї американських нафтових монополій.

Не пощастило югославському екс-королю Петру — він ніяк не може одержати 10-мільйонний вклад, зроблений ще у 1930 році його батьком Александром. Компетен-

тні люди твердять, що Александр зробив той вклад для своєї коханки, а не для своїх нащадків. Такої ж невдачі зазнав і Рафаель Трухільо — синок колишнього домініканського диктатора. Але це — окремі винятки; взагалі ж зграя міжнародних піратів — вкладників банків благоденствує і благословляє швейцарську гостинність...

Золоте ожиріння душі країну. З 15 мільярдів франків банківських вкладів тут ледве двадцята частина належить швейцарським підданам, а решта — це вклади іноземців. Траплялося й так, що протягом одного тільки місяця сума вкладів зростала на цілий мільярд франків. Щоб запобігти небезпеці золотої інфляції, уряд почав обмежувати розміри іноземних вкладів. Тепер іноземцям заборонено робити нові вклади на суму більшу як 50 тисяч франків, заборонено також робити іноземні інвестиції в Швейцарії. Та банкіри добре вміють обминати всі перешкоди і бар'єри для здійснення своїх намірів. Не пощастило, скажімо, королю Ібн-Сауду зробити в Швейцарії багатомільйонний вклад, як швидко

було знайдено вихід: через підставних осіб він відкрив там власний банк...

Бурхливий вплив золота до країни супроводжується розгулом найчорнішої реакції, антикомуністичною істерією. Колиш Швейцарія мала репутацію прогресивної буржуазно-демократичної країни з гуманістичними і пацифістськими традиціями. Там у свій час знайшли притулок і Еразм Роттердамський, і Ульріх фон Гуттен, і Тадеуш Костюшко, і багато інших політемігрантів. Але є й інші сторінки швейцарської історії: спалення вченого Сервета, дике цькування Руссо, якого хотіли забити камінням. Під час другої світової війни Швейцарія видавала гестапівцям вітківачів з гітлерівського пекла.

Нинішня Швейцарія стала комфортабельним притулком не тільки для власників капіталів, а й для різномасних фашистів. У післявоєнні роки там відбулося кілька міжнародних фашистських з'їздів. Поблизу Лозанни міститься штаб «міжнародної» нео-нацистської організації «Новий європейський порядок», поблизу Берна розташований центр іншої фашистської організації. Недарма гітлерівська потвора Ганс Глобке клопотався про швейцарське громадянство, шукаючи тут для себе притулку.

Мовчать металеві сейфи банків, а вони могли б багато розповісти.

МІЛЬЙОНИ

ВОНИ ПЕРЕХОВУЮТЬ СВОЇ НАГРАБОВАНІ МІЛЬЙОНИ В СЕЙФАХ ШВЕЙЦАРСЬКИХ БАНКІВ.

Залятий ворог кубинського народу Ф. Батіста.

Колішній диктатор Нікарагуа Сомоса.

Синок колишнього домініканського диктатора Рафаель Трухільо.

Екс-король Єгипту Фарук.

КУДИ ЗНИК КАУЧУКОВИЙ ЛЕГІОН ?

Ця історія не вигадана. Все, про що тут розповідається, становить один з трагічних епізодів другої світової війни, хоча події відбувалися досить далеко від всіх її фронтів. Потрібно було чимало часу, перш ніж хтось наважився зацікавитися всім тим, що тоді відбувалося.

ВИЖИВ ТІЛЬКИ ОДИН...

Доповідь депутата могла б справити жахливе враження. Але його колеги, що сиділи на депутатських лавах у залі бразильського парламенту, звикли до пишних промов та оплаченої риторики і

аж ніяк не реагували на той потік слів, що лився з трибуни.

Крім того, справа була надто вже складною. «Наш народ зазнав величезних втрат у битві за каучук на Амазонці,— говорив депутат.— Там загинуло більше наших людей, ніж на італійському фронті. Про солдатів бразильсько-

го експедиційного корпусу в Європі ми знаємо, що вони лежать мертві на кладовищі в Пістої, а хто може щось розповісти про долю 45 000 солдатів нашого каучукового легіону, який у 1943 року вирушив до Амазонки? Що з ними сталося? Хто може нам відповісти на ці запитання?»

Депутати мовчали. Їм було відомо, що деякі дуже впливові особи знають все про долю каучукового легіону. Однак особи ці надто вже зацікавлені в тому,

На фото вгорі: далі, за цими халупами починаються непролазні джунглі Амазонки.

щоб правда про цю справу ніколи не побачила світла. І запитання депутата залишилося без відповіді.

Напевне, так воно було б і досі, якби не випадок: один з солдатів каучукового легіону залишився живий. Його розповідь й виявилася тією відповіддю, що її так «шукав» депутат бразильського парламенту і «не знаходив».

Заховавшись під псевдонімом, легіонер розповів про трагічну долю своїх товаришів.

„ВАМ ДОБРЕ ПЛАТИТИМУТЬ...“

Коли на початку 1943 року перші загони бразильської трудової армії досягли Амазонки, кожний з цих здорових і дужих молодих людей вірив, що йде на священну війну за свободу. Їм говорили: «Демократія, якій загрожує фашизм, кличе вас. Тут ви відстоюватимете демократію так само, як ви б це робили на фронті. Вважайте себе на службі у Сполучених Штатів, і вам платитимуть добре — як солдатам американської армії. Сполучені Штати не змогли б вести війну, якби не одягли свою армію в каучук...»

І молоді бразильці повірили. Хоча вони погодилися б і так, бо були голодні і обшарпані. Перспектива мати солдатський пайок і одержувати гроші приваблювала всіх.

А у Вашингтоні на той час панував справжній розпач. Там добре розуміли, що після падіння Пірл-Харбора жодна крихта каучуку не потрапить на американський континент ні з Малайї, ні з Індо-Китаю, ні з Індонезії. Наявні стратегічні запаси швидко танули, а без гуми не було чого й думати про озброєння армії. Адже синтетичного каучуку в США тоді ще майже не виробляли.

1942 року уряд США уклав так звану «Каучукову угоду», за якою 12 країн Південної Америки і тамтешні британські колонії зобов'язалися передати Сполученим Штатам всі свої запаси каучуку. Однак цього було ще не досить. «Департамент постачання сировини» — державна установа у Вашингтоні, що займалася поставками стратегічної сировини, організувала так звані «Раббер резерв компанії» і СЕМТА. СЕМТА — це, власне, і був бразильський трудовий легіон, який мав налічувати 50 000 чоловік. Його завданням було збирати каучук з дикоростучих каучуконосних рослин приамазонських джунглів. Незабаром з США надійшло різне спорядження, медикаменти, обмундирування, човни-плоскодонки з моторами до них, барки і т. ін. Все це прибуло у місто Белем

в січні 1943 року, і каучуковий легіон мав розпочати свій перший наступ.

НАСТУП НЕ ВІДБУВСЯ

Вже понад 20 років в Бразилії ніхто не займався видобуванням каучуку, бо це було невигідною справою. Але Сполученим Штатам потрібен був який завгодно каучук і якою завгодно ціною.

Гевея бразімензіс — це дика рослина, що в своєму соку містить так званий латекс. При випаровуванні з нього одержують каучук. За якістю він гірший, ніж той, що видобувають з каучукових дерев, вирощуваних на плантаціях Бірми або Малайї, але на той час це не мало значення.

До вересня 1943 року СЕМТА встигла завербувати 45 000 чоловік. Нікого не цікавило, хто вони і звідки прибули. А серед них були не тільки люди, які дійсно хотіли працювати і заробляти на хліб, а й злочинці та дезертири. Проте переважну більшість склали юнаки з голодуючих округ штату Сеара. Вони були сильні й відважні. Їх не лякало те, що з самого початку все було не так, як їм обіцяли. На місці буде інакше, гадали вони.

І каучукова армія вирушила в бій, сповнена надії на успіх. Хто міг знати, що ця армія стане армією смерті? Поділена на невеличкі групи, вона зникла в зеленому пеклі джунглів, щоб ніколи не повернутися звідти.

Що ж саме сталося? Службовці і десятники СЕМТА залишили легіон напризволяще. А разом з ними зникли і всі запаси продуктів, спорядження, а також гроші.

Минув 1943 рік. На складі американської «Раббер резерв компанії» не надійшло ні грама бразильського каучуку. Зате раз у раз там одержували гучні і пишномовні рапорти про те, що розпочався збір, що перших надходжень слід чекати незабаром, що каучуковий легіон не повернеться інакше як переможцем.

І легіон справді не повернувся. Його подолали в болотах і

хатках Амазонки голод, паразити і хвороби. Досі відомо лише про одну людину, якій пощастило вийти звідти живою. Це 37-річний чоловік, що називає себе Віргіліо де Ліма. Тільки тепер, через 20 років, він дістався рідних місць. Розмовляє він через силу підшукуючи слова. Часто на нього нападають приступи жаху або плачу. Його знайшли пізньої осені в горах Матто-Гроссо. Він був у такому стані, що його довелося одразу ж покласти до лікарні і минуло багато часу, поки де Ліма почав розмовляти. Ось його розповідь.

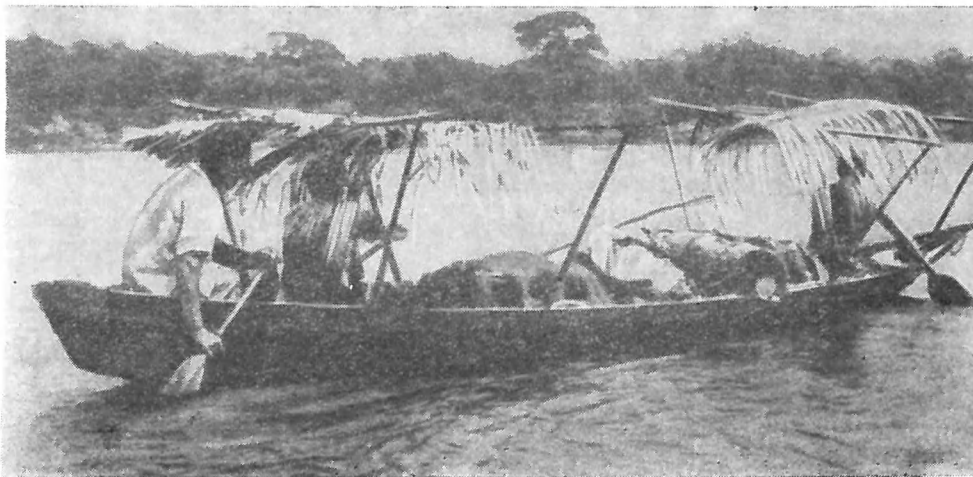
ЗА ЗОЛОТИМ РУНОМ

Кожен з нас чув про басейн Амазонки. Кожен знав, що жити в тих місцях неможливо. Старі люди розповідали жахливі легенди про напівзвірів, яких там нібито колись бачили. Час від часу газети повідомляли про виявлене дике плем'я або про те, що чергова експедиція була повністю винищена воїнами-мисливцями з цього племені. Одне слово, — всі ми знали, що погодилися на мандрівку до пекла.

Мені тоді було сімнадцять років, я був голодний і жадав чогось надзвичайного. Коли я почув про СЕМТА, то готовий був негайно вступити до легіону. Адже для нас, вихідців з Нордесте, — північно-східної провінції Бразилії, де панували нужда і злидні, — іншого вибору не було: або піти до війська, або потрапити у в'язницю. Легіон обіцяв роботу і заробіток.

У грудні 1942 року я опинився в одному з перших транспортів, що вирушали на північ до Амазонки. Де залізницею, де вантажними машинами, де пішими колонами, а де й річковим шляхом наближалися ми до місця нашого призначення. І вірили, що там на нас чекає успіх. Кожний заздалегідь підраховував, скільки грошей він заощадить з своєї солдатської платні. Деякі мріяли про пригоди, інші — про влас-

Лише водним шляхом можна потрапити вглиб «Зеленого пекла».

ний клепоть землі, про дім, про заняття, яке б приносило постійний заробіток. Але час від часу нас охоплювало передчуття того, що зрештою потім і сталося: хілеа — амазонські джунглі — ставали дедалі все страшнішими. На берегах Амазонки, над самою водою росли невеличкі дерева. За ними тяглися болота, вкриті височенною зеленою паростю. Але на нас ніщо не справляло жодного враження: ні гігантські дерева, ні ліани, ні птаство. Нас жерли комарі, паразити, ми страждали від невідомих хвороб. Нам давали якісь дитячі ліки від малярії, а ми ходили опухлі і спотворені від укусів.

Дехто почав навертатися до думки про дезертирство. Один старий «серінжеро» — збирач каучуку — казав: «Якщо не здохнеш тут в перший же рік, тоді вже ніщо не страшно. Та більшість не витримує і перших трьох місяців!»

Не може цього бути! Старий певне з глузду з'їхав! Ми не могли піти звідси. Тут, на Амазонці, на деревах росте золото. Потрібна лише витримка і кожний візьме належну йому частку!..

МИ ВЧИМОСЬ НА „СЕРІНЖЕРОС“

Я не знаю напевне, скільки населення було в Манаосі під час війни, але відчуття було таким, немов ми потрапили до мурашника. Це велике місто на палях, забитих в багно, гнітило мене. Здавалося, що одного дня воно рухне в болото, не витримавши ваги все нових і нових тисяч легіонерів, які висаджувалися з обшарпаних пароплавів.

Місцеве бюро СЕМТА нагадувало справжній бедлам. Ніхто там нічого не знав. Наш сержант, завжди спокійна людина, мало не здурів, поки знайшов, де нас розмістити. Нас привели до переповнених сморідних бараків, в яких не було навіть на чому спати. Я пішов з сержантом до бюро СЕМТА і почув його розмову з інспектором:

— Якщо до вечора ми не одержимо сінників, їжі та ліків, то я заберу своїх людей і повернуся з ними до Белема.

Чинownik похмуро глянув і відповів:

— Як хочете, сержанте. Адже я не вилочу вам сінників і їжі з ріки. Чи моя це вина, що все, чого ви домагаєтесь, було розкрадено ще у Белемі?

Це був перший і останній випадок, коли від службовця СЕМТА ми почули подібне одверте визнання. Сержант був у нестямі, але опанував себе. Чого він власне міг домогтися? Ми були у відчаї. І не тільки ми. Вся каучукова армія почала вирувати. Скрізь чулося тільки одне запитання: що з нами буде?

Одного дня група легіонерів, яка прибула на великому понтоні, знялася з якоря і відпливла з Манаоса. За півгодини наваздогін понтону вийшов моторний катер СЕМТА. Незабаром ми почули з ріки стрілянину: матроси відкрили по дезертирах вогонь з автоматів. Всіх втікачів було перебито...

Наш сержант, Оскор, кінець кінцем знайшов якийсь більш-менш пристойний барак. Раніше його займали легіонери, які нібито дезертирували. Як їм пощастило це зробити, невідомо. У всякому разі тепер ніяких шансів на втечу не було: єдиний водний шлях пильно охоронявся озброєними патрулями на моторних човнах. Всіх втікачів повертали до Манаоса і направляли до штрафного обозу. Командир штрафного обозу Гомес, атлетичного вигляду хлопець, який завжди ходив з великим батоном за поясом, заповнював наші бараки «добровольцями» з джунглів, яких він привозив із своїх «експедицій». Цими «добровольцями» були здебільшого індіјці, страшенно побиті і очманілі від наркотиків, якими їх отруювали вербувальники.

ОСТАННЄ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Про платню не було чого й мріяти. Нам сказали, що на касу

СЕМТА начебто напали бандити, а наступного надходження грошей з США ще не було. Але ми добре розуміли, які саме бандити пограбували касу...

Минуло кілька днів, і ми випадково довідалися про ще жахливіші речі.

Якось мій приятель Альфонсо прибіг у барак дуже схвильований. Він зустрів знайомого моряка, з яким колись разом ходив на океанському пароплаві. Зараз цей моряк був на службі в СЕМТА і порадив Альфонсо, щоб той якнайшвидше тікав звідси: «Прикинись страшенно хворим. Бо коли потрапиш до джунглів, ніщо вже тобі не допоможе...»

Незабаром нам довелося пережити ще одну подію. З'явився інспектор СЕМТА, що мав вручити нам солдатські розрахункові книжки. Його, як звичайно, супроводжував Гомес, помахуючи своїм довжелезним батоном, а з відкритої кобури у нього стирчав револьвер. Мені видали книжку на ім'я якогось Мартінеса. В ній зазначалося, що нашу платню ми одержали ще у Белемі. Виходить, нас не тільки обдурили і пограбували, а й навіть позбавили власних імен та прізвищ. Альфонсо одержав книжку на ім'я Жоао Альвареса, де також стояло: «гроші одержав». Нам всім дали книжки на інші прізвища, і ми нічого не могли вдіяти, бо все було «в порядку».

Ніхто не наважився протестувати. Гомес виразно натякнув нам, що будь-який прояв незадоволення небажаний — на непокірних чекає штрафний обоз. І додав: «Де Ліма або де Мартінес, чи не все одно? Кому тут, на Амазонці, це цікаво? А гроші ви одержали, в книжках все записано...».

Голодні, брудні і безсилі вешталися ми вулицями міста, не знаючи, що з собою робити. Так проблукали ми до самої ночі. Ми знали, що скоро маємо виступити у джунглі, назустріч загибелі. Так ми були зражені і запродані!.. — закінчує свою розповідь Virgílio де Ліма, єдиний, що вижив з 45 тисяч солдатів каучукового легіону.

(З іноземної преси)

КАЛЕНДАР

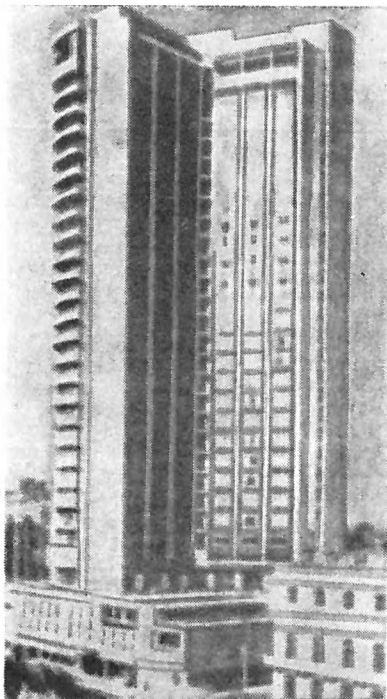
ВСЕСВІТУ

НЕВЕЛИЧКА СІМЕЄЧКА.... Іранському селянинові Абуталему Мусаві минуло 109 років. Він п'ять разів одружувався. Його ниніш-

ній дружині 105 років. Родина Мусаві налічує зараз кілька сотень людей. Ніхто тут не може точно сказати, скільки у Абуталема внуків, правнуків і правправнуків.

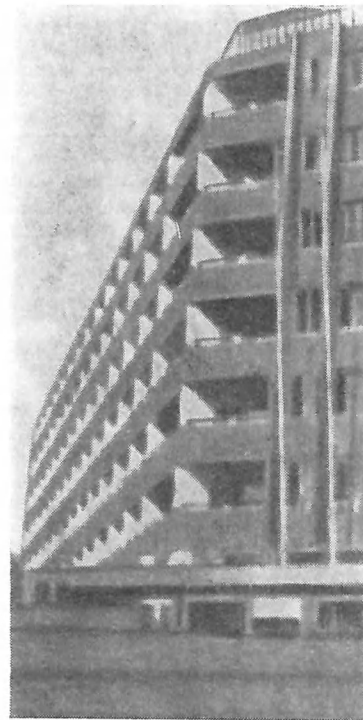
Рід, до якого належить Абуталем, завжди відзначався довголіттям. Тих, хто пересягнув сторіччя і навіть стодвадцятиріччя, в ньому налічується чимало.

150 МІЛЬЯРДІВ ЖИТЕЛІВ. Якщо нинішній рівень природного приросту населення збережеться й надалі, то число жителів земної кулі у 2000 році дорівнюватиме шести мільярдам, у 2070 — двадцяти п'яти мільярдам, а протягом найближчих двох століть досягне ста п'ятдесяти мільярдів.

Лондонський «Хілтон-готель» у самому центрі англійської столиці, напроти Букінгемського палацу

МУЗИ

Римський «Хілтон-готель» на Монте Маріо.

МІСТЕРА ХІЛТОНА

Мало не щомісяця в тому чи іншому великому капіталістичному місті, у самісінькому його центрі виростає похмура громада нового готелю — чергового дітища гігантського тресту Хілтон Готель Інтернешнл Корпорейшн, і нові табуни американських туристів з висоти його лоджій, наче завойовники, поглядають на людський мурашник, що копірсається далеко вниз.

У квітні минулого року готелі тресту Хілтона піднесли над афінським Акрополем і Букінгемським королівським палацом у Лондоні, у травні вони виростили в Портленді і Роттердамі, у червні — у Римі, Гонконгу і Нью-Йорку. Є вони на всіх широтах, куди тільки сягає долар — в Японії, і Мексиці, в Австралії і Канаді, у США і Ефіопії, Панамі і Пуерто-Ріко, Іспанії і на Вірджинських островах, Туреччині і Бразилії. Усього Хілтон корпорейшн вже наплодила близько 60 готельних мастодонтів, і вони продовжують множитися.

Лише протягом одного року трест зробив нових капіталовкладень на 72 мільйони фунтів стер-

лінгів. За задумом фундатора цієї «корпорейшн» містера Конрада Нікольсона Хілтона, його готелі мають бути ідеологічними фортецями, своєрідними кафедральними соборами «американського способу життя». І своєю циклопічно-хмарочосною архітектурою, і помпезною розкішшю інтер'єрів і сервісом, розрахованим на смаки і, головне, на чекові книжки мультимільйонерів, і всіма принадами, що їх тільки може вигадати буйна фантазія Жовтого Диявола, Хілтон-готелі мають славити всемогутність золотого тельця, оспівувати капіталізм і вільне підприємництво. Заглянемо, наприклад, у лондонську 30-поверхову філію готельного раю, що відкрилася недавно на Парк Лайн. Там є підземні гаражі; є свої кабінети краси і масажу; є затишні альтанки у штучних джунглях, є дансинги розміром з футбольне поле; є полінезійський ресторан, де на очах у відвідувачів смажаться цілі туші, є інші ресторани, де екзотичні красуні подають такі ж екзотичні страви; є мармурові басейни і вишукана розкіш обстановки. І все

це блаженство та ще плюс вид на Букінгемський палац коштує лише яких-небудь 50—55 фунтів стерлінгів на добу, тобто двомісячний заробіток кваліфікованого робітника. Справжня дрібниця!

Як і храми божі, хілтон-готелі повинні займати домінуючі позиції. Для завоювання отих позицій «корпорейшн» не шкодує грошей. Протягом семи років демократичні сили римського муніципалітету боролися проти того, щоб віддати Хілтонові центр пагорбка Монте Маріо. Адже тут за планом розвитку Рима мав бути парк, необхідний для міста, що задихається від браку зелені. А хіба мало є вільних земель у Римі для нових готелів? Та куди там: Хілтон корпорейшн може скупити не тільки цілі квартали міста, але й муніципалітети. Кілька додаткових чеків — і Монте Маріо стало власністю Хілтона...

Виконуючи свою місію пропагандиста «вільного світу», готельний король не обмежується лише принадами сервісу. Він також широко використовує з метою іде-

ологічного впливу мало не всі дев'ять муз. Він приголомшує клієнтуру какофонією ультра-модерністських звуків і починає її голлівудським фаршем. У кожному готельному апартаменті біля розкішного ліжка на тумбочці для морального удосконалення мандруючих мільйонерів лежать дві книги: біблія і автобіографічний шедевр самого містера Хілтона, в якому цнотливо описується його сімейне щастя з голлівудською кінозіркою За-За Габор. І хоч легковажна За-За скоро втекла від добродушного містера Хілтона до нового свого обранця, це анітрохи не завадило Хілтонові зробити оту коротку сторінку своєї біографії високоморальним напуттям готельним жителям...

У хілтоновському ідеологічному арсеналі чимраз більше місце посідають задушливі гази абстракціонізму. Його новий 46-поверховий готель у Нью-Йорку є справжнім

музеєм абстракціонізму, сюрреалізму та інших «ізмів». Химерними видіннями параноїків дивляться і кривляться оті експонати зі стін усіх 2153 кімнат нью-йоркського готелю, чотирьох його ресторанів та велетенської скляної тераси, що оточує ці ресторани і зветься «Прспект гурманів». Жодної копії серед усіх 8500 картин, а самі лише оригінали Бен Шана, Джона Мартіна, Стюарта Дейвіса, Ларрі Рівера, Леонарда Баскі; у кафе «Валенсія» висять полотна іспанських абстракціоністів, у кафе «Лотрек» — полотна французького імпресіоніста Тулуз-Лотрека. Біля входу до «Нью-Йорк Хілтона», напроти рокфеллерівського хмарочосу височить «скульптурне» абстракціоністське страхіття, чомусь назване його автором Філіппом Павіа «Березневі Іди». Інше страховисько, розміром з добрячий блюмінг, загрозливо повисло на висоті третього

поверху. У холі першого поверху стоїть скульптурний ребус Джеймса Меткафа під назвою «Роздуми в лабіринті», хоч йому куди більше відповідав би напис «Марення божевільного».

Півмільйона доларів вклав містер Хілтон в оту колекцію жахів і потворностей. Тим більше, що в США таке колекціонування є одним з найкращих способів для збереження своїх капіталів від численних податків. Абстракціоністи всього «вільного світу» з повним правом вважають готельного короля своїм покровителем номер один. І не буде нічого дивного, коли вони з консервних бляшок, матрацних пружин і ганчір'я створять натхненний скульптурний портрет містера Конрада Нікольсона Хілтона і викарбують на постаменті:

— Нема мистецтва, крім абстрактного, і містер Хілтон пророк його!

КАЛЕНДАР КОЛО ВСЕСВІТУ

ДОРОГІ НАРЕЧЕНІ. Газети висловлюють припущення, що наречені в Кенії повинні найближчим часом значно подешевшати. Зараз за наречену там платять 90 кіз та 9 корів натурою і, крім того, ще 20 фунтів стерлінгів грошима.

НАВЕЛИ ПОРЯДОК... Західнонімецька громадськість давно вже виступає проти горезвісного «стриптизу», тобто роздягання на сцені. Боннські власті змуснені були пообіцяти навести у цій справі порядок. І ось тепер тут видано закон, за яким брати участь у виставах того «стриптизу» можуть лише жінки, яким минув 21 рік.

МАРКИ ІЗ СЯЙВОМ. У Швейцарії випущено в обіг нові поштові марки, на яких цифри, що вказують на їх вартість, світяться у темряві. Зроблено це за допомогою звичайних люмінесцентних фарб. Новий електронний автомат реагує на ці цифри і провадить швидке сортування листів.

Однак запровадження нових марок натрапило на рішучий опір швейцарських поштових чиновників, які ледве не застрайкували, відмовляючись працювати з новими марками, бо вважали їх шкідливими для здоров'я людини. Довелось звернутися по допомогу до фахівців, які запевнили, що марки цілком безпечні, навіть у тих випадках, коли дехто, за відомою звичкою, буде змочувати їх власним язиком.

З ПЕРЕЛІАКУ... У зв'язку з скандалом навколо колишнього воєнного міністра Профьюмо, в деяких установах Англії запроваджено спеціальні правила, за якими службовцям належить приймати відвідувачів-жінок лише у присутності когось із своїх колег.

АВТОРИТЕТ. У західнонімецьких містах виступає циркова трупа «Каміллана», вона виконує небезпечні вправи на мотоциклах. В одній з афіш цієї трупи сповіщалось, що артистами «Каміллани» свого часу дуже захоплювався і давав їм високу оцінку сам... Герман Герінг!

З ЕЛЕКТРОННОГО БЛАГОСЛОВЕННЯ. Одна американська шлюбна контора вирішила скористатися для свого бізнесу новітніми досягненнями електронної техніки і кібернетики. Вона придбала електронну машину, яка, нібито, безпомилково підбирає шлюбні пари, що повністю відповідали б одне одному.

У електронну машину треба лише закласти «програму», яка має складатися з детального опису характеру і нахилів майбутнього подружжя, а машина швидко і точно встановить, чи варто їм з'єднувати своє життя.

Якщо шлюб, укладений у такий спосіб, виявиться неміцним, фірма обіцяє повернути сплачені їй за послуги гроші.

ПЕТРО КРАВЧУК

ПРО НЬОГО ЗНАЮТЬ КАНАДСЬКІ УКРАЇНЦІ

Українські трударі у Канаді ніколи не поривали зв'язків з рідним народом. Зв'язки ці підтримувались по двох лініях — сімейній і громадській. Іммігранти, закинуті життям за океан, листувались з батьками, братами, сестрами, дружинами й дітьми.

З 1900-х років, коли започаткувалась громадська діяльність серед іммігрантів, встановлюються й підтримуються зв'язки між товариствами у Галичині й Канаді. З рідних земель у Канаду надходять радикальні й прогресивні газети та журнали, твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Юрія Федьковича, Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника. Між канадськими українцями і Іваном Франком та Михайлом Павличком встановлюються щільні зв'язки. Підтримували канадські українці зв'язки і з своїми братами на Наддніпрянській Україні. Звідти до Канади потрапляли і поширювались серед української трудової імміграції соціалістичні ідеї.

Коли в Росії був повалений царизм, канадські українці, які йшли під проводом Української соціал-демокра-

тичної партії, радісно вітали цю історичну подію. Вони з великою увагою стежили за подіями, що розгортались на Україні. Але вісті з України були скупі, часто суперечливі, фальшиві.

Лише після перемоги над контрреволюціонерами та інтервентами, коли Радянська влада міцно й непохитно встановилась на Україні, почала надходити за океан правдива інформація. Хоч і нерегулярно, все ж за океан пробивались газети, журнали й книги з Радянської України. Тоді ж на сторінках газети «Українські робітничі вісті» і журналу «Голос праці», що виходили у Вінніпегу, почали з'являтися художні твори та публіцистичні статті українських радянських письменників і громадських діячів — Василя Чумака, Василя Блакитного, Володимира Сосюри, Павла Тичини, Івана Кулика, Остапа Вишні, Сергія Пилипенка.

В ті роки для українських трударів у Канаді найбільш відоме було ім'я Василя Блакитного — партійного і державного діяча, видатного літератора Радянської України. Його статті, які часто з'являлись в харків-

ських газетах «Вісті» й «Комуніст», передруковувались на сторінках українських робітничо-фермерських газет та журналів — «Українських робітничих вістей», «Фермерського життя», «Голосу праці», «Робітниці».

Першою українською радянською газетою, що пробила за океан — був київський «Більшовик» від 25 квітня 1920 року. Газета опублікувала інтерв'ю свого співробітника з Василем Блакитним — членом Центрального Комітету Комуністичної партії (більшовиків) України. Через місяць (26 травня 1920 р.) «Українські робітничі вісті» передруковували це інтерв'ю.

В ньому В. Блакитний виклав чергові завдання уряду Радянської України: відбити напад польських панів та їхніх петлюрівських лакуз, ліквідувати анархічно-куркульський бандитизм, закріпити радянську владу (особливо на селі), приступити за прикладом російських робітників до відбудови зруйнованої промисловості.

Починаючи з травня 1921 року, на сторінках «Українських робітничих вістей» більш-менш регулярно передруковувались статті В. Блакитного на різні теми.

Пояснюючи важливі питання робітникам, селянам і трудовій інтелігенції на Україні, Василь Блакитний тим самим відповідав і широким колам заокеанських українців, яких також хвилювали ці проблеми.

Наприклад, стаття «Незможне українське селянство і пролетаріат села» пояснювала роль, яку покликаний був історією відіграти сільський пролетаріат в боротьбі за встановлення і зміцнення радянської влади.

Українська контрреволюційна імміграція, яка опинилась з російською білогвардійщиною на західноєвропейських смітниках, мріяла

про «переворот» в Росії і на Україні та реставрацію старого капіталістично-поміщицького ладу: Василь Блакитний у статті «Буржуазний переворот» висміяв марні надії української і російської контрреволюції про відновлення старих порядків у Росії й на Україні.

Василь Блакитний підтримував прямі зв'язки з заокеанськими українцями. Він цікавився, наприклад, канадсько-українським фольклором — піснями, в яких іммігранти розповідали про своє поневіряння у Канаді, тугу за Батьківщиною, висловлювали віру в краще майбутнє. В зв'язку з цим він написав листа до «Українських робітничий вістей» у Вінніпегу, в якому закликав збирати канадсько-український фольклор, як скарби народної мудрості. Цей лист газета «Українські робітничі вісті» опублікувала на своїх сторінках 16 вересня 1922 року.

В архіві поета Миколи Тарновського збереглися листи від Василя Блакитного, які свідчать про те, яку увагу приділяв він заокеанським українцям, зокрема явищам літературного характеру в їхньому середовищі.

В листі від 10 березня 1923 року Василь Блакитний повідомляв Миколу Тарновського у Нью-Йорку (США), що він прийнятий дійсним членом Спілки пролетарських письменників «Гарт». У цьому ж листі В. Блакитний так визначав завдання «Гарту»: «Завдання й шляхи спілки виразно накреслені в статуті. Ставимо на своєму прапорі лише класові, революційні комуністичні гасла, одкидаючи, як другорядне, дрібниці — ярлики й вивіски «шкіл», «напрямків» і т. подібного, чим буржуазні і напівбуржуазні письменники люблять прикрашувати й одзначувати свої писання. Ставимо собі конкретне зав-

дання: розгорнути, загартувати сили українського пролетаря в огні комуністичної думки. До своїх лав стягаємо активних, живих, дужих митців слова — найдужчої зброї в боротьбі за комунізм.

Через суходіл і океани простягаємо вам членський квиток «Гарту» — й сподіваємося, що схочете й будете щирим й активним гартувальцем».

Свій лист Василь Блакитний закінчив словами:

«Коли є з кого — організуйте філію «Гарту».

Це дуже знаменний лист, бо в ньому письменник, хоч лаконічно, але яскраво дає характеристику Спілки пролетарських письменників «Гарт», якої він був ініціатором і головою.

В 1924 році в Канаді, з прибуттям письменників Мирослава Ірчана з Чехословаччини та Івана Кулика з України, поживавилась діяльність українських робітничо-фермерських літераторів. Обидва письменники почали наполегливо працювати над організацією спілки робітничо-фермерських письменників на американському континенті. За їхньою ініціативою 24 серпня 1924 року у Вінніпегу були скликані збори українських робітничо-фермерських письменників для сформування заокеанської філії «Гарту». Не випадково, звичайно, ініціатори вирішили зробити свою письменницьку спілку філією «Гарту», хоч тоді на Україні існували й інші організації літераторів. Ця спілка пролетарських письменників України була найближча ідейно заокеанським українським робітничо-фермерським письменникам, бо в основу своєї праці «Гарт» поклав марксистську ідеологію і програмові постулати Комуністичної партії.

Отже, Василь Блакитний, який був ініціатором і керівником «Гарту» на Україні,

після утворення Заокеанського «Гарту» став і його ідейним керівником, ще більше уваги приділяв літературному життю українців у Канаді і в США. Він листувався з деякими членами Заокеанського «Гарту» — давав їм літературні поради. Особливо активно листувався він з Миколою Тарновським.

На жаль, не всі листи, писані Василем Блакитним до Миколи Тарновського, збереглися, бо багато з них пропали в дорозі, не дійшли до адресата: між США та Україною ще не був налагоджений поштовий зв'язок.

Не знаючи про те, що 24 серпня 1924 року був сформований Заокеанський «Гарт», Василь Блакитний у листі від 25 вересня 1924 року писав до Миколи Тарновського: «...нам дуже хотілось би бачити в США філію нашої спілки. У Канаді ця справа вже, здається, зійшла з мертвої точки. Чи не взяли б Ви на себе й на своїх ближчих товаришів ініціативи? У всякому разі постараємося тримати з Вами щільніший зв'язок (хоч це, оказується, справа й не така проста, коли згадати скільки моїх листів до Вас і Ваших до мене та товаришів пропало у безвість)».

Далі він писав, що вжито заходів до відкриття в Нью-Йорку представництва «Вістей», яке поширюватиме книги, видані на Радянській Україні. На увагу заслуговують такі рядки його листа: «Що ж до грошей, то як не як, авторські примірники ми вже можемо посилати товаришам безплатно, скрути матеріальної наша організація зараз великої не переживає й взагалі ми до «доларохапства», яким улавилися жовтоблакитні патріоти, ставимося неприхильно, бо знаємо, що робітнича культурна робота в

самій Америці вимагає й енергії, й коштів».

На сторінках газет і журналів в Канаді були опубліковані твори Блакитного. Його поезії декламували українські робітники і фермери на концертах художньої самодіяльності в Українських робітничих домах від Монреаля до Ванкувера. Особливо великою популярністю користувались його поезії «Червоні зорі», «За вікном палаців», «Гра» і ін.

Коли невблаганна смерть передчасно вирвала з рядів активних будівників комуністичного суспільства і діяча української радянської літератури Василя Блакитного, газета «Українські робітничі вісті» присвятила його світлій пам'яті редакційну статтю, в якій писала:

«З глибоким смутком, великими почестями похоронила Радянська Україна одного з кращих своїх синів — т. Василя Михайловича Блакитного... Навіть тут, за морем, в далекій Канаді,

вістка про смерть т. Блакитного викликала серед організованих українських робітників і фермерів глибокий жаль і смуток. Як там, так і тут ми схилиємо наші голови перед могилою т. Блакитного. Назавжди будемо берегти світлу пам'ять про нього і йти за його прикладом у нашій праці для великої справи визволення працюючих, для якої він віддав ціле своє життя».

Іван Кулик, який був близьким другом Василя Блакитного, саме в цей час перебував у Канаді на дипломатичній роботі. На честь свого друга Іван Кулик вмістив у газеті «Українські робітничі вісті» від 12 січня 1926 року статтю «Пам'яті тов. В. Блакитного», в якій намалював портрет визначного діяча української пролетарської літератури і Радянської держави. Говорячи про заслуги Василя Блакитного в організаційному зміцненні української радянської літератури, Іван Ку-

лик писав: «Можна без перебільшення сказати, що в значній мірі його руками, його непослабленою кипучою енергією було в ті часи раннього світанку революції збудовано підвалини нового, пролетарського мистецтва України».

Стаття Івана Кулика познайомила широкі кола канадських українців з усією багатогранною діяльністю Василя Блакитного.

Своєю публіцистичною і літературною діяльністю Василь Блакитний зробив великий внесок у розвиток, зростання й зміцнення українських прогресивних організацій і української народної преси в Канаді. Його діяльність сприяла також піднесенню й зміцненню громадсько-політичної та національної свідомості українських поселенців, зміцненню зв'язків між Радянською Україною і трудовою імміграцією за океаном.

м. Торонто, Канада.

КАЛЕНДАР КОТ ВСЕСВІТУ

380 ТИСЯЧ АНДЕРСОНІВ. У Швеції тепер налічується сім з половиною мільйонів жителів. І кожний двадцятий з них має прізвище Андерсон. Це завдає чимало клопоту і часто призводить до кумедних ситуацій.

Шведські власті охоче дозволяють бажаним Андерсонам змінювати свої прізвища.

ЧИТАЧІ - РЕКОРДСМЕНИ. У Лондоні відбулися змагання на швидкість читання серед жінок. Учасниці його мали прочитати у присутності спеціального журі один з нових романів Агати Крісті обсягом 312 сторінок. Переможниця змагання Джен Клеменс подолала книгу за 54 хвилини 16 секунд.

Незабаром у Нью-Йорку мають відбутися міжнародні змагання жінок з цього виду «спорту».

ЧЕРЕЗ ОКЕАН. Під час свята садоводів у Лондоні було запущено в повітря аеростат без людини. Через 24 доби аеростат знайшли в Перу, на відстані 9600 кілометрів від Англії.

ЯК НА ВІЙНІ... 40 тисяч людей гине щороку на земній кулі від укусів отруйних змій; припускають, що від укусів ос і бджіл вмирає ще більше.

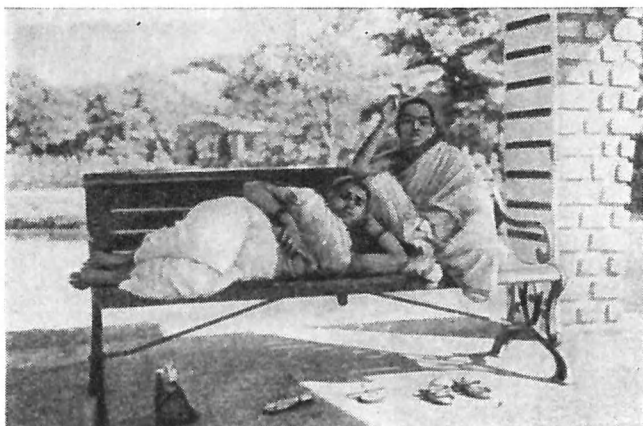
ВИПАДОК У ТЕЛЕСТУДІЇ. Під час однієї телевізійної передачі в Сан-Антоніо (штат Техас), в якій брали участь школярі, восьмирічну дівчинку запитали, якої вона думки про свою вчительку. Дівчинка відповіла цілком в американському стилі: «Йї 27 років, зріст 164 сантиметри, важить вона 65 кілограмів і взагалі чудова людина. Ще неодружена!»

Другого дня вчителька одержала багато листів з шлюбними пропозиціями.

ЖИТТЯ НА ВУЛИЦІ

Фоторепортаж польського журналіста
Збігнева РАПЛЕВСЬКОГО

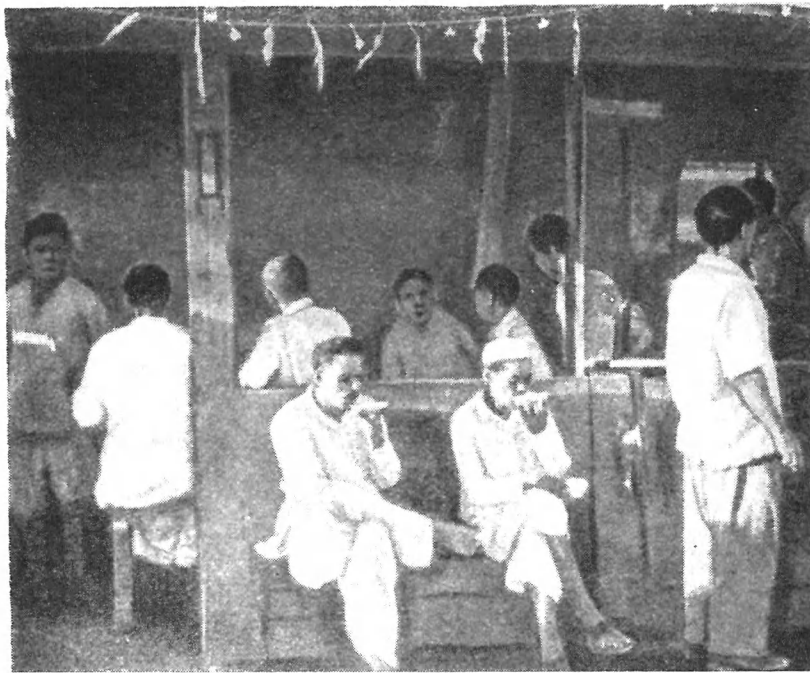
В містах Індії і Пакистану, Бірми і Цейлону вулиця — це не просто місце пішохідного чи автомобільного руху; її призначення тут значно ширше. На вулиці проходить більша частина життя населення цих країн. Тут торгують, розважаються, відпочивають, заробляють на хліб, вчать-ся, їдять, сплять і просто живуть.

БОМБЕЙ

Зі сходу місто оточує вкрите садами узгір'я. Звідси простирається широка панорама моря і узбережжя. Тут, ось у таких позах часто відпочивають жінки, доглядаючи за своїми дітьми.

Чай — улюблений напій індійців. Склянка гарячого чаю користується особливим попитом у спеку. В ці години вуличні чайні мають найбільшу кількість клієнтів.

КАЛЬКУТТА

Біля входу до пошти примостився вуличний писар. За незначну винагороду він охоче виконає будь-яке доручення: напише адресу, а то й самого листа, складе заяву, заповнить офіційний бланк тощо. Роботи у нього вистачає, бо неписьменних тут дуже багато.

Вуличний лікар, що обіцяє вилікувати будь-яку хворобу, для більшої переконливості демонструє різні медичні таблиці. Таблиці незрозумілі, тому й мають викликати повагу у перехожих.

МАДРАС

КАРАЧІ

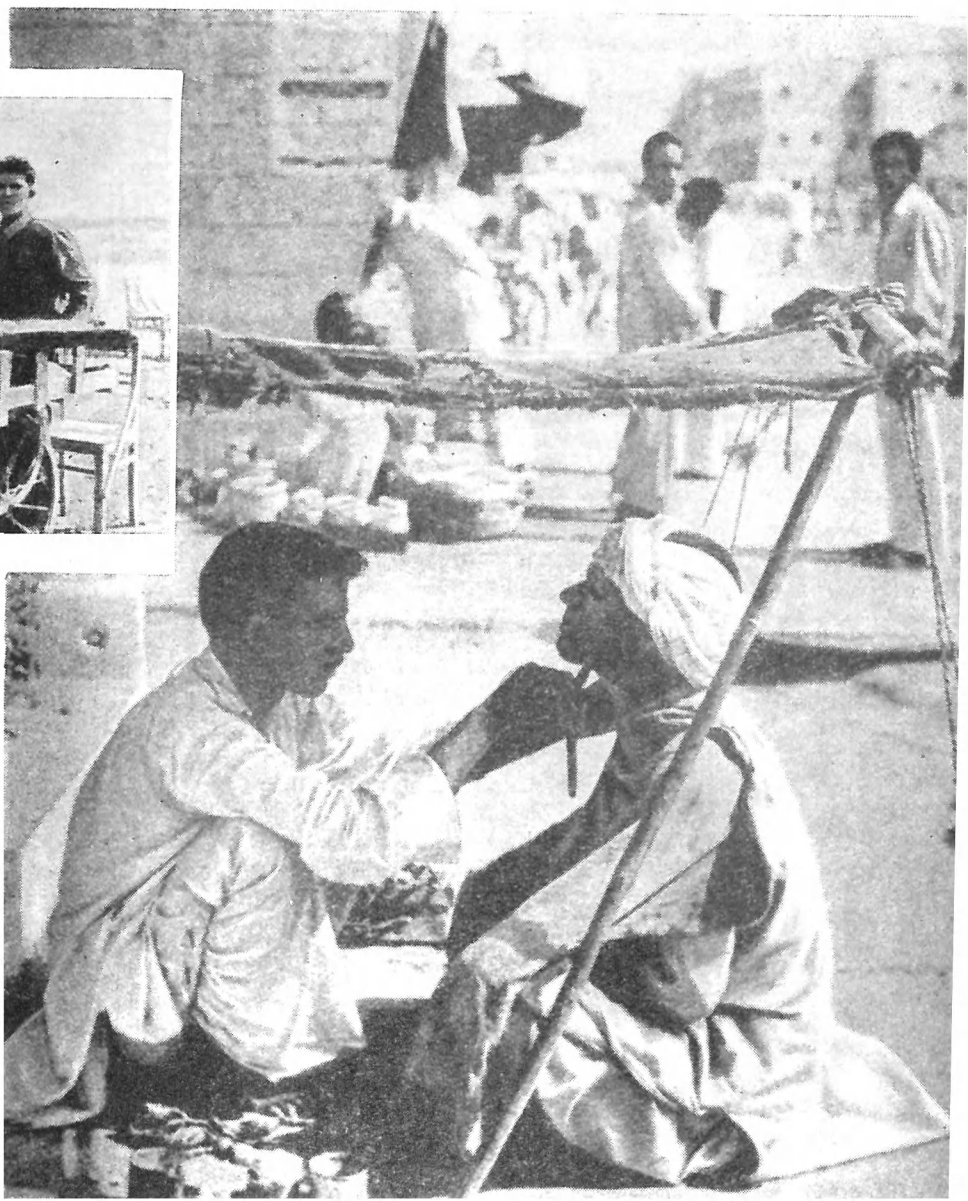
Знахарство і чаклунство ще й досі процвітають у Пакистані. На фото — «моторизований» знахар. Він приймає хворих на вулиці. Його автомобіль обвішаний вивісками, які рекламують лікування очей, зубів, чистку вух тощо.

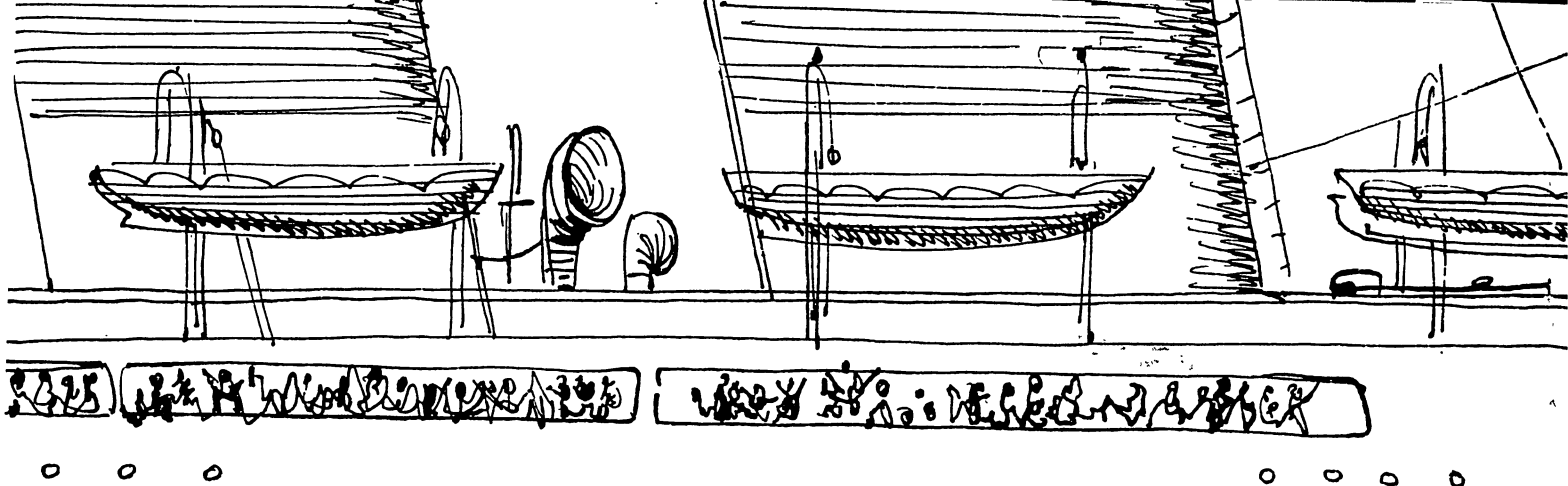
Звичайним явищем в містах Пакистану є спектаклі на вулицях, що їх влаштовують фокусники та заклинателі змій. На фото — виступ дресированої мавпочки. «Артистка» має власний ревізит і кілька костюмів. Після кожного номера мавпочка обходить глядачів, збираючи мідяки для свого хазяїна.

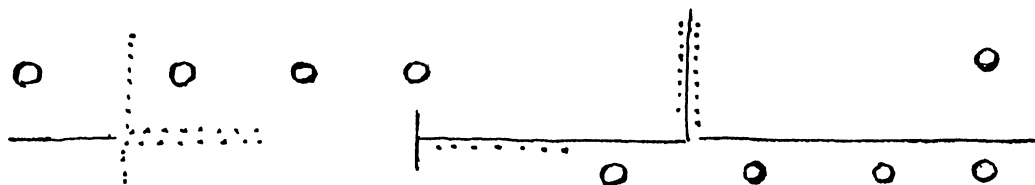
А такий пересувний буфет приставляється на пляж незмінним верблюдом.

Вуличні перукарні тут дуже поширені. Обладнані вони зовсім примітивно: кілька консервних бляшанок, помазок, мило, бритва. Затінок утворює джутова ряднина, укріплена на бамбуковій жердині.

БЛАКИТНА

БЕРНГАРД КЕЛЛЕРМАН

Малюнки А. Жуковського

РОМАН

22

Звідси, згори, з висоти шести поверхів блакитне море здавалося зовсім гладеньким. Вдалині, майже на обрії, повз пароплав, повитий іржавим димом.

— Пароплав, дивіться, Вайте! Що то за пароплав?

— Торговий пароплав, мабуть.

— Як тут чудово! Скажіть-но самі, хіба ж не чудово?

Єва жадібно вдихала терпкий запах моря. Вайт бачив, як золотіє під сонцем м'який пушок на її щоках. Часом вітер доносив запах гарячого мастила і диму. Три червоних башти викидали в блакитне небо чорний чад.

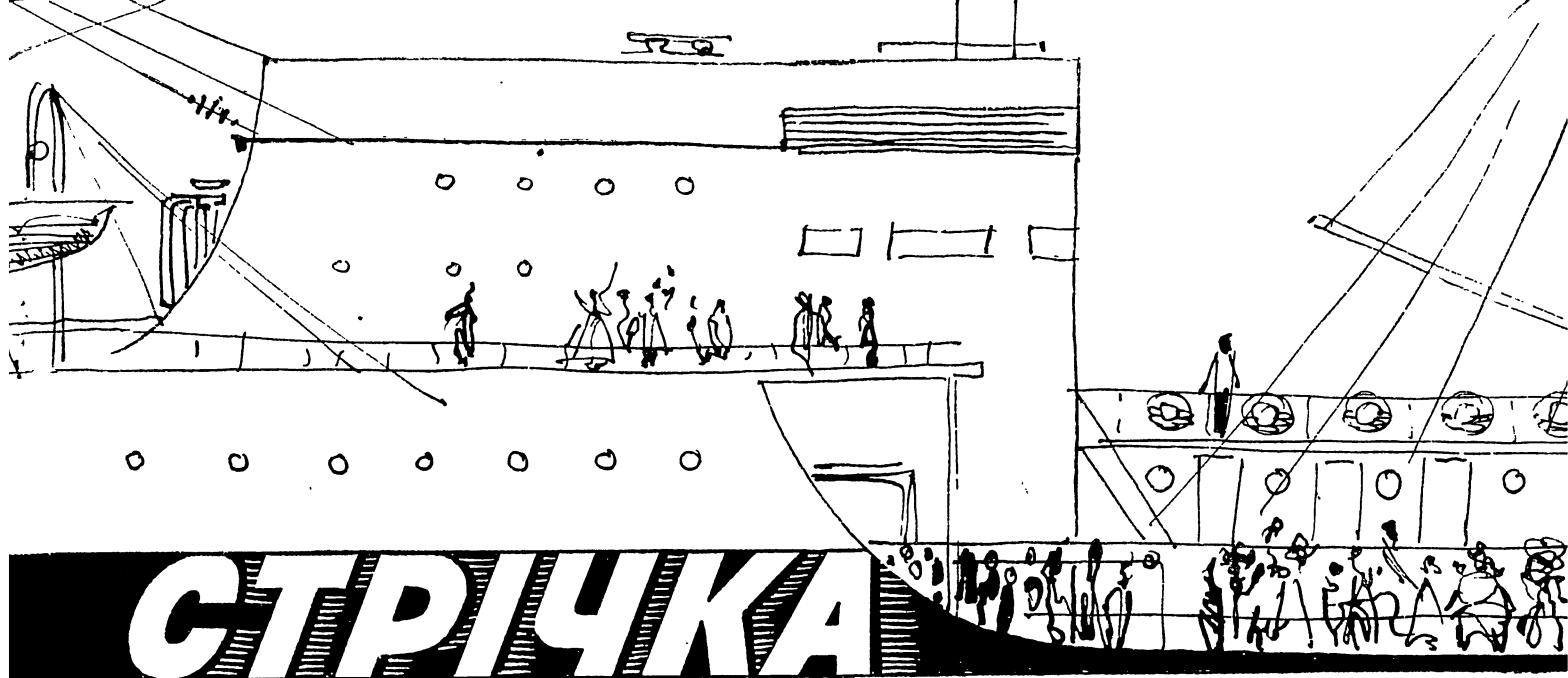
Закінчення. Початок див. № 1.

Оркестр, що грав унизу, на прогулянковій палубі, було ледве чути.

— Тут казково тихо,— сідаючи в крісло, промовила вона і додала з якоюсь урочистістю в голосі, дивлячись Вайтові просто в очі:

— Тепер розповідайте про Грету,— вона щасливо засміялася і притулила його руку до своїх грудей. — Чуєте, як б'ється серце. Це Грета. А тепер розкажіть! Та не забудьте бодай найменших дрібниць!

Вайт розповів. Це було лише за п'ять-шість днів. Він мав уладнати справи у Відні і повертався у Гейдельберг. Коли поїзд наближався до Зальцбурга, згадав про Грету і про свою обіцянку відвідати її при нагоді. Відверто кажучи, він теж скучив за нею. Зійшов у Зальцбург і взяв таксі до Санкт-Ан-

СТРІЧКА

нена. Сіявся дрібний сніжок, доїхали вони до Санкт-Аннена менш як за півгодини. Розташована поблизу похмурого лісу садиба скидалася на монастир, холодний, незатишний і покинутий, навкруги нікого не було видно. Нарешті йому вдалося розшукати служницю. Подав їй свою візитну картку. Минув досить тривалий час, поки вийшла літня дама, трохи чудна, як йому здалося.

— Міс Роджерс,— видихнула Єва.

— Так, міс Роджерс, точнісінько така, якою її нам змальовувала Грета.

Міс Роджерс завела його у передпокій, і знову-таки нескоро вийшла полковниця фон Кінська й люб'язно привіталася з ним.

«Значить, ви — Вайт,— сказала вона.— О, Грета із захопленням говорить про вас. Ви навчили її грати в крокет. Грето, Грето, йди ж сюди! Прийшов пан Вайт».

Грета ввійшла — несмілива і недовірлива.

— Як вона виглядала? — тремтячи від хвилювання, спитала Єва.

— Як завжди. Волосся трохи скуйовджене і по-хлоп'ячому непокірне. «Добридень, Грето,— сказав я,— ось і я. Як бачиш, я держав слова».

Грета дивилася на нього великими, дуже великими очима й мовчала.

«Ти ніби не знаєш мене, Грето. Я Вайт!»

Тоді Грета пустотливо засміялася і промовила:

«Звичайно, я тебе знаю, і знаю, що ти Вайт. Добридень, Вайт».

Але вона не підійшла до нього, вона залишилась стояти. Це вже була не та жвава й невимушена дівчинка, яку він бачив у Гейдельберзі. Вайт намагався розворушити

її розмовою, але відповідала вона йому боязко й нерішуче.

«Та поговори ж з паном, любя»,— підбадьорила її пані Кінська.

«Why don't you talk with the gentleman?»¹ — спитала міс Роджерс своїм гавкучим голосом, що його так вдало імітувала Грета.

Дівчинка збентежено обсмикувала свій фартушок і поглядала на міс Роджерс.

«I shall talk with him»²,— відповіла вона, але з неї небагато вдалося витягти.

— Небагато, але ж хоч щось,— сказала Єва. — Пригадайте, пригадайте кожне її слово.

Вайт замислився.

— Ага, спочатку вона спитала в мене, чи довго я пробуду тут. Я сказав їй, що мушу їхати далі наступним поїздом. Грета розсміялась і сказала: «Чому ж ти, власне, прийшов, коли хочеш уже йти?» Я відповів, що прийшов лише для того, щоб побачитися з нею.

«О, а куди ти зараз поїдеш?»

«Я поїду в Гейдельберг».

«У Гейдельберг? Як там живе твій пес Роланд?» — вона трохи пожвавішала.

«Непогано, Грето, він передавав тобі привіт».

«Вітай його від мене. Скажи йому, що через чотири місяці я знову буду в Гейдельберзі».

«Через чотири місяці? — вражено перепитала пані фон Кінська. — Звідки ти знаєш це?»

«How do you know it?»³ — вкрай здивована, спитала міс Роджерс.

Грета подивилася своїми розумними, як у дорослої, очима на бабусю та міс Роджерс і лукаво відказала: «Я порахувала! Ще чотири місяці».

— Бачте! — радісно вигукнула Єва. — Бачте! Ці старі баби не здатні більше дурити її! Далі, Вайт!

Вайт стулив пучки довгих пальців.

— Я тільки пригадую ще, як вона спитала, чи грали ми вже у крокет. «Ще занадто холодно для цього», — відповів я. — «Але в липні, — сказала вона, — ми знову пограємо, Вайте? Я буду тренуватись, у мене є куля і молоток»... І більше, Єво, при всьому бажанні нічого не можу пригадати.

Єва мовчала. Потім глянула на Вайта і з розчаруванням в голосі промовила:

— А про мене вона не питала?

— Ні! — відповів Вайт. — Тоді — ні. Але в її поглядах я відчував невисловлене питання. Вона поглядала то на пані Кінську, то на міс Роджерс, ніби хотіла, щоб обидві пішли геть.

¹ Чому ти не розмовляєш з паном? (англ.)

² Я розмовлятиму з ним (англ.).

³ Звідки ти це знаєш? (англ.)

— А вони, мабуть, і не думали зробити це? — з гіркотою в голосі сказала Єва.

— Так, я відчував, що вони не залишать Грету сам на сам зі мною і на мить. Але дівчинка зрештою спромоглася сказати мені заповітне слово.

— Кажіть же!

— Дами змагалися одна з одною в луб'язності, вони просили мене поспідати з ними. Попросила мене залишитися і Грета. Вперше вона наблизилась і взяла мою руку. «Зостанься, Вайте!» У її великих очах світилося благання. Але я мусив поспішати на поїзд і попрощався.

Та саме коли я вийшов з дому і сідав у таксі, знялася сильна завірюха. Мотор не заводився, і шофер, вийшовши з машини, завів його ручкою. Цю мить використала Грета, щоб підійти до автомобіля. Вона стала на підніжку і просунула голову всередину.

«Ти застудишся, любя! — гукнула пані Кінська. — Зараз же йди сюди». Міс Роджерс прогавкала якесь попередження. А Грета?

— Знаєте, Єво, що вона зробила? Тепер це знову була та Грета, яку я знав раніше.

— Що вона зробила? — спитала Єва таким тоном, ніби чекала від Грети якогось неймовірного вчинку.

— Нічого особливого, але таке, що виказало її постійні потаємні думки. Вона обняла тоненькими рученятами мене за шию, притиснулася губами до моєї щоки і прошепотіла: «Візьми мене до мамі!» Все це відбулося блискавично, в якусь мить. Відразу ж після цього я крізь вихор сніжинок побачив її маленьке обличчя, яке сяяло щастям і торжеством від свідомості того, що вона-таки сказала щось справжнє, і машина поїхала.

Єва, вражена, затулила обличчя руками.

— Вона це сказала?

— Так, сказала.

Якийсь час Єва сиділа, сховавши обличчя. Скорбота і розпука зігнули її. Вона безсило опустила руки, і Вайт побачив її запалі щоки, сповнені тугою очі.

— Спасибі вам, Вайте! Нічим, нічим у світі ви не могли б мене більше потішити, ніж цією звісткою.

Єва задумливо дивилася просто себе. Хай Вайт ще скаже їй лише одне. Яке його враження — чи Греті добре у старих дам?

Авжеж, відповів Вайт, Грета забезпечена всім. Вона оточена піклуванням і ніжністю, безперечно. Але ж, ясна річ, дівчинка хотіла б жити з матір'ю. Та цього бажання не виказала жодним жестом. Вона поводитися мужньо.

— О, так, в неї більше мужності, ніж у мене, — глибоко зітхнула Єва, наморщивши лоба. — Ви не уявляєте, Вайте, якою нещасливою я часто буваю. Ну, та постараюся стати такою ж мужньою, як моя дочка. Я певна,

що все буде гаразд... Де моя собака? — звернулася вона до матроса.

— Вище поверхом. В кінці шлюпкової палуби.

Єва нарешті хотіла привітати бідного Зеппля.

23

Житло для собак містилося у кутку палуби, за шеренгами білих рятувальних човнів, що висіли тут на шлюп-балках і стояли на палубі в блоках. Клітку, з якої лунали гавкіт і вищання, оточила юрба чоловіків і жінок. Собаки ніби показились. Серед них були цінні породисті тварини, відзначені призами.

Три чорних, як ворони, пуделі тільки що під захоплені оплески демонстрували кумедні і дивовижні номери. Пуделі належали артистці синьйорині Мазіні, яка виступала з ними у вар'єте,— граціозній, вже злегка посивілій, але по-хлоп'ячому стрункій дамі, яку легко можна було уявити собі на сцені в костюмі пажа.

Зеппль, що апатично лежав на підлозі, розпачливо кліпаючи очима, застрибав, мов скажений, зачувши, як Єва тихо поклікала його. Саме тоді, коли він вирішив умерти від смутку, несподівано прийшов порятунок. Коли Єва взяла його на руки, він видряпався наверх, щоб якомога ближче притулитися до неї. Єва розсміялася. Хай облизує їй обличчя, сьогодні йому все дозволено.

З холодним виразом обличчя і непривітною посмішкою коло собачої клітки стояв у своїй уніформі з багатьма нашивками перший офіцер пан Галлер — кремезний велетень з вилицюватим обличчям.

Галлер не дуже полюбляв цих собак, відверто кажучи — ненавидів. Якби він був хазяїном лінії, то просто відмовився б перевозити цих паскудних тварин. Як перший офіцер, він відповідав за чистоту на судні. Він уже спробував усе можливе. Наприклад, звелів посипати підлогу клітки піском і тирсою, але оті кляті пси скреблись, як навіжені, розкидуючи пісок і тирсу, а вітер розносив хмари того пилу по всьому пароплаву. Боронь боже, ще впаде на свіжопофарбований човен!

Свою люту ненависть Галлер виливав на вуха маленькому, дуже непоказному панові, котрий стояв біля нього в якійсь боязкій позі. Маленький пан мав коротко підстрижене густе біле волосся, що нагадувало білий оксамит, і молоде смагляве обличчя. Це був Шеллонг — конструктор «Космосу».

— Чому ви так лютуєте, Галлере? — ніяково хихикнувши, спитав Шеллонг, який побоювався, що люди почують лайку.

— Я ненавиджу цих жінок,— процідив

крізь зуби Галлер. — Вони кривдять свою прислугу і цілують своїх собак. З мене досить нікчемних створінь з нафарбованими нігтями. При першій же нагоді перейду на торговий корабель.

Непоказний пан Шеллонг повернув голову.

— А ось ця? — спитав він. — Ви ж припускаєте винятки? Хто оця?

Галлер кинув злий погляд поверх клітки. Ні, він не знав цієї дами, хоч її риси здавалися йому знайомими. Він не відвідував ні театрів, ні концертів і не цікавився списком пасажирів.

— Бачте, Галлере,— промовив Шеллонг, — це ще мало б сенс: будиночок біля моря, де можна рибалити, і отака жінка. Тоді життя, мабуть, мало б смисл.

Галлер щось пробурчав. Найліпше, мовляв, взагалі не мати діла з жінками. Так йому підказував досвід. Він розлучився з своєю дружиною, яку в жорстокій, багаторічній боротьбі вирвав у іншого.

— І все-таки,— повторив Шеллонг,— будиночок біля моря, де можна рибалити, і вдома чекає отака жінка...

— Ви дурень,— грубо відказав Галлер і презирливо розсміявся.

Разом з вітром над палубою пронеслися різкі короткі сигнали дзвона.

— Що це? — спитала Єва.

Вайт витяг годинника.

— Б'ють склянки. Дванадцята година.

Єва запнула шубу.

— Мушу йти. Вайт, почастуйте Зеппля. Райфенберг сердиться, коли я примушую його чекати.

Райфенберг справді вже чекав. Але зовсім не сердився. Він галантно вклонився Єві і сказав комплімент.

24

Минув якийсь час, і Уоррен Прінс трохи отямився. Тепер він був значно спокійніший і не почував себе нещасним. Хіба що гонор його страждав від того, що Віолетта отак тишком-нишком перейшла до іншого, цілком можливо (чом би й ні!) не менш достойного, хоч той і видався Уорренові поверховим і бундючним. Ах, цей Уоррен чекав пристрасних сцен від молодої дівчини, яка ніколи в житті не зможе забути його,— і ось вона, ні слова не кажучи, дала йому гарбуза.

А й справді! Хіба не він сам свого часу сказав Віолетті, що не може зв'язувати себе? Ну, а тепер без смішних сентиментів, старий, зрозуміло?

Тепер найрозумніше, що він може придумати, — це взятися за роботу. Побачивши здаля дівчат Холл і Хуана Сегуро в жовтих рукавичках, він рішуче повернув назад. Йому

назустріч йшов професор Рюдігер, знаменитий фізик-атомник, і Уоррен без церемоній заговорив з ним. Цей професор Рюдігер був людиною, що руйнувала атоми, обстрілюючи їх так, як з гармат обстрілюють фортецю. Але інтерв'ю дало досить убогі результати. Голова Уоррена розпухла від електронів, протонів, гамма-променів. У розпачі він дивився в голубі дитячі очі вченого, за якими жив чужий і незрозумілий йому світ.

З Горацієм Харпером йому пощастило більше. Принс піймав Харпера саме тоді, коли той відійшов від Жоржетти й Кітті, і поздоровив його із здобиччю.

Харпер голосно й різко засміявся.

— Еге ж, вона й справді дуже пікантна, ця французенка,— сказав він.— Просто чарівна. Тільки от надто балакуча. Боже мій, як швидко вона говорить! Я просто знесиленний. Жоржетта сказала, що в мене гіпнотичний погляд, гіпнотичні очі. Як на вашу думку, Принс?

— Але, може, ви й справді володієте силою гіпнозу, не знаючи про це,— відповів Уоррен, щоб потішити Харпера.

Багаті люди, він знав це, люблять лестощі. Все, що їм заманеться, вони могли купити, окрім визнання і захоплення людей.

Харпер весело засміявся.

— Цілковите безглуздя! Я — і гіпнотичні очі?

Уоррен йшов з Горацієм Харпером уздовж палуби, радий, що може показатися перед людьми у такому товаристві. Син померлого три роки тому каучукового короля Джеймса Харпера, Горацій був, мабуть, найбагатшою людиною на борту. Харперу-молодшому, як його називали, високому і стрункому, було трохи за тридцять. Він мав ріденьке рудувате волосся і такі ж ріденькі рудуваті вусики, волосинки яких можна було перелічити. Впадала в око маленька, якась дитяча, голова; обличчя його було ніжне й бліде, хоч він щойно повернувся з Африки. Цей Горацій Харпер мав не дуже здоровий вигляд. Тут вже не допоможуть усі його гроші, втішали себе заздрісні пасажири.

Харпер потягнув Уоррена в бар і, вмостившись на високому стільці перед стойкою, замовив віскі.

Так, Харпер щойно повернувся з Африки, це правда, і подорож була досить цікава, так, так, досить цікава. Але через кілька місяців йому обридло і довелося чотири тижні відпочивати в Парижі. Велика дичина? Так, він полював і на великих звірів. Підстрелив трьох левів, носорога і двох бегемотів. Так, між іншим, бо це, власне, не давало йому насолоди, він не був мисливцем. І, ясна річ, безліч дрібних тварин: газелей, антилоп — все, що там бігало. Лікарі рекомендували розваги, і тому йому спало на думку

провести кілька тижнів у Африці. Він найняв французького льотчика Барро і виїхав у Бельгійське Конго.

— Це той самий Барро, що загинув чотирнадцять днів тому?

— Так, той самий, ви тільки подумайте! Його вбив дикий буйвол. Я прочитав про це в одній паризькій газеті під час сніданку. Жаль, жаль його,— сказав Харпер, за звичкою якимось дивно свиснувши крізь ніс. Але говорив зовсім байдужим тоном. — Славний хлопець, жаль його.

Він посміхнувся такою ж байдужою посмішкою, витяг із чарки соломинку і глянув у неї, як у підзорну трубу.

— Можливо, то була помста Чорного континенту, Принсе, як ви гадаєте?

Він знову подивився через соломинку.

— Як це... помста?

— Так, помста.

Харпер стріляв з літака в газелей і антилоп. Тисячами бігли під ними звірі, і козулі підстрибували на кілька метрів. А з грузовиків стріляв левів і все, що потрапляло під руку. Харпер розповідав, посміхаючись, з жвавістю хлопчика, що повернувся із шкільної екскурсії. Так, вони вбили чимало тварин, і, правду кажучи, то було безглузде нищення, а не полювання. Вони ж навіть не могли забирати своєї здобичі. Хіба що зрідка їм вдавалося сісти і забрати антилопу в табір. А здебільшого тварини просто залишались на місці, і це наштотувало його на оту думку про помсту Чорного континенту.

— Ви бачили водоспад Стенлі, пане Харпер?

— Аякже. Я поїхав туди, щоб побачити його. Однак він не йде ні в яке порівняння з Ніагарським водоспадом, ні в яке порівняння!.. Та ви ж зовсім не п'єте, Принс?

— Дякую,— відповів Уоррен і пригубив свою чарку.

З раннього ранку до півночі молодий Харпер дудлив сода-віскі. Сода-віскі було єдине, що скрашувало страшенну нудоту його життя. Він не знав, як змарнувати час. Грав у гольф, теніс, карти, гасав на своєму автомобілі, як навіжений. За ціле життя посправжньому не прочитав жодної книжки: книги наганяли на нього ще більшу нудьгу. Він також ніколи не міг дослухати до кінця оперу чи спектакль. Один акт — цього для нього було цілком досить. Кожні чверть години він брався за щось нове, щоб за чверть години знову нудитися. Харпер нудгував навіть тепер, розповідаючи Уорренові про незвичайну подорож, спогади про яку могли б захопити будь-якого молодого чоловіка. Спочатку він дивився крізь соломинку, як крізь підзорну трубу, тепер узяв у барі гральні кості і неуважно почав їх кидати.

— Ви коли-небудь ще раз поїдете в Африку, пане Харпер? — спитав Уоррен.

Харпер похитав головою і з жахом глянув на Уоррена:

— Ні, ні! — і знову свиснув крізь ніс.— Нізащо! Африка — місце для негрів і шукачів пригод, але не для джентльмена.

Оці зарості, сказав він, ні — ради бога, ця глушина, ці верескливі мавпи у пралісі, ці жалюгідні негри з їх дурними барабанами, цей страшний морок, тільки-но зайде сонце! Він збожеволів би, коли б не мав з собою свого грамофона з двомастами пластинок! Африка? Ніколи більше! Для нього існувало тільки одне місце в світі, де він добре себе почував: Нью-Йорк!

— Єдине прийнятне в світі місце, Принсе! — повторив він.

Уоррен був дуже задоволений. У цю мить він зовсім забув Віолетту і подався в салон для курців, щоб написати телеграму.

Хіба не цікаве інтерв'ю! Горацій Харпер повертається з Африки розчарований і заявляє, що єдино прийнятним місцем у світі є Нью-Йорк! Горацій Харпер заявляє, що водоспад Стенлі не йде ні в яке порівняння з Ніагарським!

Закінчивши роботу, він глянув угору і побачив два великих, гарячкових ока, спрямованих на нього. Очі тимчасом ніби не помічали його, вони дивилися крізь нього. Потім очі знову опустилися, і Принс пізнав Кінського. Досі Уоррен бачив його лише при електричному світлі в каюті.

Кінський щось писав, увесь поринувши в свою роботу. На його довгому жовтавому обличчі відбивалося нелюдське внутрішнє напруження, рот був відкритий, він ніби прислухався до якихось нечутних голосів. З-під його руки на нотний папір квапливо вибігали рядки нот.

Він силкувався втримати ті величні звуки, що зненацька загриміли сьогодні вночі, струснувши небо і море, коли завив гудок «Космосу». Вони виповнили небо жахом і погрозами, як сурми долі, сурми смерті. Потім стихло! Але так само, як грім пробуджує в долинах стократну луну, сурми пробудили в тиші сотні відгуків і мелодій. І Кінський намагався втримати звуки, і відгуки, і мелодії. Це було нелегко.

Кров кипіла в його жилах. То були могутні і натхненні мотиви, які несли в собі зародок великого твору. Давно вже в ньому не буяли з такою первісною силою звуки і ритми. Якби ще раз вдалося?

Минув довгий час, може — кілька годин, і Кінський відчув себе зовсім виснаженим. Чоло його було мокре. Він ковтнув содової води і ніби прокинувся від глибокого сну. Пробігали стюарди, він чув жваві балачки чоловіків з великими сигарами в руках. На-

раз перед ним опинився усміхнений Принс у своїх чорних окулярах.

— Ви так заглибились в роботу, що, здавалось, немовби вас хтось загіпнотизував.

Вираз напруження зник з обличчя Кінського, його щокі, звичайно пом'яті й безбарвні, порожевіли. Так, він працював, спробував, якщо це не звучатиме пишномовно, втримати музичне видіння. Він акуратно склав аркуші, вкриті стрімкими нотними знаками, і дбайливо сховав їх у свій бумажник.

— Принс, ви вжили оце вираз «гіпноз», — сказав Кінський. — Можливо, мистецька творчість не що інше, як певного роду самогіпноз?

— О... це цікава й оригінальна думка! — вигукнув Уоррен. — Ти гіпнотизуєш себе і створюєш Гамлета!

— Саме так. Але для цього потрібен медіум Шекспір.

— Ви композитор?

Так, він за професією композитор, відповів Кінський.

— О! — Уоррен удав здивування і злегка вклонився, показуючи тим свою повагу до такої благородної професії, яка на все життя залишилася для нього таємничою і незрозумілою.

Потім витягнув з кишені надрукований аркуш і поклав перед Кінським на стіл. Це була програма концерту пісні, який сьогодні ввечері давала Єва Кенігсгартен. Він одержав її від стюарда.

— Тим більше вас має зацікавити програма сьогоднішнього вечора вашої великої співвітчизниці, — промовив він.

Кінський узяв аркуш, і Уоррен побачив, як його красива маленька рука злегка затремтіла. Він швидко глянув на програму, але одразу знов згорнув її і поклав перед собою. Його обличчя рівномірно зблідло, як у людини, що непритомніє. Він обливав губи, ніби силкуючись заговорити, і потім промовив зовсім іншим, якимсь штучним голосом:

— Спасибі! Ясна річ, це мене цікавить. Дуже вдячний!

— Ви, напевне, прийдете сьогодні увечері на концерт, хоч, гадаю, часто чули пані Кенігсгартен, — допитувався Уоррен.

Кінський глянув на нього очима, повними муки. Очі його на блідому обличчі здавалися тепер абсолютно чорними, виповненими холодною, різкою чорнотою. Він знову обливав губи, потім сказав дуже тихо, майже зневажливо:

— Звичайно, я часто слухав її, навіть дуже часто. Я ж учора сказав вам, що колись дуже добре знав пані Кенігсгартен. Я, можна сказати, сам її навчав. Але на концерт навряд чи піду.

— Пробачте! — і Уоррен, промимривши щось, зник.

Так, тепер він цілком певен!

Сумління мучило Уоррена, його підступність щодо Кінського — о, то так нечесно! І все-таки він не втримався від спокуси зазирнути з палуби у вікно салону для курців: Кінський, все ще блідий, з опущеними повіками, сидів за столом. Ось він випростався і взяв програму. Розкривши рота, якийсь час напружено розглядав її. Коли він заворушився, збираючись підвестись, Уоррен утік.

Кінський поволі спускався широкими, застеленими гумовою доріжкою сходами, що вели вниз, всередину корабля. Спинився і ще раз вийняв програму з кишені: Шуман, Брамс, Штраус. Це були Євині шедеври, він їх слухав у її виконанні безліч разів. Серед них було кілька складних, рідко виконуваних пісень. Багато років тому він сам розучив їх з Євою.

Нараз Кінський відчув різкий поштовх у серце: «Колискова» Вольфганга Фріде! Вольфганг Фріде — такий був його композиторський псевдонім. Це прізвище сподобалося йому в юності; йому було вісімнадцять, коли він почав писати музику. Фріде! Унфріде більш підійшло б йому! ¹.

Єва співатиме цю пісню останньою. Він написав її, коли народилася Грета, написав для Грети і для Євиного голосу. Його глибоко зворушило те, що вона взяла її для своєї програми.

25

Зібгавши в кишені програму концерту, Кінський, охоплений гарячковим неспокоєм, пробирався крізь корабельний лабіринт. Спускався, піднімався, виходив на незнайомі палуби. Нарешті збагнув причину свого хвилювання: він може знову почути Євин голос! Саме це! Так, він зможе почути її, якщо схоче, за кілька годин. Вже сама ця думка так схвилювала його, що кров забухала у скронях.

Знову ступивши на майже безлюдну палубу, він несподівано побачив перед собою Райфенберга. Непомітно відійшов убік, спинився, затамувавши подих. Райфенберг, з трагічними зморшками на обличчі, закривши руки за спину, човгав по палубі. У цю мить він скидався на Бетховена, що поринув у глибоку задуму. Раптом зупинився і почав енергійно жестикулювати. Він стиха розмовляв сам з собою, щось бурмотів, потім несподівано обернувся і зник, не помітивши нікого.

Ця зустріч, однак, відразу протверезила Кінського. Він не хотів зараз бачити ні Єву, ні Райфенберга — може, завтра, може, післязавтра, але тепер він ще не був підготовлений до цього. Кінський проклинав корабель! Завше, коли його гризла туга, міг втек-

ти у ліс і ходити там, поки неспокійні думки одна по одній не покидали його. А тут, у цьому лабіринті з коридорів і сходів, він почував себе ніби бранцем злого чаклуна. Нарешті стюард вказав дорогу, і Кінський потрапив на передню частину корабля.

Він був сам і сприймав самотність як порятунк. Вітер шарпав його пальто, надвечір бриз значно посилювався. Блискуча, холодна морська далечінь заспокоювала.

Ніс «Космосу» стрілою розрізав хвилі, відкидаючи убік гори шумовиння.

Ці живі зелені водяні гори немовби заворжили Кінського. Він сильно перегнувся через поручні, під ним вирувала вода, в обличчя летіли бризки. А коли тут послизнутися? Трішки послизнутися?

Він рвучко випростався і, збліднувши, відсахнувся. Чоло його порізали глибокі зморшки, він втупився очима в блискуче холодне море. Губи його скривилися в гіркій посмішці. «Ти можеш почути її, якщо хочеш. Так, можеш і це. Чом би ні?»

О, яке блискуче й холодне море, яке воно! Похитав головою. «Ні, ні! — відказав сам собі. — Ти не слухатимеш її. Годі».

«Годі», — повторив він. — Ти не слухатимеш її. Підеш у свою каюту і заткнеш собі вату вуха. І не побачиш її, і це буде найкраще. В Нью-Йорку сядеш на перший же пароплав і повернешся в Європу. То була безглузда ідея, нерви — ото й усе».

«Годі», — безупину повторював він, походяючи по палубі. Щільніше запнув поли пальта і повернувся на середню частину корабля. На море, як густий темний дощ, спускався морок. Із заходу сірим непривітним хмаровинням насунула ніч, море спохмурніло, і навіть дзвін на фок-щоглі звучав смутно і меланхолійно.

Ні, і тепер, коли вже смеркало, він не відступався од свого рішення не слухати Єву, нізачо. Але чим густішою ставала темрява, тим важче ставало йому боротися з спокусою ще раз послухати Євин голос. Ще один раз! Його голос! Бо то ж він створив її!

Пароплав освітлювався. Спочатку спалахнули палубні лампи, потім яскраве світло вихопилося з усіх його вікон і закутків. «Космос» летів у безмежну темряву ночі, як сяюча брила розжареного металу, стрімкий метеор у північ. Знову зажеврили червоні башти, сталева фортеця, гнана своїми шістдесятьма тисячами коней, нетерпляче здригалася від кіля до палуб. В святкових обшитих червоним деревом довжелезних коридорах пахло парфумами і пудрою, з-за дверей долинали дзвінкі голоси, деренчали дзвоники, кликаючи стюардів і перукарів. Дами займалися туалетом — готувались до концерту. Це була перша нагода показати тут, скільки ти коштуєш!

¹ Гра слів: Friede — по-німецьки — мир, згода, спокій; Unfriede — розбрат, незгода, неспокій.

Жоржетта Адонар разом з Харпером-молодшим, сміючись, спускалася сходами, вона стрибала через три сходинки і верескливо скрикувала від задоволення. Так, треба йти переодягатися! Харпер хвацько поцілував їй руку і спробував затримати її. Все-таки, може, зла стара Саллівен бреше?

Жоржетта скрикнула і побігла. «До вечора!» Прудконога і пустотлива, вона заклацала по коридору своїми високими підборами і мало не збила з ніг Кінського. «Пардон, месє».

Кінський пішов у свою каюту і дуже повільно почав переодягатися. А чом би й ні? Та й безглуздо замикатися в кабіні і затикати вату вуха — однаково почує Єву, крізь усі стіни. Коли він натягнув трохи старомодний смокінг, в каюту зайшов уже повністю вдягнений Прінс.

— Ага, ви все-таки йдете на концерт?

— Так, — червоніючи і ніяково посміхаючись, відповів Кінський.

Тисячокімнатний корабельний палац, що кишив людьми, був охоплений незвичайним хвилюванням, і коли Кінський проходив святковими коридорами, це хвилювання струменіло на нього крізь усі двері і стіни. Всі ці люди, що жартували і сміялися за дверима, сьогодні ввечері слухатимуть Євин голос, чому ж не можна саме йому, котрий створив цей голос? Чому саме йому, що сів на пароплав з єдиною метою: ще раз побачити Єву, перш як вирішиться його доля.

Ну, ось він і наважився довести свою думку до кінця: перш як вирішиться його доля!

Він знову йшов коридорами, підіймався широкими сходами, поки не заблукав. Покликав стюарда.

— Де відбудеться концерт?

— Прошу, поверхом нижче! У бальному залі.

Так Кінський потрапив у пальмовий сад, що містився між рестораном «Ущелина» та бальним залом. У перший момент його ошелешила повільна світла, що линуло з відкритої їдальні, і екзотична розкіш «Пальмового дому». Пригадався Санкт-Аннен... Його пури-танська спальня, його голий робочий кабінет з дерев'яним Христом. Нарешті він надібав глибоку темну нішу, де його ніхто не міг побачити, і тут відчув себе в безпеці. У білому мармуровому басейні тихенько плюскотів фонтан.

Людський потік плинув повз нього, заповнюючи бальний зал. Золоті черевики, вишукані туалети дам... Їм услід котилася хвиля пахощів. На мармурово-білих шиях мерехтіло коштовне каміння — то був світ, давно вже покинутий ним. Невже цей світ і досі існує?

Зал повнився голосами. Та ось двері зачинилися. Запала тиша, і хтось сказав кілька

слів: директор Генріккі відрекомендовує Єву Кенігсгартен і дякує їй, говорить про її великодушність.

Потім зашуміло і загриміло — то оплесками вітали Єву.

Кінський уривчасто дихав. Він нерухомо сидів у своїй ніші. Оце зараз вона стоїть на естраді біля рояля, випромінюючи красу і силу, вона здається крупнішою, ніж є насправді, трохи зблідла від збудження, і щокимби схудли. Заплющивши очі, він бачить її. Бачить, як спокійно здіймаються її груди (це він навчив її так дихати). В цю мить величезного напруження вона справді прекрасна. Вклоняється з ледь помітною посмішкою. У неї серйозний, дуже серйозний вигляд, навіть урочистий. Глянула в бік рояля — вона готова. О, Кінський усе бачить. Сотні раз на нього був спрямований цей погляд, який сповіщав про її готовність.

Він бачить страх в її чорних зіницях, груди її здіймаються частіше — це теж страх, але ніхто, крім нього, не знає цього.

Оплески вщухали, знову наростали, зал шаленів. Вигуки, крики. То була овація. Єва знову вклоняється, він бачить, як нараз спахує її обличчя — нарешті подолала страх. Оплески, оплески, оплески.

Кінський відчував, як його серце шалено калатало і тріпотіло під манишкою. Так, ось вона, переможниця, стоїть угорі, а він причаївся тут, у непомітному, напівтемному закутку. Овація така, що вона не може почати! О, те, що Кінський відчував у своєму сполоханому серці, не було заздрістю, аж ніяк. Його честолюбність згасла, це, мабуть, був лише тихий сум.

Вона таки подолала скляну гору, подумав він, із слизьких стін якої зривались будь-які копита, з якої навіть найвправніші і найсміливіші часто летіли у прірву. І ось тепер вона стояла нагорі, поруч з небагатьма, з обранцями, котрі не зірвалися. Вона. Не він. Він належав до багатьох, що зазнали краху на слизьких стінах. Що тут вдієш? Він був не єдиний, це не було ганьбою, якщо згадати, що він хоробро воював. Він бачив перед собою величезну кількість тих, що зірвалися, — з тисяч ледве один досягав вершини, а досягнувши, часто гинув від виснаження. Це була трагедія мистецтва, якій нема ні кінця ні краю, яка спалює, спопеляє, знищує одержимих. І його теж спопелила ця трагедія. Ті, хто штурмував скляну гору, були найкращими, найблагороднішими і найсміливішими дітьми своїх народів, їх пророками, їх гордістю.

Так, Єва була одним з обранців, які за життя досягли вершини скляної гори! Чи розуміло це товариство, що в захваті вітало її, чудо подібного зльоту? О, ні, це була не заздрість, а лише тихий сум.

І ось в шумі стихаючих оплесків прозвучали м'які, чисті звуки дзвіночка. Поволі, кожен окремо, ніби оточені мовчанням, огорнуті тишею. То була інтродукція до пісні Шуберта, четвертий і п'ятий такти.

Грав Райфенберг. Він пізнав би його з-поміж сотні піаністів, його тон, схожий на подих, може занадто м'який. Професор гладив клавіші, його короткі пальці торкалися слонов'ячої кістки, і вона ставала живою і гнучкою. Кінський бачив, як Райфенберг сидить з напівзаплющеними очима, з трагічними зморшками на високому чолі і, зачарований, дихає в ритмі мелодії.

Враз інтродукція урвалася. Пауза на півтакта. Ах, яким нескінченно довгим може бути півтакта! Він знову почув плюскотіння маленького фонтана.

По цілій вічності, під час якої Кінський затамував подих, з тиші пролунав звук, натяк на скрипку, звук скла, по якому пробіг легіт. То був голос Єви. Він виник як ледве чутний подих, щоб враз спалахнути, засяяти і восторжествувати. Існувало тільки одне порівняння для її голосу: розплавлена брила металу, на ньому тоненька плівка, що раптом рветься, і з-під неї сліпучим блиском сяє метал. Такий був її голос. Кінський ніколи не міг знайти кращого порівняння. Єва співала тихо. Нині вона стала також майстром піано, що раніше давалося їй з труднощами.

Вже не відчувалося в її голосі невпевненості при перших тактах, як колись, тієї майже непомітної вібрації, що її може схопити тільки надзвичайно тонкий слух; вона впевнено починала вже з першого звуку. Співала з незбагненною легкістю, яка вразила навіть його, її вчителя. Але неповторним в Євиному голосі був той торжествуючий, радісний тон, що наснажував навіть нещасних.

Вона сьогодні в ударі, подумав Кінський, хитаючи головою. Кого вона кохає? О, він добре знає її. Тільки коли вона кохає, з'являється оцей тон, яким вона завоювала світ. Посміхнувся. Так, кого вона кохає. Вона завжди когось кохає, без кохання Єва не може жити, так само як квітка не може існувати без роси.

О, в його серці немає ревності, зовсім немає; усе це давно минулося. Тільки вухо його все ще живе, вухо! Це прекрасно — чути Євин голос. Він долинає до нього, мов із далекого, давно покинутого світу. Кінський більше не чув маленького фонтана.

26

За кілька годин перед виступом Єву завжди охоплювала якась паніка. Її трусило від страху. Немовби вона мусила вистрибнути з літака. Горло їй стискалося, і вона не могла видушити з себе ні звуку.

Марта допомагала їй одягатися.

— Чому ти сьогодні так нервуєш, Єво? — спитала вона.

— Нервую? Стань на сцену, Марто, і співай!

— Я? — Марта простодушно розсміялася і з ніг до голови оглянула Єву своїми похмурими очима. — Але ж я не ти?

— Ну, це мені відомо. Глянь-но, чи не зсунулися панчохи? Ні? Дай мені сигарету, Марто.

— Це ще більше знервує тебе, Єво. І професор каже те саме.

— Хай собі каже, йому дозволено говорити дурниці, — сердито озвалася Єва.

Так, вона вміла співати, її цього навчили, але ж співати, а не стояти перед юрбою людей, які лупають на тебе очима.

Прийшов Райфенберг. Він був тихий і урочистий.

— Ти готова, Єво? Візьми шаль, у коридорах, мабуть, дме.

Марта поклала їй на плечі жовту шаль з довгими торочками.

— До побачення, Єво!

Єва потиснула Марті руку, ніби прощаючись назавжди. І попрямувала за Райфенбергом, як завше, немов автомат, без жодної думки в голові, сповнена страхом, ніби йшла на ешафот.

У маленькому салоні поряд з бальним залом на неї чекав директор Генріккі. Аякже, це їй страшенно потрібно перед виступом! Вона стояла із скам'янілим, нерухомим обличчям і мовчала.

— Ви готові, шановна пані? Дякую. Я відрекомендую вас, лише кілька слів, — і Генріккі відійшов.

Райфенберг взявся за ручку дверей.

— Ну, сміливіше, Єво! — промовив він, посміхаючись.

Він завжди говорив те ж саме, завжди однаково байдужим тоном, ніби зовсім не уявляв її стану.

Єва торкнулася амулета, що висів у неї на грудях, — крихітної фотокартки своєї дівчинки і малесенького золотого хрестика матері — і ступила кілька кроків уперед. Вона нічого перед собою не бачила, глибоко дихала і непомітно посміхалась. Назустріч котилися оплески. Ця хвиля оплесків завжди була її порятунком, за ці кілька секунд вона встигала опанувати себе. Люди посхоплювалися з місць і аплодували. Зал сяяв і блищав, на руках і грудях жінок спалахували блакитні і зелені іскри. Єва вклонилася — скромно і водночас гордо. При цьому вона посміхалася, і між вологими червоними губами блищали білі зуби. Завчений уклін. Вона ще раз торкнулася свого талісмана на грудях, полічила до десяти і глянула на Райфенберга.

Пролунали перші акорди інтродукції, вона

механічно почала. Через три-чотири такти почувла свій голос, і тоді страх зник. Глянула на Райфенберга; очі його блищали, губи він витягнув так, ніби збирався свистіти. Він був задоволений, навіть непомітно посміхнувся до неї, і ось уже Єва почувла, що голос її звучить красиво й чисто. Вона співала для Вайта, це була пісня кохання. Перед концертом Єва попросила Вайта сісти так, щоб не могла його бачити. Тепер вона вже наважилася подивитися в зал. Її погляд привернув блискучий жовтий камінь на худих грудях дами з червоним волоссям — то був величезний діамант. Це Саллівен, подумала вона. Тепер була абсолютно впевнена в собі.

Райфенберг знову посміхнувся до неї: вона добре співала, блакитні і зелені вогні іскрилися на руках аплодуючих дам.

Коли співала другу пісню, їй чомусь пригадався батько. Він був простою людиною — старий городник, житель провінціального австрійського міста. В Європі тепер була глибока ніч, батько, мабуть, давно вже хропів у своєму ліжку.

Єву охопило якесь дивне почуття. Не відчувала більше страху, навіть власної ваги, здавалося, вона ширяє в повітрі. Так, тепер, сп'яніла від власного голосу, вона хотіла співати. Співала для Вайта, і лише для нього. Шукала його поглядом. Їй-богу, вона б привселюдно посміхнулася зараз до нього, якби знайшла. Відчувала свою владу над залом. Маленьке превосходительство з пекучими чорними очима мрійливо гладило білу борідку; поряд — Жоржетта, яка широко розплющеними, майже переляканими очима вступилась у неї, розкривши свого червоного рота. За нею посміхався Генріккі з щасливим обличчям підплого хлопчика. Капітан Терузен, який попервах сидів з неухважливим, заклопотаним виглядом (опівдні він одержав телеграму, що найменшу його дочку відправлено до лікарні), нараз стрепенувся і глянув на неї.

Колискову вона співала лише для своєї дочки. Її голос полине до Грети, о, напевно, — через моря і землі, проникне у рожеве вушко її довгоногої дівчинки, яка тепер лежала у своєму вузькому ліжку, — так, безперечно, Грета чутиме її уві сні. Єва вірила в це. Вона співала з пристрасстю матері, серце якої крається од туги за дитиною. Триумфуючий голос затремтів від глибокого зворушення. Музика часто так розчулює Кенігсгартен, писали газети, що вона плаче — плаче по-справжньому. Це не було перебільшенням. Ні, сьогодні вона не плакала, але очі її мерехтіли дуже підозріло, коли виконувала колискову. «Вже сходить срібний місяць...», — співала Кенігсгартен. Зал заціпенів, застиг — ні звуку.

Райфенберг підвівся з свого стільця.

— Добре, — стиха промовив він, — добре, Єво.

То була найвища похвала.

Зал шаленів від оплесків, і Єва ще раз проспівала колискову.

— Добре, добре, — повторив Райфенберг. Концерт скінчився.

27

Нелегко було знову почути Євин голос після стількох років! Може, він все-таки забагато на себе бере? Кінський, худий і змарнілий, з жовтавим обличчям, сидів під кущем олеандра, над зімкнутими повіками тіпався пульс. Євин голос проходив крізь нього, розрізав його надвоє, як ніж.

Кінський підвівся, коли вона заспівала колискову. Пісня, написана ним багато років тому для Грети, і ось він слухає її, слухає Євин голос, — то була нестерпна мука!

Він підвівся, пройшов через пальмовий зал, піднявся поверхом вище і побіг у темряву. На нього накинувся колючий вітер, але чорна холодна ніч притишила біль, що розпеченим залізом палив його серце.

Йому нізачо не можна було слухати Єву! Вона вже була такою далекою, такою рятівно далекою, вона лише часом приходила в його сні. І ось тепер знову спалахнула в ньому яскравим полум'ям.

Він обминув на тихій палубі кахикаючу тінь. Часом вітер десь високо над ним заспівував своєї пісні, внизу об борт билися хвилі.

Пригадався день, коли вперше розкрився цей голос: так крізь шлак пробивається блиск розплавленого металу!

«Цілую вашу руку, пане барон», — так дякувала йому Єва після кожного заняття. І Кінський, мов зачарований, поринув у мрії, в гарячкові мрії. Він зовсім забув, що вештається по темній палубі океанського паролава, який, здригаючись, мчить нічним морем.

Ось він знову в старому місті Л. на Дунаї; бачить будинок в стилі барокко, криві вулички, театр, в якому працює. Він бачить сонячні плями на дахах, хмари пилу над площею — все в якусь частку секунди. Ось учитель Кеммерер, і він бачить навіть кожну срібну волосинку на його лисій голові. Старий чоловік стоїть перед ним, зворушливо поштивий, такий тонкий, що вітер, здається, проймає його наскрізь. Весь час вклоняючись, Кеммерер запрошує його до пасхальної меси, в якій керує хором ангелів. Йому хотілося б почути думку Кінського. Та головне не це: в хорі ангелів співає одна його учениця, його племінниця, солістка — проста дівчина, але, він вважає, з рідкісним голосом.

Кінський відвідав пасхальну месу в Маріа-гільфському соборі. Його уява і зараз воскреслає оту месу в найменших деталях: пахлакотливі свічки, світле вбрання священників, що правлять службу. Далекий голос промовляв щось незрозуміле по-латинськи, гримить орган. З темної високості долинали дзвінки дівочі голоси хору Кеммерера, який провіщає воскресіння Спасителя. І ось із хору виділяється поодиноким голосом — не сказанно чарівний і ніжний. Це Євин голос, під час тієї пасхальної меси він вперше почув його, коли вона співала соло торжествуючого ангела.

А наступного дня він вперше побачив Єву, її показав йому вчитель Кеммерер: отам, праворуч, в овочевій ятці. Перед ним стояла досить висока сільська дівчина з довгастим веснянкуватим обличчям і неймовірно голубими очима. Русаве волосся заплетене у товсті коси навколо голови, як у селянок, вдягнена недбало, майже неохайно. Він пригадує все, все. Вона говорить голосно і грубувато. Біля неї сидить служниця з недовірливими очима, з суворим засмаглим селянським обличчям.

Оце, значить, Єва! Вчитель Кеммерер, в якого немає ні дружини, ні дітей, хоче дати їй освіту, якщо «це має сенс». Він запитливо глянув своїми підсліпуватими очима на Кінського.

Кінський стоїть, втупивши очі в ніч. Кріпша темрява, а в ній — яскрава лиснюча пляма — місяць. Та він не бачить місяця, він бачить господарство Йозефа Кенігсгартена. Воно маленьке і занедбане. Там є овочеві грядки і гнойова яма, з якої дуже тхне. На компості восени дозрівають гарбузи. Поміж овочевих грядок і гнойовищем зросла Єва.

Вчитель Кеммерер затягнув сюди Кінського на важливу сімейну раду, хоч той ненавидів міщан з їх нещастям і претензіями, з їх неохайним одягом і брудним тілом.

Кінський бачить перед собою обличчя співачки Альберті-Шеель, благородне, позначене трагізмом обличчя. Нещасний випадок обірвав її велику кар'єру співачки. Вона прекрасний викладач співів, і до неї Кеммерер мав привести свою племінницю.

Настало літо, Кінський пішов у відпустку. Він забув про Єву. Восени знову повернувся в Л. і, зустрівши в театрі Альберті-Шеель, спитав (Єва цілком випадково спала йому на думку) про її ученицю. Чи працює вона ще з нею?

«О, так! — Альберті-Шеель була в захваті. — Ви не впізнаєте Єву і її голосу!»

Потім він знову бачить Єву в Альберті-Шеель і ледве вірить, що це та сама дівчина, яку він зустрів тоді в овочевій ятці. Чоловік її немовби вище, обличчя — довше: це зробила нова, модна зачіска. Вона дбайливо і

пристойно одягнена. Ах, якою ж брудною і занехаяною була раніше дочка городника! Вперше він відчув чари її темноглубих очей, очей похливого звіряти, що заблукало межі люди і не наважується довіритись їм. Часом у них можна прочитати страх — так боїться вона людей.

«Чи не правда, вона прекрасна, Кінський? — замріяно говорить Альберті-Шеель. — В ній є щось загадкове. Вона — щось абсолютно рідкісне й незвичайне, а сама і не здогадується про це. Відверто кажучи, я закохана в неї!»

Відтоді й почалося, відтоді всі люди були закохані в Єву, з якихось таємничих причин.

Тепер він часто бачить Єву в театрі. Одного вечора їй дали квитки у перший ряд. Коли в антракті він обернувся, то побачив її прямо перед собою.

«А, Єва Кенігсгартен! — сказав він. — Добрий вечір».

Єва відсахнулася. Вона не наважилася доторкнутися до його руки. На обличчі її були страх і безпорадність. Поряд з нею в урочисто-чорному вбранні — Марта. Марта говорить: «Це ж пан барон!»

«Так, тепер я бачу це! — побожно шепоче Єва. — Це пан барон». Вона дивиться на нього, як діти — на вищу істоту. Так, тоді вона бачила в ньому бога!

— Бога! — вголос говорить Кінський і гірко сміється. — Тоді — справді!

На палубі чути швидкі кроки.

— Містер Харпер! Депеша! — гукає стюард. — Містер Харпер! Депеша!

28 Кінський вп'явся худими холодними пальцями у вологе дерево поручнів. Далі, далі! То була болюча насолода — йти за цими видіннями.

Так, тепер його раптом зацікавила ця маленька міщаночка, про яку все літо й не згадував. Він розучував з своєю партією, він раптом відчув себе покликаним керувати її навчанням! Дивіться-но! У вчителів до неї представлено актора Лембруккера. Чудовий актор! Кінський бачить його перед собою, той завжди кудись поспішає збуджений, з розпатланим волоссям, ніби збирається когось убивати. Єва розмовляє лише на діалекті своєї батьківщини і навіть гадки не має, що існує ще й інша мова, вона певна, що весь світ говорить так само, як вона. Лембруккеру доводиться вчити її говорити, ходити, сидіти, тримати руки. Лембруккер у відчаї. «Нічого не виходить, неможливо її чогось навчити!» — бідкається він.

Якби цей Лембруккер через кілька років побачив Єву у ролі Тоски, він витріщив би очі і роззявив рота.

Театральний сезон закінчився, але цього разу Кінський не їде в маєток своєї матері під Зальцбургом, в Санкт-Аннен. Він наймає скромний селянський будиночок поблизу Л., що міститься на відстані чверті години ходьби від господарства Кенігсгартена. В будиночок привозять рояль, і Кінський сідає за свою симфонію «Одіссей», над якою працює вже три роки і ніяк не може закінчити. Бо тема безмежна: Одіссей! Вдень і вночі, вдень і вночі він працює, як несамолюбивий.

Кожного другого дня до нього на урок приходить Єва — у супроводі Марти. Ця Марта ревниво охороняє її. А його, Кінського, ненавидить, це він бачить по її очах. Ненавидить його без будь-якої причини, ненавидить просто з ревності.

Він написав для Єви спеціальні вокальні права, сотні! І трапилось так, що того літа в усій красі розкрився Євин голос: блискучий, як розплавлений метал, що розриває плівку окаліни. Він був вражений, почувши ці звуки.

Кінський покохав Єву. Так, тепер він знає це. Щодня відкривав у ній нові принади. Вона була ніби таємнича квітка, що день у день розкриває дедалі більше своїх чудес.

Він живе чеканням кожного наступного уроку. Поки Єви немає — він мертвий; серце його починало калатати лише коли бачив, як вона з Мартою підіймається вулицею.

Дивна річ: увесь світ любив Єву, а сама Єва не знала, що то таке — кохання. Кінський ніколи не повірив би, щоб доросла дівчина була такою по-дитячому чистою. Просто чудо якесь!

Оте літо! Кінський застогнав. Оте літо! Може, за таке літо треба заплатити усім своїм життям? Хтозна? Боги підтасовують долю, за грам щастя вони вимагають центнер мук.

Зненацька Кінський відчув, що вимок і страшенно змерз. Сіявся дрібний дощ. За посмішку вимагають потоки сліз, отакі вони — боги. Він поспіхом спустився униз, в тепле приміщення. Широкі сходи, що виблискували начищеним сріблом, вели в «Пальмовий дім». Назустріч линула тиха танцювальна музика. Як і щовечора, в бальному залі було свято.

Двері освітленої «Ущелини» також були відчинені навстіж. За великим святково прибраним столом довгими рядами сиділи веселі гості. Підвелася літня дама з червоною кучмою і екзальтованим жестом піднесла чарку. Вона говорила швидко різким, гугнявим голосом. І враз усі піднесли чарки і закричали. З мішанини голосів до Кінського долинув дзвінкий сміх, і цей сміх хутчій погнав його через пальмовий сад. О, він добре знав той дзвінкий сміх, пустотливий дівочий Євин сміх, що пробуджувався в ній після чарки вина.

Кінського все ще морозило, і водночас його тіло горіло, наче в пропасниці. Каюта, слава богу, була порожня. Швиденько поліз у ліжко, щоб зігрітися. Вимкнув світло, і йому здалося, ніби вмиль заснув. Але він не спав. Лежав у якомусь трансі.

Ледве заплющивши очі, він знову почув Євин голос: «Вже сходить срібний місяць!» Але поруч хтось з сильним туше¹ грав на роялі. Це не була прекрасна манера Райфенберга, то був рояль капельмейстера, який працює із своєю ученицею. Грав він сам. Та ось Єва урвала пісню: в сусідній кімнаті кричала дитина. «Вона не хоче слухати, вона хоче їсти». Єва вийшла і повернулася з дитиною біля грудей. Вона була чарівна! О, так чарівна. Але він неохоче визнавав це. Уже соромився своєї сентиментальної колискової пісні. Соромився любові до своєї маленької дівчинки. Мати з дитиною біля грудей — може, це добре для інших, але не для нього. Він зневажав усі почуття, котрі іншим людям здавалися природними. Тут нічого не можна було змінити.

О боже, боже правий, яким зваблливим було це видіння, що повертало йому минуле щастя! Він був богом, який ішов долинами життя, не відаючи цього.

І знову: він працює до пізньої ночі і бачить незліченні аркуші «Одіссея» на своєму столі. Тільки-но ліг спати, як постукали в двері. Це Єва. Вона захлинається від плачу. Батько! Марта, мабуть, виказала її. Марта? Так, Марта — з ревності. Батько повернувся додому напідпитку і почав її лаяти. Потім замахнувся на неї. Тоді вона побігла. Заспокойся, Єво, заспокойся. Єва плаче. Він чує біля свого вуха її схлипування, дитяче схлипування. Підійди ближче, Єво, ти мерзнеш. І Єва зігрівається й засинає, і, вже засинаючи, схлипує біля самого його вуха.

Далі: Альберті-Шеель говорить... Лембруккер говорить... Єва сміється просто так — з пустощів.

Видіння розпливаються, Кінський спить.

29 Кінський спав. Та скоро він знову виринув з глибокого, прекрасного забуття. На превеликий його жаль, цього разу він не приніс із сну зваблливих картин. Його розбудив якийсь сторонній шум. То були голоси в сусідній каюті: гаркавий — чоловіка і дзвінка скоромовка молодої жінки. Обидва розмовляли по-французьки, і хоч Кінський не мав ніякого бажання підслухувати, він чув кожне слово.

¹ Туше — манера, з якою виконавець торкається музичного інструмента під час гри.

Чоловічий голос докоряв молодій жінці, яка розмовляла на чистому паризькому діалекті. Чоловік, схоже, був надзвичайно схвилюваний, час від часу він астматично кашляв.

— О, *ma chère*,— зривався гаркавий голос.— Жоржетто! Ти робиш мене нещасним! Благаю тебе, Жоржетто! Ти так мало зважаєш на мою гідність. Ти забуваєш, хто я такий.

— О, ніхто не зазіхає на вашу гідність, месє!— обурено вигукнув дзвінкий голос.— Я повторюю, ви занадто вразливі! Ви тираните мене — ото й усе!

— Я тираню тебе, Жоржетто, моя люба? Я?! Я завжди захоплювався твоїм духом і твоїм несхибним чуттям справедливості.

— Ви залюбки заховали б мене в каюті,— дещо афектовано вів далі дзвінкий жіночий голос.— Ви зробили б мене невидимкою.

— Невидимкою?!

— Так, це правда! Але ж не забудьте, добродію, що мені двадцять два роки.

— Я завжди пам'ятаю про це, Жоржетто. Я надаю тобі всі права, на які може претендувати юність, о, так, усі. Присягаюсь. Я вимагаю лише трохи такту, поваги до моєї гідності — нічого більше.

Жоржетта голосно засміялася.

— Не треба повчати мене, я добре вихована,— роздратовано відказала вона.— Але вважаю, що ви самі виставляєте себе на посміховище!

— Я? Як це, прошу?..

— Так, ви самі виставляєте себе на посміховище, пане. Варто комусь зробити мені комплімент, як ви починаєте нервувати, смикати свою бороду, і у ваших очах спалахують ревності. Так! З вас сміються. У вас сиве волосся і вам за шістьдесят, не забувайте цього!

— О, о, Жоржетто, моя люба!— у розпачі скрикнув чоловічий голос.— Неправда, що з мене сміються, скажи, що це неправда!

— Але ж це правда!

Пауза. Чоловік закашлявся.

За хвилину чоловік знову забубонів, уже примирливо:

— Неможливо, абсолютно неможливо,— промовив він.— Я посідав найвищий пост у своїй країні. Світ знає, що я вів війну. Ні, Жоржетто, люба, з мене ніхто не сміється! Люди справедливі, вони ніколи не дозволять собі цього. Я прошу пробачення за різкість, *mon ami*¹, але хочу тебе попросити бути трохи менш екстравагантною, *mon enfant*². Люди не терплять екстравагантності.

— Екстравагантності? — скрикнула Жоржетта.

— Так, Жоржетто, ти, ні слова не кажучи,

покидаєш товариство і зникаєш на цілу годину. Такого чоловіка, як Харпер, треба більше поважати. Я мало не згорів від сорому.

Жоржетта засміялася, сміх її звучав різко.

Гаркавий голос знову завів своєї... але зненацька урвався. Чоловік чхнув. Раз, вдруге, втретє! Це було страшенно комічно, і Кінський, якому хотілося, щоб ці голоси врешті змовкли, мимохіть посміхнувся у напівсні.

— Ось бачиш, Жоржетто, я застудився. На палубі була люта холоднеча.

— Хто ж вас примушував гуляти на палубі?

— Та я ж шукав тебе. Цілу годину, бо згоряв від сорому. Я розшукував тебе по всьому кораблю, на всіх палубах. Харпер супроводжував мене, питав: «Де, власне, ваша племінниця?» Він образився, я чув це з його голосу. Мені було так соромно признатися, що я не знаю, де ти. Годину, цілу годину, Жоржетто!

Жоржетта дзвінко засміялася.

— Кажу ж вам, що я була з Кітті Саллівен в її каюті. Ми розмовляли й пили шартрез. Хіба не дозволено відвідувати даму і пити з нею шартрез?

Якийсь час Кінський не чув нічого, бо знову заснув. Та раптом голоси зазвучали гучніше і розбудили його.

Тепер чоловік з гаркавим голосом шкодував про те, що взяв із собою в подорож Жоржетту. Але Жоржетта зухвало і холодно відказала, що скористається його гостинністю не довше, ніж до Нью-Йорка. Потім вона солодко позіхнула.

— О, як я стомилася. Надобраніч!

Хряпнули двері.

— Жоржетто,— запхикав чоловічий голос.— Жоржетто, *ma chère*, моя люба, благаю тебе...

Кінський спав глибоким сном. Він нічого більше не чув.

Прокинувся вранці, коли в каюту зайшов стюард, щоб забрати після сніданку посуд. Сніданок стояв незайманий.

— Мабуть, уже пізно? — спитав Кінський.

— О, не турбуйтеся, пане,— сказав стюард.— Я лише хотів забрати посуд. Пробачте.

Було близько одинадцятої. Кінський згадав учорашній вечір, чудові нічні видіння, які враз знову ожили в ньому. Про дивну розмову в сусідній каюті і не згадав. Він нерухомо лежав, відчуючи приємну втому, внутрішньо спокійний і майже щасливий. Стіни рипіли сильніше, ніж завше, деренчала ручка дверей. Машини працювали на повну потужність.

— А сьогодні я її побачу! — підводячись, промовив до себе Кінський.

¹ Мій друже (франц.).

² Моя дитино (франц.).

ЧАСТИНА ДРУГА

1 З учорашнього дня погода різко змінилася. Вітер подужчав. Сірі хвилі котилися під сірими хмарами, що звисали над самісіньким морем. Здавалося, і хвилі, і хмари женуться за блискучою смугою на обрії, схожою на чорний фарфор. То було справжнє обличчя Атлантики. То вже були не хвилі, а тремтливі зелено-чорні водяні гори, вкриті білими смугами шумовиння. Навкруги вирував киплячий зелений мармур. Хребти гір перекочувалися, і вітер розносив клапти піни.

Велетенське тіло «Космосу» здригалось й розгойдувалось. Ніс, як гостра безжальна сокира, врубувався у хвилі, здіймаючи водяні брили, що, мов піністі бомби, летіли на передню частину корабля. Єва і Вайт сиділи на найвищій палубі, у захистку за радіостанцією, закутавшись у свої пальта. Вони мовчали, лише інколи обмінюючись кількома словами. Від сильного вітру Євині щоки розчервонілися, волосся безладно куйовдилося, часом злітаючи догори, як полум'я факела.

Вона дивилася на море, щасливо посміхаючись. Ось уже й цей концерт минув, і попереду було цілих два тижні цілковитого неробства і розкішного спокою. І з нею був Вайт!

— Чайки! Подивіться на чайок, Вайте, — захоплено скрикнула Єва. — Ось вони знову.

На тлі темних хмар тріпотіли білосніжні крила чайок, і над кораблем линув їх пронизливий вереск. Яке ж сильне, хоробре серце билось у маленьких тільцях цих створінь, що наважувалися залітати так далеко в море

— Вайт, як вони потрапляють назад до скелі, на якій живуть?

Вайт посміхнувся: він не знав цього. Кожне слово, кожний вигук Євин відлунювали в його серці щастям. Він не міг відірвати очей від її обличчя й постаті, ніби сьогодні вперше побачив її. Високе й опукле чоло, вольовий, з горбочком ніс, напіввідкритий рот, що завжди волого виблискував. Обличчя благородне, і в той же час в його рисах було щось безмежно просте, скромне, майже селянське. Коли закинула голову, стежачи за чайками, очі її спалахнули, вона розкрила рот і скрикнула — точнісінько так скрикували чайки, стрімголов падаючи на здобич.

«Це найщасливіший день у моєму житті, — подумав Вайт, сповнений якоїсь урочистості. — Море... вітер... чайки... і Єва!

Мабуть, ніколи більше я не відчуватиму такого повного щастя».

Він багато місяців мріяв про цю подорож. Виплекав цю подорож у своїй уяві в довгі нічні години... і ось він сидить, і поруч сидить Єва — саме так, як мріяв. Ніхто не заважав, вони були самі, за тисячі миль від знайомих і умовностей. О, все було ще прекрасніше, ніж у найсміливіших його мріях. Чи не був він одним з обранців долі? Єва кохала його, щодо цього він не мав сумнівів.

Єва спробувала вгамувати танцюючий вихор свого волосся і ще глибше сховалась у затишок. Згорнулася у кріслі і подивилася на Вайта з виразом, який свідчив про бажання трохи поговорити.

— Вайт, ви ж нічого не розповіли мені про свою матір.

— Та я ж передав її привітання.

— Так, але оце й усе. Сподіваюсь, ваша мати здорова?

— Так, спасибі, Єво.

І Вайт розповів про свою матір, яку обожнював, так само як вона його.

— Коли я приїхав у Гейдельберг, вона саме повернулася з лижних змагань у Санкт-Антоні. а тепер сидить над картою Англії — цього літа планує автомобільну поїздку до Шотландії.

Пані Матільда Кранах була маленькою, рухливою, незвичайно жвавою дамою з сивим волоссям, яка, втім, у будь-якому виді спорту могла ще позмагатися з двадцятирічними. Вона майстерно грала в теніс, чудово плавала, вранці їздила верхи на коні, а опівдні сиділа за кермом свого автомобіля. Вставала о шостій годині ранку (о, як їй заздрила Єва) і до десятої чи одинадцятої вечора вже була чимсь зайнята. Єва захоплювалася цією жінкою з сивим волоссям і серцем юної дівчини. Власне, Єві здавалося, що то не мати, а старша сестра Вайта, яка постійно піклується про його щастя.

Вайт оповідав про свою матір з якоюсь мрійливістю, і ця мрійливість дуже любила йому. В цю мить він знову схожий був на хлопчиська. Як це чудово, коли син може так закохано говорити про свою матір! У житті таке буває не дуже часто.

— Розповідайте ще, Вайте, — сказала Єва. — Розкажіть про себе, про свої плани, свою роботу. Ви мені жодного слова про це не сказали!

— Зрештою це не так важливо, — посміхаючись відказав Вайт. А, крім того, вони ж,

мабуть, ще матимуть час поговорити про все.

Єві подобалась Вайтова манера розмовляти. Він був набагато серйозніший, ніж більшість чоловіків його віку, часто посміхався, але майже ніколи не сміявся. Не любив і жартувати.

Він мав прості й натхненні риси ідеаліста, іноді — мрійника, а проте міцно стояв на ногах у вирі життя, сповненого діяльності й відповідальності. О, Єва знала це. В ньому не було нічого неспокійного, гарячкового, несталого; попри свою молодість він уже, очевидно, набув рідкісної внутрішньої гармонії і врівноваженості. В очах його була несласанна чистота. Вайт належав до тих юнаків, у яких пізно пробуджується мужчина. Може, мати досі залишилась для нього ідеалом жінки і через те він не дуже придивлявся до інших жінок? В усякому разі, Єва була впевнена, що він досі ще не знав серйозної пристрасті. Мабуть, любив лише свою матір, поки в його життя не прийшла вона, Єва? В ньому була якась холодність, і це подобалось Єві.

Новий завод в основному готовий, розповідав Вайт. Нова лабораторія — також! Він уже радів, що влітку, тільки-но повернеться додому, зможе обладнати її. Нарешті він матиме змогу повністю віддатися дослідницькій роботі в лабораторії.

Батько Вайта, старий Пауль Кранах, був простим слюсарем. Він відкрив майстерню по ремонту автомашин, а потім і сам виробляв батареї, акумулятори, карбюратори. Починав з п'ятьма слюсарями, сьогодні ж на заводах Кранаха в Гейдельберзі-Мангеймі працювало дві тисячі робітників, а незабаром їх буде чотири тисячі. Продукція Кранаха розходилась по всьому світові.

Вайт успадкував від свого батька не тільки значне багатство, а і його енергію та пристрасть до експериментів. Вивчав фізику й хімію і був задоволений своєю професією.

Несподівано він почув Євин сміх і, змовкнувши, глянув на неї.

— О, я оце пригадала, — пояснила Єва, — пам'ятаєте, Вайте, як ви вперше прийшли до мене? Це ж Грета познайомила нас. Я й зараз бачу вас перед собою: як ви тоді збентежились!

Про що б вона не говорила чи думала, завжди її думки поверталися до Грети.

Вайт засміявся. Ще й досі він ніяковіє, згадуючи оту сцену.

— Адже Грета не випускала моєї руки. Я мусив піти з нею, вона забрала це собі в голову.

— Грета була така маленька, а ви такий

великий, Вайте. Вона тримала вас за руку і, здавалося, ви її бранець.

Вайт посміхнувся.

— Саме так воно й було.

Кілька років тому Єва придбала скромний сільський будиночок на одному з сонячних пагорбів поблизу Гейдельберга, де в цілковитій самотині проводила свої літні канікули. З її садом межував парк, серед якого стояв схожий на замок дім овдовілої пані Кранах. Грету страшенно цікавило все, що відбувалось в парку. Дівчинка видиралася на стінку і ладна була сидіти там годинами, хоч Єва суворо заборонила їй це. Потім Грета приходила до матері і збуджено шепотіла їй у вухо, ніби побоюючись, щоб її не почули там: «Мамо, у них на лужку стоїть водяне колесо». Шланг для поливання газонів просто причарував Грету. «Мамо, вони там молотками ганяють кулі. Навіщо вони так роблять?»

Та одного дня дівчинка зникла, і, розшукуючи її, Єва, на превелике своє здивування, почула Гретин сміх за стіною. Вона зазирнула в парк і побачила Грету, яка на газоні грала з молодим паном Кранахом у крокет. Єва ніколи не бачила свою дівчинку такою щасливою. Вона верещала від задоволення і, сильно вимахуючи занадто важким для її маленьких рученьят молотком, щоразу присідала на газон. Саме тоді Єва вперше помітила, який вродливий був оцей молодий пан Кранах, що саме закінчив своє навчання.

Відтоді почалося. Одного дня Грета несподівано привела за руку Вайта. «А оце мій друг Вайт!» — урочисто сказала вона.

— А скільки ви пробудете в Штатах, Вайте? — знов завела розмову Єва.

Скільки? Кілька тижнів, може, кілька місяців. Він ще не знає. Треба дуже багато побачити, поглибити ділові зв'язки, встановити нові.

— Я буду зайнята у Штатах рівно два місяці і потім їду з першим же кораблем. Жодного дня більше не залишусь, ви знаєте чому. Може, разом поїдемо назад, Вайте?

— Можливо. Спасибі, Єво!

Єва витягла з кишені сигарету і спробувала запалити її. Це було нелегко — заважав сильний вітер. Вайт розгорнув поли пальта. Після кількох спроб пощастило. Пасмо Євиного волосся торкнулось полум'я, запахло паленим.

— Ви спалите волосся, — стривожився Вайт.

— Ні, ні, то пусте.

Він тепер так наблизився до неї, що її волосся лоскотало йому обличчя.

— Єво! — промовив він нараз дуже сер-

йозно й напoлeгливо, якимсь незвичайним тоном.

Запалюючи сигарету, Єва всім єством своїм відчула вимогливий погляд Вайта і здригнулася. Їй страшно було зустрітися з цим поглядом. Уникала рішення, яке однаково (і це вона відчувала вже кілька місяців) незабаром треба буде прийняти — не сьогодні, то завтра. Ну, то краще завтра. Грета! Запаливши сигарету, Єва повільно відсунулась.

— Єво! — повторив Вайт.

Єва все ще уникала його погляду.

У цю мить могутня хвиля струснула корабель. Єва здригнулась і, схопившись, побачила старого Гарденера, що прямував до радіостанції.

— Хелло, Гарденере!

Вона зраділа, що Гарденер перебив їхню розмову саме в цей момент; а втім, не знала, чому це радувало її.

2

Гарденер виглядав згорбленим і стомленим більше, ніж звичайно, очі його були опущені додолу. Він ішов, як людина, що несе на плечах якийсь важкий тягар. Коли Єва поклікала його, він байдуже підвів важкі, зморшкуваті повіки, що ніби припали сірим попелом.

— Це ви, Єво? — тиха радість освітила його обличчя.

Вигляд Гарденера злякав Єву.

— Посидьте трохи з нами, — попросила вона.

— Дякую, Єво! — Гарденер опустився в плетене крісло, що затріщало під ним. — Дякую, Єво!

Він помовчав, потім повільно, дошукуючи слів, почав говорити про вчорашній вечір. Розкішний вечір! Єва, як завжди, так чарівно співала!

— Так, — промовив він, — Єво, це правда, коли ви співали, я забув про всі свої злигодні!

Він одразу ж телеграфував Клінглеру повідомлення про концерт, бо знав, що тому буде приємно почути це.

Єва розсміялася.

— Я вже маю привіт від Клінглера, — сказала вона.

— Єво, ви завоювали навіть серце пані Саллівен, — вів далі Гарденер, навіть спробував посміхнутись.

— Послухайте, Гарденере, — лагідно перебила його Єва, проте в її голосі звучав докір. — Послухайте!

Вона погладила його руки і перелякалася: вони були жовті, як у мерця, нігті посиніли.

— Облиште оцю розмову про мене, про якусь там пані Саллівен — яке це має зна-

чення? Розкажіть про себе. Ви погано виглядаєте. Мабуть, зовсім не спали цієї ночі? Зрештою, друзів ви маєте для того, щоб ділитися з ними своїми турботами, а не для того, щоб говорити їм компліменти.

Гарденер майже соромливо глянув на Єву, але відразу ж з вдячністю торкнувся її руки. Відчувалося, що ця стара людина абсолютно самотня і найбільше страждала саме від самотності. З ким він міг поділитися? З своїм сином? З своєю дочкою? Бог свідок, у нього нікого не було.

— Спасибі, Єво, — промовив Гарденер. — О так, я знаю — ви справжній друг!

Він церемонно висякався.

Потім стомленими, трохи запаленими очима глянув на море. Але він не побачив шалених, стрімких валів Атлантики — він бачив Берренхілс: каламутні води Аллегені, на берегах клубочаться тумани. Вдодовж набережних — флотилія вугільних барж, вгорі гуркочуть вагонетки, сотні паровозів шматують гудками повітря, випльовуючи клуби диму. А ген вдалині — пелена диму від коксових батарей, з якої подекуди вириваються хвилі вогню. Це шахти Берренхілса. Стіна з туману, диму і вогню простяглася на п'ять кілометрів. Коли хочеш потрапити з однієї шахти на іншу, треба сідати на поїзд.

Гарденер глибоко дихав.

Його батько, гірник з Вестфалії, завдяки своїй енергії і безпощадності став власником вугільних родовищ, а Гарденер усе життя будував шахти і поліпшував соціальні умови у Берренхілсі. Він відкрив церкви і школи, бібліотеки, лікарні і пенсійні каси. Він сам був спеціалістом-гірником і цілий рік працював під землею. Він знав усі шахти: Сусанну I, II, III; Аллегені I, II, III, знав кожний пласт, навіть запах повітря у будь-якій штольні.

Та несподівано у Штатах виникли політичні і соціальні заворушення, які рік у рік посилювались. Чому? З якої причини? Цього він не розумів. Маса у Штатах були охоплені жаждою наживи, як раніше — буржуазні верстви. З відкритими очима, сказав Гарденер, Америка мчала до прірви, там само, як Європа, яку знищило божевілля гонки озброєнь. Хвиля політичних і соціальних заворушень захльоснула також Берренхілс. Дивно — саме робітники Сусанни-I, котрі як персонал найстарішої шахти користувалися у Берренхілсі найбільшими привілеями, поставили найрадикальніші вимоги. Страйк! Нещадний, безглуздий страйк!

Директором Берренхілса був якийсь Гольцман, німець. Переговори він провадив досить уміло, але надто запально. Гарденер рекомендував йому поміркованість. І Гольцман терпеливо намагався дійти згоди, день у день, протягом багатьох тижнів. Але зрештою не міг же він розтринькати капітал това-

риства, виконуючи неподобні вимоги робітників. Дійшло до гучних зборів, під час яких Гольцман догарикався до хрипоті і часто наражався на небезпеку бути побитим. Щодня він посилав Гарденеру схвильовані і благальні телеграми.

— Мушу сказати, що Гольцман чудово показав себе, виявив більшу витримку, ніж я від нього сподівався.

Та кінець кінцем Гольцман вдався до радикальних заходів. Він звільнив усіх шахтарів Сусанні-І: три тисячі робітників з родинами. Робітники спробували штурмувати підприємство, і Гольцман викликав війська.

Гарденер розгублено дивився у море.

— Одно слово, Єво, дійшло до сутичок, — сказав він. — Робітники тисячами сунули на війська, з камінням і палицями. Війська відкрили вогонь. Є вбиті. Шістнадцять вбитих, серед них — четверо жінок, і близько п'ятидесяти поранених. Це трапилось три дні тому.

— О! — промовила Єва. — Це жахливо!

Гарденер дивився кудись у порожнечу.

Та після цієї страшної сутички становище загострилось ще більше. Близько тисячі чоловік з Сусанні-І спустилися у шахту з тим, щоб не підніматися нагору, поки не будуть задоволені їхні вимоги і не скасують наказ про їх звільнення. Відтоді вони жили на глибині восьмисот метрів під землею.

— Неймовірно! — жахалась Єва.

Вона спитала, чи сидять і досі люди отам внизу у темряві, чи мають вони їжу і вдосталь повітря.

Ясна річ, там було досить темно, хоч горіли кілька рудникових ламп. Їжу їм доставляли товариші у підйомній клітці, а вентиляція, звичайно, працювала.

— І коли ви не підете на поступки, вони тижнями сидітимуть у темряві? — спитала Єва.

— Так, — відповів Гарденер.

Він знав колектив Сусанні-І. З багатьма з них працював у штольнях. Він бачив, як шахтарі туляться у мокром забої, скупо освітлені рудниковими лампами, змарнілі, худі, виснажені тяжкою працею. Почував себе зв'язаним з ними, то були здебільшого чудові хлопці. Сумно думав про те, що він старий. Тепер інші часи, інші люди, яких він не розуміє. Соромився сказати Єві, що його дочка Хейзл у соціалістичних газетах фанатично захищає страйкарів Берренхілса. Йому здавалось, що настав час занепаду — усе розпадалось.

Що він мав робити? Глянув на Єву.

— Що робити, Єво? — спитав безпорадно. — Може ви, особа абсолютно неупереджена, порадите щось старій людині?

То було неймовірно важке запитання, але Єва не вагаючись відповіла. Оскільки він та-

кої високої думки про свого директора, то найкраще було б, якби цей Гольцман спустився до людей, щоб домовитися з ними.

Гарденер кивнув.

— О, ви мудрі, Єво, — сказав він. — Я знав.

Гольцман уже спустився, о четвертій ночі — Гарденер вийняв з кишені пачку зібганих телеграм. Та йому не дали говорити, вони бомбардували його камінням і вугіллям. Ось остання його телеграма! Що робити далі? Він просив інструкцій.

Єва подумала.

— Хай ще раз спробує! — вирішила вона.

— О, ви мудрі, Єво! — важко підводяться, повторив Гарденер.

Якусь мить він стояв скарлочений, перш ніж спромігся розігнутися.

— А й правда, хай ще раз спробує. І я так думаю, Єво, — він витягнув з кишені аркуш паперу. — Я хочу телеграфувати Гольцману, щоб спитав людей у шахті, чи згодні вони прийняти послання від Дж. П. Гарденера, себто від мене.

— Чудова думка, — схвалила Єва.

Гарденер сказав, що він разом із своїм секретарем Філіппом цілу ніч працював над посланням. Мабуть, вперше людина на океанському пароплаві звертається з промовою до шахтарів, які перебувають десь за тисячі миль на глибині восьмисот метрів під землею.

— Єво, ви повинні послухати це послання.

Гарденер враз запалився. Плечі його випростались. Він начепив окуляри на широкий ніс, тримаючи перед очима аркуш паперу. Рука його дуже тремтіла. Він стиснув кулак.

— Люди Берренхілса, — вигукнув глибоким басом. — Люди Берренхілса, я звертаюся до вас, я, Дж. П. Гарденер! Люди з Сусанні-І, я говорю до вас!

Тепер він майже ревів, обличчя стало синьо-червоним, жили на скронях набрякли.

— Я говорю з вами у відкритому морі, але за три-чотири дні я буду у вас! Люди Берренхілса!

Важкий кулак розтинав повітря. Він звертався до тисяч людей, здригався, як вулкан, що викидає вогонь і каміння. Ніколи ще Єва не бачила його таким. Це був могутній чоловік, старий воскреслий Гарденер, котрий захищає своє творіння, як циклоп.

Він ревів так голосно, що Штааль прочинив двері радіостанції і визирнув звідти. Та раптом Гарденер змовк.

— А якщо й це даремно? — промурмотів він, знизавши плечима, трохи зніяковілий від того, що так захопився.

— Йдіть, Гарденере, — сказала Єва. — У вас все буде гаразд, я певна цього.

І Гарденер зник в приміщенні радіостанції.

Коли Кінський одягався, у вікно щось стукнуло і жовто-зелена вода завирувала за ілюмінатором. На туалетному столику затанцював різний дріб'язок. Погана погода!

«А сьогодні я її побачу, — знову подумав він. — Може, навіть зараз?» Дрібний дрозд пройшов йому поза спиною. Він вийшов у коридор.

Сьогодні коридор, застелений розкішним червоним, як кардинальська мантия, килимом, немовби підіймався угору, і доводилось часом зупинятися, тримаючись за щось. Він відчинив двері, що вели на палубу, і почув грізний голос моря. Вітер притиснув його до стіни. Поручні опускалися аж до пінявих гребенів хвиль, на мить завмирали, щоб потім повільно піднятися. Могутній вал ударив судно в корму, і воно сильно захиталось.

Гомін хвиль, що, здіймаючись, билися об борт корабля, свист вітру пробудили музику в його серці. Ось зазвучали мелодії з його симфонічної поеми «Одіссея»: швидкі, жваві такти — прудкі хвилі Середземного моря; ось сурмлять в мушлі тритони, провіщаючи шторм. Збуджений, він минув кілька палуб і зайшов у головний салон. Серце його лунко калатало і все-таки, якби зараз випадково зустрів Єву, він привітався б з нею спокійно. І зустріч з Райфенбергом теж не спантеличила б його. Всі двері сьогодні були зачинені, і тому всередині корабля було наддивовижно тихо і тепло. У читальнях на столах горіли всі лампи, в «Пальмовому домі», де жебоніли фонтани, прогулювались пасажири.

Єви тут не було. Він знову піднявся і вийшов на палубу. Навіть засклена прогулянокова палуба, де грав оркестр, була майже безлюдна. А з верхніх відкритих палуб, мокрих від хвиль, людей ніби повимітало.

Вище поверхом, на шлюпковій палубі, вітер налітав так сильно, що мало не валив з ніг. Несподівано Кінський почув дзвякання зграї собак і водночас із здивуванням побачив трьох чарівних чорних пуделів, що витанцювали на задніх лапах. На лаві сиділа дама, закутана в пальто, і грала на малесенькій флейті. То працювала із своїми собаками синьйоріна Мазіні.

Кінський ніколи не ступав на найвищу палубу, де розташовані капітанський місток і радіостанція. Та й навряд, щоб Єва вийшла на цю незручну, ба навіть неприємну палубу, де гуляє вітер. Мабуть, сидить у своїй затишній каюті.

Нараз він почув своє ім'я і здригнувся. Мимо прослизнув Прінс. Піднявшись на кілька сходиночок, той спинився і гукнув до нього: «Чи не правда, чудова погода? Яке море!» Прінсові щоби палали, він був страшенно збуджений. Кінський піднявся сходами аж

на гору, та ледве висунув голову над палубою, як почув знайомий голос.

Єва!

То був Євин голос! Тамуючи подих, він стояв, слухаючи, як калатає його серце, нерухомий, наче скам'янілий. Так, то був Євин голос! Вітер виразно доносив його.

Кінський зблід, як мрець. Побачив чийсь одяг, що тріпотів на вітрі. В затишку, за білою надбудовою кубічної форми, до якої тягнулись тріпотливі дроти, сиділи жінка і чоловік. Кінський придивився. Побачив розумне, наддивовижно красиве обличчя з правильними рисами і враз відчув новий поштовх у серці: він знав це обличчя, він уже бачив його. Десь. Де? Коли?

Чоловік нахилився вперед і запалив сигарету. Кінський побачив Єву. Вона сиділа в кріслі у позі шляхетної дами, волосся її дико куйовдилось; на коротку мить він розрізняв навіть обличчя.

Після стількох років він знову побачив її. Її, Єву!

Коли вона глянула на чоловіка, щоки її полум'яніли, наче після тривалого бігу, очі блищали. Це обличчя, таке знайоме і водночас таке чуже, здавалось йому безмежно красивим і досконалим, гордим, благородним і все-таки скромним, як і раніше, — обличчя ясної, надійної людини, що простувала своїм шляхом, керована своїми інстинктами, впевнена, як сомнамбула.

Серце Кінського калатало так сильно, що він чув його. Захотілося покликати: «Єво! Єво!» Вона, мабуть, підскочила б. Астматично пихкаючи, сходами важко прочовгав хтось і, піднявшись на палубу, закрив від нього обох.

Він чув, як Єва покликала того. Астматичний чоловік спинився і важко опустився у плетене крісло. Єва звернулася до нього. Вона розмовляла з ним по-англійськи. Вільно розмовляла англійською мовою!

Так, то була Єва! Коли Кінський відкрив її, вона лише так-сяк знала німецьку. Сьогодні говорила і співала по-англійськи, по-французьки, по-італійськи. Вона вміла все! Вона стала великою співачкою і навіть світською дамою, чого ніхто не вимагав від неї. А проте була не чим іншим, як його творінням, його творінням, тріумфуючи думав Кінський!

Він почув голос Уоррена, що наближався у супроводі кремезного сивоголового чоловіка, і швиденько втік, сховавшись у якомусь закутку корабля.

Його творіння! Його творіння! Великим і прекрасним стало його творіння!

А тепер, коли красиве і сильне обличчя Єви знов ожило в ньому, його враз охопила страшна туга. Лише вчора ввечері заспокоював себе, що нині він далекий від ревновців, а зараз серце його зову краяли нестерпні

муки. Цей молодик! О, він ненавидів його! Він ненавидів оці спокійні врівноважені обличчя молодих людей, які мали багатих батьків, ніколи не знали скрути, ніколи не мучилися над будь-якими проблемами, що зводили з розуму інших людей.

Нараз Кінський схвильовано стукнув себе по лобі: він чув, як хряпнули дверцята автомобіля і з нього вийшов молодий чоловік. О, так! Де? Коли? Тепер він знав. Це був той чоловік, котрий днів вісім тому відвідав у Санкт-Аннені його дочку Грету! Йому сказали, що це якийсь доктор Кранах з Гейдельберга. Ага, ага, тепер він отут на пароплаві з Єврою. Сидять удвох у найдальшому закутку корабля!

Кінський страждав, його гризли ревності.

«Дивна річ! — іронізував він. — Усі Євині коханці молодші за неї. О, я їх знаю, про них не хочеться й говорити. Нікому з них не щастить. Всі вони гинуть! А що сталося з Йоганнесеном? Він застрелився. Коли хтось сподобається їй, вона забуває і не хоче бачити вчорашнього «бога».

О, хай так само, як інші, загине і цей — пихатий, самозакоханий! Так само, як загинув я!»

4

Так, на гладенькому студентському обличчі Уоррена Прінса були справді гарячкові червоні плями. Море збуджувало його! Вітер щогодини дужчав, і Уоррен мріяв пережити один з тих атлантичних ураганів, з яких судна виходять без димарів і щогл. І він міг би все це описати! Хай навіть цього разу нічого не вийде з рекордом «Космосу».

Та, на свій подив, він побачив на містку спокійні і впевнені обличчя, тут навіть панував досить бадьорий настрій — замість звичайної урочистої тиші. Офіцери посміювалися з романтичних вигадок Уоррена. Шторм? Вони щойно одержали останнє зведення погоди. Ураган у Біскайській затоці, останній відгомін якого вони тут відчували, повернув на південь, надвечір вітер зовсім вщухне. Уоррен не приховував свого розчарування.

Директор Генріккі привітав Уоррена із звичайною поблажливою сердечністю:

— Ну, Прінсе, як іде наш кораблик під вітрилами? — спитав весело посміхаючись.

Прінс вважав, що «Космос» прекрасно поводитьсь на морі.

— Усі пасажири такої ж думки, — сказав він. — Я телеграфуватиму про це.

Генріккі посміхнувся.

— Це буде свята правда. «Космос» іде, як перегонова яхта, далєбі, — він такий же слухняний. Ось пан Шеллонг — конструктор «Космосу», як вам відомо. Він торжествує.—

Генріккі розсміявся.— Так, ми й справді ніби йдемо під вітрилами і, оскільки дме попутний вітер, ми щогодини вигадуємо кілька вузлів, які нам нічого не коштують!

Ага, тепер Уоррен нарешті зрозумів, чому в усіх такі веселі обличчя!

Генріккі обняв Прінса за плечі й пішов з ним уздовж містка.

— Послухайте, мій любий, — промовив він, фамільярно підморгуючи, — газети, що їх обслуговує ваш концерн, під аршинними заголовками повідомляють, нібито «Космос» змагається за Блакитну стрічку Атлантики. Нам телеграфували. О, знаю, знаю. Ви спростували цю чутку...

Уоррен сказав, що Персіваль Белл усе це висмоктав із пальця.

— Ваш Персіваль Белл, мабуть, навдивовижу обдарована людина. Він навіть визначив, що «Космос» досі йшов точно за графіком «Мавританії». Що ви на це скажете? Учора ввечері про це писали американські газети!

Генріккі спинився, багатозначно блимаючи очима, глянув на Уоррена. Той все-таки почував себе якось незручно. В кишені у нього лежав графік «Мавританії», він розраховував, порівнював і відправляв невинні телеграми, про які домовився з Беллом.

Генріккі весело зареготав.

— У вашого Белла, мабуть, просто безмежна фантазія, — іронічно сказав він.

— О, так, — відповів Уоррен і теж засміявся. — Колись Персіваль Белл зробив кар'єру сенсаційним репортажем про штурм Порт-Артура, хоч ніколи не бував під Порт-Артуром. Він тоді сидів у готелі в Йокагамі.

Могутня хвиля струснула передню частину корабля.

— Чудово, — сказав Генріккі, — прекрасно. Оце так Персіваль Белл!

Навіть на незворушливому обличчі маленького вайлуватого Унмака майнуло щось схоже на посмішку. Сказано ж, сьогодні на містку панував якийсь пустотливий настрій.

Капітан Терузен вийшов із штурманської рубки.

— Унмак, виправте курс корабля, — наказав він.

Унмак подзвонив у машинне відділення і зразу ж почали працювати насоси. Вони перегнали водний баласт з резервуарів правого борту в резервуари носової частини. Під тиском вітру корабель сильно нахилився на правий борт.

Пан Шеллонг виявив бажання особисто перевірити цей маневр.

— Може, хочете піти зі мною, пане Прінс? — несміливо запитав він.

Вони спустилися ліфтом у машинне відділення. Тут панували тиша і спокій. Ні тобі свисту вітру, ні ударів хвиль. То був цілком

інший, новий, таємничий світ. Уоррен ніби зненацька оглухнув.

Перед величезним сигнальним щитом, обладнаним всіма можливими апаратами, шкалами і стрілками, в зручному кріслі сидів інженер.

— Скільки обертів? — поцікавився Шеллонг.

— Сто вісімдесят, пане Шеллонг!

— О, дуже добре, дуже добре! У нас зараз потужність шістдесят тисяч кінських сил, — звернувся він до Уоррена. — В резерві маємо ще двадцять п'ять тисяч.

Величезні сталеві корпуси турбін, до яких по товстих трубах, обгорнутих білим асбестом, під високим тиском подавалася пара, дзижчали ледве чутно.

Але поверхом нижче, у тунелях гребних валів, де зовні чотири велетенські гвинти батожили океан, безугаву гримів оглушливий бій, без перепочинку, без найменшого перемир'я. То були безперервні вибухи обурення, безперервні залпи торжества, океан шалено боровся проти броньованих плит пароплава. Тут неможливо було розібрати людського голосу.

— Візьміть ключчя! — сказав Шеллонг, коли вони спускалися у кочегарку. — Залізні поручні на сходах сплять вам руки.

Залізні поручні й справді обпікали руки, але в самих кочегарках, високих і світлих, температура була відносно невисока. Компресори щогодини нагнітали у це приміщення мільйон кубометрів повітря — не заради кочегарів, о, ні, лише для того, щоб добре горіло вугілля. П'ятдесят машиністів і триста п'ятдесят кочегарів та їх помічників гнали вперед «Космос». На кораблі було п'ятдесят величезних котлів з ста п'ятдесятма топками. Напівголі помічники кочегарів продиралися з тачками крізь гарячі темні ущелини вугільних бункерів. Тут була така спека, що олійна фарба плавилася і звисала із стелі, немов сталактити в печері.

Вугілля з бункерів сипалося додолу, гарячий вугільний пил вкривав залізну підлогу і залізні сходи, хмарою стояв у повітрі.

Кочегари скидалися на темні колони; голі до пояса, теж вкриті густим шаром вугільної пилюки, — вугілля у людській подібності. Задеренчав дзвоник, і вони своїми чотириметровими залізними кочергами вмить відкрили дверцята котлів, і затанцювало-зашаленіло розжарене біле сонце. Воно хотіло вискочити! Але кочегари лопатами загнали його назад. Їх червоні, як жар, тіла боронились від грізного вогню, виливаючи з своїх пор потоки поту. Дверцята автоматично зачинилися. Морок. Кочегари кидають лопати і черпають з відра холодний чай. Кожний з них щодня спалює шість тонн вугілля. Пекельна робота! Їх спітнілі тіла холодять свіжі струмені повітря, що його нагнітають знадвору

компресори. Отака сучасна людина! Знову деренчить дзвоник. Сто п'ятдесят топок виплювають білий жар.

Вперед! Вперед! Далі! Далі! Далі!

«Космос» мчить.

Напівоглухий, Уоррен повернувся на палубу. Корабельний оркестр все ще грав, пасажери походжали туди й сюди, сміялися. Він придивився. Дівчат Холл і сліду не було! Прінс зайшов у салон для курців, замовив лимонад і почав писати чергову каблограму.

Сучасна людина! Вперед! Вперед! Далі! Далі! Далі! На думку Уоррена, людина ніколи не була такою сміливою, як у наші дні! Він вважав, що кореспонденція вийшла вдала, навіть дуже вдала. Коли йшов на радіостанцію, насилу піднявся по сходах: шторм дужчав.

Нарешті він міг щось попоїсти. В їдальні було майже порожньо, але пан Реве, метрдотель, звелів ще обслужити його і порадив взяти телячий мозок — чудова річ. І справді чудова.

Сидячи за столом, Прінс знову повернувся думками до «сучасної людини». Мабуть, і я можу вважатись сучасною людиною, сказав він собі. Га? Моє завдання полягає в тому, щоб розтлумачити людям, що життя сьогодні є не чим іншим, як битвою, битвою без перепочинку, без пощади, без перемир'я. І в цій непинній битві я — щось на зразок маленького барабанщика. Трум, трум, трум. Просто маленький барабанщик. Але ж і маленькі барабанщики потрібні.

5

У сутінках Уоррен знову блукав по палубах і занепокоєно виглядав дівчат Холл. Ані сліду дівчат Холл! Як і передбачали на містку, вітер значно вшух, але примарні, дикі попелясто-сірі потвори з хмаровиння, оточені якимись брудно-червоними клаптями, все ще шугали по небу, такі страшні на вигляд, що можна було злякатися.

Палуби були безлюдні. Та саме тоді, коли Уоррен втратив уже надію, він несподівано побачив Мері. Це була одна з дівчат Холл, яких він так часто цілував, що й не перелічиш. Вона сиділа сама на лаві, підібгавши ноги, закутана з головою у пальто, так що її майже не було видно.

— Ти тут, Мері? — зрадів він. — Я ледве впізнав тебе.

— О, хелло, Уоррен, — відказала Мері, ледве глянувши на нього.

Очі її, мов причаровані, блукали по похмурому морю, над яким звисала важка імла.

— Де це ви сьогодні цілий день були? Я вас шукав, — сказав Уоррен.

Мері глянула на нього і одразу ж знову

вступилась очима в море. Обличчя її вида-лося Уорренові задумливим, сумним, ба на-віть заклопотаним.

— Нас цілий день мучила морська хворо-ба, особливо маму,— по паузі відповіла Ме-рі. — То дурниці, що вони базикають у про-спектах про прилади для заспокоєння хита-виці. Коли море хвилюється, її не минути найбільшим кораблям.

Якусь мить вона помовчала, потім з при-гніченим виглядом вела далі:

— І з дому теж прийшли погані вісті.

Уоррен згадав про телеграму, що її учора відправила пані Холл своєму братові.

— Погані вісті?

— Атож, погані, дуже погані вісті! — Мері схопилась і щільно запнула пальто. Її моро-зило. — Я піднялася сюди, щоб трохи поди-хати свіжим повітрям. Та мені холодно.

Вона зібралася йти.

— Послухай-но, Мері, — сказав Уор-рен. — Хочеш зробити мені послугу, га?

Мері кивнула. О, я знаю, чого хочеш, здавалося, промовляла її прихована по-смішка.

— Ну, то я прошу тебе передати Віолет-ті моє сердечне привітання.

Мері засміялася.

— Ах, яке оригінальне доручення.

— Отож прошу передати привітання Віо-летті, — повторив Уоррен. — Увесь день я так чекав зустрічі з нею — і марно! Не за-будь про це сказати.

— Дякую! — промовила Мері. — Не турбуйся, я все зроблю.

Вона пішла.

За півгодини стюард приніс Уорренові листа. Писала Віолетта. Читаючи цього листа, він мінився на обличчі — то червонів, то бліднув, та наостанку воно заповум'яніло радістю.

Віолетта писала в притаманній їй пустот-ливій, невимушеній манері. Почала з того, що він, правду кажучи,— негідник, а крім того, мабуть, невинуватий брехун, який все своє життя, не відаючи цього, дурив самого себе. Ну, як, не дуже приємно вислухувати отаке? Уоррен переступав з ноги на ногу, шарпав окуляри і схвилювано сопів. Його аж у жар кинуло.

А Віолетта вела в тому ж стилі. Він по-ставив її в таке становище, писала вона, в яке не можна ставити навіть жінку, котру ненавидиш; але ж він тоді її кохав? Чи ні? Згадала ті дні в Римі. О, чи не правда — то незабутні дні? Тоді вона почувала себе так, немовби якісь чари перетворили її на роз-кішну троянду, червону, полум'яніючу каз-кову троянду. Отаке відчуття було в неї — якесь чудо! А він, що він накоїв? На цю тро-янду хлюпнув крижаної води, льодовикової

води, ба ще гірше. Ось як красиво він вчи-нив!

В Уоррена аж кров забухала в скронях, але він опанував себе і читав далі:

«Лише відчай, самий лише відчай,— пи-сала Віолетта,— кинув мене в обійми цього іспанця; чи, може, ти гадаєш, що я звер-нула б якусь увагу на нього, хоч який він милий, якби не була тоді такою нещасною і розгубленою?» А тепер у неї жахливе ста-новище. Одружитися з Хуаном чи ні? Вона побоюється, що не зможе цього зробити. Отака страхітлива ситуація. І обов'язок Уор-рена як друга — допомогти їй вибратися з того становища, в яке він завів її. «Це буде нелегко, Уоррене. Я дала Хуанові слово. І я була його коханкою. (Лише один раз!)».

Лише один раз! Уоррен відчув, що по-лотніє.

Віолетті хотілося поговорити з ним сьо-годні, але це неможливо, бо в неї напад морської хвороби. Завтра між пів на дванад-цяту і дванадцятою вона чекатиме його на кормі, аж в кінці. «Я знаю, ти прийдеш, Уор-рене!».

«Ми одержали погані вісті,— закінчувала Віолетта.— «Холл енд Вебстер» також збан-крутували і три дні тому закрили свій банк. Дядько Чарлі сьогодні прислав телеграму. Може, в нас уже немає більше й цента! Та не це непокоїть мене, а лише те, що сьо-годні для мене найважливіше в житті: ти! Так, лише це, хоч ти цього й не вартий. Але моєю помстою буде вічна любов до тебе».

Уоррен Принс вважав себе тверезою лю-диною, яка завжди контролює свої почуття, але зараз радість, мов вино, туманила йому голову. Із щасливим виглядом прислухався до її щебетливого голосу, що звучав у його вухах. Ясна річ, він завтра приїде, о, без-умовно, і він буде пунктуальний!

6

Минуло кілька годин, поки Кін-ський трохи заспокоївся. До то-го ж його мучила морська хво-роба, і довелося лягти. Лише над-вечір, коли пароплав пришив хід, він знову зміг ясно мислити і тепер со-ромився своїх жалюгідних, сміховинних рев-нощів. Щоправда, на серці в нього й досі було важко, але болю вже не відчував. В ньому зароджувалось нове, дивне почуття, яке сповнювало його єство чарівною тепло-тою, миром і спокоєм.

Як прекрасно, дико тріпотіло на вітрі її волосся! А оте світле пасмо, таке, до болю, знайоме! А ота бездонна блакить очей. А її рот, такий примхливий і по-дівочому ніж-ний! Рівно п'ять років він не бачив Єви. Вря-ди-годи натрапляв на її фото в газетах, але там вона виглядала якось неприродно, фаль-шиво... майже банально... ні, ні, вона була ще зовсім такою, як раніше, вона не зміни-

лася, хіба що обличчя її стало більш зрілим і променистим, в ньому виразніше проглядало щось материнське.

Звичайно, «своїм творінням» він міг її називати лише в моменти екстазу. Він вчив, вів її, вказував їй шлях... але вона виросла з сили генія, що дрімала в ній. І яку ж то силу випромінювала вона, силу, достатню, щоб оживити навіть його, знищеного безумним життям!

Кінський відчував, як тепла хвиля піднялася в ньому і зігріла його, хоч на палубі, де він ходив, гуляв холодний вітер. «Невже це правда? — зупинившись, спитав сам себе. — Невже отаке можливо?» Нараз збагнув, що й досі любить Єву, точнісінько так, як того першого літа. Мабуть, усі ці п'ять років він любив її анітрохи не менше. «Невже це можливо?» — питав він себе, радісно збентежений. Зрештою йому було приємно в цю мить зустріти Уоррена Прінса і обмінятися з ним кількома словами. Прінс був у піднесеному настрої, наче напідпитку. Відразу ж почав розмову про рекорд «Космосу» — то вже ставало його нав'язливою ідеєю.

— «Космос» все ще йде за графіком «Мавританії», — збуджено закричав він. — Попутний вітер підштовхує нас щогодини на кілька вузлів. Ми все ще маємо великі шанси завоювати Блакитну стрічку.

— Блакитну стрічку! — Кінський презирливо розсміявся.

Адже Прінс не може заперечувати, що вся оця гонитва за рекордами є чистісіньким безглуздом.

Та Уоррен нізащо не міг з цим погодитися. Відколи існує людство, у нього є лише один девіз: вперед! Лише завдяки цьому людина піднеслася над тваринами, галасував Уоррен, перекикуючи сильний вітер. Блакитна стрічка, звісно, не що інше, як символ, чи не так?

— Звичайно.

Але ж цей символ, що існував відтоді, як з'явилися люди, спонукав їх протягом тисячоліть йти від примітивної душогубки до «Космосу». Хіба це не переконливо? Уоррен розвинув цілу теорію Блакитної стрічки — в техніці, науці, мистецтві! То був принцип невідпинного удосконалювання кожного попереднього досягнення — завдяки цьому принципу людство стало тим, чим воно сьогодні є.

— Цей природжений потяг людини, коротко кажучи, є кінець кінцем не що інше, як вічне намагання духу подолати матерію, — блискуче закінчив Уоррен.

Кінський глумливо зареготав. Йому подобалося висувати екстравагантні твердження, щоб спантеличити Прінса, а передусім — щоб заглушити в своєму серці тривожні голоси.

— Знаєте, Прінсе, які висновки я зробив з досвіду свого життя? Га? Я зрозумів, що людина божевільна! Так! І божевільна подвійно.

— Подвійно божевільна? — Прінс злякано вирячив очі і спинився від подиву, але вітер погнав його далі.

— Так, подвійно божевільна! — відповів Кінський, намагаючись йти в ногу з Прінсом. — Перше безумство її полягає в тому, що вона намагається, як ви вже казали, вдосконалити кожну річ.

— Хіба це не прекрасне безумство?

— Згоден. З цим ще погоджуюсь, хоч і з певними застереженнями. Та найгіршим є друге безумство людини! Манія доводити до безглуздя свої винаходи. Скажімо, людина винайшла вибухівку. Нею вона могла б руйнувати скелі, пробивати тунелі, робити багато корисного. Але цю вибухівку вона застосовує для того, щоб пошматувати себе, знищити цілі народи і континенти... Людина винаходить автомобіль і збільшує його швидкість, доти, аж поки не скручує собі в'язи. Куди мчать люди в своєму безумстві, куди? Це друге безумство приведе людство до загибелі, повірте мені, Прінсе!

— Сподіваюсь, мені не доведеться бути свідком цього, — перекикуючи вітер, відповів Уоррен і миттю зник.

Після цієї розмови Кінський відчув себе значно спокійнішим і зібранішим. Розмовляючи з Уорреном, він знайшов вихід із свого заплутаного становища, в ньому визріло рішення. Кінський зайшов до однієї з читальень і написав Єві листа. Він на борту і був би радий поговорити з нею. Та коли вже зібрався передати записку стюардові, її текст видався йому занадто банальним і сухим. Написав нову. Але цього разу, як здавалося йому, лист звучав пишномовно й фальшиво, і він знову розірвав його.

Було важко зосередитись, корабель сильно гойдало. Він нічого не міг придумати і зрештою спинився на першому тексті, простому й скромному.

7

Ще перед обідом пані Саллівен зіграла свою злість на нещасних пасажирів, які мучились від морської хвороби. О ні, ніколи в житті до неї не приставала морська хвороба. І стара хвалькувата була себе в груди, що аж кістки тріщали. Та відразу ж по обіді її сильно занудило, запаморочилася голова і на лобі виступив холодний піт. Вона відчувала себе смертельно хворою і полізла в ліжко, охоплена страхом. Руки її були жовті і безсилі, як зів'яле листя. Побачивши у дзеркалі своє блякле, змарніле обличчя, стара жахнулася. Вона вже мала вигляд тру-

па, їй-богу! На обличчі — жовті плями; то прийшла смерть, не інакше.

— Вмираю! — заволатала пані Саллівен. — Катарина, я вмираю! Чи ти не чуєш?

Вона розпачливо схопила срібний дзвоник.

В каюту причвалала напівсонна, розгублена Катарина; на її обличчі ще знати було сліди подушки.

— Що з тобою, Розо? — перелякано скрикнула вона.

— Ти спокійнісінько спиш собі, а я вмираю поряд тебе. Настав мій кінець. Я відчуваю це.

Катарина, яка добре знала вдачу пані Саллівен, спробувала заспокоїти її.

— Ти справді погано виглядаєш, Розо, — сказала вона. — Може, це морська хвороба?

— Морська хвороба? — пані Саллівен обурилась. — Я не знаю, що то таке морська хвороба. Що ти верзеш! Це смерть, я відчуваю її!

Вона висолопила язика, скрививши страхливу міну. Що це таке? На язичку якісь дивні червоні плями, а ясна зовсім білі.

— Мене отруєно! — лементувала вона. — Мені дали отрути. Хай негайно прийде лікар! Клич Кітті! Скажи, хай поспішає, якщо хоче побачити свою матір живою.

Катарина сказала стюардові негайно викликати лікаря, потім пішла до каюти Кітті, що містилися поблизу. В салоні Кітті стояв гамір. Грамофон грав жагуче танго, і дами пустотливо реготалися. Катарина постукала, але її ніхто не почув, і вона трошки прочинила двері.

Жоржетта, вдягнена в рожеве вечірнє плаття, танцювала фрівольне танго, огорнута легким серпанком диму від солодкуватих, дурманних сигарет. Під стінами салону стояли розкриті чемодани. На каналі купую лежали плаття Кітті. Уже з годину Жоржетта приміряла їх, танцюючи і виконуючи комічні номери. Кітті купила в Парижі двадцять чотири вечірні сукні і три з них великодушно подарувала новій подрузі. Хай вибирає.

В каютах горіли всі лампи, хоч надворі вже був ясний день. Кітті ненавиділа сліпуче денне світло і віддавала перевагу штучному освітленню.

— Кітті! — покликала Катарина, але її не помітили.

Жоржетта погойдувала перед дзеркалом вузькими стегнами, милуючись своїм струнким хлоп'ячим тілом. Кітті, з довгим мундштуком в зубах, лежала на ліжку в спальні.

— Отже, жовте тобі більше до лиця, — сказала вона. — Я відразу закохалась би, побачивши тебе в ньому.

— Мерсі, mon ami! — відповіла Жоржетта, вклонившись, як паж, і поцілувала руку

Кітті. — Thank you¹, Кітті! То я й відкладу жовте, як ти радиш.

Вона скинула рожеву сукню і якусь мить стояла майже гола. Та зненацька тихо зойкнула і почала швидко вдягатись.

— Тут хтось є!

Кітті підвелась.

— О, це ти, Катарина, — роздратовано сказала вона. — Що трапилось?

Катарина відповіла, що пані Саллівен несподівано тяжко захворіла і просить Кітті негайно прийти.

Кітті знов, нудьгуючи, впала у ліжку і презирливо засміялася:

— Дурниці, Катарина! — зневажливо промовила вона, пихкаючи своєю сигаретою. — Скажи мамі, що я не маю часу потурати її примхам.

Катарина розгублено пробелькотіла:

— Але ж, Кітті, цього разу вона справді жахливо виглядає...

Кітті знизала плечима і нічого не відповіла. Катарина пішла, і шум танго переслідував її в коридорі.

Біла пані Саллівен сиділа на ліжку, судорожно вчепившись в нього руками.

— Ну, що? — спитала вона, часто і уривчасто дихаючи.

— Лікаря викликано, — доповіла Катарина.

Вузький рот пані Саллівен скривився. Вона звела червонуваті дряблі повіки, схожі на висохле листя.

— А Кітті?

— Кітті сказала, що зараз прийде.

— Ти брешеш, Катарина! — крикнула пані Саллівен і сердито похитала головою. — Зараз прийде? Вона ж тут поряд. Ну, та я знаю, Катарина, все знаю. Вона не прийде! Вона холодна і безсердечна: її мати при смерті, а вона не хоче навіть зайти! — пані Саллівен заскиглила. — Ах, ах, і оце єдина дочка! — стара схлипувала і стогнала. — А я завжди допомагала Кітті, коли вона потрапляла в якусь халепу, під час усіх отих скандалів: наймала адвокатів, пресу, ти ж знаєш, Катарина. Ах, ах, бачиш, яка тепер мені дряка! — пані Саллівен знесилено впала на подушки.

— І, звичайно, оця кокотка, ця французенка знову в неї? Га? О, я знаю, знаю Кітті! Її знову захопила жагуча пристрасть! Досить лише перед нею розіграти комедію, і вже вона вклепалась, а чорнява кокотка розуміється на цьому. Вона цілує їй руку, о, так, так, Кітті це любить! Їй дуже хочеться помститися і Харперові, який тоді віддав перевагу Ліссі Уїстлер. Кітті нічого не забуває, я добре знаю свою Кітті з ніжно-голубими очима, — пані Саллівен верескливо зареготала.

¹ Дякую (англ.).

ла, та відразу сміх її перейшов у тужне голосіння.

— Дякуй богові,— трохи згодом заговорила вона,— Катаріно, що не маєш дітей. Дай мені руки, я мерзну,— пані Саллівен клацала зубами, її морозило.— Ах, ти єдина, на кого я можу покластися. І якщо нам доведеться розлучитись, люба Катаріно, тобі не доведеться бідувати. Чуєш, це я тобі обіцяю.

Катаріна схлипувала:

— Розо, Розо, що ти говориш!

— Ні, ти не бідуватимеш,— повторювала пані Саллівен.— Я не забула про тебе, ти, напевне, розумієш мене.

Вона стихла, заплющивши очі, іноді ще здригаючись від схлипувань, по обличчю її котилися сльози.

Прийшов корабельний лікар пан Карелл, літній чоловік з сивуватою борідкою і блідою лисиною. На щоках пані Саллівен все ще блищали сльози. Доктор Карелл відразу ж побачив, що то просто сильний припадок істерії. Пообіцяв прислати з аптеки ліки, що негайно допоможуть їй. До вечора вона цілком одужає. Він пішов — сьогодні в нього було багато роботи.

Коли лікар зачинив за собою двері, пані Саллівен глузливо зареготала.

— Знахар! — сказала вона.— Ти бачила його, Катаріно? Типовий знахар. Шарлатан!

З аптеки принесли ліки, і пані Саллівен, відкривши флакончик, понюхала їх. Ліки пахнули мигдалем. О! Пані Саллівен з перекошеним обличчям підвелася і вилила рідину у вазу з квітами, що стояла біля її ліжка.

— Ось! — промовляла вона.— Ось!

— Що з тобою, Розо? Що ти робиш? Він сказав, що то заспокоїть тебе.

Пані Саллівен люто блимнула очима.

— Невже, Катаріно, ти така наївна, що пила б цю бурду! Ах, ти невинне створіння! А звідки я знаю, чи не заодно цей лікар з Кітті? Я ж сказала, що мені дали отрути!

— Розо! Гріх говорити таке.

— Хіба я знаю? Оця лихоманка, глянь на мій язик. А ліки, мабуть, мали доконати мене. Катаріно, подзвони, щоб принесли молока, гарячого молока. Гаряче молоко допомагає при отруєннях.

Пані Саллівен була у жалюгідному стані.

— Люди,— сичала вона,— люди..

О, ті люди! Вони були гірші за найлютіших звірів. Багаті люди, твердила пані Саллівен, дуже рідко вмирають своєю смертю. О, аякже! Вона це знає, вона могла б навести наївній Катаріні десятки прикладів.

— Пам'ятаєш Акселя Пенгеллі з Чікаго? Його отруїв миш'яком син, отой мерзотник. Ти ж, мабуть, знаєш, який скандал зчинився тоді, його посадили на п'ятнадцять років.

Так, Катаріна пам'ятала. Звичайно, буває

і таке, але ж, дякувати богові, то лише винятки.

— Винятки? — пані Саллівен запально заперечувала, хоч говорити їй було важко.

Ні, щонайменше кожен третій багач вмирає не своєю смертю. Раніше потай убивали пап і королів, щоб заволодіти їхнім тронем і багатством, а нині настала черга багатих людей. Хочуть забрати їх гроші і забрати якнайшвидше! Людина повинна вбивати, така її натура. Щороку викрадають десятки багатих людей, щоб забрати їхні гроші, і коли вони не платять, їх просто вбивають, як собак. Отакі люди! Вона згадала сестру Барбару, яка жила на своїй фермі за сто миль від найближчого міста і охороняла себе десятками могутніми догами. Сьогодні вона зрозуміла свою сестру Барбару.

Пані Саллівен знесилено змовкла.

— Серце! — шепотіла вона.— Чуєш, наче барабан.

Крізь тонкі стіни каюти чути було жагуче танго Кіттіного грамофону і жіночий сміх. Пані Саллівен крутила блідою головою на тонкій шиї і стогнала.

— Це Кітті! Чуєш? — промовила придушеним голосом.— Вона розважається з маленькою чорною гадюкою, а її мати в цей час тут умирає. Вона вже радіє, вже тріумфує! Ах, ах, ах, я хочу вмерти. Не хочу більше знати цього світу. Прощай, Катаріно.

Вона заплющила очі і змовкла, міцно ступивши вузькі крейдяні губи.

Стюард приніс гаряче молоко.

— Пий, Розо,— порадила Катаріна,— це допоможе.

Вона підтримала голову хворої. Пані Саллівен жадібно пила молоко. Трохи згодом відчула себе значно краще. Її перестало морозити, вона почала потіти, що аж піт котився по обличчю. Лежала тихо, з очима, сповненими смутку і скорботи. Жестом покликала до себе Катарину і прошепотіла:

— Приведи містера Томаса.

— Містера Томаса?

— Так, ти ж знаєш, отого, що вчора правив службу. Я хочу поговорити з ним.

Тепер Катаріна пригадала, хто це такий — містер Томас. Пішла. Незабаром зайшов містер Томас — пресвітеріанський пастор з маленького міста в штаті Огайо, молодий, ледве за тридцять, високий, чисто виголений і русий. Стояв, наче ангел, якого бог послав до пані Саллівен.

Повагом наблизився.

— Ви кликали мене, пані Саллівен.

Стара показала на крісло біля свого ліжка.

— Ви погано почуваєте себе, пані Саллівен?

Пані Саллівен крутила головою на подушці. Так, вона справді почуває себе зле, просто жахливо, відчуває близьку смерть.

Містер Томас застиг у своєму кріслі. Потім, схилившись над ліжком, елебно промовив:

— Відкрийте своє серце, пані Саллівен. Бог милосердний.

Губи пані Саллівен глузливо скривились: о, вона ніколи в житті не грішила, їй немає в чому каятись. Щороку вона жертвувала сотні тисяч на благодійні цілі, вона за життя пожертвувала церкві сотні тисяч.

Містер Томас вклонився.

— Великодушність пані Саллівен відома,— мовив він.— Але...— містер Томас підвівся і урочисто підніс руку,— але бог міряє іншою міркою, не людською міркою. Якщо вас, скажімо, пані Саллівен (сподіваємось, цього не трапиться) буде покликано до престолу господнього...

Місіс Саллівен важко підвелася і видихнула:

— Я не вірю в бога.

— О! — містер Томас збентежено ступив крок назад.— О!

— Ні,— задихаючись, повторила пані Саллівен.— Ні. Я знаю цей світ. Одна істота пожирає іншу. Люди шматують одне одного у війнах, вбивають своїх близьких. То я не можу вірити в якогось бога.

— О! О! — вжахнувся містер Томас і знову відступив на крок.— Це погано, дуже погано. Закоренілі гріхи — найтяжчі. Та бог милостивий. Віра може врятувати вас.

— Але ж я не можу вірити,— затято вела своєї пані Саллівен.— Я завжди кажу, що думаю!

Містер Томас знову сів у крісло.

— Люба моя пані Саллівен,— почав він лагідно,— моя люба і шановна пані Саллівен, поговоримо спокійно. Ви схвильовані...

За чверть години містер Томас, розчервонілий, вкрай розгублений і пригнічений, залишив каюту.

Пані Саллівен подзвонила, щоб принесли чай.

Коли надвечір доктор Карелл знову прийшов, щоб дізнатись про стан її здоров'я, вона сиділа у ліжку з кокетливим білим хутряним жакетом на плечах, з обличчям, вкритим густим шаром пудри, і грала з Катариною в карти.

— О, що я бачу, пані Саллівен? — зрадив лікар.— Ви одужали! Ліки зробили своє?

Стара зміряла доктора Карелла крижаним поглядом.

— Я й не приймала ваших ліків,— відказала вона.— Я їх вилила і натомість випила гарячого молока.

— Ви їх вилили?

— Авжеж! Катарино, хіба ти не бачиш, що я пішла бубною. Грай уважніше! Надобраніч, докторе. Пришліть мені рахунок,— навіть не глянувши на лікаря, процідила пані Саллівен.

Лікар вклонився й пішов.

«Навіжена, істеричка,— подумав він, йдучи коридором.— Чорт зна що». І розсміявся: він багато що бачив. І це та сама місіс Саллівен, яка заснувала в Бостоні інститут ракових проблем (саме лише будівництво коштувало два мільйони доларів), президент товариства допомоги сліпим, засновниця шести лікарень для алкоголиків... як же зрозуміти цих людей? Ну, та він їй пришле добрий рахунок!

8

Голос Єви — дзвінкий і радісний. Пасажири, йдучи повз її каюту, зупиняються і слухають, стюарди з своїми тацями притишують ходу: Кенісгартен! Райфенберг дивиться на неї, шанобливо звівши брови.

Так, навіть він назвав це співами, якщо вже обов'язково треба було співати, у чому він аж ніяк не певний.

— Добре,— він задоволено кивнув.— Тепер добре. Голос знову повертається. Кілька тижнів ти відчувала якісь утруднення.

Єва мовчки посміхнулася.

Утруднення? Він називає це утрудненнями... То були бої, муки, розпач! Протягом тижнів і місяців вона болісно боролася сама з собою, і однак ніхто нічого не помітив, навіть Райфенберг. Завжди зберігала привітний і життєрадісний вигляд, була зовні спокійною і врівноваженою. Ревниво, полохливо берегла свою таємницю. Навіть допитливі очі Марти, що невідступно стежили за нею, нічого не побачили.

Бог свідок — Єва боролась! Вона боялася кохання так само, як і мріяла про нього. Не хотіла знову отих мук, не хотіла більше! Вона належала до тих жінок, котрі в коханні повністю віддаються своєму почуттю. Вони люблять безоглядно, безмежно і вимагають від коханого такого ж самозабуття. Отож, вона боролася, і марно, а тепер смиренно підкорилась законові життя.

Почуття, яким була захоплена, буквально перетворило її. Ходила в якомусь сп'янінні, легко, мов на крилах, голос звучав м'яко і замріяно, очі світилися ще сильнішим блиском. Дослухалася до внутрішніх голосів; звабливі, ніжні, вони звучали в її крові — дзвін, музика, сміх і щебетання веселого птаства. Так, то були чари — не інакше. Серце її тріпотіло, як трава під вітром, вона водночас відчувала страх, торжество і біль. То була благословенна мука, що ніколи не залишала її, ні вдень, ні вночі, так що серце її починало горіти і боліти. О, так, знову це дивне палахкотіння серця — воно дуже добре відоме їй, це відчуття. Але тепер уже було пізно щось робити, занадто пізно!

Вайт. Де він? Чому він не тут? Може, вишов погуляти на палубу і обмінявся кількома словами (о, просто з ввічливості!) з

Кітті Саллівен або з отими трьома красивими сестрами, яких називають дівчатами Холл. Може, ввічливо посміхнувся, може, на прощання простягнув дамам руку? І вже сама ця думка була нестерпною! В ній пробуджувалися ревності, безпідставні — знала це. Ні, ні! Його посмішка належала їй, їй одній, їй одній належав дотик його руки. Це було безглуздо, вона це розуміла, та інакше не могла. Такий був безрозсудний, але невблаганний закон її любові. Та зате вона безоглядно і беззастережно підкорялась чоловікові, він міг робити з нею що завгодно, слово честі! Вона була його рабинєю.

— Вайте, Вайте! Де ти? Прийди!

Аякже, Вайт мусить відчути, що вона кличе його, мусить прийти! Ось зараз, цієї секунди він мав би постукати — слухай, слухай! Ніхто не стукав, і Єва сумувала.

О боже, болісно думала вона, адже ти знаєш себе. Навіщо знову встряла у це!

«А все-таки це прекрасно, несказанно прекрасно, божественно!» — шепотіла Єва. Та коли зайшла Марта, вона жодним рухом не виказала свого настрою. Цей вир думок, неспокій серця стомив її, і, простягнувшись на ліжкові, вона немовби спила наяву.

— Восьма година, — сказала Марта, і Єва миттю підвелась і почала вдягатися.

Вона запросила Гарденера і Вайта на маленьку звану вечерю, о дев'ятій. Їй не хотілося, щоб Гарденер залишився сам-на-сам із своїми клопатами, та, крім того (і це була головна причина), Єва не наважувалась бути наодинці з Вайтом. Не могла більше зносити його вимогливого погляду, як ото сьогодні вранці, хоч в глибині душі, що лише зрідка відкривалася людям, уже зважилася. Отож вбачала рятівний вихід у тому, щоб сховатись за широкими плечима Гарденера.

Вечір минув спокійно і приємно. Єва, наскільки це дозволяли гості, виконувала роль господині. Гарденер силкувався розвіяти похмурі видіння, що обступали його, навіть випив бокал вина. Єва почувала себе чудово. Майже не доводилось говорити. То було просто щастя — мовчки сидіти і слухати розмову цих розумних чоловіків. Чула голос Вайта. Бачила його гарне, із строгими рисами обличчя. Чого їй ще бажати? Вайт розповідав про розвиток німецької хімії в останнє двадцятиріччя. Гарденер захопився розмовою і забув усі свої прикрощі. Вайт чудово викладає думки, подумала Єва. Говорить уміло, ніколи не дошукує слів. Вона замилювалася ним.

Та кінець кінцем і цей вечір минув. Гарденер пішов, а Вайт провів Єву до її каюти. Мовчки йшли по палубі. Ніч була абсолютно чорна, монотонно гомоніло море. Воно стало набагато спокійнішим. Могутні хвилі вигиналися, мов чорний оксамит, а піняві гре-

бені бурунів тяглися від форштевня у темряву, як примарні білі тигрові смуги.

— Здається, трохи потеплішало, — промовила Єва, але Вайт промовчав.

— Послухайте, Єво, — сказав Вайт, коли вона відчиняла двері своєї каюти, — послухайте.

Обличчя його було зовсім темне, вона бачила самі світлі, уважні очі, бачила, як вони блищали.

— Мовчи, Вайте, — відказала Єва і підставила йому губи.

— Єво! — сказав Вайт. — Слухай, Єво.

— Мовчи, мовчи, — відповіла вона і прозогом зникла за дверима.

А в каюті поклати руку на своє тріпотливе серце — воно боліло. «Так, я кохаю його!» — прошепотіла вона.

9

Радісне збудження серця не полишало Єву, поки не заснула. Наснилися якісь дурниці. Знову співала сольну партію в церковному хорі Маріахільфського собору у Відні; під час цього сну вона взагалі часто і виразно чула свій спів. Ясна річ, майже весь час тут було також її струнке пустотливе дівчисько. Наостанку вона співала на каруселі з червоними кіньми, що скажено крутилися, а біля неї танцювала Грета у коротенькій білій спідничці. Зненацька карусель різко спинилася, і всі вони з сміхом і криком злетіли у повітря. Цей повітряний політ був нескінченний. Грета верещала від захоплення. Прокинувшись, Єва була здивована, що лежить у ліжку, а не летить у повітрі.

В цю ж мить постукали в двері.

— Час вставати, — сказала Марта.

Тепер Єва зовсім прокинулась, серце її було сповнене радістю. Підвелась. Настав новий прекрасний день. Пройнята глибокою, майже побожною вдячністю, привітала цей новий день. О, так, усі дні відтепер будуть прекрасними, по вінця сповненими радощами, і чудесами, і красою. Вона була щаслива! Ця ніч з веселими сновидіннями ніби казково омолодила і оновила її.

— Яка сьогодні погода? — спитала у вовкуваті Марти, котра похмуро дивилася на неї.

— Сьогодні шторм трохи вщух. Світить сонечко.

Так, сонце справді заглядало у вікно. Пароплав йшов спокійніше, ніж учора, але глибоко внизу машини, як завжди, щось товкли у тому ж незмінному ритмі. Єва, звичайно лінива і квола зранку, тепер вмить підвелася. З нетерпінням молодій дівчині хотіла негайно побачити Вайта. Марта чула, як у ванній вона на діалекті весело наспівувала старовинну фурманську лісенку. Це траплялось тільки, коли Єва бувала в найліпшому гумо-

рі. Марта наморщила лоба: виходить, знову вскочила, подумала вона.

Коли Єва повернулася, стіл був уже накритий так, як вона любила. Стояли свіжі квіти — конвалії, мабуть, від Вайта; поруч, як завжди під час сніданку, — портрет її довгоногої, тоненької дівчинки.

— Доброго ранку, Грето! — Єва ніжно поцілувала портрет.

Нараз їй спало на думку, що уві сні вона мала довгу і серйозну розмову з своєю дівчинкою. Про що вони говорили? Пригадала, що великі очі Грети повільно налилися блискучими сльозами, очі плавали у сльозах, сумно і розпачливо дивлячись на неї. Вона натякнула Греті, що незабаром в її житті, мабуть, стануться великі події. Зовсім не виключено, що в неї скоро буде новий батько. Новий батько... та в цей момент щось перешкодило, і Єва не могла сказати Греті, хто цей новий батько.

Вона бачила перед собою налиті сльозами, нещасні, розгублені очі своєї дівчинки. Ще більше, ніж уві сні, в цю мить відчула тяжку відповідальність за Грету. Вже кілька тижнів ця відповідальність тягарем лежала на серці.

— Я ніколи не обману тебе, моя дівчинко, — ніжно промовила вона до портрета. — Ніколи! Ніколи! Чуєш? Скрізь перш за все думатиму про тебе. Я скоріше обману всіх чоловіків, ніж тебе, серденько моє... всіх... і Вайта, якщо треба буде! Завжди любитиму тебе більше, ніж будь-якого чоловіка. Адже всі чоловіки егоїсти, — закохано щебетала Єва, — егоїсти, не варті того, щоб так побиватися за ними. А проте це роблять! Чуєш? Атож, настане час — ти теж зрозумієш це... отаке воно життя...

Єва зітхнула. Було так любо розмовляти з своєю дитиною.

— І це ти колись зрозумієш, серденько! — повторила вона. — Ах, бідні ми, жінки! Та це закон життя... чуєш? І ми, жінки, підкоряємось цьому законові так само, як і чоловіки. Слава богу, й вони! Ти також колись підкоришся цьому законові... Може, вже через десять років.

Єва змовкла. Можливо, через десять років якийсь чоловік уже цілуватиме цей маленький ротик. Вона вже тепер ненавиділа того чоловіка і водночас любила. Може, Греті подобатиметься, що він цілує її маленький ротик? О, напевне, о, ясна річ! І Єва, не знати чого, розсміялася.

— Я присяглася, серденько, — урочисто вела вона далі, — ніколи не нав'язувати тобі іншого батька! Так, присяглася тобі в своєму серці! Але послухай, послухай, Грето, ні, не говори! Може, я не додержу свого слова... а якби це був Вайт? Вайт! Адже ти знаєш Вайта. Що ти сказала б на це?

Вона почула здивований і щасливий сміх своєї стрункої дівчинки.

О, все буде гаразд, вже спокійніше подумала Єва. А втім, цілком можливо, що вона не одружиться з Вайтом. Вона могла б бути коханкою Вайта, чом би й ні? Її не обходили людські умовності. Але якщо вже так сталося, то Вайт — єдиний чоловік, якого вона могла б дати Греті в батьки, не зробивши свою дівчинку нещасною. Грета була просто закохана у Вайта, а той ніжно любив Грету, це вона знала.

Єва задумалася. Що б там не було, а їй треба приймати рішення — надзвичайно важливе рішення. Вона стояла на порозі нового життя!

Якщо оглянутися на останні роки: робота, робота, успіхи... і порожнеча, порожнеча, сповнена невимовним смутком, порожнеча, у якій вона більше не могла жити. Ні. Ні. Правда, за останні роки дещо було... зв'язки самотності молоді жінки, не дуже славні епізоди, про які неохоче згадувала.

А тепер перед нею відкривалося щось нове, що обіцяло сповнити її життя духовним багатством, новим смыслом. Їй було за тридцять. Вона заробляла багато грошей, та зовсім не вміла зберегти їх. Сипала ними направо і наліво, інакше не могла. Колега захворіла на туберкульоз — вона заплатила за санаторій, їй розповіли про талановитого скульптора, який буквально голодував, — вона замовила свій бюст. (Так вона познайомилася з бідолашним Йоганнсенем). Потім її батькові схотілося мати оранжереї. І отак весь час, безперестану. А гроші летять, летять.

Але ж може статися, що її переїде автомобіль або вона застудиться і втратить голос. Було приємно думати, що Вайт має добрі статки, які назавжди позбавлять її від турбот. Вона могла б зручніше влаштувати своє життя, відмовитися від концертних турне і гастролей, що страшенно стомлювали її. Могла б подорожувати! Разом з Вайтом. Подорожувати не для того, щоб співати, а щоб дивитися на світ.

Так, цей союз був би корисний і для Грети.

«Я думаю і про тебе, серденько моє, чуєш? Про тебе також думаю, Грето. Адже й твоє майбутнє буде забезпечено. Чуєш?»

Єва закінчила сніданок. Чи не правда, протягом цієї години вона з'ясувала для себе так багато важливих питань? Нашвидку переглянула корабельну газету, яка виходила щоранку. В ній наводилися останні біржові зведення, бо на «Космосі» були люди, яких це торкалося безпосередньо. Газета містила різні новини, і видно було, що поки вони тут плывуть, в світі все іде своєю чергою.

Надійшло кілька запрошень. Єва вирішила відмовитися від них, бо дуже стомилася. О, тут була і телеграма від її старого друга і шанувальника Клінглера, який відпочивав у Олдербуші поблизу Піттсбурга. Клінглер телеграфував, що сьогодні їде в Нью-Йорк. Увечері він уже буде в своєму домі на Рівер-Сайд. Якщо Єва має якісь бажання, він до її послуг. Через два-три дні сподівається привітати її на нью-йоркській набережній. Щасливої подорожі!

Клінглер завжди телеграфував цілі листи. Єву тішила така увага. Вона дуже симпатизувала Клінглерові, навіть колись була закохана в нього, і був час, коли вже схилялася поступитись його домаганням. Він був надзвичайно освічений, чутливий, як мімоза, чоловік років п'ятдесяти, мав значний капітал. Єва разом з Гарденером відвідала Клінглера в його маєтку Олдербуші. Він жив у бібліотеці, віддавши своїм розвідкам, тихий, сентиментальний учений, який сторонився життя, — мабуть, найсамітніша людина, яку Єві будь-коли довелося бачити.

Бідний друже, подумала вона, поклавши телеграму. Я, мабуть, розчарую вас. Подумала з великим жалем: невже він і досі тішить себе надіями?

Поряд лежав ще один лист, але, взявши його в руки, Єва враз випустила його, ніби її щось ужалити. Вона добре знала цей своєрідний, химерний почерк! Та це ж неможливо, абсолютно неможливо. Вона вся похолола, рум'яні щокни враз змарніли, зблідли. Її пройняв дроз: учора ввечері, стоячи на містку з капітаном Терузенем, вона побачила неподалік якогось чоловіка, — його рухи, його похилі плечі... Її охопив несподіваний жах, і вона відвернулася. Це неможливо, правда? Абсолютно неможливо, випадкова схожість! Та варто було їй лише відкрити цього листа, щоб побачити: страшне передчуття не обмануло її. Єва сиділа, як паралізована.

— Марто! — безпорадно покликала Єва.
— Марто!

Марта просунула в двері суху чорну голову, глянула в Євине зблідле обличчя.

— Що сталося?

— Барон на борту, — беззвучно промовила Єва.

— Барон? Який барон?

— Та ти ж знаєш — барон.

Саме Марта ніколи не називала пана Кінського інакше, як бароном, і відтоді обидві так і говорили про нього.

Марта ступила в кімнату і мовчки заламала руки.

— Не може цього бути! — зойкнула вона. — Барон! О боже милосердний!

— Він написав, — прошепотіла Єва, вказуючи на лист, і впала у крісло.

10

Коли Райфенберг прийшов на заняття, то відразу ж помітив незвичайне Євине збентеження. Не мовивши й слова, вона подала йому лист Кінського. Райфенберг гнівно закривши рояль, подався до себе в каюту і знову заглибився в свого улюбленого Шопенгауера. Він вирішив якомога менше з'являтися на палубі, щоб не зустрічати Кінського, якого зневажав. Чоловік, коли він втрачає жінку, не повинен кликати на допомогу суддів, — такої думки додержувався Райфенберг. Його обурювало те, що Кінський насмілювався їхати в Америку на одному пароплаві з Євою. Невже в нього немає ані крихти гордості?

Єва не могла заспокоїтись. Написала кілька рядків Вайту. Мовляв, не може прийти на палубу, почуває себе не зовсім здоровою. Але о другій вони разом пообідають, без сторонніх. Їй потрібен був час, щоб якось заспокоїтись. Шок виявився надто сильним. В цьому було щось фатальне: Кінський виривав завжди, коли в її житті мав відбутися якийсь злам, коли вона переживала душевне піднесення. Тоді напевне можна було сказати, що задзвонить телефон і почується його голос, з'явиться візитна картка з його ім'ям.

Але ця зустріч на пароплаві була вже зовсім неймовірною і майже таємничою: чи не виринув він, бува, з моря, щоб розтрижити її? Невже ніколи, ніколи він не дасть їй спокою? Згадуючи його, вона думала про нього як про мертвого, але мертвий раз у раз повертався. Тепер знала, що ніколи не любила його. О, тоді вона була молодою і недосвідченою, то було тільки схиляння учениці перед своїм вчителем, вдячність. Але любов? Ні. Вони були зовсім різні. Цей Кінський, о, який він був суворий до себе та до інших. Він соромився будь-якого людського почуття, він кам'янів, коли інші сміялися. Він був не такий, як усі люди.

Вона ще й досі поважала й цінувала його. З-поміж усіх людей, яких знала, він, може, за винятком Райфенберга, був найгеніальнішою людиною. Адже й сам Райфенберг визнавав його талант. Кінський ніколи не робив якихось поступок заради вигоди, ніколи не йшов на компроміс. Він був страшенно гордий, і гордість його межувала з пихою. Та поважаючи, вона аж ніяк не любила його. Він був чужий і незрозумілий для неї, більше того — неприємний; її морозило в його присутності. От і все, і це була правда.

Марта колись сказала: «Ніколи не вгадаєш, що думає барон!» В своїй простоті вона визначила справжнє ество Кінського. Ніколи не можна було знати, що в нього на думці. Він був незбагненний.

Чого він тепер хотів? Навіщо опинився на

«Космосі»? Згадала, що колись читала, ніби він збирається зайняти посаду диригента у Філадельфії. Однак це було кілька років тому. Може, він випадково їхав на цьому пароплаві? Ні, у випадковість Єва не вірила. У Кінського не було випадковостей. Мабуть, обрав «Космос» лише для того, щоб впіймати її тут, звідки вона не зможе втекти від нього.

Чого він хоче? Марта стократ мала рацію, кажучи, що він незбагнений.

Єва пригадала, як одного дня Кінський дружньо попрощався з нею, а через два тижні вона одержала від його адвоката позов про розлучення, так ганебно сформульований, що від сорому вона ладна була провалитися крізь землю. Тоді вона вже рік жила окремо від нього. З'ясувалося, що протягом року він наймав детективів, які шпигували за нею. Тоді вона зблизилася з Йоганнсеном. Ревнощі, які часом набирали хворобливого характеру, спонукали його до негідних вчинків.

Кінський дав їй слово, що ніколи, ніколи й не подумає розлучити її з Гретою... Через кілька тижнів він викрав Грету і тримав її доти, поки суд присудив дитину йому.

Єва ходила в своєму маленькому салоні вперед і назад, вперед і назад, а серце стишлося болісно і тривожно.

Зайшла Марта і стурбовано спитала, що Єва гадає робити.

— Ну, то я прийму його, аякже, — сказала Єва вже значно спокійніше. — Звичайно, так треба. Він батько Грети, не забувай цього. Ти знаєш, чим я йому завдячую. До того ж врешті він не якась там звичайна людина, ти сама це знаєш, — навіть значна людина. Я колись читала, що він має очолити оркестр у Філадельфії. Мабуть, з цієї причини їде до Америки.

Марта підозріливо вигнула тонку шию, схиливши набік чорну голову.

— Я б навіть не відповіла на його лист, — промовила вона.

— Отакої! — Єва розсміялася. — Ти ж знаєш, що він все одно прийшов би. Просто зненацька з'явився б тут, я знаю його. І знаю, що він тоді утнув би. Він здатний на все.

Марта кивнула.

— Бог свідок! Завжди він завдавав нам клопоту. Знову і знову! Він з тих людей, що приносять нещастя.

— Мовчи, Марто! — попросила Єва. — Може, у страху очі великі. Цілком імовірно, що він їде до Америки в якихось справах і зовсім випадково довідався, що я тут.

Марта похитала головою. Вона не вірила:

— Ні, ні, я знаю барона!

Єва зібралася йти на ленч.

— О п'ятій годині він прийде до чаю. Ти сидітимеш у ванній кімнаті, чуєш, Марто?

Вона спустилася в «Ущелину». Привіталася з Вайтом абсолютно спокійно. Тільки зашарілась, коли побачила його.

— Доброго ранку, любий, — промовила стиха.

11

Рульовий механізм гулав і грюкав. Він містився у плоскому білому корпусі на самісінькій кормі, і Віолетта, заглядаючи крізь ґрати, спостерігала його роботу з величезним інтересом. Механізм працював без будь-якої обслуги. Він подовгу залишався нерухомим, потім нараз починав шипіти й стугоніти, ніби пущений у хід якимсь чарівником. Було страх як цікаво дивитися на нього.

Чотири могутні гвинти струшували корму, десь глибоко під водою розбиваючи море на кипляче шумовиння. Часом Віолетту вкривала тонка пелена водяного пилу, приємно освіжаючи обличчя.

Тут було чудово, і Віолетта від задоволення аж затанцювала. Маленьке її серце повнілося ніжністю і любов'ю. Незабаром мав прийти Уоррен, і вона хотіла йому сказати, що не вийде заміж за іспанця, ні, ніколи. Вона зв'язалася з ним з дурного розуму, і час уже було кінчати з отим безглуздям. Цей Хуан, правда, був милий, добрий юнак, але духовно інертний, і це дратувало її, вже не кажучи про його сміховинні ревнощі.

Прямуючи в машинне відділення, повз неї пройшов матрос. У нього був хвацький вигляд, і вона кокетливо глянула на нього. Потім замугикала пісеньку: «My lover is a sailor»¹.

Іноді рвучкий вітер підхоплював дим і гнав його навскіс пароплава і далі — у море. Це був не такий вітер як учора — рівний і безупинний, цей налівав короткими поривами. Іноді крізь розрив у низько навислих хмарах навіть проглядало тьмяне сонце. Скільки око сягає — жодного судна, жодної ознаки життя. Сьогодні чайки вже не супроводжували «Космос».

Віолетта щільніше запнула пальто. Але вітер забирався під нього, і мерзли стегна. Ну, та вже час з'явитися отому Уорренові! Вона прийшла сюди раніше, щоб, бува, не спізнитися. А зараз вже три чверті на дванадцять! Віолетта ходила туди й сюди, намагаючись зігрітися, і її піднесений настрій танув. Часом повз неї проходили чоловіки, зухвало заглядаючи під капелюшок. Дехто навіть заговорював до неї. Зухвалість, ім'я твоє — чоловік! Які вони товстошкірі, ці чоловіки! Мали б відчувати, що вона зараз не схильна до флірту.

¹ Мій коханий — моряк (англ.).

Минула дванадцята. Але й о пів на першу Уоррена все ще не було. Віолетта тепер справді була вкрай роздратована і розгнівана. Високо піднявши ноги, вона, насупившись, сиділа на лаві коло рульового механізму. Саме в той момент, коли вже збиралась піти, вона побачила Уоррена, що піднімався по сходах. Проте він не дуже поспішав навіть зараз.

— Hallo, child! — гукнув він, з сяючою фізіономією молодого студента, який щойно одержав відзнаку.

— Hallo, child!¹ — злісно перекривила його Віолетта і схопилася на ноги. — You make me stand up, Warren!¹ — крикнула вона з виглядом ображеної дами.

Обличчя її розчервонілося від гніву, очі блищали.

— О, яка ти прекрасна, Віолетто, — захоплено промовив Прінс.

— Oh, you'd better shut up!² — розлючено одрубала Віолетта.

Уоррена розсмішив її безцеремонний тон. Звичайно, він винен, йому слід було попросити її перенести цю зустріч на годину, саме опівдні у нього було багато службових справ. Сьогодні вранці він слухав розповідь старого Шваба про його подорож в Європу, брав інтерв'ю у пані Кенігсгартен і на решті поговорив з Кітті Саллівен про її улюблених письменників. А потім відправив свою телеграму.

— О,—презирливо скривилася Віолетта.— Кітті! У мене ніколи не виникало бажання говорити з Кітті.

Уоррен зауважив, що то його професія— збирати інформацію, де тільки можна.

— Ах, — сказала Віолетта, — ми не розуміємо одне одного, Уоррене. Ти навіть не маєш часу, щоб бути людиною. Ти просто егоїст і кар'єрист!

— Таж мушу працювати, адже ти знаєш це.

— Так! — все ще страшенно сердито відказала Віолетта і задирливо додала: — Але ж чому ти не береш інтерв'ю у мене?

— У тебе?

— Авжеж, у мене. Чом би ні? Та послухай-но, Уоррене, я дам тобі цікаве інтерв'ю, і, може, ти відразу передаси його телеграфом!

І, скрививши губи, Віолетта почала:

— Ви знаєте Уоррена Прінса з «Юніверс-прес»?.. О, ще б пак! Симпатичний молодик, чарівний молодик!

Уоррен розсміявся. Віолетта чудово грала роль молодої пихатої дами, що дає інтерв'ю. На якусь мить, здавалося, до неї повернувся добрий гумор, та веселий регіт Уоррена не сподобався їй, і вона знову роз-

лютилася. Уорренові довелося вислухати, що він — самозакоханий молодик, який вважає себе найрозумнішим серед людей. Хіба він не говорить завжди про великі романи, що їх збирається колись написати, а тимчасом не написав жодного рядка? Він зневажливо говорив про людей, які створили собі ім'я у світі, а хто він сам? Ніхто, абсолютно ніхто. О, Уорренові довелося вислухати силу неприємних речей, які глибоко вразили його гідність.

— Зажди, Віолетто, — перебив він її. — Що я зробив тобі? Чому ти така злюща?

— Чому? Дивіться, він ще й питає чому! — очі Віолетти полум'яніли. — Ти ще питаєш, чому, Уоррене?

— Ну, я спізнився на годину, — Уоррен винувано зігнувся.

— Ні, Уоррене, за це я не гніваюсь на тебе, за це — ні, — нараз значно спокійніше сказала Віолетта. — Я прийшла сюди, радіючи, що зможу поговорити з тобою, і серце моє було сповнене теплом. Я хотіла спокійно поговорити з тобою.

— Сядьмо, Віолетто! — перебив її Уоррен, і вона сіла на лаву проти рульового механізму.

Уоррен взяв руку Віолетти, але та відразу ж висмикнула її.

— Ні, Уоррене, ти не розумієш мене. Мені треба з тобою поговорити серйозно, і я хотіла це зробити. Хотіла тобі сказати, Уоррене, що ти поганий!

— Поганий? — Уоррен посміхнувся недовірливо, хоч і занепокоєно.

— Так, Уоррене, поганий! — повторила Віолетта, роздратована його недовірливою посмішкою. — Ти погано поведився щодо мене. Ти смертельно образив мене.

— Я тебе образив? — розгублено і безпорадно перепитав Уоррен.

— Смертельно! — Віолетта раптом зблідла. — Невже ти цього не знаєш? То я тобі скажу. Так, сьогодні ти вислухаєш усе, Уоррене! У нас, молодих дівчат, також є своя честь, хоч ми завжди сміємося й пустуємо. Тож послухай, Уоррене! У Римі ти залицявся до мене, це була твоя справа, ти закохався в мене. — Уоррен кивнув. — Ти добирався, щоб я покохала тебе, і ти бачив, що досяг свого. Потім ти зробив ще один крок — хотів, щоб я стала твоєю коханкою.

— Віолетто, прошу тебе!

— Ні, не перебивай мене. Ти заперечуватимеш? Адже я кажу, то була твоя справа. Ми ж не діти — можемо говорити відверто. Я була готова (ти знаєш і це) стати твоєю коханкою, бо нестямно любила тебе. Та в цей момент ти захворів і почав відступати. О ти, боягузе, негіднику!

Уоррен аж підскакивав.

¹ Хелло, дитино! Ти примушуєш мене підвестись, Уоррене!

² О, помовч краще! (англ.).

— Віолетто, — заспокійливо мовив він. — Все це ти неправильно витлумачила.

Віолетта також підвелася. Вона щільніше закуталась у пальто.

— Ні! — голос її знову зазвучав вороже. — Ні! О, будь чесний хоч тепер! Ти зганьбив мене так, як лише можна зганьбити дівчину. Ти добився моєї поступливості, а потім відкинув.

Уоррен щось промимрив, виправдуючись.

Віолетта застєбнула рукавички. З цього почалося й усе інше, сказала вона. Уоррен штовхнув її на все інше. Хуан Сегуро — ну, звичайно, пороку він не вигадася, він також не хвалиться писати романи, може, й не розуміє багато речей, які вона і Уоррен вважають найзначнішими в житті, але він мужчина, який знає, як поводитися з коханою жінкою.

— Що ж, вітаю тебе, — образився Уоррен й іронічно вклонився.

— Так! — Віолетта потягнулась. — Він джентльмен, кабальєро, а не інтелектуальний хвалько. Я вийду за нього заміж! Гуд бай, Уоррене!

Вона подала йому кінчики пальців і пішла. Тепер уже гнівався Уоррен, який прийшов на побачення у найщасливішому настрої.

О, якими гонористими і диявольськи зарозумілими можуть бути американки! Гонористішими й пихатішими, ніж жінки всіх інших націй. Він аж почервонів від обурення. Нічогенька дружина вийде з цієї Віолетти — такої ніжної на вигляд! Що ж, він дуже вдячний їй за цей урок.

— Іди під три чорти, — грубо вилаявся він. — Одружуйся, на здоров'я із своїм Хуаном. Ти ж бо вже була його коханкою, мені це байдуже. Одружуйся, будь ласка, ясно? Справжнісінька тобі Ксантіпа! ¹. А тепер годі з Віолеттою! Баста! — Уоррен побіг униз по сходах.

12

Цілий день Кінський ледве стримував хвилювання, в очах його світився неспокій. Після обіду Уоррен помітив, що той зібрався кудись іти. Відчувши погляд Уоррена, Кінський, ледь помітно всміхнувшись, глянув на нього.

— Я засвідчу своє шанування Єві Кенігсгартен, — тихо і злегка збліднувши, сказав він.

— О, — неуважливо відказав Уоррен, все ще не отямившись від гніву, викликаного жорстоким і несправедливим поведінням Віолетти.

Близько п'ятої години Кінський спроквола підіймався на верхні палуби, де жила Єва.

Інколи у нього злегка паморочилося в голові і доводилось хапатись за поруччя; почував, що вчорашній приступ морської хвороби ще не зовсім минув.

Це був один з тих днів, коли він повністю жив внутрішнім життям, поринувши у думки і видіння, ледве помічаючи, що коїлось навколо. Ходив, як сновида, дивився в обличчя жінок і чоловіків і нічого не бачив. Інколи до його свідомості доходило, хоч і невиразно, що за кілька хвилин він стоятиме напроти Єви, і все-таки він не думав про це побачення, що означало для нього життя або смерть. Тепер це йому здавалось навіть не таким значущим. Дивна річ, у своїх думках він раз у раз бачив Євині руки, і тільки їх.

Коли керував навчанням Єви, він довгий час був невдоволений її руками. Євині руки завдавали йому справжніх мук. Вони здавалися йому примітивними, мовби відсталими. Місяцями силкувався прищепити їм усі виражальні можливості, притаманні жіночим рукам. Адже немає такого, чого б вони не могли висловити: вони можуть просити, благодіяти, проклинати, заклинати, торжествувати, зневірятися — чого лишень не можуть? Він приносив сотні репродукцій картин старовинних майстрів. «Ось бачиш, Єво, як жінка несе блюдо з фруктами, ось — як мати притискає до грудей свою дитину, ось — як закохана обнімає коханого. Бачиш?».

«О так, бачу, — відповідала Єва, розгячена від хвилювання, розгублено дивлячись на ці розкішні, блискучі фотографії, що розкривали перед нею скарби музеїв світу. — Бачу. Я все вивчатиму і вивчу. Все!» І вона вчилася наполегливо, з властивим їй запалом.

Євині руки! До речі, чому його тепер гіпнотизують Євині руки, які за хвилину побачить?

Він піднявся на Євину палубу і тут побачив молодого чоловіка з на диво правильними рисами обличчя, який, однак, одразу відвернувся. Лише згодом, коли вже сидів у Єви, він пригадав, що це був той самий молодий чоловік, якого він учора бачив поряд з нею, той самий, що відвідав його дочку Грету в Санкт-Аннені.

Він заблукав у коридорі. Його безпорадність помітив стюард.

— Що пан шукає?

Кінський спинився і надовго замислився.

— Пані Кенігсгартен, — згадав нарешті.

— Прошу, оці двері.

І ось він стоїть біля самісіньких дверей, і серце його калатає так, що йому здається, ніби здригається увесь коридор. Зненацька він почув тихий сміх за дверима.

Постукав.

— Хто? — спитав дзвінкий радісний голос.

¹ Ксантіпа — дружина грецького філософа Сократа, яка уславилася своєю сварливістю.

Він механічно прочинив двері і пробелькотів щось недоладне, що й сам не второпав.

— Фелікс? Заходь же!

І нараз перед ним постала Єва, видіння з саява і сили — такою видалася вона йому — збентеженому й приголомшеному.

Єва була розгублена майже так само, як і він. Подала йому руку. На її обличчі промайнув якийсь вогник, але вона відразу ж опанувала себе і заговорила. Кінський механічно відповідав. Згодом він дуже невиразно пригадував зміст цієї розмови.

— Я, природно, дуже здивувалась, одержавши твого листа, Феліксе, — сказала Єва. — Ти на борту? Яка приємна випадковість! Та я згадала, що ти колись вів переговори з філармонійним оркестром у Філадельфії. Читала про це у газеті. Щоправда, то було давненько.

Кінський відповів ухильно. Ні, це не було причиною його перебування тут, сказав він, не підводячи очей, і додав:

— Свого часу переговори з Філадельфією зірвались.

— Ну, та я не хочу допитуватися про твої таємниці, — Єва тихо засміялась, намагаючись приховати хвилювання.

Поява Кінського справді порушувала її плани; цього не можна було заперечувати. З егоїзмом усіх закоханих вона вважала нестерпним все, що хоч якоюсь мірою заважало її кохання. Єва вирішила зустріти Кінського приязно, але стримано. О, вона ладна була багато простити, однак ніколи не зможе забути його позову про розлучення, ніколи! Ніколи не зможе йому простити того, що він викрав у неї на вулиці Грету, ніколи, ніколи! Вона мала намір поговорити з ним з півгодини, як розмовляла із старим другом чи знайомим, ось і все. Відверто кажучи, її дуже лякало це побачення, але тепер, коли Кінський повівся так скромно і тактовно, вона зраділа цій несподіваній зустрічі і ставала дедалі спокійнішою.

— Ось чай, будь ласка, Феліксе. Може, вип'єш?

— Дякую, вип'ю.

Євині руки! Він невідривно дивився на Євині руки. Ось і злилися воєдино мрії і дійсність. Вони були красиві й гнучкі, її викохані руки; пальці біля пучок звужувались, та все-таки залишилися трішечки заширокими. То були сліди важкої праці в юності.

— Які красиві твої руки, — сказав він, коли Єва піднесла йому чашку. — Пригадуєш наші уроки? Як треба нести блюдо з фруктами?

Єва жваво кивнула.

— О, ти маєш на увазі дочку Тіціана з фруктами¹. Як же її звать? Дивись! — вона

граціозно звела руки. — Ага, пригадала, її звали Лавінією, — розсміялася Єва.

— Глянь! — здивовано посміхнувся Кінський. — Глянь! Але як дочка Тіціана тримає голову — це ти, мабуть, забула?

— Ажніяк! — Єва встала і знову підвела руки вгору, бездоганно копіюючи позу дочки Тіціана.

— О, ти здібна учениця, Єво, — захоплено промовив Кінський.

— Так, я сумлінно вчилася, — відповіла Єва, майже ніжно дивлячись на нього своїми чорно-голубими очима. — У тебе! — додала вона і вдячно вклонилася. — Ти був чудовий учитель.

Говорили про все, без будь-якого зв'язку. Як його здоров'я?

— Добре? А як поживає твоя мати, Феліксе? А як з роботою? Добре? Я дуже рада!

Грета розповідала їй, що він весь час працює, вдень і вночі. Вона читала, що він написав нову оперу, яку незабаром поставлять? Чи, може, про це їй сказав Райфенберг?

Кінський скрушно похитав головою.

— Ні, ні, — відповів він. — Ще далеко до цього. Ніяк не можу закінчити. Адже ти знаєш. Мабуть, така моя доля, що я ніколи нічого не можу довести до кінця.

Якусь частку секунди він дивився їй просто в очі, потім скривив рот у гіркій посмішці і відвів погляд убік.

О, Єва дуже добре знала його долю — ніколи не доходити кінця. Це було його трагедією. Вона спробувала щось прочитати по його обличчю, яке за ці роки стало їй чужим і лише вряди-годи (здебільшого спотворено і загрозливо) з'являлося уві сні. Він виглядав досить-таки кепсько, цей бідолашний Фелікс. Був якийсь скляно-блідий, як людина, що лише зрідка бачить світло; над великим носом похмуро жевріли глибокі очі. Але на обличчі Кінського вона помітила ще незнайомий їй вираз, вираз безпорадності, розпуки й байдужості. То була байдужість людини, що живе в якомусь іншому світі і майже не цікавиться земним існуванням.

Щока Кінського нервово тіпалась, і Єва помітила, що, говорячи, він до чогось дослухається. Вона стривожилась. Поруч, у ванній кімнаті вовтузилася Марта. В цю мить Кінському спав на думку той молодик, якого він допіру зустрів на палубі... О, так, це був той молодик, котрий під час хуртовини вийшов із таксі перед гратчастою огорожею в Санкт-Аннені. О! Там, у ванній, хтось розбив склянку... Шпигуни! Єва оточила його своїми шпигунами.

Він замовк, потім підозріливо спитав:

— Тут хтось є?

¹ Йдеться про картину великого італійського художника Тіціана.

— Авжеж, це Марта прибирає. Ти ж знаєш її, — роблено байдуже сказала вона.

— Ах, так! — глянувши на неї, Кінський іронічно посміхнувся.

Його погляд і посмішку вона знала занадто добре. Погляд і посмішка, здавалось, говорили: ти либонь не довіряєш мені? Мабуть, боїшся, щоб я не перерізав тобі горла? Це був колишній Кінський, такий, яким вона його знала раніше. І нараз її охопив страх, вона вже розкаювалась, що прийняла його. Ніколи не можна було знати, що в такі моменти вдіє Кінський.

Та на її здивування Кінський не зробив нічого. Він не перекинув крісла і не почав бешкетувати, ні, він примирливо посміхнувся і говорив далі. Так, він слухав Євин концерт. Сидів у «Пальмовому домі» коло залу. Вона зробила великі успіхи, відверто кажучи, — величезні успіхи.

Єва зашарілася. Кінський, напевне, знає, як високо вона цінує його думку! Адже він був її першим учителем — і знову вдячно вклонилася йому. Але цього разу голос її звучав холодніше. Вона не приховувала, що хоче закінчити розмову.

Кінського аж в жар кинуло. Хотів подякувати їй за те, що вона співала колискову, але промовчав.

— Хочеш ще сигарету? — спитала Єва.

— Дякую!

Кінський похнюпився. Зрозуміло, що їй неприємна його присутність. Тепер від Єви віяло байдужістю. Спочатку він ніби відчував у її голосі якусь сердечність і співчуття, та, мабуть, помилився. То був голос дами, яка ввічливо прийняла його і ввічливо випроваджувала. В її серці для нього більше не було місця.

Тепер мовчали обидва.

А тимчасом (швидко глянув на неї) вона була єдиною істотою, що могла б його врятувати! Якби він міг побути з нею лише кілька днів! Це б врятувало його. Він тікав від смерті, він боявся. Сказати їй про це? Сказати їй про це? Крикнути їй про це в обличчя?

Єва підвелася. Вона щось шукала на роялі.

Кінський теж підвівся і спробував підняти руки. «Єво! Єво! — схотілося йому крикнути. — Врятуй мене, врятуй мене! Я боюсь смерті!». Але не міг підняти рук, не міг крикнути. Раптом побачив Євину постать у вогняному контурі. Щось пробубонів, і Єва обернулася.

Вона побачила, як Кінський, смертельно збліднувши, впав у крісло. Він знепритомнів.

Єва жахнулася. Та все-таки недовіжливо дивилася на нього. О, вона знала його. Може, це просто комедія. Від нього всього можна сподіватися!

— Марто!

Зайшла перелякана Марта. О, барон завжди завдавав їй клопоту, промовляв її понурий погляд, яким вона зміряла неприємного Кінського.

— Що трапилось, Єво?

— Принеси води! — Єва натерла одеклоном бліде обличчя Кінського, і він вмиє опритомнів і підвівся.

— О, пробач, Єво, — пробелькотів він, страшенно зніяковівши. — Це морська хвороба, я не терплю моря. Пробач, що налякав тебе, — промовив він, силкуючись посміхнутися.

І не встигла ще Марта повернутися з водою, як Кінський вийшов.

13

Коли пані Бетті Холл почувала себе нещасною, вона ховалася від людей: серед них не було друзів, ніхто не подасть їй і цента, якщо доведеться жебракувати.

Погані вісті про банк Холла, що надійшли від брата, просто приголомшили її, і весь день вона не виходила з своєї каюти. Сиділа у кріслі, дуже елегантно вдягнена, ображено стуливши тонкі губи і пещеними руками з блискучими, вкритими безбарвним лаком нігтями церувала шовкові панчохи. Тішилася своїм мучеництвом. Ці ношені панчохи вона тижнями, іноді місяцями тягала з собою, поки із злістю не викидала в корзину для сміття десь у готелі.

Коли до неї звертались, вона не відповідала, а на самоті часто зітхала: «О Джон, о Джон!».

Так, цей Джон був хорошою людиною, але на бізнесі розумівся так само, як її куховарка. Спочатку зерновий крах у Чикаго, потім історія з отим лордом Кіркуеллом і його нафтою в Неваді, а оце тепер фермери!

«Джон, Джон!» Вона хитала своєю прекрасною срібною головою. Нещастя набирало в її уяві грандіозних масштабів.

Часто в каюту зазирали дочки, щоб розважати її, але незмінно заставляли матір заглибленою в роботу. Вона сиділа з ображеним виглядом і мовчала.

— Може, скоро одержимо від тата кращі вісті? — сказала Мері.

Вони потай від матері телеграфували в Оклахому і попросили негайно повідомити їх про все. На борту ширяться чутки, що банк Холла змушений був закритися. Щогодини вони бігали на радіостанцію до пана Штааля. Штааль пускав бісики усім трьом, та відповіді він ще не одержав.

Пані Холл сумирно підвела брови.

— Ах, ви добрі створіння, — зітхнула вона, — та якби ви знали, що на вас чекає! Я

полагоджуй і ваші плаття. Взавтра покажете мені все.

Увечері жінки Холл їли в каюті. Пані Холл була така смутна, що стюард мимоволі поводився так, ніби обслужував родину, яка перебуває в глибокому траурі. Віолетта розщедрилася і на свій кошт замовила порцію шеррі, яке вона дуже любила, а для Мері — шартрез. Та з матір'ю сьогодні нічого, нічого-гісінко не можна було вдіяти.

Поглядом, сповненим іронією і відчаєм, дивилася вона на своїх дочок.

— Спасибі, спасибі,— сказала вона.— Ви розтринькуєте останні свої долари. От побачите! Дівчатка, дівчатка!

Потім вона побажала йти спати. Бог свідок, їй сьогодні довелося добре-таки попрацювати.

Жінки Холл займали дві каюти. Пані Холл спала сама, дочки жили у другій, досить тісній.

Десь нагорі звабливо звучала музика.

— То йдіть собі,— сказала пані Холл.— Адже ви любите потанцювати. Залиште мене з моїми турботами, я стара жінка.

Та ні, ні, відповіли дівчата, сьогодні їм зовсім не хочеться танцювати, вони дуже стомилися. Відтак усі пішли спати. Лише Мері швиденько збігала до Штаала дізнатись, чи не надійшла, бува, телеграма. Дівчата довго лежали мовчки. Потім почули, як мати перевертається з боку на бік і стогне, зітхаючи:

— Всі ми скінчимо життя в богадільні!

Вона зовсім забула, що мала в запасі ще двадцять тисяч доларів, які протягом останніх років заощадила на господарських витратах, не кажучи вже про свої коштовності.

— Ні, ні! — альтом заперечила Мері.— Ні, ні, адже у тебе є ми, мамо!

— Адже нас троє, і ми вже не маленькі,— додала Етель.

Але Віолетта мовчала, заглиблена у власні думки. О боже правий, як вона сьогодні повелася з Уорреном! Чи ж можна так! Як звичайнісінька дурна індичка, що гризе свого чоловіка, коли їй щось не до вподоби, та де там — ще гірше. Що він подумає про неї? Віолетта згоряла від сорому.

А Мері і Етель почали розробляти свій великий план, бо вони й не думали капітулювати без бою! О, ні! Якщо гроші гулькнуть, — байдуже, вони зроблять нові гроші, бочки грошей, тонни. Щодо цього не може бути ніяких сумнівів, адже вони не ідіотки?

— Адже ти виховала не ідіоток, мамо?

Мері завела мову про елегантну крамницю на людному місці — о, це буде чудо, а не крамниця.

Вона бере це на себе,— вона поговорить з власником будинку, трохи пококетує, де треба, домовиться з архітектором і бізнесменами — вона вже зараз готова битися об

заклад на тисячу доларів, що їм дадуть цю чудо-крамницю повністю у кредит.

— Ти щось сказала, Віолетто?

— Ні,— відповіла Віолетта, все ще зайнята своїми думками.

Справді, це був найкращий спосіб висловити чоловікові свою любов!

— Ні, Мері, нічого я не сказала,— у її відповіді звучала розгубленість.

Вона ладна була заплакати. Та ось Мері заходилась змальовувати свій салон. «Флорес»! Ах, усі квіткові магазини Оклахоми виглядатимуть жалюгідними крамничками у порівнянні з «Флорес». Кущі троянд, квітучі бузкові дерева, квітучі... оці, як їх називають?.. орхідеї, орхідеї! Вона вже й придумала світлову рекламу: буйний живопис на склі — фантастичні квіти, що поперемінно спалахують, просто чудо!

У розмову енергійно включилася Етель. Вона вже сказала, що самих квітів мало, ні, ні. Треба зайнятися ще чимось! Не міг же кожен відвідувач купити орхідей відразу на двадцять доларів. Цього не можна чекати. Треба якось приваблювати до крамниці покупців, треба встановити контакт з вулицею, з перехожими. Вона має на увазі переписування на друкарській машинці.

— Алло! — гукнула Віолетта, нараз позбувшись своїх думок. — Заждіть, а що я скажу! Це блискуча ідея!

— Ти? — спитала Мері у темряві, і голос її прозвучав неприродно низько.— А що тобі до цього? Ти одружишся із своїм іспанцем і купатимешся в басейні з карарського мармуру.

І Мері весело зареготала.

Віолетта так рвучко підвелася, що ліжко під нею аж затріщало.

— Ні, ні, — обурилась вона. — Невже ти думаєш, що я залишу вас, коли вам доведеться працювати? Такої підлоти від мене ви ж не сподіваєтесь, га? А, крім того, я не одружуся з іспанцем, от! Щось мені не хочеться одружуватись.

Мері і Етель засміялися, потім, трохи помовчавши, Мері сказала:

— Ну гаразд, діло твоє, Віолетто. Ми тобі раді. А твоя блискуча ідея?

— Ага! — в голосі Віолетти звучало захоплення. — Мері подала добру думку, пропозиція Етель також правильна. Вона має рацію, самих квітів недостатньо. Але й ідея з друкарською машинкою мізерна.

— Та це тільки пропозиція, — виправдувалась Етель.

— Атож, атож! — відповіла Віолетта. — От я вам підкажу ідею. Ідею! — вона у захваті сплеснула в долоні. — Річ у тім, що ми повинні використати всі свої здібності. Так, усі! Зараз ви зрозумієте мене, коли я скажу, як уявляю собі напис на вітрині квіткової крамниці. «Хочете вивчати мови?

Заходьте!», «Хочете навчитися танцювати? Будь ласка!», «Потрібна друкарка? Ви також її знайдете у нас», «Потрібні безкоштовні довідки? Ласкаво просимо!» О! — закінчила Віолетта і аж заверещала від захоплення. — Ясна річ, потрібні будуть ще кілька маленьких салонів за крамницею.

— Чудово! Чудово! — в один голос скрикнули Мері і Етель. — О, ми згрібати мемо гроші лопатами.

— Хто тут курить? — нараз пролунав з суцідньої каюти голос пані Холл.

— Це Віолетта, — відповіла Мері.

— То не я, — заперечила Віолетта, — ти з її голосу можеш догадатися, що вона бреше.

— Ви не обдурите свою матір. Курить Етель. Ти знаєш, що я не терплю диму в каюті!

— Пробач, мам, — Етель погасила сигарету.

Якийсь час дівчата лежали мовчки. Потім знову збуджено і жваво почали обговорювати цей фантастичний проект. Так, гаразд, гаразд, план Віолетти, безумовно, блискучий. Але тепер крамниця, зрозуміло, не може називатись «Флорес». Вона мусить мати особливу назву, таку, що відразу ж викарбовуватиметься в пам'яті.

Віолетта, у захваті від своїх імпровізацій, сіла в ліжку.

— Крамниця називатиметься: «The Holl girls!»¹ — урочисто вигукнула вона.

Мері й Етель заплескали в долоні.

— Цієї ночі ти перевершила себе, Віолетто! — вражено промовили вони.

— А що мені робити у цьому славетному магазині? — озвалася з своєї каюти пані Холл.

— Ти лише прийдеш зовечора і забиратимеш гроші, мам, а якщо ми добре попрацюємо, ти даватимеш нам один-два долари чайових, — сказала Мері.

У Віолетти сьогодні ідеї не переводилися.

— У вітрині, — сказала вона, — за друкарською машинкою весь час сидітиме хтось з нас, ми будемо мінятися. О, тоді перехожі, напевне, спинятимуться.

— Та годі вам, — сказала пані Холл, — дайте мені заснути.

Але дівчата ще довго перешіптувались. Ах, безумовно, вони загрібати будуть гроші лопатами.

Пароплав скрипів, десь глибоко гупали машини.

— Як ми пливемо! — сказала Віолетта. — Уоррен каже, що «Космос» поб'є рекорд.

— Хай йому, твоєму Уоррену!

Віолетта сиділа у ліжку ображена і рюмсала, а сестри позасинали.

Завтра вона зовсім інакше розмовлятиме з Уорреном.

14

Грейс Саллівен Кітті було двадцять сім років. Вона одружилася з Конто Россо, надзвичайно показним чоловіком, що походив з найпершої у Римі родини. Він був офіцером і уславленим майстром кінних змагань. Кітті побачила його під час верхогонів і захотіла володіти ним. Вона одержала його. Конто Россо розтринькував гроші Кітті, влаштовував бали, про які говорив увесь світ, заводив сотні романів, а до Кітті йому було байдуже. Минув рік, і вона розлучилася з ним.

Через якийсь час вона побачила в Парижі молодого танцюриста з опери Анрі Крона — ідеал чоловічої краси, за яким сохли всі паризькі жінки. Кітті закортіло заволодіти цим ідеалом чоловічої краси, і вона одержала його. Двадцятичотирирічний Анрі Крон потрапив у пекельний вир, що оточував Кітті, і через два роки вмер від сухот.

Тоді Кітті заснувала свою знамениту студію в Нью-Йорку на Сорок другій вулиці, в якій збиралися міжнародні знаменитості, генії і шарлатани, княгині і авантюристи. Скандал за скандалом, і репортери не покидали «Салон Кітті».

На цей час припадає відома сутичка Кітті з нью-йоркською поліцією. Тоді вона захоплювалася швидкісною їздою і протягом двох тижнів переїхала своїм авто кольтору темної кіноварі двох людей. Це їй коштувало величезних грошей, та для Кітті то були дрібниці. Вона й далі ганяла нью-йоркськими вулицями, переслідувана тріскучими поліцейськими мотоциклами. Врешті її присудили до трьох днів арешту. «Кітті Саллівен засуджено на три дні ув'язнення!» Це здавалося неймовірним, та ніщо не допомогло, Кітті довелося відсидіти. До місця ув'язнення Кітті проводжали двісті автомобілів її шанувальників і шанувальниць, газети публікували фотографії і репортажі на цілі сторінки. За три дні кілька сот автомобілів влаштували Кітті тріумфальну зустріч перед в'язницею. Попереду їхав оркестр, процесія рушила через Бродвей — це був найбільший тріумф Кітті.

Однак через кілька місяців після того трапився випадок, що значно підірвав її реноме. У театрі на Бродвеї виступала молода чарівна актриса, Маріон Ренар, і весь Нью-Йорк захоплювався її красою і талантом. Кітті побачила її і схотіла заволодіти нею. Вона одержала її. В той час вона була схильна до дружби з жінками. Ця дружба тривала близько року. Потім Маріон Ренар неспо-

¹ «Дівчата Холл» (англ.).

дівано отруїлася. Це було непорозуміння, не інакше. Нерви, нерви, пояснювала Кітті, але громадськість Нью-Йорка не простила їй цього.

Побачивши Жоржетту на борту «Космосу», Кітті на якусь мить остовпіла: Маріон... Маріон... та це знову Маріон, сказала вона собі. Ті ж самі лінії, така ж хлоп'яча хода, такі самі рвучкі рухи, навіть голос схожий. Коли не сама Маріон, то принаймні її сестра повернулася до неї, і Кітті була якось дивно зворушена. Це було щось незбагненне, фатальне, якщо завгодно — містичне. Кітті вірила у все неймовірне — у спиритизм, астральні тіла, появу духів, передчуття, переселення душ тощо — вона, словом, вірила у все, аби це було належною мірою таємничим.

Те, що Жоржетта — воскресла Маріон Ренар — їхала до Нью-Йорка на одному з ній судні, звичайно, було не випадковим. О, ні, це Кітті відразу ж зрозуміла. То була доля!

Вона добивалася прихильності Жоржетти непомітно, але наполегливо і невідступно. Вона захоплювалася французькою мовою і танцювальним мистецтвом Жоржетти, і та стала її учителькою.

Ніколи, потай торжествувала Кітті, ніколи вона так швидко не завойовувала людину, яку їй хотілося мати! Вже через двадцять чотири години вони були близькими подругами, і Жоржетта ніжно цілувала їй руки. Мимохідь Кітті торжествувала і перемогу над Харпером. Ще день тому було неможливо відірвати Жоржетту від Харпера, який, здавалося, нікого, крім неї, не бачив, але враз та зовсім забула його — з ним було покінчено буквально за кілька годин.

— Він дурний, — сказала Жоржетта. — А дурість для чоловіка — це злочин.

В обох виявилось багато спільних інтересів. Чи вірить Жоржетта у спиритизм? Спіритизм, *mon dieu!*¹ Жоржетта була присутня на сотнях спиритичних зборів, де рухалися важкі столи і предмети літали в повітрі. Наприклад, запалена лампа? Жоржетта ладна була оповідати годинами. І, звичайно, вона також вірила в зірки! Зірки, *mon dieu!* Про них вона могла б розказати не одну історію! Зірки... це все!

Але щодо спиритизму, зауважила Жоржетта, то Кітті, безумовно, могла б бути медіумом. Вона одразу це відчула. Жоржетта була певна, що Кітті кількома рухами своїх рук легко зможе навіяти на неї гіпнотичний сон. Та це вони спробують колись згодом, не зараз, ні, боронь боже. Жоржетта трохи побоюється таких речей.

Але Кітті хотіла спробувати негайно. Їй несила було чекати! Жоржетта довго огинаялася, та нарешті погодилася. І ось після

кількох дотиків Жоржетта вже спала і майже неможливо було добудитися її. Кітті торжествувала! Тепер вона ревниво охороняла свою обраницю, вона мало не замикала Жоржетту. Дами проводили час здебільшого в каютах Кітті. Вони рідко виходили в їдальню чи на палуби. Лише у бальному залі та в барі вони з'являлися щовечора у досить ризикованих туалетах, придуманих Кітті.

Кітті придбала в Парижі прекрасні старі французькі книги, серед них — розкішне видання «Історії французької революції» Тьєра. Годинами Жоржетта мусила читати їй, вона натхненно декламувала знамениті промови Марата, Робесп'єра, Дантона.

Зеленаво-бліда Кітті манірно сидить на софі, її блідоголубі очі застигли, мочки вух палають, тонкі ніздрі здригаються: далекі, сама Кітті сидить у страшному трибуналі, який засуджує до страти Людовіка XVI. І Кітті голосує за смерть короля! Він мусить умерти! Він негідник, що обдунив свій народ. А трохи згодом вона вже мужньо голосує проти смерті Марії-Антуанетти. Ні, ніколи, ніколи! Королева не винна. Але за цю прямодушність Кітті має накласти головою. Ось Кітті везуть крізь юрби галасливої черні до ешафоту, і вона вмирає з гордими словами на устах: візьміть мою голову, щоб очі мої більше не бачили ганьби Франції!

Та годі! Обличчя Кітті в сльозах — так вона схвильована, але ця Жоржетта все ще шаленіє з книгою в руках: «Прихильники Горі! Ви завжди будете опорою Свободи!»

— Годі, годі, — каже Кітті, обнімаючи подругу. — Чудово, просто чудово. Ходімо, Жоржетто.

Полишені на самих себе, його превосходительство Лейкос і Харпер-молодший зблизилися. Вони сиротливо тинялися палубами. Куди це поділися дами?

Маленьке превосходительство знало шість англійських слів, Харпер, — кілька французьких фраз.

— Послухайте, — белькотів Лейкос. — Я вам розтлумачу економічні основи балканських країн. Розумієте?

— All right, — відповів Харпер, прямуючи до бару.

Лейкос штовхнув двері бару, зняв капелюха і вклонився.

— Mon très cher ami! S'il vous plait!¹ — промовив він, не перестаючи кланятися. — Багатство — це король, якого треба шанувати.

— Go on, old man!² — сказав Харпер.

— Ні, ні, ніколи. Я сердечно прошу, *mon très cher ami!* Я ще раз сердечно прошу!

Харпер рішуче взяв маленького Лейкоса за плечі і вштовхнув його в бар. Замовив віскі, а для Лейкоса — віші. Лейкос був зеле-

¹ Боже мій (франц.).

¹ Мій друже, любий друже! Дуже прошу (франц.).

² Заходьте, старий!

ний і жалюгідний. Він обережно обмацував свій живіт і скаржився на біль.

— Отже, *mon très cher ami*, — знову за-
вів він своєї, — економічними основами
балканських країн є свині, кукурудза, тю-
тун — розумієте?

Харпер кивнув, хоч не второпав жодного слова. Він думав. Ця маленька французька була досить пікантна, в усякому разі з нею йому не було так нудно, як з іншими жінками. Зрештою вона й небагато коштувала б: квартира у Нью-Йорку і приблизно дві тисячі доларів на місяць. Так він оцінив її. Вона була новачок, ще не зіпсована. Сказала, що в нього гіпнотичні очі, які вселяють в неї страх. Переконана, що кількома дотиками він зможе навіть на неї гіпнотичний сон, а цього вона дуже боїться. Це все-таки було цікаво, хоч він і не дуже вірив. Ну, а тепер? Де вона тепер? Кітті? Завжди ця Кітті, скрізь ця Кітті!

— Ваша племінниця сьогодні прийде обі-
дати? — перебив він Лейкоса.

— О, не знаю, не знаю! — відповів Лей-
кос.

— Вона чарівна, ваша племінниця, їй-богу,
чарівна, — сказав Харпер, вичерпавши цими
словами всі свої знання французької мови.

— О, мерсі, мерсі!

— Та, здається мені, ви даєте їй забагато
волі. Ви не знаєте, хто така Кітті Саллівен.

— Забагато волі? — Лейкос розвів рука-
ми. — О, аякже, адже вона молода. Адже
я знаю серце Жоржетти, — додав він, по-
клавши на груди свою воскову руку. — Я
знаю її серце, воно прекрасне, воно гідне
поклоніння.

15

О дев'ятій годині Єва мала ве-
черяти у вузькому колі з капіта-
ном Терузенном. Вона залюбки
провела б цей вечір з Вайтом, але
не могла образити старого Теру-
зена, прямодушного і щирого.

Вже о пів на дев'яту вона стояла у вечір-
ньому туалеті перед дзеркалом. Йти було
ще рано. Запалила сигарету, спробувала по-
читати, та ніяк не могла зосередитися: її
мучили жаль і сором. Звинувачувала себе в
жорстокості. Їй часто доводилося спостері-
гати, як підло і дріб'язково поводитися жін-
ки, що переставали любити, і таких жінок
вона зневажала. А тепер сама поводитися
підло і дріб'язково. Вона поставилася до
Кінського безсердечно і холодно — так те-
пер їй здавалося! То правда, що колись він
дуже скривдив її: але хіба тоді не ревності
звели його з розуму? На це ж вона мала
зважити. Здоров'я, нерви його були дуже
розхитані, це одразу впадало в око. Змуче-
ний, у розладі з собою і цілим світом, він
був нещасний, хоч з усіх сил намагався при-
ховати це від неї. А вона? Хіба вона не бу-
ла щаслива? О, так, була! То невже вона не

могла зігріти нещасного бодай єдиним сло-
вом? Одним маленьким добрим словом?
Кінський знепритомнів і, підвівшись, ще хи-
тався, а вона відпустила його без жодного
дружнього слова, полегшено зітхнувши.

Отак безсердечно повелася з чоловіком,
якому завдячувала, можна сказати, всім. Во-
на не сказала: «Побудь ще тут, спочинь тро-
хи, випий склянку води». Навіть жебрака не
можна відпускати в такому стані. Фу!

Єва покликала Марту і наказала їй негай-
но піти до пана Кінського, дізнатися, як він
себе почуває.

— Каюта С 312, спитай у стюарда.

Марта здивовано, недовіркою і сердито
глянула на Єву. Та коли Єва підвела очі, во-
на вирішила, що краще ні про що не роз-
питувати і не суперечити. Щось пробурчала
і пішла. Незабаром повернулася і, дивля-
чись в підлогу, збрехала, що не могла зна-
йти каюту.

— Сьогодні ти мені більше не потрібна,
Марто, — підводячись, дражливо сказала
Єва. — Не могла знайти каюту, то я сама
пиду.

Марта вирячила на неї очі, сповнені жа-
хом і недовірою, але Єва вже зникла за
вузькими дверима каюти.

Так, краще піти їй самій! Марта, мабуть,
щось утнула б і тільки ускладнила справу.
То її, Євин, обов'язок, саме обов'язок, — за-
гладити свою сьогоднішню жорстокість.

Широкими сходами вона опустилася в
«Пальмовий дім», і тут їй пощастило побачи-
ти обер-стюарда пана Папе.

— Будь ласка, я шукаю пана Кінського,
С 312.

Пан Папе вклонився і негайно зупинив
ліфт.

— Прошу, вельмишановна пані, маю честь
провести вас.

Його схилання перед пані Кенігсгартен бу-
ло безмежним і щирим.

— Ось тут, прошу вельмишановну пані,
палуба С 309, 310, — Папе знову вклонився
і скромно відступив.

Єва залишилась одна у довгому мовчаз-
ному коридорі. Ніде ні душі, а проте на ко-
раблі жило три тисячі чоловік. Вона уважно
вивчала візитну картку на дверях каюти 312,
коли зненацька ці двері відчинились і в
них з'явилося обличчя в рогових окулярах.
З несподіванки обличчя відсахнулося.

— Пані Кенігсгартен? — пробелькотів чо-
ловік.

В цю мить вона впізнала молодого журна-
ліста, який сьогодні вранці брав у неї інтер-
в'ю.

— Ви теж живете у цій каюті?

Уоррен обережно зачинив двері і, при-
тишивши голос, відповів:

— Так, пані Кенігсгартен, я живу тут.

Єва сказала, що хоче дізнатися, як почу-

ває себе пан Кінський. Мимоволі вона також заговорила майже пошепки. Він сьогодні пополудні був у неї, і стан його здоров'я, на її думку, викликає побоювання.

Уоррен схилив голову. Він вдихав пахощі конвалій, які ця чарівна жінка носила на своїх запашних повних грудях. О, тепер починалася його роль у цьому романі! Він подав Єві знак, і обидва відійшли на кілька кроків.

— Пан Кінський спить, — все ще тихо і вкрай шанобливо сказав Уоррен. — Сьогодні цілий день він був дуже схвильований. Пополудні повернувся страшенно блідий і відразу ж ліг. Здається, в нього знову морська хвороба. Він сказав мені: «Нерви — найголовніше, Принсе, ніколи не забувайте цього. Ви можете бути генієм і виступати в ролі ідіота, коли ваші нерви підводять».

— Як на вашу думку, він не злякається, якщо зайти?

— О, ні, він прийняв снотворне. Він щодня ковтає багато всілякого аптекарського краму, — Уоррен відкланявся.

Єва якусь хвилику прислухалася коло дверей, потім зайшла.

Кінський спав у ліжкові. На ньому був той самий костюм, що й пополудні, він лише скинув туфлі і вкрився ковдрою.

І ось Єва сиділа, розглядаючи його. О, як він просивів!

Обличчя Кінського тепер не мало того бляклого кольору, як допіру. Воно було темне, таке, як тоді, коли він почував себе гаразд, але страдницькі лінії навколо рота, здавалося, назавжди вкарбовані гострим носом. Вираз цього обличчя був суворий і трагічний; Єва завжди бачила його таким. «Він вимагає занадто багато від себе, та й від інших, — подумала, як думала вже тисячу разів, — чому він не може бути простий і природний, як інші люди?»

Кінський заворушився. Підвів брови, губи скривилися, ніби в посмішці. Але він не посміхався. Щоби його почервоніли.

О, в цю мить серце Кінського сповнилося радістю. Йому наснилися безладні, але приємні речі. Райфенберг у великому концерті грав його «Одіссея»... успіх був безперечний, а Відень — це вухо світу! Після концерту він запросив до себе друзів, були холодні закуски і вино. Все було пречудово, цього вечора він почував себе щасливим, і що найголовніше, — не соромився бути щасливим. Та куди зникла Єва? Єви не було. Він обійшов квартиру. Єво, де ти? Але ось Єва несподівано опинилася коло буфету — наливала у бокали суничний кришун. На неї падало сильне світло, і Кінський побачив, що вона вагітна. О боже, в ній було його дитя! Він це побачив уперше. І з егоїстичним торжеством подумав: дитина прикує її до мене!

В цю мить Єва повернулася до нього об-

личчям, і саме тоді, коли розкрила рот, аби щось сказати йому, він прокинувся. Розплющив очі і перед ним постала вона, Єва!

Кінський не повірив своїм очам. Опустив повіки і підозріливо знову підвів їх. Так, сумніву не було — це Єва, і вона посміхалася. Він був ще сильно одурманений снотворним, але ж досить тверезий, щоб майже повірити, що Єва справді сидить коло його ліжка, навіть відчув аромат конвалій, приколотих на її грудях.

Кінський лежав у своїй каюті — безперечно, пізнавав усі предмети, то чому ж це не може бути Єва? Правда, сьогодні вона його прийняла трохи стримано, але в усякому разі намагалася не показати, що він став їй чужий і байдужий. Та чому вона раптом прийшла до нього?

Давно-давно... може, сто років тому... вона сиділа отак, як тепер, біля його ліжка, коли він нездужав. Пригадував, як зворушливо піклувалася про нього. Згадав, як дбайливо доглядала його дочка Грета, коли траплялось йому застудитися. Поважно і нерухомо сиділа на стільці з книгою в руках; але варт було йому поворушитися, і вона вже схоплювалася, щоб виконати його бажання.

Грета і Єва, як вони були схожі одна на одну! У обох — однакові, вузькі, довгі голови, однакові примхливо заокруглені губи, однакові високі вперті лоби, однакові темні очі, хоч трохи різні кольором. Це просто старша Грета сиділа зараз біля його ліжка. Вже багато років він не відчував такого щастя. Грета і Єва — обидві були з ним! Знову заплющив очі. Повіки його здригалися.

Євин рот відкрився, точнісінько як уві сні, коли обернулася біля буфету, і вона усміхнулася.

— Феліксе, це я.

16

Кінський підвів очі.

— Так, я бачу. Дякую, Єво, це дуже люб'язно, що ти прийшла до мене.

Він доторкнувся до неї. Його рука була холодна, як лід; Єва взяла її в свої долоні, щоб зігріти.

— Тобі краще, Феліксе?

— То був лише невеликий приступ морської хвороби, — відповів він бадьорим голосом, ніби лише тепер по-справжньому прокинувся.

Кінський розгублено зашарівся, бо нараз відчув теплоту і м'якість її рук. Спробував підвестись, однак Єва попросила його лежати. Невдоволено похитала головою і глянула на нього серйозними очима.

— Ти погано виглядаєш, Феліксе. Либонь перевтомився! Ти, певне, зовсім не дбаєш про себе? Може, навіть нерегулярно їси? Ах,

я ж знаю тебе! — голос її звучав тепло і лагідно, і йому було майже приємно вислухувати її докори.

Кінський признався, що в цьому відношенні справді не завжди все гаразд.

Може, й відлюдне життя у тій глушині під Зальцбургом шкодить йому? Хай більше буває серед людей. О, люди зовсім не такі огидні, як він думає! Завтра Єва познайомить його з кількома своїми друзями, вони можуть стати йому в пригоді в Штатах, якщо це має для нього значення.

— Маєш завтра час поговорити зі мною?

— Так, дякую, дякую, Єво.

Кінський лежав нерухомо, задумливо дивлячись просто себе. Тонкий рум'янець розлився по його щоках. Так, це справді був Євин голос, не байдужа ввічливість, як ото раніше. І в його серці знову зажеврила безглузда надія.

Губи його пересохли від хвилювання, він змочив їх ковтком води. Потім промовив:

— Єво, сьогодні пополудні ми могли лише побіжно торкнутися усіх справ, себто я взагалі ледве пригадую, про що ми говорили, бо перебував у страшному стані. Добре, що ти прийшла, тепер я заспокоївся і відпочив. Гадаю, все-таки є чимало такого, про що нам треба було б поговорити.

Єва кивнула.

— Найважливіше, напевне, Грета, — трохи помовчавши, сказав Кінський і глянув на Єву.

— Так, Грета! Авжеж! — згодилась Єва.

Кінський сів у ліжкові. Грета — це найважливіше, повторив він. Вдень і вночі він, мовляв, думає про Грету.

Це розумне і горде дитя. Дівчинка завжди була весела чи принаймні удавала це, але він таки виявив, що протягом цілого року Грета тишила себе тільки однією думкою: про канікули, які зможе провести у матері! Кінський помовчав, скорботно наморщивши лоба. О, Грета не могла приховати від нього своїх турбот, і він знав, що так тривати не може.

Єва мовчала у глибокій задумі. А Кінський говорив далі.

Він не перестає думати про долю дитини, увесь час шукає виходу, але тільки тепер знайшов рішення, яке здавалося йому прийнятним...

— Кажі, Феліксе!

Єва стривожилась. Якийсь дивний тон в його голосі насторожив її.

Кінський на кілька секунд заплющив очі, ніби від болю, і пучками злегка погладив чоло, як завжди під час глибоких роздумів. Насправді він ніколи особливо не клопотався Гретою. Адже їй у нього було дуже добре, і дівчинка здебільшого була весела й щаслива. І ніколи він не думав про зміну угоди, яку уклав з Євою. Навпаки, коли по-

мітив Вайта у товаристві Єви, в нього у пориві ревності майнула думка, чи не можна, бува, за цих обставин нинішнього літа позбавити Єву зустрічі з Гретою. Відразу ж подумав про свого адвоката. Хіба можна довіряти дитині матері, яка має коханця? А тепер, у цю мить, розпачливо шукаючи виходу, котрий, можливо, ще міг би врятувати його, запропонував Єві рішення, про яке за хвилину перед тим навіть і не думав.

Ось його план: він знову переїде у Відень. Тоді Грета зможе відвідувати Єву кілька разів на тиждень. Пропозиція обіцяє багато доброго як для Грети, так і для Єви, і прийнятна також для нього.

Це звучало привабливо! Єва навіть почервоніла від радісного хвилювання. Та за мить на її обличчі з'явився розчарований вираз. Вона зрозуміла, що таке рішення абсолютно неможливе. Кожен Гретин візит до неї Кінський розглядав би як величезну ласку. Він спробував би знову втертися в її життя, як було колись. До смерті замучив би і Грету і її, забороняючи зустрічі під якимось приводом, залежно від своїх примх. Єва добре знала його.

— Ні, — трохи подумавши, сумно сказала вона і розчаровано похитала головою. — Ні, це не вихід, Феліксе, ти, мабуть, сам знаєш. Дитина борсатиметься поміж нами і зовсім не знатиме, чия вона, не матиме спокою. Ні, для цього Грета ще мала. Зараз про це не варт говорити... може, через два-три роки.

Кінський пильно глянув на Єву.

— Кажеш, не вихід, не вихід? — забурмотів він. — Ну, то давай поміркуємо, Єво, чи не знайдеться, проте, шляху, прийнятного для всіх. Може, ти знайдеш вихід, Єво?

— О, я справді знаю вихід, — відказала Єва ясним голосом і затято накопилила губу.

Кінський здогадався, що вона зараз запропонує щось цілком неможливе.

— Це дуже просто. Ти міг би віддати Грету в пансіон поблизу Відня, ото був би вихід!

Кінський враз підвівся, очі його заблищали.

— А я? А я? — схвильовано вигукнув він. — Ти забула про мене! Ти добре знаєш, що я не можу розлучитися з Гретою.

Він відкинувся назад, важко дихаючи.

— Це також не вихід, Єво, даруй мені, — по паузі примирливо сказав він. — Йдеться про взаєморозуміння, а не про повне ігнорування інтересів якоїсь сторони, не забувай цього.

— Я мати! — гаряче вигукнула Єва.

Кінський заплющив очі і знову почав гладити пучками чоло. О, як часто він уже чув цей аргумент, проти якого чоловік безсильний.

— Пробач, Єво, — відповів він, — я знаю, матерям дуже важко уявити собі, що й батьки люблять своїх дітей.

То була стара сварка з-за Грети, яку йому не хотілось відновлювати зараз.

Він мовчав і, важко дихаючи, лежав із заплющеними очима, прекрасне Євине обличчя світилося в його душі, він бачив, як гнівно блищали її очі, достоту так само, як мерехтливі зорі на чорному нічному небі. Горде, несказанно благородне і чарівне обличчя. А проте це було те ж саме лице, яке він побачив багато років тому в овочевій крамниці її батька! Відколи знав її, Єва була завжди одна й та сама. Вона не мінялася, анітрохи. Якщо кохала — то кохала, якщо ненавиділа — то ненавиділа. Якщо сьогодні її заповонила нова любов, попередній коханий для неї переставав існувати. Ніколи вона не зробить бодай найменшого кроку всупереч своєму бажанню. Її інстинктивна цілісність була її силою, котра підкоряла собі всіх людей. А вона цього не знала.

Він спробував боротися проти цієї сили — надаремне. І сьогодні любив її так само, як багато років тому. Був зламаний безнадією і розпучкою, а вона залишалася точнісінько такою ж, як і десять років тому, хоч тепер носила дорогі плаття і коштовності. Її не могли змінити ні вбрання, ні прикраси, ні слава, ні мільйони.

Ці думки блискавично промайнули в голові Кінського.

— Не забувай, що в мене нічого немає, окрім Грети! — з притиском сказав він.

Єва заворушилась, і його охопив страх, що вона піде, знову залишивши його самого. Відкрив очі і, підводячись, майже благоголю повторив:

— Це правда, Єво, в мене нічого немає, окрім Грети, нічого, нічого! Спробуй збагнути це.

Нараз побачив темне Євине око, що дивилося на нього з невимовним смутком. Вона кивнула.

— Розумію, — і похитавши головою, дала. — Ти нещасливий, Феліксе.

Кінський понурився.

— Щасливий? Щасливий? А хіба ти щаслива, Єво?

— О, так, майже завжди, я майже завжди щаслива.

Кінський трохи помовчав, на його обличчі майнула гірка посмішка і зникла.

— Ні, ні, я не щасливий, і ніколи я не був щасливий. Я завжди був самотній. Вже хлопчиком. У мене не було друзів, я не любив людей. Я й себе не любив. Ти це знаєш. Любив лише свої честолюбні плани. Єво, ти перша людина, яку я по-справжньому полюбив, та й це трапилось не вмиль. Але згодом, коли я полюбив тебе, я хотів, щоб ти належала мені кожним подихом, кожною

думкою. То була безрозсудність, тепер я знаю. Адже твоє життя тільки почалось, коли я вже був зрілою людиною. Я поведився безглуздо, мучив тебе, знаю, це був чистісінький егоїзм.

— Не говори про це, Феліксе, — перебила його Єва, — Я прожила з тобою хороші, багаті роки. Не найкращі, але, безумовно, найбагатші в моєму житті.

Тепер змовкнув Кінський, схиливши голову, ніби все ще дослухаючись її слів. Потім, повернувшись до неї, мовив:

— Це правда чи лише красиві слова?

— Це правда, — відповіла Єва.

Кінський надовго замислився. Він усміхався, і Єві видно було його рівні білі зуби.

— І однак ти не схотіла більше таких багатих років?

— Ні, — сказала Єва. — Ні, не схотіла, Феліксе. Ти ставиш до людей занадто високі вимоги. Щодня високі почуття і благородні поривання — це не для мене. Я звичайна жінка, не більше. Така, як і всі інші люди, котрих ти зневажаєш.

Кінський похитав головою.

— О, як ти помиляєшся, — промовив він. — Та хай буде так, хай буде так.

Він довго мовчав, опустивши повіки, відтак знову глянув на неї.

— Послухай, Єво, скільки років минуло, відколи ми розлучилися? П'ять років. Ці п'ять років я прожив абсолютно самотній. Це було мучеництво, може, — чистилище або навіть пекло. Не знаю. Я жив у цілковитій духовній ізоляції. Ти знаєш, як я шаную матір, і міс Роджерс теж ціную. Поважні дами, чий день вщерть заповнений чаєм, в'язанням і банальними дурницями. Але це, ясна річ, не духовна атмосфера, в якій можна дихати.

— Бачиш? — перебила його Єва. — Бачиш, з яким презирством ти ставишся до людей? Ти не думаєш, що небезпечно отак зневажати людей?

— Атож, я знаю, що небезпечно віддалятися од людей, від їх поглядів, їх звичаїв, їх забобів, навіть їх дивацтв — але інакше не можу. Та я хотів тобі сказати лише одне. За ці страшні п'ять років я багато чого навчився, Єво. Я тепер не той, хто п'ять років тому розлучився з тобою. Я багато витерпів, багато збагнув, навчився. Лише тепер я розумію тебе.

Єва підвелася з болісною посмішкою на губах.

— Послухай, — вів далі Кінський, простягнувши до неї руки. — Послухай, я багато чого навчився, повір мені. Ти могла б... — він затнувся, сам злякавшись свого прохання. — Чи не могли б ми ще раз спробувати? Це також було б виходом, мабуть, єдиним справжнім виходом. Я люблю тебе, як і п'ять років тому, як любив завжди, — мрійливо додав він. — Єва, так, лише тепер я знаю, що любив тебе завжди, лише тепер. Потрібні були п'ять пекельних років, поки я усвідомив це.

Вона збентежено дивилася на піднесене, захоплене, майже натхненне обличчя. Тепер Кінський знову був такий, яким Єва часом бачила його колись.

— Феліксе, — промовила вона, взявши його руки, сповнена розуміння, поблажливості, з боєм в голосі. — Слухай-но, будь розумний. Що було — то загуло, це ти знаєш так само, як і я. Легше воскресити мертвого, аніж почуття, що вмерло.

— Єво! Єво! — руки його потяглися до неї, він зовсім збожеволів.

— Надобраніч, Феліксе, — відступаючи, м'яко промовила Єва. — Я мушу йти. Надобраніч.

Вона висковзнула у двері, і Кінський почув її швидкі кроки в коридорі.

— Єво! Єво! — закричав він.

Потім закрив ковдрою обличчя і застогнав.

17

Маленьке превосходительство Лейкос лежав у ліжку — його трусила пропасниця. Було опівночі, в каюті — суцільний морок.

Та Лейкосу ввижалося якесь мерехтіння в повітрі, немовби круг нього літали розпечені порошинки. Він ясно відчував, що марить і що всі обличчя й голоси — не що інше, як галюцинація. І однак не спроможний був струсити з себе ті видіння.

...Ось він виступає в парламенті. На ньому фрак, його жести, як завше, — величні і красиві. Він виголошує промову, якою йому тоді вдалося переконати парламент, що війна проти Туреччини неминуча. Він чує власні заключні слова, які нині знає напам'ять кожна людина: «Коли я бачу перед собою націю, прикрашену лаврами перемоги, я, засліплений, мушу заплющити очі: це занадто прекрасно!» Чує шквал оплесків, йому назустріч тягнуться сотні рук.

Від збудження він підвівся в ліжку і одразу в знемозі впав і тепер лежав майже непритомний і стогнав.

Незабаром свідомість знову проявилася. Він страшенно упрів, тіло палало, зсередини його ніби шматували тоненькі гострі ножі. Хвороба, яку відчував уже кілька днів, зненацька напала на нього цієї ночі.

Поряд, у сусідній каюті (ця думка ошталвила його) спала Жоржетта. Він навіть був певен, що чує її дихання.

Губи його палали. У темряві він навпомацьки пошукав на нічному столику склянку з водою, але не знайшов і лежав тепер тихо і терпеливо, розмірковуючи, де б то міг знаходитися вимикач.

Нараз побачив над собою блідий промінь, лише натяк на світло, і все-таки від цього йому полегшало. Зараз стане так видно, що він знайде електричний вимикач, а тоді буде все гаразд. На якийсь час заплющив очі, задрімав, а коли знову прокинувся, слабке світло стало вже значно яснішим. Лейкос учепився за шкіряний пас, що тримав завіску, з останніх сил підтягнувся і визирнув у ілюмінатор. Вдивлявся в молочну імлу, хоч нічого не бачив, навіть самого моря.

Вкрай знеможений, він знову опустився в ліжку. Тимчасом розвиднілося настільки, що міг розрізнити обриси каюті.

День наставав повільно, отож Лейкос мав змогу спостерігати його прихід. Такий, як кожний інший день, і Лейкосу було невдод, як страшно скінчиться цей день, що приходив так само повагом, як усі інші. Ні він, ні будь-хто з пасажирів, котрі тепер саме протирали очі, не догадувалися про це. А проте доля вже спинила своє око на «Космосі», саме на ньому — з-поміж усіх тих тисяч кораблів, які в цю годину борознили море.

Лейкос відчув себе врятованим. Удень настане кінець його мукам. Знайшов склянку, і хоч в ній залишилося всього кілька крапель, йому стало значно легше, коли зволожив ними губи.

При блідому ранковому світлі Лейкос плазом лежав на ліжкові — виснажений старик, з борідкою, що стояла сторч, як білий віник, з великими лиснючими, мов рідке чорне вугілля, очима.

Йому знову почулося дихання Жоржетти.

— Жоржетто, — зашепотів він, — Жоржетто!

Раптом побачив, що двері її каюти лише причинені, так само як учора ввечері. Він сказав Жоржетті, що почуває себе дуже погано і йде спати. Жоржетта хотіла піти на бал, і, звичайно, він не затримував її, але обіцяла після балу ще раз заглянути до нього і побажати доброї ночі. Eh bien, мабуть-таки прийшла: він спав, а вона лише забула зачинити суміжні двері.

Лейкос дуже страждав, лежав спітнілий, змучений жагучою спрагою. Якби хтось подав склянку води — більше йому нічого не треба!

— Жоржетто! — знову прошепотів, цього разу трохи гучніше.

Може, все-таки почує. Прислухався. Тепер уже не чути дихання Жоржетти.

— Жоржетто!

І трохи згодом, як йому здалося, — зовсім голосно:

— Жоржетто!

Але голос його був схожий на шарудіння, що може лише налякати сплячого.

Він боязко прислухався. Зараз Жоржетта, мабуть, здригнувшись, прокинеться і дорікатиме йому. Але ніщо не ворухилося.

— Жоржетто! Жоржетто! — дедалі голосніше стогнав Лейкос.

Може, все-таки перебити її солодкий сон, один, один лише раз, щоб вона подала йому склянку води? Га?

Він виявив Жоржетті неабияку ласку, хоч, правда, це йому й приємно було робити! На правах далекої родички вона апелювала до його серця і великодушності кавалера. О, подібні прохання Лейкос ніколи не залишав без відповіді. Він милував убивць, милував навіть учасників замахів, які в нього стріляли. Жоржетта не забула додати до листа і свою фотографію. З неї вгадав її здібності. «Elle est charmante»¹, — подумав він і негайно відповів, що наступного тижня щасливо зірка приведе його в Париж.

Там, кілька тижнів тому, Лейкос уперше побачив Жоржетту. Він знайшов її у хворої

тітки, виснажену і змарнілу. Тітку відправив до санаторію, а Жоржетту влаштував у свій готель. Одягнув її з ніг до голови — адже у неї нічогісінько не було, навіть, пробачте, путньої сорочки. І нарешті, оскільки та ніжно прив'язалася до нього, він запросив красиву Жоржетту супроводити його до Америки. Її краса, чарівність допоможуть йому в справах.

Ну, гаразд, це був акт людяності, не більше, але, може, ця послуга давала йому право тепер, коли він так зле почував себе, попросити Жоржетту зробити люб'язність — при всій повазі до солодкого сну молодій дами?

— Жоржетто, Жоржетто! — Лейкос постукав склянкою по кришці нічного столика. У відповідь — жодного звуку.

Тоді в голові у нього промайнула страшна думка: її тут нема. Жоржетти тут нема!

Кілька хвилин він лежав, як паралізований. Потім, незважаючи на пекущий біль у тілі, підвівся, увімкнув світло і, тримаючись за все, що потрапило під руки, хитаючись, посунув до дверей: ліжко Жоржетти стояло незаймане.

Лейкос знову дістався до постелі і тепер, здригаючись, лежав знесилений від напруження, напівнепритомний, тихий і висохлий, як скелет.

Жоржетти не було! Знала, що він хворий, і все-таки сьогодні вночі десь залишилась.

Нарешті він тихенько заплакав. «Elle est jeune»¹, — подумав вибачливо. — А я старий». Йому було шістдесят п'ять років. Напружене політичне життя підточило його — оті нескінченні засідання, гвалт у розбунтованому парламенті, бійки, двічі в нього стріляли. Він був знесилений і знав це.

Жоржетта... Ну, то була мрія, красива мрія. Важко розлучатися з білим світом, коли маєш чорні, гарячі очі Лейкоса, маєш його талант, його геній — наполеонівський геній, як писали газети в часи його тріумфу! Жоржетта виявилась останньою мрією — о, її поцілунки були такі ніжні.

Лейкос заплакав.

Він почув дзеленчання дзвоника і теж наважився порушити спокій на кораблі. Прийшов стюард. Лейкос попросив подати склянку води і покликати лікаря.

— Його превосходительство Лейкос, чуєте, молодий чоловіче.

Ледве тримаючись на ногах, він ще раз встав з ліжка, насилу вмився і одягнув нову, чепурну французьку піжаму — білу з рожевими смужками. Освіживши одеколоном бороду, обличчя і руки, він знову ліг.

¹ Вона чарівна (франц.).

¹ Вона молода (франц.).

Отак завжди. Інколи доктору Кареллу, корабельному лікарю, протягом двадцяти чотирьох годин зовсім нічого робити, а потім враз стільки викликів, що хоч розірвись. Цієї ночі знову коїлось щось неймовірне.

Близько півночі довелося зробити перев'язку підпилому панові Харперу, який у барі скалками тонкої чарки порізав собі щоку і скроню. Випадок не страшний, хоч рана сильно кровоточила. Незабаром його покликали у другий клас, де молода дівчина розрізала собі вени. На великому кораблі було багато лиха, люди тягли свої нещастя з Європи до Америки, з Америки до Європи, якщо доведеться, — навколо всієї землі.

Ледве він зімкнув очі, як його розбудив секретар Гарденера. У пана Гарденера тяжкий серцевий припадок.

— Дж. П. Гарденер? Пітсбург?

— Так, Дж. П. Гарденер, Пітсбург.

Похапцем одягаючись, Карелл розпитував Філіппа.

— Наскільки мені відомо, пан Гарденер в останні тижні немало хвилювався? Цей страйк. Розкажіть мені все, пане Філіпп. Можливо, це лише нерви.

Філіпп розповів, що Гарденер учора надіслав страйкарям послання, в якому закликав їх потерпіти до його повернення. З цим посланням він відрядив директора Гольцмана в шахту, яку зайняли страйкарі. Але ті не хотіли нічого слухати й закидали Гольцмана вугіллям, тяжко поранивши його. Тоді Гольцман поставив ультиматум страйкарям: він давав їм дванадцять годин, після чого буде припинено вентиляцію.

— Вентиляцію?

Філіпп пояснив, що Гольцман погрожував припинити подачу повітря, і, отже, страйкарям доведеться піднятися нагору, якщо вони не хочуть задихнутися.

— Так, так, тепер я розумію. Вентиляція. Пробачте, я ще не очувався.

— Цю телеграму ми одержали о дванадцятій годині, — вів далі Філіпп, вже йдучи з доктором Кареллом уздовж коридора, — і вона страшенно хвилювала Гарденера, який вважав ультиматум Гольцмана необдуманим і визивним. «Вони підпалять шахти!» — закричав він у нестямі. А далі трапився оцей припадок.

— Дякую, дякую, пане Філіпп, тепер мені ясно, — сказав доктор Карелл.

Він залишався у Гарденера до четвертої години. На початку п'ятої, зовсім знеможений, ліг спати, і ось його знову тягнуть з ліжка! Смертельно стомлений, доктор почував до умивальника.

— Кажете, його превосходительство Лейкос? — спитав у стюарда.

— Так, його превосходительство Лейкос.

Напівсонний доктор Карелл чимчикував поряд з стюардом. Ноги ледве тримали його. Запалив сигарету, щоб прочумати.

— Його превосходительство Лейкос? Він міністр, десь на Балканах, так? Іде з своєю племінницею, чарівною особою?

Стюард похитав головою. Все це йому невідомо.

Доктора Карелла морозило. Щось моторшне було у сплячому кораблі. Горіли лише поодинокі лампи, подекуди примарно виблискували дзеркала. Справді, у цю мить корабель видався йому зачарованим замком, залишеним усіма живими. Лише зрідка вони натрапляли на нічного стюарда чи пожежника, котрі охороняли сон пасажирів.

У «Пальмовому домі», де таємниче хлюпотіли фонтани, доктор Карелл на хвилинку змушений був опуститися у крісло.

— Ви так швидко йдете, мій друже, — сказав він. — Мабуть, побоюєтесь, що ми спізнаємося? Ви не уявляєте, яка витривала людина! Звичайно, часом воно відбувається дуже швидко: раз-два — і вже ти по той бік Стікса¹.

Доктор Карелл засміявся, і луна, спотворена і зловісна, повернувшись з скляного «Пальмового дому», жахнула його. Справді, якийсь корабель привидів.

— Ходімо!

Його превосходительство Лейкос сидів у ліжку в своїй чепурній білорожевій смугастій піжамі і зустрів лікаря величним поклоном білої бороди. Каюта була яскраво освітлена, горіли всі лампи.

— Я безмежно шкодую, що змушений турбувати вас, — загаркавив він по-французьки. — Сон — найсвятіша у світі річ, майже така ж свята, як смерть. Та що поробиш? Дух високий, а тіло — не що інше, як жалюгідна матерія.

Доктор Карелл відразу ж встановив, що має справу з тяжким випадком. Цей старик, що так бадьоро базикав, марив у лихоманці.

— Потерпаю, — не вгавав Лейкос, і борода його кошлатилась, — що знову збунтувався хворий орган моєї тлінної оболонки. Матерія повстає проти духу. Це, — він соромливо притишив голос, — сліпа кишка. Орган, який, власне, й не є органом.

Доктор Карелл констатував небезпечне запалення сліпої кишки.

— Я пришлю вам з аптеки пузир з льодом, — сказав він. — Кілька годин будемо класти лід, а потім я знову прийду. Ви ж казали, що такі болі у вас не вперше? Може, нам пощастить ще раз заспокоїти їх. В усякому разі потрібна буде негайна операція. Прислати вам сиділку, ваше превосходительство, чи маєте когось, хто може вас доглядати?

¹ У старогрецькій міфології — ріка потойбічного світу.

Лейкос дивився відсутнім поглядом, він, здавалося, не зрозумів.

— Якщо не помиляюсь, ви ж їдете разом із своєю племінницею, ваше превосходительство?

— Авжеж, авжеж! — Лейкос нахилив голову. — Мадмуазель Жоржетта Адонар з паризької Комеді-Франсез.

Але, помітивши, що лікар хотів щось зауважити, він приклав пальця до рота і показав на двері сусідньої каюти.

— Аякже! — тихо повторив. — Вона була на балу. Ясна річ, чому б їй і не піти на бал! Відколи повернулась, вона всю ніч доглядала мене, хоч аж хиталась від втоми. О, вона добра дитина, дуже добра дитина. Хвилини п'ятнадцять тому я відправив її спати.

Лікар спитав, чи не розбудити йому все-таки мадмуазель Жоржетту Адонар, щоб дати їй вказівки відносно того, як класти лід.

Лейкос благально підвів руку.

— О, ні, ні, хай дитина спокійно поспить, шановний докторе, — попросив він і вклонився, даючи зрозуміти пану Кареллу, що не хоче його більше затримувати.

З аптеки прийшов фельдшер і поклав пузир з льодом Лейкосу на живіт, який тепер пекло так, ніби в нього встромили палаючий смолоскип.

Лейкос лежав тихо, терпеливо і прислухався. Коли вона зрештою прийде? Колись-то мусить прийти?

Так, справді, Жоржетта була мрією, його останньою мрією, важко було розлучатися з нею. Вона була, мов троянда, елегійно, у глибокому смуткові думав він, троянда, котру тримають перед обличчям вмираючого.

Кітті Саллівен убила цю мрію.

19

Мері цього ранку встала найпершою з жінок Холл і подалася на радіостанцію, щоб довідатися про телеграму, яку вони очікували.

З поспіху забула накинути пальто, і поки вибралась нагору, люто змерзла. Сильний холодний вітер гуляв на мокрих палубах і пригинав дим, що клубочився над трьома червоними трубами, гнав його над самісіньким пароплавом. З-за іржаво-коричневих клубів іноді блищало біде, кволе сонце, намагаючись пробитися крізь дим та імliste повітря.

— О, яка люта холоднеча! — жахалася Мері, забігши в радіостанцію.

Штааль, улесливо посміхаючись, порпався у купі телеграм.

— Депешу передано менш як чверть години тому, — сказав він. — Ось! В ній добрі вісті!

Очі Мері загорілися щастям.

— Ви найчарівніший чоловік на кораблі, пане Штааль! — скрикнула вона. — Дякую, дякую.

І прожогом випорхнула.

Пані Холл ще спала, її ні під яким приводом не можна було будити. Якщо вісті погані, то людина, що виспалася, сприйме їх спокійніше, якщо хороші — ну, то вона про них встигне дізнатися. Такі були принципи пані Холл, і дочки поважали їх.

Дівчата радісно перешіптувались. Виявилось, що Холл і справді кілька днів перебував у скрутному становищі. Зчинився «тип»¹, і, так само як іншим, йому довелося закрити банк. Але втрутився уряд і підтримав банки. Все владналось якнайкраще. Джон завтра збирався в Нью-Йорк, щоб усіх зустріти.

Шушукання і перешіптування трьох дівчат кінець кінцем розбудило пані Холл.

— О боже всемогутній! — простогнала вона, сідаючи в ліжку.

Етель враз опинилася коло неї і радісно почала вимахувати телеграмою.

— Годі бо зітхати, Бетті! — і простягнула матері пенсне. — Все то дурниці, що повідомив твій братік Чарлі. Он читай, що телеграфує Джон.

— Ви телеграфуєте поза мою спиною? — докірливо спитала пані Холл.

— *A la guerre, comme á la guerre!*² — відказала Етель.

Нараз дівчата згадали «Флорес». Еге ж, що станеться з «Флорес»? Чудо-фірма луснула, не народившись. Ото лихо! Шкода, шкода!

— Заждіть-но, — пані Холл була настроєна не так оптимістично. Надто тяжко вона вчора переживала, сидючи за панчохами. Зрештою чи не брехня вся ця історія з телеграмою.

— Заждіть-но. Може, вам доведеться повернутися до «Флорес» раніше, ніж уявляєте. О, я знаю Джона!

— А тепер ти знову можеш одружитися із своїм іспанцем, — звернулась Мері до Біолетти.

Та скривилась і низила плечима. Ні, ні, саме тепер вона цього ніяк не хоче.

— Ні, тепер край. Але, може статися, я...

— Може статися що?..

— Може я одного дня втечу!

— О, Біолетто! — завищала Етель, яка взагалі любила зчиняти галас.

— Мам, ти гнівалася б, — цілком серйозно поцікавилась Біолетта, — коли б я одного разу несподівано втекла?

— Ви таки зведете мене з глузду! — забідкалась пані Холл.

Вона хотіла встати, але дочки не пускали

¹ Паніка, штурм, натиск (англ.).

² І на війні як на війні (франц.).

її. Ні, ні, хай відпочине від учорашніх хвилювань. Подзвонили стюардові і замовили сніданок. Це було прекрасно: ще маленькими дівчатками вони любили снідати біля маминого ліжка, коли та нездужала.

Однак треба було обговорити безліч питань. Сьогодні увечері званий «капітанський обід». Після нього — бал. А потім ще інтимні танці в барі. Така програма просто п'янила, і вони гомоніли збуджено і безладно.

Вирішивши, що час уже готуватися до виходу, всі на якусь хвилину змовкли, зайняті пушками, пензликами і губною помадою.

— Що нам сьогодні вдягнути? — спитала Етель.

— Попереджаю вас, — сказала Мері, — надворі бридка, холодна і вогка погода. Вдягнемось ведмедиками.

Сестри одягли свої верблюжі пальта і пішли. А пані Холл ще раз уважно перечитала телеграму Джона. Потім взяла клубок носових шовкових панчо, що лежали коло її ліжка, відчинила ілюмінатор і жбурнула їх у море.

Віолетта непомітно відійшла від сестер і швиденько попростувала по палубі. Далекі, вона неодмінно мусить поговорити з Уорреном! Учора вона поводитися, як перекупка, і мусить спокутувати перед ним свою провину. Віолетта побувала в салоні для курців, у бібліотеці, в читальні, в інших салонах — Уоррена ніде не було. Розпачливо тупала своїми маленькими ніжками — де ж він подівся! Навіть заплакала. Власне, не заплакала, а вдала, ніби щось потрапило їй в око, а тимчасом втирала сльози.

Уоррен? Отак повелася вона з людиною, яку кохала. «Вчора ти нагрубіятила, а сьогодні рюмсаєш?»

Але вдесьте проходячи через «Пальмовий дім», вона раптом побачила, як Уоррен скочив у ліфт, що вже почав спускатися, та хлопчик-ліфтер побачив її жести й знову піднявся.

— Хелло, Уоррене! — гукнула Віолетта, трохи ошелешена його раптовою появою. — Ти тут?

— Еге, Віолетто, я саме хотів поговорити, — якось соромливо відповів Уоррен.

20 Уоррен, хоч і бундючився часом, проте був добрий і незлопам'ятний хлопець. Він весело посміхався і нічим не показав Віолетті, що пережив з учорашнього дня. О, правда! Це був один з найгірших, найкритичніших днів. Спочатку він казався, образи Віолетти палили його, наче розпечене залізо. Лише надвечір трохи заспокоївся.

Де в чому, сказав собі Уоррен, Віолетта має рацію — треба бути справедливим. Він, безперечно, скривдив її, коли раптом покинув у Римі. Та не міг збагнути смертельної образи дівчини за те, що не зробив її тоді своєю коханкою. Очевидно, жіночу душу знав значно гірше, ніж уявляв у своєму невіданні. Отож можна смертельно образити жінку, оберігаючи її доброчесність!

Увечері він раптом засумував за Віолеттою, хотілося сказати їй хоч кілька слів. Надів фрак і подався на бал — Віолетти не було... не було... Жахливий вечір!

Ну, та сьогодні вже значно полегшало. Його вразило веселе, привітне обличчя Віолетти. Справді, загадкові створіння ці жінки!

— Віолетта? — він простягнув їй руку. — Сьогодні погода краща? Куди це ти?

Вона зашарілась і засміялась, лице її світилося життєрадісністю, а блакитні очі, сяючи ніжністю, ні на секунду не відривались від нього, поки ліфт спускався вниз.

— О, вчора, що це вчора мене вкусило? — сказала вона. — Може, мене звела з розуму ота невпинна хитавиця, багато людей від цього захворіли. Уоррене, я теж хочу до перукарні. Адже сьогодні великий бал. Сподіваюся, у тебе знайдеться кілька хвилин для мене.

— Для тебе я завжди маю час!

Її «дякую» прозвучало майже покірливо.

Ліфт спинився коло осяйних вітрин елегантних крамниць. Rue de la Paix¹ в мініатюрі. Віолетта ніжно торкнулася руки Уоррена і відвела його в куток, де стояло кілька крісел.

— Як жахливо я вчора поводитися з тобою, Уоррене, — знову почала вона. — Як гидко! Не знаю, що то зі мною трапилось. Влаштувала тобі справжню сцену.

— Еге ж, Віолетто, справжню сцену, — сміючись відказав Уоррен.

Якусь хвилику вона, понурившись, сиділа мовчки і в своєму каятті була схожа на мадонну — зосереджену, красиву і спокійну.

— Мені соромно, — промовила Віолетта, склавши тонкі руки. — Мені соромно. Учора весь вечір було соромно, і сьогодні, покинувшись, теж соромилася. Потім цілу годину розшукувала тебе на кораблі і не знаходила. Адже тоді в Римі ти мені завдав великого болю, не забувай цього, Уоррене.

Прінс кивнув.

— Ти знаєш, чому так треба було.

— Так, знаю. Твоя мати...

— Не лише моя мати. Було багато причин. Моя кар'єра все ще висить в повітрі. Тоді я не стояв твердо на ногах, та ще й сьогодні теж. А що могла б тобі дати незріла й незабезпечена людина?

«А крім того, я тоді не хотів ще бути щас-

¹ Рю де ля Пе — одна з головних вулиць Парижа.

ливим, — в думці додав Уоррен. — Мені здавалося негідним прагнути щастя в такі молоді роки. І ще сьогодні я не хочу, чарівна Віолетто, але цього я тобі не скажу».

— Це переконливо, цілком переконливо, — Віолетта кивнула, глянула на нього і благально промовила: — Вчора я була дуже погана. Обіцяй мені забути цю огидну сцену.

Вона простягнула йому руку.

— Можеш, Уоррене?

— Мабуть, іноді ще згадуватиму про це, маленька Віолетто, але без усякого зла, — засміявся Уоррен. — Хай це буде твоєю каєю.

Віолетта серйозно і вдячно кивнула.

— Ну, то гаразд! — сказала вона.

З дзенькотом спустився ліфт, повний дам і чоловіків. Вийшла Кітті Саллівен — нервова, квола і бліда від безсоння. За нею ступала пустотлива Жоржетта, темні очі її задержувато блищали. На ній, як і вчора, було норкове манто Кітті, і це всім впадало в око. Це була найдорожча шуба на кораблі, дами оцінювали її в двадцять п'ять тисяч доларів. Таку рідкісну річ іноді можна було побачити лише в Парижі або Лондоні. Розповідали, що Кітті під час одного з своїх ексцентричних поривів подарувала шубу отій французькій актрисі, хоч це було просто неймовірно. Жоржетта носила шубу на своїх вузьких плечах недбало і з незалежним виглядом, ніби зроду ходила в самих лише дорогоцінних норках. Обидві дами зайшли у французьку крамницю, що пропонувала дорогий шовк, парчу і шалі.

Четверо молодиків з коричневими обличчями і синювато-чорним волоссям, які, очевидно, супроводжували дам, зупинилися перед вітриною магазину і гучно зааплодували, коли Кітті вдягла вишивану шаль і стала в позу іспанської танцівниці.

Віолетта підвелась.

— Ну й Кітті! — сказала вона. — Як їй не соромно. Сьогодні вночі, кажуть, у барі був скандал.

— Скандал? — Уоррен відразу ж загорівся цікавістю.

Скандал — і він нічого не знав!

— Так, я чула балачки про це. Нібито Кітті посварилася з Харпером. Скінчилось тим, що Харпер порізав собі обличчя і довелося кликати лікаря.

Уоррен заляк на місці. І про це він нічого не знав!

— Харпер-молодший?

— Так, Харпер-молодший. Та я нічого докладніше не знаю, — додала вона, трохи здивована бурхливою реакцією Уоррена, і мовчки пішла далі.

— Куди ти? — спитав Уоррен.

Вони простували довгим яскраво освітленим коридором.

— Ходімо сюди, тут спокійно. Ти ж, мабуть, ще маєш хвилику часу? — вона спинилась, глибоко і щиро зітхнула й тихо додала: — Я йому відмовила...

— Хуану?

— Так. Не можу. Я написала йому. Просто не можу, навіть якби він подарував мені золотий дім. Не можу. Краще працюватиму друкаркою чи даватиму уроки мови.

Вона непомітно притулилась до Уоррена.

— З дому прийшли непогані вісті, — знову заговорила Віолетта. — Завтра тато їде в Нью-Йорк. Він хоче провести з нами цілий тиждень в Нью-Йорку. Уоррене, ти теж якийсь час побудеш в Нью-Йорку?

— Так, поки Персіваль Белл не відрядить мене в Африку. Адже ти знаєш?

Віолетта спинилась. Глянула на Уоррена, її очі спалахнули.

— В Африку? О, так, знаю.

Вона ніжно поклала руку на плече Прінса і, лукаво посміхаючись, додала:

— Уоррене, якби ти міг узяти мене з собою? Га? Якби міг узяти мене туди!

Все було, як і раніше, як колись у Римі. Здавалося, нічого не трапилось. Вона не заручалася з Сегуро, ніколи не була його коханкою. Віолетта вже все забула.

Вона прекрасна, подумав Уоррен. Вона випромінює чистоту і ласку. Він любить її. Але достоту так само, як тоді в Римі, внутрішній голос попереджав його: ще один крок — і ти назавжди прив'язаний до неї! Поки він мовчав, не знаючи, що сказати, випадок допоміг йому. Мимо пройшов стюард з підносом, промовив:

— Хвилиночку, панове.

Віолетта опустила руку і відступила. Уоррен нараз відчув себе вільнішим і впевненішим. Ще секунду тому Віолетта була небезпечно близька до нього, а тепер раптом здалася дуже далекою. Він весело і безжурно засміявся:

— Я ще й не знаю, чи взагалі Персіваль Белл пошле мене в Африку!

Віолетта кивнула і, трохи помовчавши, почала знову:

— Зрозумій мене правильно, Уоррене. Я нічого від тебе не вимагаю. Я спробую чимось зайнятися в Нью-Йорку і тоді зможу час від часу зустрічатись з тобою.

— Ясна річ, Віолетто.

— Може, я могла б працювати твоєю секретаркою? Це було б розкішно, Уоррене, — вона посміхнулася до нього. — Ні, ні, не зрозумій мене неправильно. Ти не робиш того, що мені хочеться, і я назвала тебе егоїстом — звичайно, лише тому. Це була дурниця. Егоїсткою правильніше було б назвати мене.

Вони знову підійшли до блискучих крамниць і повернули назад.

— Мені нічого від тебе не треба, чуєш

Уоррене, справді нічого. Не говори про відповідальність.

Цього разу вони заглибились у коридор значно далі. Віолетта спинилась.

— Ні, нічого мені не треба від тебе, — повторила вона. — Та пам'ятай: якщо ти коли-небудь телеграфуватимеш мені: «Пріїжджай», я відразу ж втечу з дому, чуєш?

Віолетта знову поклала руки йому на плечі й, припавши до нього, поцілувала.

— Чуєш, Уоррене?

Уоррен обійняв вузькі плечі дівчини.

— Послухай, Віолетто, — сказав він, — сьогодні мені важко дати тобі відповідь. Може, трохи згодом...

— Гаразд, нехай згодом.

— Розумієш, треба спершу покінчити з цією подорожжю.

— Розумію. Твоя робота...

— Ти сказала, що ви збираєтесь провести тиждень у Нью-Йорку? Ось там ми й поговоримо про все спокійно.

— Добре, Уоррене! — Віолетта ніжно глянула на нього і стиснула його руку. — В Нью-Йорку! Гаразд! Я чекатиму! До вечора.

І майнула у двері перукарні. Уоррен ошелешено кліпнув очима. Це ж просто сон! Ці жінки! Хто їх розбере? Він був щасливий, такий щасливий, як учора розлючений і нещасний. Вона чарівна, чарівна! А проте щось в ньому пручалось: він ще не хотів подружнього щастя! Забороняв собі! Рано, занадто рано! Попереду був ще довгий шлях!

У квітковій крамниці в Юноні з червоними нігтями Прінс купив букет фіалок (страшенно дорогих, але таких чудових!) і попросив передати їх в перукарню.

— Для мадмуазель Віолетти Холл.

— О, знаю, це одна з трьох красивих сестер?

21

Доктор Карелл закінчив свої візити до хворих і піднімався на капітанський місток, все ще смертельно стомлений після напруженої ночі. Відрекомендувався капітанові Терузена і виклав йому свою справу.

Терузен сидів у штурманській рубці і в сильну лупу роздивлявся показання глибинного лота, кілька хвилин тому піднятого з дна океану. Примруживши одне око, капітан другим, великим і непорушним, схожим на блакитну кулю, поглядав на корабельного лікаря.

— Гм! — буркнув він непривітно. — Гм! Його превосходительство Лейкос? Гм!

Капітанове червоне обличчя у рамці сивого волосся ще більше почервоніло. Лікар дійсно прийшов у незвичайній справі.

Старий був непривітний, але то байдуже,

доктора Карелла це не обходило. Йшлося про життя пасажира, і він вважав вкрай необхідним, щоб його превосходительству Лейкосу опівдні було зроблено операцію, якщо доти йому не стане краще. Але під час операції «Космос» повинен приблизно на годину спинитися. Він прийшов, щоб сказати про це капітанові.

— Гм! — обличчя Терузена почервоніло, він поклав лупу на стіл і витягнув ноги. — Годину?

Так, приблизно годину, може, трохи менше. Один канадський лікар, що був на борту, зголосився допомагати доктору Кареллу.

— Гм! — обличчя Терузена стало синювато-червоним і на скронях набрякли жили.

Наостанку доктор Карелл додав, що буде у капітана ще після обіду, і пішов, знизавши плечима: він виконував свій обов'язок. Звичайно, Терузена неприємно спиняти корабель після того, як рекорд майже напевне був у них в кишені, це він добре розумів.

— Хай йому чорт! — рикнув капітан, коли двері за лікарем зачинились. У глибині душі Терузен був добродушною людиною, та легко спалахував, коли хтось ставав йому поперек дороги.

Зайшов Генріккі, веселий і безжурний, як завжди, з переможною посмішкою на губах. У ці години «Космос» був найшвидшим пасажирським кораблем, який будь-коли борознив океан! Та почувши про вимогу доктора Карелла, директор зблід і з несподіванки аж присів, а потім довго не міг отямитись.

— Здурів цей доктор! — сказав він, знизуючи плечима.

— Ото й я кажу! — Терузен люто відкусив кінчик сигари і сплюнув його на підлогу.

— Зовсім здурів! — повторив Генріккі, міряючи кроками штурманську рубку. — Ви ж знаєте, капітане, кількість обертів за останні години! Зовсім здурів!

Він змовк і став у позу полководця.

— Капітане, ми ні в якому разі не спинимо корабель! — вигукнув він. — Ні в якому разі, чуєте! Я не можу на це погодитись. Карелл збожеволів. Безумовно, я щиро поважаю маленьке превосходительство Лейкоса — ну, то хай дасть йому морфію, хай його... (він хотів сказати: «захлороформує»), адже доктор повинен якось довести його до Нью-Йорка, як на вашу думку? Ні в якому разі, чуєте, капітане!

Генріккі був такий схвильований, що пішов, не попрощавшись. Він подався униз до його превосходительства Лейкоса, постукав у двері і розвів руки, ніби збираючись ніжно обійняти його.

— Я сумую, мій бідний, шановний друже! Щойно дізнався про нещастя, що спіткало вас!

Його превосходительство Лейкос, хоч і

дуже знесилений, зберігав великосвітські манери.

— Це замах матерії проти духу, — посміхаючись, відповів він і вишуканим жестом запросив гостя сісти.

Директор Генріккі висловив надію, що приступ мине, доктор Карелл також цієї думки... А втім, на випадок, коли операція все-таки виявиться неминучою, він уже дав наказ спинити пароплав.

— Дякую, дякую, mon cher ami! Я не боюся смерті, — промовив Лейкос, і очі його хоробро спалахнули. — Смерть не що інше, як нова фаза нашого існування, може краща. Я бачив смерть двох королів. Коли вмирав перший, моїм обов'язком було складання протоколу (я був статс-секретарем), біля ліжка другого я стояв навколішках, я був прем'єр-міністром і представляв націю! — Обличчя його спотворилось від болю, маленькі, воскові руки заворушились. — Я не скаржусь, поки здатний мислити. Penser, c'est vivre! ¹ Вам відома історія хворого кардинала Рішельє?

І не встиг Генріккі йому перешкодити, як той заходився оповідати нескінченну історію кардинала Рішельє. Зрештою директорів пощастило перебити його.

— Пробачте, — сказав Генріккі, підводячись. — Обов'язок кличе.

Він побажав Лейкосу якнайшвидшого одужання і дозволив собі до цих побажань додати ще пораду, пораду друга. Генріккі притишив голос, обережно подивився на двері і зашепотів Лейкосу на вухо: якщо це можливо, хай він відкладе операцію до Нью-Йорка. Така його дружня порада. Певна річ, доктор Карелл — першокласний лікар, хірург, але він просить зважити, що доктор Карелл буде абсолютно один, без жодного асистента. І ще: коли після операційного втручання корабель знову рушить, виникне неминучий струс. На це він просить особливо зважити — як друг.

— А де Жоржетта? — зовсім іншим тоном раптом спитав він і посміхнувся своєю звичайною посмішкою.

— Жоржетта? — Лейкос звів смолисто-чорні брови. — Вона хвилин двадцять тому була тут і замучила мене своїми турботами. Я відіслав її на палубу. Повітря в приміщенні, де лежить хворий, — отрута для молоді дівчини.

Генріккі зустрів Жоржетту на палубі в товаристві Кітті. Попросив її негайно повернутися до дядька — він дуже потребує догляду. Жоржетта поморщилась і знизала вузькими плечима під коштовним манто.

— Чого ви хочете від мене? — сказала вона і натякнула, що Лейкос трохи схильний до позерства.

Генріккі поблажливо посміхнувся.

— Всі ми маємо свої слабості, — сказав він. — Та на цей раз, шановні дами, справа дуже серйозна! Лікар вважає необхідною операцію, але операція на борту завжди пов'язана з певною небезпекою для життя.

— Сподіваюсь, — вів він далі, — що завдяки вашим ніжним рукам, а надто вашій чарівності, стан хворого до другої половини дня поліпшиться і операцію можна буде відкласти до Нью-Йорка. Я повністю звіряюсь на вас! Можливо, життя Лейкоса у ваших руках!

Генріккі мав зажурений вигляд. Він поцілував дамам ручки і пішов.

Жоржетта задумливо насупила брови, потім вирішила піти до Лейкоса. Але Кітті нізащо не хотіла залишати подругу і пішла з нею. Це ж своєрідна сенсація: стара людина при смерті!

Пополудні доктор Карелл доповів капітанові, що його превосходительство Лейкос не погодився на операцію, хоч вона необхідна.

— Його превосходительство Лейкос воліє зачекати до Нью-Йорка... або вмерти.

Це були його власні слова.

Уоррен Прінс, звичайно, був дуже засмучений тим, що минулої ночі, як сказала Віолетта, в барі розігрався скандал чи щось схоже на скандал, а він нічого про це не знав. Може, інші кореспонденти дізналися про подробиці і вже телеграфували? Він звернувся до свого друга Папе, обер-стюарда, але його друг Папе нічого не знав або ж удавав, що не знає.

Та незабаром Уоррен в одній з читалень надібав барона Нійона, французького чемпіона з тенісу, і той йому все розповів.

— Ви нічого не знаєте? — вигукнув вражений барон. — Ще б пак, який скандал! Це була огидна сцена, просто жахлива! Що за істота оця Кітті Саллівен! Вона була напідпитку. Дама — і напідпитку!

Баронові Нійону було щиро жаль свого друга віконта Джея — це дуже добропорядна особа справжній джентльмен. Навіщо йому ця Кітті? Ця Кітті буде його загибеллю.

А вчорашня дуже неприємна сцена в барі, яку барон Нійон назвав огидною, почалася з того, що Кітті і Жоржетта дуже визивно поводитися. Кітті прийшла у смокінгу — примха, не дуже незвичайна для неї. Обидві дами робили зухвалі зауваження на адресу відвідувачів. Кітті весь час дудлила коньяк, пила з тонких плоских келихів, нарешті дійшла до того, що, випивши, жбурляла келих під стіл. Жоржетта встромила в око монюкль, а потім ще й наклеїла собі під ніс маленькі чорні вуса. Вона була страшенно кумедна, співала, танцювала, розігрувала

¹ Мислити — значить жити! (франц.).

сценки. Всі сміялися — вона потішала весь бар.

Молодий Харпер, що, як завжди надвечір, був напідпитку, почав залицятися до Жоржетти, танцював з нею. Але маленькі чорні вусики мадмуазель Адонар страшенно не подобались йому. «Фу, Жоржетто, — сказав він. — Зніміть ці потворні вуса. Благаю вас. Чи, може, ви раптом перетворились на мужчину?»

Кітті, слухаючи його пошлі зауваження, нервувала. Вона ревнувала Жоржетту, яка приділяла Харперу стільки уваги.

Той добродушно посміювався. Під час чергового танцю він знову попросив Жоржетту зняти вусики, а потім почав щось шепотіти їй на вухо. Спершу вона тільки сміялася, але потім зблідла і відштовхнула Харпера.

«Фу! — вигукнула Жоржетта. — Як вам не соромно!» Харпер, мабуть, сказав їй щось непристойне: На очі їй набігли сльози.

Саме тоді втрутилась Кітті — страшенно розгнівана. Вона була дуже бліда, губи міцно стулені, бляклі зеленаві очі люто поблискували.

«Я не дозволю ображати свою подругу!» — закричала вона.

Харпер відразу підвівся, трохи засоромлений і готовий розкаятись. Бог його знає, що там за дурницю він сказав.

«Ви негайно ж попросите пробачення у Жоржетти!» — заверещала Кітті, і в барі раптом запала мертва тиша.

Харпер щось промимрив — йому жаль, він не зважував своїх слів на золотих терезах, мовляв, ми ж у барі.

Та Кітті була невблаганна.

«Ви ясно і недвозначно попросите пробачення, Харпере! А саме: станете на коліна і вибачитесь, чуєте? Станете навколішки!» — наполягала сп'яніла Кітті.

— О, тепер вона була сама лють, уособлення зла! — розповідав барон Нійон.

Харпер засміявся. Він згодний, що поводився непристойно, може, зухвало. «Але стати навколішки? Ні, ніколи! Ви збожеволіли, Кітті!»

Тоді Кітті підвелась. Взяла тонку чарку з під коньяку, що стояла поруч на стойці, і пожбурила її Харперу просто межі очі. Чарка була дуже тонка, це було все одно, що жбурнути яєчну шкаралупу. «Ви не джентльмен, Харпер!» — сказала Кітті.

Але тепер Харпер був бездоганний, хоч по його обличчю текла кров. Думаєте, він кинувся на Кітті і дав їй ляпаса, як вона того заслужила? О, ні, аж ніяк. «That was not right of you»¹, — спокійно і з жалем промовив він. Оце й усе. Кітті і Жоржетта пішли, а

Харпер залишився переможцем. Відвідувачі заплодували.

— Ви розумієте цього віконта Джей? — обурено спитав барон Нійон. — Що зрештою є в цій Кітті, крім її грошей? А тимчасом віконт Джей сказав: «Чи не вважаєте ви прекрасною темпераментністю, з якою Кітті захищала свою подругу?» — барон Нійон з виляском пацнув себе в лоб. — Навіть учорашній вечір не відкрив йому очі. Бідний хлопець!

Уоррен розчаровано подумав: «Оце й увесь так званий скандал?» Звичайна сварка у барі. В цій історії не було нічого, що б могло зацікавити газети. Він заспокоївся.

22

Що за сила гнала Кінського, який годинами кружляв по палубах, дедалі вище, поки нарешті не опинився перед каютою Єви? Адже все було сказано одне одному, він знав, що між ними все скінчено, навіть скінчено.

А проте він знову стояв перед Євиними дверима. Нахиливши голову, прислухався, тихо і важко дихаючи. В маленькому салоні було майже темно, але поруч у спальні горіли всі лампи. На спущених завісках часом з'являлася Євина тінь — голова, зведені руки — вона, мабуть, зачісувалася. Минуло п'ять хвилин, десять. Жодного звуку з Євиної каюти. Нараз Кінський, наче чимсь наполоханий, зник, та за кілька хвилин його понура постать знов маячила в пустинному коридорі.

Він постукав, зовсім тихенько. Двері обережно прочинилися, і в тьмяно освітленому салоні перед ним з'явилася Марта. Пізнавши його, вона злякано ступила крок назад.

Якусь мить Кінський стояв мовчки — не міг і слова сказати. Поворушив пересохлими губами, потім промовив:

— Спитай Єву, чи можна мені поговорити з нею — одну хвилину, лише одну хвилину! Марта покрутила темною головою.

— Єви тут немає, пане барон! — в голосі її звучала неприхована ворожість.

— Чому ти брешеш? — Кінський ступив крок уперед, і Марта перелякано відбігла. — Вона тобі наказала говорити, що її немає, коли я прийду?

— Ні, ні, — пробелькотіла Марта.

— То чому ж ти брешеш, жалюгідна істота?

У цю мить Єва відчинила двері спальні.

— Що трапилось? — спитала, ставши у яскраво освітлених дверях.

Побачивши Кінського, вона зблідла.

— А ось і ти, Єво! — підходячи до неї, сказав Кінський. — Ти наказала Марті говорити, що тебе немає, якщо я прийду?

Єва злякалась. Вона добре знала Кінсько-

¹ Це несправедливо з твого боку, (англ.).

го. Лише в моменти найвищого нервового збудження він говорив отак дразливо і владно. Знову він! Починалось те саме, що й багато років тому; — тоді Кінський часто приходив серед ночі. О, вона дуже добре знала, що робить, коли вчора рішуче відхилила його пропозицію переїхати з Гретою у Відень.

— Ні, ні, звичайно, ні, — відказала Єва.

— Чому ж вона каже, що тебе немає?

Єва нетерпляче тупнула ногою і гримнула на Марту:

— Йди звідси!

Марта насупилась і пішла, але, йдучи, ввімкнула в салоні всі лампи. Маленьке приміщення залило сліпуче світло. Кінський стояв блідий, аж білий. Волосся й обличчя його були мокрі від дощу, яскраве світло підкреслювало глибокі тіні на його худих, запалих щоках. Та очі, в яких відбивалися електрولампи, палали так страшно, що Єва жакнулася: ці очі віщували нещастя. Боже мій, майнуло в її голові, що він надумав?

— Сідай, будь ласка, Феліксе, — боязко промовила вона.

— Спасибі! — відказав Кінський, не рухаючись з місця. — Я тільки хотів поговорити з тобою хвилинку, лише одну мить. Я трохи збуджений, але прошу тебе не турбуватися.

Єва сіла на спинку крісла і підвела брови.

— Не турбуватися? Що це означає? — невдоволено спитала, хоробро дивлячись на Кінського.

А все-таки вона боялася. «Чи вгадав він мої думки?»

— Чого ти хочеш? — вела вона далі спокійно й холодно. — Я гадала, що після нашої останньої розмови ти сьогодні не прийдеш на вечерю.

Кінський зневажливо посміхнувся.

— О, про це я й справді не думав, — тихо промовив, потім, опустивши очі, додав. — Єво, я прийшов, щоб попрощатися з тобою. Оце й усе.

— Прощатися? Але ж до Нью-Йорка ще майже два дні?

Кінський похитав головою.

— Ти неправильно розумієш мене, Єво, — сказав він. — Ми ніколи більше не побачимось, ніколи! І я хотів востаннє попрощатися з тобою, оце й усе.

Він замовк. Його пронизливий погляд ще раз ковзнув по Євиному обличчю, потім він уклонився і повернувся, щоб піти.

Єва схопилась на ноги.

— Послухай, Феліксе. Я справді не збагну тебе, — розгублено і безпорадно пробелькотіла вона. — Ти збуджений, ти хворий. Ти не знаєш, що говориш!

Кінський посміхнувся. Красивою, спокійною посмішкою.

— О, ні, Єво. Я знаю, що кажу, і мені не хотілося б пояснювати тобі детальніше.

Він помовчав, потім додав:

— Я лише хочу тобі ще сказати, чому опинився на цьому кораблі — якщо маєш хвилиночку терпіння. Хочу тобі зараз усе сказати, бо ми востаннє бачимось в цьому житті.

Однієї ночі, почав Кінський, у нього був такий безпросвітний настрій, що він вирішив залишити цей набридлий світ. Та в ту нелегку годину йому на очі випадково потрапила газета з портретом Єви. Він прочитав, що Єва поїде на «Космосі» в Америку. Це видалося йому знаменням долі. Наступного ранку він подзвонив у Відень і замовив собі каюту. В цю нелегку годину (Кінський вдруге вжив цей вираз) йому схотілося ще раз побачити Єву перш ніж зробити останній крок. Ну, можливо, він уже тоді мав на думці ще раз поговорити з нею і навіть плекав певні слабкі, о, дуже слабкі надії, безнадійні надії, якщо можна так сказати. Ось причина його присутності на «Космосі».

Отож він здійснив своє бажання — побачив її. Більш того — говорив з нею, і Єва дуже сердечно розмовляла з ним, незважаючи на все, що трапилось. Він не втримався від спокуси проникнути далі в її душу і мав нагоду переконатися, що його сподівання були безглуздими.

— Гаразд, тепер я готовий, Єво, — закінчив Кінський.

Єва закрила обличчя руками.

— Ні, ні, — вигукнула. — Це неможливо!

— Ти знаєш, що це не пусті слова...

— Знаю, знаю. О боже, послухай, Феліксе, послухай же!

Кінський посміхнувся блідою посмішкою.

— Є лише одна можливість, Єво, — сказав він.

— Яка? Яка? — Єва поклала руки на його плечі.

Погляди їх зустрілися. Посмішка Кінського ясно свідчила, що він більше ні на що не сподівається.

— Я це вчора сказав тобі.

Євині руки опустились. Вона відступила і, ні секунди не роздумуючи, промовила з кам'яним лицем:

— Ні, ні. Не можу обманювати тебе. Не можу обманювати й себе!

— Прощай, Єво.

Кінський уже взявся за ручку дверей, коли Єва наздогнала його.

— Слухай, Феліксе! — голос її зірвався. — А Грета? Що станеться з Гретою?

Кінський зупинився. Він відчув, що здобув ще раз владу над Євою. Ще один раз! Вона не думала про нього, полишала його на загибель, але про Грету думала! В ньому спалахнула зла думка, як смертельний вогонь. Він не витримав спокуси скористатися владою, ще раз здобутою над Євиным серцем.

— З Гретою? — перепитав він у нестямі. — Ну, ти ж знаєш, що я не можу розлучитися з Гретою. Якщо мене не буде, то й Грета більш нікому не належатиме.

І повернувся, щоб іти. Єва скрикнула з бо-лем і розпукою. Підбігла до нього.

— Послухай, Феліксе!

Клацнув дверний замок. Вона замовкла, шукаючи опори, і впала в крісло.

— Грета! Грета! — зойкнула Єва, охопле-на жахом.

Біля неї опинилася Марта.

— Я ж тобі казала, що він усім приносить нещастя, — бурмотіла стара. — Не хвилюй-ся. Все це пусті балачки. Він ніколи нічого з собою не вдіє. І Греті нічого не зробить, за-спокойся.

Єва вся трусилася.

— Марто, поклич Вайта, — попросила во-на, намагаючись опанувати себе. — Я боюсь!

Коли Марта вийшла, Єва зачинила за нею двері і погасила всі лампи. Сиділа в темряві, і серце її ламалось з грудей, коли в коридо-рі лунали чийсь кроки.

23

Пізно пополудні, коли вже насу-валися сутінки, зненацька різко похолодало, сизий туман закрив горизонт. Здавалося, океан рап-том значно зменшився.

Уоррен добре-таки змерз і, щоб зігріти-ся, швидкими кроками міряв безлюдну во-логу палубу. Він тішився своїм тріумфом. «Космос» летів, мов снаряд, по спокійному морю, здригаючись усім могутнім тілом від неймовірної сили, що гнала його впе-ред. Панцирні плити і палуби вібрували, здавалося, машини тепер гупають на всіх поверхах.

Уоррен переміг! За його розрахунками і таблицями «Космос» уже сьогодні пополуд-ні перевершив усі рекорди аж на три го-дини. Зараз, у цей час, в Нью-Йорку муси-ли одержати шифровану телеграму. І що-години вони їхали дедалі швидше! Він чув шипіння води, яку розтинали тіло корабля, біле шумовиння за кормою поглинала сіра надвечірня імла.

Звичайно, сьогодні неважко було удава-ти з себе пророка, як це робили колеги, але він, Уоррен, провіщав тріумф «Космо-су» вже тоді, коли корабель тільки минув Бішоп-Рок! Ще сьогодні опівдні Прінс тро-хи непокоївся: поширилася чутка, що па-роплав на кілька годин спиниться, бо ма-ють зробити операцію його превосход-тельству Лейкосу. Слава богу, чутка не справдилася.

Корабель захльоснув могутній дощовий шквал, і Уоррен почав справжній стайєрсь-кий біг навколо палуби. Раптом він почув за собою чийсь квапливі кроки, почув своє

ім'я і притишив біг. За ним, вимахуючи ру-ками, гнався Хуан Сегуро із скуповдженою чорною кучмою. На ньому і зараз були його дурні жовті рукавички.

— Пане Прінс! Пане Прінс!

Уоррен спинився.

— Чому ви тікаєте від мене, Прінсе? — схвильовано видихнув захеканий Сегуро.

Округле лице його розчервонілося, очі блищали.

— Я біжу, бо мерзну, — засміявся Уор-рен.

— Я покликав вас, ви обернулися і ще хутчій побігли. Але чому, питаю, ви тікаєте від мене? Чому? Певно, маєте підстави? — Сегуро загрозливо нахмури брови.

Тепер лише Уоррен помітив, що іспанець чимсь дуже схвильований. Він посміхнувся.

— І гадки не мав тікати від вас, — спо-кійно відказав він. — Та даруйте, я справді страшенно змерз.

І Уоррен знову рушив. Вмить поряд з ним опинився Сегуро. Він перегнав його, заступив дорогу і, як боксер, підняв перед грудьми великі свої кулаки в жовтих рука-вичках.

— Ні, ні! — запально закричав він іспан-ською мовою, певно, від хвилювання. — Пане, ви інтригуєте проти мене. Он воно як, он воно як!

Він ладен був накинутися на Уоррена. Той і собі став у позицію. Якусь мить вони стояли так один проти одного. Уоррен від-чував комічність ситуації і тішився нею.

— Я вас можу вбити, пане, — заволав Сегуро, тицяючи в небо жовтими кулака-ми, його шалені очі свердлили Прінса. — Бережіться!

Уоррен зареготав.

— Ви не сповна розуму, Сегуро. До-звольте мені піти. Оце й усе.

Він знову рушив клусом.

Та Сегуро тієї ж миті знов опинився по-ряд з ним. Однак, здавалось, він отямив-ся. Не кричав більше, навпаки, здивований Уоррен несподівано почув коло вуха його засмучений бас. Поряд з ним навколо па-луби бігла тінь з басовитим голосом.

— Я вкрай схвильований, — мовив цей голос. — Прошу пробачити мені. Ви ж зна-єте, я кохаю Віолетту. Ми влітку збиралися одружитись, усе було гаразд, доки... ну, доки...

— Та кажіть!

— Ну, доки ви, Прінсе, не з'явилися на борту!

І відтоді, рокотів смутний бас, усе пішло шкереберть. Віолетту ніби підмінили. Вона стала байдужа, холодна, одне слово — йо-го розлюбила, бо з'явився чоловік, якого колись кохала.

— Вона вам про це розповіла?

Авжеж. Віолетта розповіла йому про все своє життя, не приховала від нього й того, що колись її зв'язувала з Принсом велика любов.

— Трохи повільніше, Принсе! — благав Сегуро. — Боже милосердний, ви бігаєте, ніби справжній стайер. Так, вона все розповіла мені. І те, що одну ніч була вашою коханкою, лише одну ніч. У Римі.

Уоррен спинився.

— Що ви кажете? — спитав він вражений.

Сегуро благально здійняв руки догори. В глибоких сутінках Уоррен побачив самі лише світлі рукавички і білки очей.

— Тільки те, що сказала мені Віолетта. Вона розповіла все, бо вважала, що не має права щось від мене приховати.

— Але це неправда. Це брехня, Сегуро! — вигукнув Уоррен. — Ніколи вона не була моєю коханкою! Жодної години!

Тінь Сегуро нахилилася.

— Розумію, — низьким голосом сказав він. — Ви джентльмен і кавалер! Розумію! Та я не бездушний егоїст, не подумайте лишень. Я не якийсь дріб'язковий буржуа!

Знову благально піднялися світлі рукавички. Уоррен побіг, і Сегуро вмить опинився поряд.

— Але хочу ще сказати вам, Принсе, Віолетта відмовила мені. Вона все ще кохає вас. Отож якщо й ви любите її, як колись, то я, звичайно, зроблю для себе висновки.

Сегуро спинився і розвів руками.

— Я відступлюсь... якщо навіть це уб'є мене, — і він трагічно похнюпився.

— Холодно, чимдалі стає холодніше! — Уоррен аж трусився. — Давайте, Сегуро, хутчі!

Обидва пліч-о-пліч бігли по палубі. Так, Уоррен мусить сказати, що Віолетта йому дуже подобалася, вона чарівна, як ніяка інша жінка, але... але... Уоррен молов щось недоладне. Однак Сегуро зрозумів його.

Він схопив Уоррена за руку й спробував бігти в ногу з ним.

— Послухайте, Принсе, — благально і майже щасливо зашепотів він своїм низьким голосом на вухо Уорренові. — Ви цим хочете сказати, що не обстоюєте своїх прав на Віолетту?

Уоррен щось пробурмотів і побіг швидше.

— Ви цим хочете сказати, що відмовляєтесь від Віолетти?

Уоррен ще надав ходу, і Сегуро вже не міг наздогнати його.

— Ви цим хочете сказати, що відмовляєтесь від Віолетти? — гукав Сегуро навздогін йому.

Уоррен біг і вже не чув голосу Сегуро. Він пішов у буфет і випив чашку чаю, щоб зігрітися.

24

Коли Кінський, напівбожевільний, залишив Євину каюту, він відчув, що сталося щось жахливе і непоправне. Зруйнувався світ, до якого колись належав, і тепер він стояв у порожньому приміщенні, сповненому мовчанням і холодом.

Непевно, навіпамачки поплентався до коридору, ніби боючись, що підлога під ним може провалитися і він полетить у бездонну глибину.

Як сновида, ходив безлюдними палубами, не знаючи, скільки вже блукає отак у повному отупінні. Надворі було поночі.

Нараз відчув холодне, вологе повітря згаваючої ночі, і воно потроху знову привело його до пам'яті. Кінський сидів на одній з найнижчих палуб, у кормовій частині, на тій самій півкруглій лаві, до якої часто приходив. Лава була волога, він підняв комір піджака, волосся і обличчя його змокрили, корма часом так сильно здригалася, що зуби його аж клацали.

Він стомився. Поволі спливали у пам'яті події в Євиній каюті, але якось нечітко і уривчасто. Єва болісно крикнула, її крик знову зазвучав у вухах і злякав його. Чому вона скрикнула? Либонь зробив їй щось зле? Ні, ні, він не вчинив їй нічого поганого, він лише приструнчив оту безсоромну Марту — більше нічого. І враз пригадав усе.

Попрощався з Євою, назавжди. Так, він мусив ще раз побачити її, просто інакше не міг, хоч, може, його візит видався їй настирливим. А втім, він потурбував її лише на кілька хвилин, хвилин на п'ять-десять, не більше. Тепер усе було простіше.

Ось і кінець! Це означало кінець. Він був абсолютно спокійний і майже щасливий. Є люди, які живуть аж до моменту своєї фізичної смерті, — їх дуже мало; є люди, котрі до того, як умерти, вже стократ пережили свою смерть. До них належав і він.

О, йому з самого початку бракувало смиренності, якої життя вимагає від своїх створінь, коли вони хочуть бути щасливими. Він не належав до людей з простодушними серцями, а тимчасом тільки вони були щасливі. Біблія називала один непростенний гріх — гріх проти Святого духу. Цей гріх він мав на душі з самої юності. Він протиставив людський дух божому духові — від цього почалася його провина і від цього почалася його смерть.

Він не захоплювався легковажно чудом сотворіння, він так довго копирсався в небі і землі, поки не зникли боги. Отак аналізував усі речі, поки нічого, крім пилу, від них не залишилося.

Тікав у царство думки, величне і безмежне, але заблудився у цій безмежності і не міг знайти виходу.

Він не привчав свого серця до любові, не оберігав любові, а це ж найперша заповідь. Скінчилося тим, що почав зневажати і ненавидіти людей. Доля послала йому Єву — божє створіння, простодушне, і чисте, і вірує; він не зрозумів цього дарунку долі — намагався переробити це простодушне, чисте, віруюче створіння на свій лад. О, гріх на гріхові.

Нарешті для нього залишилося одне тільки божество — слава! Він погнався за найвищим з усього, що життя може дати смертному, — за безсмертям. Задля цього пожертвував своїми ночами, своїми днями, своїм життям, Євою, своєю радістю — всім заради химери! Сьогодні ж Кінський знав, що доля лише раз на сторіччя благословляє обранця цим божим даром.

І ось він дійшов краю. Все його життя було суцільною помилкою. Він відчував це давно, багато років тому, та лише останніми днями відчуття дозріло в ньому до жахливого усвідомлення.

Кінець, кінець. Дивна річ, він був цілком спокійний, лише в глибині серця щось тихесенько бриніло.

Кінський встав і пішов на корму ще раз послухати гуркіт шматованого гвинтами моря: тисячі прекрасних мелодій звучали в ньому! О, так! Тисячі казкових мелодій, вічних, як саме море.

«Космос» затягло серпанком негустого туману, і корабель плив у молочній імлі. Нічого не було видно.

— Велике Ніщо! — проказав Кінський, намагаючись побачити крізь морок, де шаленіли гвинти пароплава.

— Велике Ніщо! — повторив він, презирливо скрививши тонкі губи. — В нього колись кане все — сонця і землі, люди і... також боги.

Вже повертаючись вниз, Кінський раптом притишив кроки і спинився у задумі. Щось напалохало його. Невже? Довго пригадував. Спалахнув болісний спомин. Адже щось трапилось у Євиній каюті, ще щось безмежно похмуро, ганебно. Тепер, цієї миті, він виразно згадав про це, почув свою погрозу, жахливу погрозу, що стосувалася Грети. І чув, як Єва зойкнула.

Чоло Кінського враз вкрилося потом. І хоч зовні залишався спокійним і стриманим, проте змушений був зібрати всі сили, щоб не заплакати від ганьби.

— Ні, ні, Єво, це не я... це був не я!

В кожній людині, заспокоював він себе, живе щось від прадавнього зла, котре може несподівано заговорити в ній.

Кінський прожогом побіг по сходах. Твердо вирішив негайно піти до Єви і розвіяти страх. Хай ні хвилини більше не думає, що він здатний на таку підлість.

— Чуєш, Єво, це був не я... чуєш, Єво, — белькотів, згоряючи від сорому.

Нараз Кінський спинився. Ні! Він не піде до неї! Не хоче ще раз побачити її зблідлою, як сьогодні пополудні, коли Єва раптом уздріла його. Ні, ні, не треба, щоб вона ще раз зблідла!

«Напишу їй, надішлю коротеньку записку, сьогодні ще, зараз же: кілька слів, які мають її зовсім заспокоїти. Хай віднині Грета буде з нею, назавжди — оце напишу їй».

Відтак він майже заспокоївся. Зустрівши Уоррена Прінса, кілька хвилин погомонів з ним, навіть жартував (а сам не знав, що говорить), потім подався в одну з читалень і сховався у якийсь закуток.

25

Надвечір цього ж дня у чайному салоні вперше було вимовлено слово «айсберг». Якась мадам Шарпантьє з Нью-Орлеана одержала від свого брата, який подорожував на французькому пароплаві «Турень», телеграму про те, що їх корабель тільки-но минув три величезних айсберги. Айсберги! Нараз за всіма столами загомоніли про айсберги. Була неділя, зранку слухали проповідь преподобного отця Сміта — то була єдина розрада цього похмурого, непривітного дня.

— О, як цікаво! — загукали дами. — Айсберги! Може, й ми побачимо їх, це було б чудово!

Торочили про глетчери Гренландії, що зриваються в море, про полярне сьйво, про китів і нещасних тюленів, яких вбивають лише тому, що хутро їх таке розкішне.

Директор Генріккі, котрий сидів у чайному салоні з кількома дамами, враз неспокійно нашорошився. Оркестр, що грав у сусідньому приміщенні, змовк. Айсберги? Говорили про айсберги. Він почув про телеграму, одержану мадам Шарпантьє.

Вже сьогодні о десятій ранку з «Кельна» надійшло повідомлення, що помічено величезне крижане поле. Близько години тому подібне повідомлення вони одержали від «Сіті оф Лондон». Ясна річ, ці відомості призначалися лише для командування корабля, і він пройнявся недовірою. Невже хтось з офіцерів чи радистів прохопився словом?

— В цю пору року часто спостерігається крига на великих банках¹ Нью-Фаундленда, — ненароком зауважив Генріккі і, коротко розсміявшись, додав: — А проте Терузен, який тридцять років борознить Атлантику, лише двічі бачив на власні очі айсберги — аж два рази!

Генріккі вибачився і сказав, що мусить іти. Обов'язок кличе. Він привітав мадам Шарпантьє і поцікавився, коли було відправлено

¹ Мілководні місця.

телеграму з «Турені». Вона показала йому депешу. О третій годині п'ятнадцять хвилин.

— Красно дякую. Це дуже цікавить командування корабля.

Він подався на місток. Капітан Терузен сновигав туди й сюди, зігнувшись, як завше, у задумі, з сигарою в зубах. В кінці містка він за звичкою кидав довгий пильний погляд на море: від цього погляду ніщо не могло сховатися. На вахті стояв Унмак, другий офіцер.

— Ще одне повідомлення про кригу, капітане! — промовив Генріккі. — З «Турені», передано о третій годині п'ятнадцять хвилин.

Терузен спинився.

— З «Турені»? — перепитав він задумливо. — «Турень» перебуває щось миль за двісті від нас. Йде північним курсом. Цього року, мабуть, багато криги. «Сіті оф Лондон» теж кілька разів повідомляв про крижане поле. Бажає нам щасливого плавання.

Терузен знову почав міряти кроками місток. Протягом тридцяти років капітан таким чином пройшов відстань, що дорівнює п'ятьом земним екваторам. Це він підраховував.

Ну, гаразд, вони, напевне, ще матимуть, детальніші відомості. Терузен наказав радистам збирати інформацію з усіх кораблів, що йшли поперед них. Штааль встановив зв'язок з мисом Рейс і тепер одержує всі повідомлення про погоду і кригу.

Капітан знову підійшов до краю містка і якусь мить постояв нерухомо. Сутеніло, але видимість ще була добра, незважаючи на те, що в повітрі плавала мряка.

Терузен задоволено засміявся.

— Директоре, б'юся об заклад на пляшку французького шампанського, що надвечір встановиться ясна погода. Я знаю ці банки. Якщо вдень погода ясна, то ввечері опинишся в густій каші. А після такої погоди обов'язково виясниться. До того ж падає температура. Це добре.

Генріккі поставив дві пляшки шампанського, аби лише капітан виграв.

— А як почуває себе ваша дочка? Маєте відомості?

Терузен мав відомості. Вона почуває себе добре. Малій зробили операцію, небезпека тепер минула.

— А як ся має наше маленьке превосходительство? Як його там?.. Лейкос?

Генріккі знизав плечима. Він більше нічого не чув про нього.

— Цей доктор Карелл сьогодні вранці нагнав на мене страху. Спинити корабель! На цілу годину! — Терузен зареготав.

26

Єва все ще сиділа, сховавшись у темній каюті і не наважуючись увімкнути світло. Адже Кінський щомиті міг повернутися. О, вона знала його! Не мала більше сил бачити його спотворене обличчя, його дикі очі, не могла більше чути його дражливого, тремтливого голосу.

Тиша і напівтемрява каюти, куди крізь завіси з коридору пробивались кілька світлових плям, поступово заспокоїли її. Страх минув, і вона перестала здригатися при кожному кроці, що долинав іззовні.

В її вухах звучала погроза Кінського. Боже правий, що він замислив зробити з Гретою? Але тепер, розміркувавши спокійніше, Єва зрозуміла, що його погрози найнаймні протягом найближчого часу нічого не варті. Поки що Кінський, дякувати богам, далеко від Грети. З Нью-Йорка вона негайно телеграфуватиме своєму адвокату в Відень і доручить йому вжити всіх можливих заходів. У разі потреби можна також звернутися до старої пані Кінської або до міс Роджерс, хоч Єва не любила цих дам. Вони, безперечно, непогані люди і до Грети ставляться з великою любов'ю. Кінський, мабуть, хотів лише настрахати її! Але навіщо, навіщо? Вона більше не розуміла його. Дикий погляд, сіпання блідих губ... чим довше роздумувала над цим, тим ясніше усвідомлювала, що Кінський вкрай знесилений, вкрай знервований. Жахливо бачити загибель колись близької людини. Зрештою він же колись був для неї дорогий, навіщо заперечувати це? Можливо, у відчай прийшов до неї з неспівіливою, останньою надією, що вона, саме вона може ще врятувати його від загибелі. Так, Кінський прийшов до неї шукати порятунку! А вона, вона не зробила жодної спроби допомогти йому!

Єва схвильовано забігала по каюті. Ввімкнула світло і відчинила двері. О, яку ганебну роль вона грала! Якщо він, заспокоївшись, повернеться, Єва спитає про справжні причини його страшного збудження, як щирий друг. Так, вона допоможе йому, якщо це в її силах.

Єва сушила собі голову. Можливо, думала, його заспокоїть довга подорож, подорож кудись на рік-два, вільна від будь-якого клопоту. Лише після тривалого відпочинку він міг би знову повернутися до діяльного життя. Єва думала про подорож на Схід. Японський і китайський театри дали б йому найдивовижніші теми, малайські гамеланові оркестри принесли б йому нове натхнення. Вона знала про досить скрутне, майже нужденне матеріальне становище Кінського, але ж у неї були гроші, в неї! І секунди не вагаючись, віддала б вона усі гроші людині, якій завдячує майже

всім, чим стала. Вона могла б також знайти американського видавця, котрий дасть Кінському солідний аванс, скажімо — під оперу... Це підбадьорило б його. Чудова думка!

За дверима почулися кроки. Зайшли Марта і Вайт.

Вайт здивувався і зрадів, побачивши Єву такою спокійною після всього того тривожного, що йому розповіла Марта.

— О, — посміхнулася Єва, — я вже трохи опам'яталась.

І одразу ж заговорила про Кінського. Зараз йшлося не про неї, не про Грету, а про Кінського! Він був хворий, виснажений, нерви його зовсім здали, йому треба було що допомогти, ось у чім річ.

Лише тепер вона все збагнула. Фелікс прийшов до неї у розпачі, шукаючи останнього порятунку, а вона не зрозуміла його. Та тепер вирішила допомогти йому, чим тільки зможе, твердо вирішила і просить Вайта щось порадити їй.

— Перш за все треба дізнатись, як він зараз почуває себе, — сказала Єва. — Адже він не знає, що робить, зовсім несамовитий. Завтра я по-дружньому поговорю з ним.

Найкраще, мабуть, звернутися до того молодого журналіста, який живе в одній каюті з Кінським, його звуть Прінс. Єва горіла нетерпінням.

Вайт миттю підвівся. Ясна річ, він охоче спробує.

— Єво, ти обіцяєш мені замкнутися і нікого не пускати, коли я піду? Марто, ви залишитесь з Євою?

Єва дала йому дуже дивне завдання, для виконання якого він був придатний менш, ніж будь-хто. Це Вайт одразу ж зрозумів. Знайти когось на цьому гігантському судні було страшенно важко. Він минав освітлені розкішні приміщення, зазірав у коридори й салони. Довго блукав напівтемними вологими палубами. Була люта холоднеча, корабель здригався так сильно, що аж поручні вібрували.

Але саме тоді, коли Вайт уже втрачав надію на успіх, він здибав Прінса.

— Пане Прінс! — Уоррен спинився і пильно глянув на Вайта, він ледве пізнав його.

— Доктор Кранах?

Так. І Вайт почав якось ніяково і несміливо розповідати Уорренові про свою справу. Пані Кенігсгартен надзвичайно занепокоєна станом пана Кінського. Оскільки Прінс живе з паном Кінським в одній каюті, то, може, він розповість про його самопочуття.

Лише тепер Уоррен зрозумів, у чому річ. Він дуже радий зробити послугу пані Кенігсгартен.

— Охоче, охоче! — Прінс ввічливо вклонився, намагаючись вгадати, що ж трапилося.

Вчора ввечері ота несподівана розмова в каюті, сьогодні — ця тривога. Уоррен буквально згоряв од цікавості. На його думку, у пані Кенігсгартен немає жодних підстав для неспокою. Лише хвилин десять тому він розмовляв з Кінським на палубі.

— І як він себе почуває?

— Чудово. Навіть жартував, що, до речі, не дуже характерно для нього.

— Він був спокійний?

— О, так. Я рідко бачив його таким спокійним.

Це була приємна звістка для Єви! Вайт подякував і пішов.

За кілька секунд Уоррен наздогнав його.

— Ходімо, докторе Кранах. Можете на власні очі пересвідчитись, — і повів його назад на палубу, з якої тільки-но пішли.

— Прошу, — сказав він, підходячи до освітленого вікна. — Прошу, зазирніть всередину. Бачите, он сидить Кінський, він пише. Зазирніть, зазирніть, він не дивиться у наш бік. Я цілком випадково побачив його!

Кінський сидів один у маленькому порожньому салоні за письмовим столом і швидко писав. Обличчя його, різко окреслене й бліде, було не таке, як у людини, котра щойно жартувала, але спокійне і ясне.

— Ти справді бачив його, Вайте? — спитала Єва.

Вайт посміхнувся.

— Атож, на власні очі.

Єва полегшено зітхнула.

— Просто чудасія, — промовила вона. — А я ж конала від страху, щоб він не накоїв чогось жахливого. Ну, то добре. Скоро вся ця тривога минеться.

Єва запропонувала поїсти в каюті. Сьогодні вона не могла більше бачити людей.

27

Метрдотель пан Реве під час сьогоднішнього капітанського званого обіду перевершив самого себе. Ідальню прикрашали дерева квітучої гліцинії, столи були вкриті горами запашних червоних і жовтих троянд. Кожне блюдо було майстерно оздоблено, риба здавалась дорогоцінними витворами майстрів барокко, люди просто не наважувались їсти її.

Величні грона й гірлянди з фруктів, винограду, апельсинів, бананів стюарди внесли до залу на плечах на довгих жердинах, подібно до біблейських ходаків, котрі поверталися з благословенної землі Ханаанської.

Наостанку в залі, який на кілька секунд поринув у темряву, затанцювали живі блакитні вогні. Це був пунш. Стюарди ходили туди й сюди, і все це виглядало, як балет блакитних смолоскипів.

Гості, збуджені шаленою швидкістю «Космосу» і думкою про те, що за добу вже будуть у Нью-Йорку, заплodували, наче в театрі.

Капітан Терузен, на честь якого було дано цей екстравагантний обід, пробув тут ледве десять хвилин. Служба дозволяла йому лише короткий візит ввічливості.

Пообідавши, дами перейшли до бального залу, де грав оркестр. Це було справжнє свято краси, молодості і багатства. Ніколи парадний зал океанського корабля не бачив подібної картини. Напудрені плечі дам прикриті накидками з дорогого хутра, з коштовної старовинної парчі, з китайського гаптованого шовку; всюди — діадери, діаманти, намисто. Зал буквально іскрився. Фоторепортери падали з ніг.

Директор Генріккі від імені компанії вітав гостей; задоволений, усміхнений, він у свою чергу вислухував сотні компліментів: ніколи ще не було такого корабля, ніколи — подібного капітанського обіду, ніколи — такого балу! Свою подяку він висловив дюжиною мов.

«Космос», здригаючись, мчав уперед. Корабель збільшив швидкість до двадцяти двох — двадцяти трьох вузлів і тепер йшов з потужністю в шістдесят тисяч коней.

Погода залишалась похмурою, але видимість була добра. Близько дев'ятої години з бакборту побачили вогні рибальського сейнера, який подавав світлові сигнали. Це був «Анге Габріель» з Сен-Мало. Сейнер просив доповісти своїй компанії, що на борту все гаразд. Відколи за кормою залишилось ірландське узбережжя, це була перша шхуна, що зустрілася «Космосу».

О дев'ятій годині капітан зібрав своїх офіцерів на нараду. Надійшов ряд повідомлень про кригу.

Терузен і його перший офіцер Галлер накреслили детальний план можливого дрейфу криги. Більшість крижаних полів тепер їх не цікавила, по курсу лежало лише одне крижане поле — те, про яке повідомляли з мису Рейс. Воно було близько п'ятдесяти миль завдовжки і десяти миль завширшки. Терузен і Галлер розраховували, що вийдуть на нього десь об одинадцятій, якщо взагалі зустрінуться з ним.

Було ясно, що капітан анітрохи не боїться цього крижаного поля. Терузен тридцять років ходив по Атлантиці. Він знав, що часом можна проїхати від узбережжя Ірландії до узбережжя Штатів, не побачивши жодного

судна, а айсберга — поготів. Океан був безмежний. Лише одного разу Терузен зазнав невеликої аварії під час шторму; але десять років тому він завоював собі славу відважного мореплавця, врятувавши команду італійського торгового пароплава «Мінерва», перетвореного пекельним морем на жалюгідні уламки. Два дні і ночі не відходив його корабель від цих уламків, поки на борт не було піднято всіх людей. Тоді він плавав на «Лінкольні». Газети друкували захоплені статті, його нагородили високим італійським орденом. Цю відзнаку він інколи носив дома, щоб порадувати своїх маленьких дівчаток.

Ні, Терузен не боявся. Компанія не для того довірила йому своє найбільше і найшвидше судно, сконструйоване за останнім словом техніки, щоб він застопорив машини, коли десь там плаває айсберг. Він добре усвідомлював, який престиж завоює для компанії, якщо «Космос», вже під час першого рейсу, перекриє всі рекорди. В усякому разі, був сповнений рішучості скористатися з спокійного моря і вночі летіти чортом, наскільки дозволить видимість. Адже не виключено, що завтра корабель потрапить у густий туман. Капітан наказав обом молодшим офіцерам поперемінно стояти коло вахтового на марсі, бо четверо очей бачать більше, ніж двоє.

Після наради Генріккі з Шеллонгом спустилися в машинне відділення, так як стояли — у фраках і лакованих туфлях. Там, перш як зайти в кочегарку, вони позичили пару халатів.

«Космос» летів із швидкістю двадцять чотири вузли.

— Ми йдемо тепер з потужністю сімдесят п'ять тисяч кінських сил, — підморгнувши, промовив шеф-інженер. — П'ятнадцять тисяч ще маємо в резерві, та я вже не наважуюсь...

— Головне — втриматися, — засміявся Генріккі. — В усьому треба мати ще й трохи щастя.

В кочегарці рядами стояли мокрі від поту кочегари і безупинно кидали в топки вугілля.

Генріккі не шкодував похвал.

— Оце так хлопці! — закричав він.

Компанія обіцяла кочегарам та їх помічникам подвійну зарплату, якщо вони витримать темп до Нью-Йорка!

Якийсь кочегар знепритомнів і впав, на його місце зразу ж став інший. Вранці одного кочегара відправили в госпіталь і там він умер від стенокардії. Та це нікого не цікавило.

Вперед, вперед, вперед. Тунелі, в яких оберталися вали гребних гвинтів, гриміли.

Близько дев'ятої години Єва і Вайт їли у маленькому Євиному салоні. Часом обмінювалися кількома словами і знову поринали у свої думки. Зрідка беззвучно заходив стюард, щоб накрити на стіл, і коли він відчиняв двері, з глибини судна долинала приглушена музика.

Єва, котра протягом останніх двадцяти чотирьох годин і ріски в роті не мала, з апетитом поїла, випила бокал шанте. Щоби її знову порожівіли, а на вологих губах заясніла легка посмішка.

Мине одна доба, і перед ними з хвиль Гудзона вирине мерехтливе громаддя нью-йоркських хмарочосів, думала Єва. Знову вона у Нью-Йорку! Звичайно, Клінглер стоїть на пірсі, і ось вони вже їдуть вируючими вулицями-щілинами. Вже зараз Єва відчувала неймовірну енергію, що її випромінювало це магічне місто. Нью-Йорк, Чикаго, Мілуокі, Пітсбург, Бостон — скрізь Вайт супроводить її. Була щаслива від думки, що цього разу вона не самотня. Як тоскно їй бувало, коли смертельно стомлена після спектаклю чи концерту, вона вечеряла в своїй самотній кімнаті або в товаристві байдужих людей. Тепер Вайт завжди буде з нею.

— Коли маємо прибути в Нью-Йорк? — звернулася Єва до Вайта, хоч вже кілька разів питала про це.

— Кажуть, десь опівночі, — відповів Вайт. — Найпізніше — рано-вранці!

— В Нью-Йорку ми житимемо зовсім самотньо, чуєш, Вайте? Цього разу я не скористаю з гостинності Клінглера. До того ж в опері доведеться виступати лише через тиждень!

Склянки на маленькому столі, за яким вони їли, почали повільно зсуватися — такою сильною була вібрація корабля. Поповзла ваза з квітами, що стояла на маленькому роялі, і Вайт ледве встиг вхопити її.

— Мчать, як скажені, — сказав він.

— Хай! Хай! — збуджено вигукнула Єва, і Вайт знову почув її сміх. — Хай мчать!

Вона хоче якнайшвидше залишити це судно і ніколи більше не ступить на нього!

Хоч як Єва намагалася думати про щось інше, проте думки її весь час поверталися до Кінського. Завтра вона поговорить з ним, як друг. Хай відчує, що принаймні має в світі людину, яка дорожить ним. Єва познайомить його з Гарденером, Клінглером і всіма своїми друзями. Фанатичний оптимізм та доброта і товариськість американців підбадьорять його. Вона переконає Кінського і в необхідності для нього далекої подорожі — тривалого перепочинку.

Постукали. Стюард приніс листівку від Генріккі: всі помітили відсутність на капітанському обіді пані Кенігсгартен і доктора Кранаха.

Єва передала, що нездужає. Стюард накрив стіл для кофе, і саме коли вона зібралася запалити сигарету, знову хтось постукав у двері. Та цього разу Єва здригнулася і серце її тривожно защеміло. Інстинкт підказав, що цей стукіт якимось пов'язаний з Кінським.

Зайшов незнайомий стюард. Він приніс листа. Для пані Кенігсгартен. Під розписку.

Єва, збліднувши, взяла лист. Знала, від кого він, навіть не читаючи напису. Отож знову це листування! Під розписку! В цьому був увесь Кінський. Настільки важливою вважав свою особу і все, що робив.

Вона простягнула листа Вайтові.

— Я вже знала, що це від нього, коли постукали. Відкрий його, я більше не можу.

— Не хвилюйся, Єво, — Вайт повільно розірвав конверт, наморщив лоба, відчуючи на собі Євин запитальний погляд.

— Дуже нерозбірливий почерк...

— Не поспішай! — Євині губи тремтіли.

Вайт підбадьорливо посміхнувся.

— Заспокойся, Єво, — повторив він. — Кінський пише в дуже спокійному і теплому тоні. Він просить тебе забути його сьогоднішнє роздратування, особливо його погрози, які зараз йому самому здаються неймовірними.

— Ну, то що? — презирливо кинула Єва, і очі її спалахнули.

Ах, як вона в цю мить ненавиділа Кінського. Нараз на обличчі Вайта з'явився вираз крайнього здивування:

— Зажди-но, Єво! Кінський далі пише, що вже давно зрозумів: місце дитини — біля її матері. Тепер він відмовляється від усіх своїх претензій на Грету.

— Невже? — підводячись, недовірно скрикнула Єва. — Невже? Це неможливо, це неправда!

— Кажу тобі лише те, що тут написано, — посміхаючись, відповів Вайт. — Він дав вказівку своєму адвокату в Відні вжити всіх необхідних заходів у цьому зв'язку і додає лист до адвоката, щоб ти могла переконатися у щирості його намірів. Просить тебе надіслати цього листа з Нью-Йорка. Ось він.

Єва похитала головою, вона схопилась і притисла руки до грудей.

— Невже? Я не можу зрозуміти його. Може, ніколи не розуміла його? Може, ми, люди, зустрічаємось і розлучаємось, так і не зрозумівши одне одного?

Для Уоррена Прінса це був хвилюючий вечір!

Поли довгого сюртука розходились крилами, розчервоніле студентське обличчя в темних рогових окулярах виринали скрізь у бальному залі. Він розмовляв з десятками визначних осіб, збирав враження для свого репортажу. Віолетта, з якою лише нашвидку привітався, подивилася на Уоррена таким глибоким, сердечним поглядом, що той відчував його протягом усього вечора. Хуан Сегуро сидів самотньо в кутку залу з вовкуватим виглядом, ніби збирався висадити в повітря все це товариство з його блискучими брильєнтами. Він ледве відповів на привітання Уоррена. Гляньте, Харпер сміявся разом з Кітті Саллівен, а на сцені все ще носив пластир! Пополудні вони помирилися. Кітті за всіма правилами попросила в Харпера пробачення. Вона тоді була п'яна, зовсім п'яна. Ну, Харпер дуже добре знав, як часом можна упитися. Він розсміявся.

— Ол райт, Кітті. Та не робіть цього вдруге: наступного разу, я напевне, розсерджуся.

На тому й порозумілися.

Пані Холл відвела Уоррена вбік:

— Послухайте, Уоррене! Скажіть мені, що, власне, сталося поміж Хуаном і Віолеттою? Бачите, он він сидить, ніби збирається жбурляти бомби. А Віолетта наче й не знає його.

Уоррен найчарівніше і найневинніше посміхнувся:

— Не знаю, справді нічого не знаю, — і миттю щез.

Він написав двадцять рядків про капітанський обід і про бал «фей», шуби, горностаї, діадеми, Харпера, пані Саллівен, Кітті. Потім побіг на радіостанцію до Штааля, щоб відправити телеграму.

Ніч стояла прохолодна й зоряна, однак місяця не було видно. Подекуди плавали пасма туману, довгі й тонкі, як мотуззя. Одного разу навіть загула сирена «Космосу», але ще не вщухло її ревіння, як корабель уже вийшов із туману.

— Стає дедалі холодніше, — сказав Уоррен.

— Еге ж, досить холодно, — неувважливо відповів стомлений Штааль, який сидів з навушниками на голові. — Пробачте, Прінсе, я зайнятий. Чуєте, це мис Рейс. Протягом години тамтешня станція подає мені вісті.

— Попереду нас ніби є крижані поля?

Штааль більше не відповідав, він ще раз чемно посміхнувся і писав далі.

Рівно чверть на одинадцяту перший офіцер Галлер доповів капітанові про раптове зниження температури. Протягом останньої півгодини ртутний стовпчик упав аж на шість градусів і показував тільки декілька градусів

вище нуля. Терузен з циркулем у руках схилився над картами. В штурманській рубці панувала незвичайна тиша, чути було навіть слабке цокання хронометра на столі. «Космос» перебував на південному сході від Нью-Фаундленда. На північному сході на карті червонів маяк миса Рейс, а на захід великою дугою розташувалися плавучі маяки Амброза і Нантакета, — кінцевої мети «Космосу».

Терузен важко підвівся, відкусив кінчик сигари.

— Ось воно, крижане поле, Галлере! — він іронічно засміявся і вийшов на місток.

Ніч дедалі яснішала, заблищали зірки. Лише над самим морем, що лисніло, як олія, і ледве ворухилось, ще тяглися поодинокі напівпрозорі віхті туману.

— А що я казав? За півгодини матимемо найзорянішу ніч з усіх можливих.

Він подзвонив у машинне відділення і наказав доповісти кількість обертів. Потім велів принести кави. Цієї ночі спати йому не доведеться. Хіба що лише на світанку.

— Справді холоднеча, — сказав він. — Але б'юся з вами об заклад, Галлере, що ми не зустрінемо крижаного поля! Атлантика більша, ніж люди гадають.

Вахтовий на марсі пробив склянки. Було пів на одинадцяту.

Уоррен в своєму фракці немилосердно змерз і пішов униз, щоб взяти в каюті пальто і шапку.

На своє здивування він побачив Кінського у піжамі, вже готового спати. Той ходив з кутка в кутку і курив. Як і завжди, в каюті пахло есенціями.

— Хіба вже так пізно? — поцікавився Уоррен.

— Ні, ні, просто сьогодні я страшенно стомився, — відказав Кінський.

Обличчя його було бліде й суворе, але говорив він абсолютно спокійно...

— Ось тільки почекаю стюарда, він має принести розписку про вручення одного листа.

В цю мить загула сирена «Космосу».

— Чуєте, чуєте? — стривожено, як здалося Уорренові, сказав Кінський і кивнув угору, звідки долинув звук. — Мідні тромбони!

Уоррен сказав, що ніч буде зовсім ясна.

Постукав стюард і передав Кінському листа, якого той взяв ніби з полегшенням. Він навіть зашарівся і дав стюардові долар чайових. Уоррен помітив це у дзеркало.

— Слава богу! — зітхнув Кінський, ніби позбувшись важкого тягара. — Тепер я можу спокійно спочити.

Уоррен пішов.

— Надобраніч!

— Надобраніч!

О дванадцятій бал скінчився, і, власне, й

Уорренові час були йти спати. Але вже протягом усього дня він відчував якесь дивне збудження (ніби щось передчував, говорив він згодом) і не хотів ще спати. Пішов у бар. Справді, в цьому барі щонаочі траплялися пікантні пригоди, поки він хропів у своєму ліжкові, як той обиватель! А втім, йому довелося розчаруватися. Там було з десяток чоловіків і дам, які зайшли щось випити перед сном. Оце й усе. Вони базікали й сміялися, і бармен — русявий сухоребрий швед пан Ділленс гримів за стойкою посудом, збиваючи коктейлі. Харпер сидів, як і щовечора, за своїм віскі. Він грав у покер з двома панамі — хліботорговцем Уолкером з Денвера і могутнім маклером по продажу земельних ділянок Майкльсоном, надзвичайно товстим чолов'ягою. Їхні ставки були просто сміховинні, вони грали не заради виграшу, а лише для того, щоб згайнувати час. Відтоді як одного разу на «Лузітанії» банда шахраїв протягом ночі видурила в нього десять тисяч доларів, Харпер уникав високих ставок.

Уоррен опустився на високий стілець і замовив коктейль з мартіні. Заходили нові відвідувачі. І раптом коло дверей почувся знайомий приглушений сміх. On the way to Mandalay, where the flying fishes play! ¹

Це був Генріккі, бездоганний з ніг до голови, в сліпучій маніжці, з копицею сивого волосся, що виблискувало, як коване срібло. Він привів Кітті і Жоржетту і ще з півдесятка молодих, вродливих дам.

— Послухайте, Принсе, — сказав директор, поблажливо посміхаючись, — увесь день мене переслідує невідступна ідея: хочу перекласти на німецьку мову вірші Кіплінга. Та щось не дуже виходить. Послухайте, ви ж бо, наскільки мені відомо, щось на зразок лінгвіста.

Він, очевидно, був у найкращому гуморі і мав усі підстави для цього.

— Хелло, Харпере! — покликала Кітті. — Ми прийшли випити з вами чарку і остаточно помиритися.

— Охоче, охоче, — неухважливо відповів Харпер, який саме тасував карти. — Та чи не краще буде, Кітті, коли ми взагалі забудемо все це?

Однак Генріккі зауважив:

— Щоб правильно оцінити людину, досить знати, як вона реагує на лестощі і як сприймає образи.

Та вже хвилин через десять бар спорожнів, і лише за одним столом нудилися картярі. «От не везе!» — подумав Уоррен. Гладкий Майкльсон з Чікаго так позіхав, що видно було всі золоті коронки в його пащі. Харпер злякався! Як і щовечора, настав

страшний момент, коли його збиралися залишити самого. Він взяв у бармена гральні кості і заgrimів ними, щоб прогнати сон від своїх партнерів. Навіть підвівся.

— Зіграєте з нами, Принсе?

Та в цю мить Харпер хитнувся, ніби п'яний, і вхопив свою чарку віскі, щоб вона не перекинулася. На стойці розбилася склянка. Що це?

Гладкий Майкльсон з Чікаго підвівся і дебелими руками схопився за спинку крісла.

— Землетрус? Я одного разу пережив у Мехіко землетрус. Що це таке, бармене? — спитав він таким тоном, ніби бармен зобов'язаний усе знати.

Русявий бармен розсміявся.

— Хвиля, пане Майкльсон, — відповів він. — Великий вал.

— Хвиля? Але ж море зовсім спокійне.

В усякому разі пароплав зробив дуже дивний рух, наче раптом різко повернув убік. Уорренові здалося, ніби корабель несподівано піднявся, щоб наступної миті м'яко осісти. Він інтуїтивно відчув, що трапилось щось недобре.

Дебелий пан Майкльсон позіхнув і вийшов на палубу, не зачинивши за собою дверей. За хвилину повернувся.

— Нічого! Це нічого! — сказав він.

Харпер знову заgrimів кистями.

— Вперед! Ваші ставки, панове!

Однак Уоррен квапливо попрощався і вийшов. Він не зразу збагнув у чім річ, що його так стривожило. Та за хвилину йому це стало ясно: машини раптом змінили свій ритм. А тепер... тепер... вони змовкли. Оце безугавне гупання внизу враз завмерло. Чи не помилився він? Уоррена охопив жах. Він побіг безлюдною палубою, злетів поверхом нижче, поверхом вище — на темний бак. Несподівано перед ним з мороку виросла постать і закричала:

— Чого вам тут треба?

Згодом він пригадав, що це мав бути маленький кремезний Унмак.

Тієї ж миті на щоглі спалахнув прожектор і почав нишпорити по носовій частині корабля. Там лежала крига — уламки, брили, купи криги.

Кремезна постать знову обернулася до Уоррена.

— Чого вам тут треба? Йдіть-но звідси!

— Що трапилось? — пробелькотів Уоррен.

— Нічого не трапилось!

Уоррен побіг на середню частину корабля. Він так злякався, що відчув удар у серце: о, так, щось трапилось! «Космос» наскочив на айсберг!

Він щодуху помчав нагору до радіостанції і на останніх сходах, знову відчувши поштовх у серце, від страху спинився: а якби ти пішов спати, Уоррене? Що тоді?

¹ Дорогою на Мандалай, де бавляться летючі риби (англ.) — рядок з Кіплінга.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

1 Незабаром після першої години вахтовий на марсі в темному світлі зірок помітив перед носом корабля підозрілу тінь — невиразну темну масу, яку можна було розрізнити лише тому, що вона залишалась нерухомою на фоні рівномірного погойдування морської гладіні. Вахтовий тричі сильно вдарив у дзвін і, спрямувавши мегафон на капітанський місток, закричав:

— Попереду айсберг!

Миттю кермо корабля було повернуто, і ніс «Космосу» повернувся на кілька румбів ліворуч. Машина застопорила, потім повільно дали задній хід і зупинились. Вахту ніс Галлер, його маневри були блискавичні і точні. Одночасно він включив електричні рубильники, задрівши водонепроникні переділки.

Терузен майже до першої години стояв на містку і, лише добре змерзнувши, пішов у штурманську рубку, щоб зробити записи в бортовому журналі. Він саме писав, коли м'яким поштовхом його кинуло на стіл. Терузен схопився, враз його обдало жаром. Маневр корабля був тривожний, але на якусь мить капітанові здалося, що то йому запаморочилася голова. Та враз сполохано задеренчав машинний телеграф. Машина змінила хід. Миттю Терузен опинився на містку.

— Що трапилось, Галлере? — кинув він у напівтемряву і не впізнав власного голосу.

— Капітане, ми наскочили на айсберг чи уламки корабля! — відповів з темряви Галлер.

— Переборки задраєні? — спитав Терузен, уже опанувавши себе.

— Так, задраєні!

Терузен ввімкнув прожектор на фок-щоглі, і сліпучий світловий конус обережно почав обмацувати носову частину корабля. Потім, поволі обертаючись, освітив море. Видно було дрібні брижі, подекуди над водою стелилися тонкі смуги туману. Більш нічого не можна було побачити. Капітан подав сигнал тривоги для офіцерів та інженерів. Він подзвонив на радіостанцію і наказав Штаалю приготуватися для можливих передач. На звичайно темному містку спалахнули лампи.

Теле, помічника Штаалю, розбудив телефонний дзвінок. Він, позіхаючи, почав натягувати брюки. Глянув на годинник: було п'ять хвилин на другу.

— Що трапилось? — спитав помічник, зрозумівши, що пароплав стоїть. — Ми зупинилися? В чім річ, Штааль?

Штааль знизав плечима.

— Не знаю, — відказав той стомлено, — здається, ми на щось наскочили.

І почав вистукувати ключем позивні «Космосу»: MGX, MGX, MGX. Теле розсміявся.

— А я нічого не помітив, ну—нічогосінько! MGX, MGX, MGX!

Ще десять хвилин тому Штааль говорив з «Сіті оф Лондон», і радист Хілл побажав йому доброї ночі. Може, він ліг спати? Недавно мав також зв'язок з мисом Рейс. MGX, MGX, MGX!

Штааль одягнув навушники і напружено вслухався в ефір.

— От халепа! — бідкався він. — Невже всі там позасинали?

Раптом почувся стукіт у вікно. Спочатку обережний, потім настирливий. Штааль пізнав схвильоване обличчя Уоррена, той вимахував перед шибкою якимсь папірцем:

— Телеграма! Десять слів! В ім'я старої дружби!

Штааль наморщив лоба. MGX, MGX, MGX! Здрагаючись від нервового напруження, він вслухався в ефір. Ніхто не озивався. Може, радіостанція, яку сьогодні полагодили, знову зіпсувалася?

— Лише десять слів! Я прошу вас, Штааль! — Уоррен благально жестикулював.

Теле, який вже надів свої брюки, вийшов до нього.

— Прінсе, не заважайте нам — ми терміново шукаємо зв'язку.

Та здихатися Уоррена Прінса було не легко.

— Це ви, Теле? Прошу вас, я хочу передати лише десять слів. Невже не знайдете часу для десяти слів? Я вічно дякуватиму вам! На палубі почулися тверді кроки.

— Забирайтеся до дідька, пане! — зненацька розлігся з темряви гучний металевий голос. — Геть звідси!

Уоррен впізнав імпозантну постать Галлера і обурено випростався.

— Я Уоррен Прінс з нью-йоркського агентства «Юніверс-прес», — закричав він. — Від імені американської преси протестую проти вашого поводження, пане Галлер!

— Протестуйте бодай від імені пекла, але йдіть звідси, будь ласка! — і Галлер швидко пройшов повз Уоррена, не звертаючи більше на нього уваги. Прінс ретирувався, вирішивши мобілізувати проти Галлера всю американську пресу.

Галлер зайшов у приміщення радіостанції.

— Ну й типи, оці газетярі, — сердито сказав він. — Нічого не втямить той молодик! Ви встановили зв'язок, Штааль?

MGX, MGX, MGX!

Штааль, з навушниками на голові, жестом попросив не заважати йому. На блідому рівному чолі густо проступили дрібні краплі поту. Минула хвилина, друга.

MGX, MGX, MGX!

Минула ще хвилина, тепер піт повністю вкрив високе чоло Штааля. Нараз, тамуючи подих, він розібрав тихеньке, ледве чутне сюрчання. Це був «Сіті оф Лондон». Хілл з «Сіті оф Лондон» саме збирався вимкнути передавач, коли несподівано почув виклик Штааля. Той попросив його підтримувати зв'язок: він, очевидно, має передати важливі повідомлення. «Космос» зазнав аварії. Раптом в приймачі щось загуло. Мис Рейс.

Штааль полегшено зітхнув і витер піт.

— Є зв'язок, пане Галлер! — сказав він. — З «Сіті оф Лондон» і мисом Рейс.

— Це добре! — відповів Галлер і, вже стоячи в дверях, додав: — Ми вскочили в страшну халепу, панове, в страшну халепу! Будьте наготові.

Сонними коридорами корабля котилися приглушені звуки гонгів. Біля кожної двері гонг затихав і стюард півголосом говорив:

— Вставайте, будь ласка, і вдягайтеся! Корабель зазнав аварії. Не хвилюйтеся!

І вже гонг віддалявся, і знову звучав тихий голос стюарда:

— Вставайте, будь ласка, і вдягайтеся...

Нараз у коридорах, на сходах і в салонах спалахнуло яскраве світло, як під час свята.

В каютах почулися заспані голоси, захлюпала вода в умивальниках. Повідчинялися двері, і пасажирів в нічному вбранні повитикали голови в коридори:

— Слухайте, стюарде, що скоїлося?

Але стюард не відповідав. Він уже стояв біля інших дверей:

— Вставайте, будь ласка, і вдягайтеся! Корабель зазнав аварії. Не хвилюйтеся!

2

По кораблю, що прокинувся від глибокого сну, пройшов трепет. Тривожний дзвін гонгів і шепіт стюардів виповнив серця пасажирів невиразним страхом. Вони ледве розуміли, що їм казали, однак слова «вдягайтеся...», «аварія...», «не хвилюйтеся...» гострими голками проникали у вуха, хоч який глибокий був їхній сон. Спантичені і занепокоєні, вони поволі заповнювали коридори. Дехто на ходу закінчував свій туалет, а у вухах ще звучали сигнали гонгів. Чоловіки, намагаючись бути спокійними, заговорили, декотрі жартували і сміялися, тимчасом як жінки все ще тривожно допитувалися: що сталося? Чому їх розбудили? Аварія? Яка аварія? Нічого не сталося, майже нічого! Вони зачепили айсберг, але зіткну-

ня таке легке, що ніхто в каютах нічого й не відчув. Капітан розбудив пасажирів лише через надмірну обережність.

Салони повільно виповнювались заспаними, все ще трохи розгубленими людьми, які схвилювано гомоніли і розпитували одне одного.

Айсберг? Та чи можливо таке? Все це схоже на поганий сон! Менш як дві години тому вони спокійно полягали спати, і ось маєш — глибої ночі їх розбудили. Чоловіки намагалися приховати страх, що причаївся в них. Та через якийсь час, коли пасажирів повністю очуняли і переконалися, що світло й досі горить, а «Пальмовий дім», і зали, і салони, як і завше, стоять на своєму місці, що, отже, і справді не трапилось нічого або майже нічого істотного, вони навіть почали жартувати. Чи не правда, ще сьогодні поплудні за чаєм так багато було говорено про айсберги, коли пані Шарпантьє одержала телеграму від свого брата з «Турені»? Аж ось вони навіть зіткнулися з одним таким айсбергом, і ніхто його не бачив! Ніхто! Кажуть, навіть офіцери на містку. Це айсберг, схований під водою, — буває й таке.

Пан Папе, шеф-стюард, як завжди, мав урочистий вигляд, і його великі блакитні очі промінилися увагою й турботою. Стюарди розносили чудову гарячу чорну каву у крихтих чашечках. Пасажирів вже трохи звикли до нового становища. Власне, це досить цікава й незвичайна пригода. Буде що розповідати! Бо ж не часто буває, щоб великий пасажирський пароплав зіткнувся з айсбергом? Мабуть, ніколи. Ясна річ, вони спізняться на кілька годин... можливо, навіть на цілий день, та що тут вдієш?

Кілька бізнесменів спробували піднятися вгору, на радіостанцію, щоб телеграфувати про своє спізнання, але вони дісталися лише до шлюпкової палуби, а там двоє матросів перепинили їм шлях.

В «Пальмовому домі» з'явився директор Генріккі. Його зразу ж оточили і атакували запитаннями. Він, як завжди, був бездоганно вдягнений, з блискучою сивою шевелюрою. Навіть свіжо виголений і напудрений, в той час як інші чоловіки ще ходили з колючими бородами. Директор Генріккі був трохи блідий, що цілком зрозуміло, але посміхався своєю звичайною, люб'язною посмішкою, якій ніхто не міг протистояти. Його посмішка і впевненість вселяли спокій. Він з жалем підняв щелепу.

— Рекорд! Рекорд! Тепер це — прекрасна мрія!

Щодо іншого, то хай не турбуються. «Космос» має дванадцять водонепроникних переділок і збудований так, що не може потонути. Він низив плечима.

— Командування корабля ні в чому не

винне, — сказав він, ніби вже зараз готуючись до свого захисту.

Кур'єрські поїзди також часом спиняються, коли псується машина.

Він поговорив ще трохи, зробив кілька теплих зауважень з приводу божих примх, потім вибачився і повагом пішов. Та ледве діставшись палуби, відразу забув про всі хороші манери і чимдуж майнув до капітанського містка. «On the way to Mandalay», — ще й досі, навіть у цю мить, його переслідували вірші Кіплінга... Тепер, у ці хвилини, Шеллонг і старші офіцери були внизу, в трюмі корабля, з'ясовуючи масштаби пошкоджень. «Боже допоможи, боже допоможи, щоб цього разу все добре скінчилося», — благав Генріккі, упрілий від хвилювання. Він ладен був заплакати.

Поступово заповнився і салон для курців. Чоловіки запалили сигари, дами — сигарети. На столах стояли підноси із сендвічами. Стюарди приносили напої, а подекуди вже почали тасувати карти. В одному з кутків сиділи троє дівчат Холл із своєю матір'ю. Дівчата курили і при цьому, позираючи в маленькі люстерка, захоплено маніпулювали пушками для пудри і губною помадою. Віолетта приколола фіалки, які вранці подарував їй Уоррен. Всі троє, як завжди, були чарівні, мов свіжі троянди під ранковим сонцем. Стомлена пані Холл куняла.

Харпер-молодший і досі ще сидів у барі. Його колишні партнери пішли глянути на своїх дружин, але натомість з'явилося кілька інших пасажирів, і Харпер почав нову гру. Власне, йому ця пригода навіть подобалася: не треба було йти спати. Він збуджено гримів кістками, а маленький русявий бармен точнісінько, як і досі, збивав коктейлі.

— Ми відчули маленький поштовх, — розповідав він, — зовсім м'який поштовх, ніби од великої хвилі, не сильніше.

Ага, ось прийшли й дами! В бар зайшли Кітті й Жоржетта, вони тремтіли від холоду, хоч і були в шубах.

Кітті голосно засміялася.

— Глянь! Харпер! — здивувалась вона. — Ви ще й досі тут чи вже знову прийшли сюди?

— Я ще досі тут! — відповів Харпер і запропонував дамам коктейль.

Харпер щиро втішався усім цим. Жоржетта була в елегічному настрої і тихенько наспівувала: «O, parle-moi d'amour»¹.

Стюард голосно вдарив у гонг перед каютою пані Саллівен.

— Одягніться, будь ласка! Корабель зазнав аварії!

Пані Саллівен заверещала в своїй каюті. Вона не хотіла вставати, нізащо.

— Катарина, скажи йому, хай забирається

геть! Я не встану, я на цю каюту витратила купу грошей і можу вимагати, щоб мій сон шанували.

— Але ж корабель зазнав аварії, Розо!

— Хай не ловлять гав! За віщо ж їм платять?

Його превосходительство Лейкос також почув глухий дзвін гонга. Він саме сидів у ліжку, виснажений, з розкошаною білою бородою, очі його гарячково блищали. Температура знову різко підскочила. У хворобливій уяві звуки гонгу виростали в гучну музику полків, що рушали в похід. Майоріли прапори. Він стояв на балконі урядового палацу і щоразу, коли схилявся прапор, урочисто вітався, сповнений зворушення. Чув цокання тисяч кінських підків, бачив блиск салютуючих офіцерських шабель.

— Будь хоробрий! — гукнув він якомусь знайомому. — Чуєш! Повертайся здоровий назад!

Одного разу він побачив, як на балкон до нього вийшла Жоржетта. Вона щось жваво говорила, і йому насилу вдалося спровадити її. Невже ця дурепа не бачить, що Лейкос виконує урочистий державний акт? Цокали копита, майоріли прапори. Потім прогуркотіли батареї... І, сидючи в ліжку, спершись на руки і погойдуючись — вперед і назад, Лейкос знову урочисто вклонився.

3

Уоррен Прінс заскочив на хвилинку в бар, щоб випити чарку коньяку — він здорово змерз. Харпер, торохкаючи кістками, озвався до нього, але Уоррен лише пробурмотів щось і знову вибіг на палубу. Він тремтів від хвилювання. Шумів водоспад: то працювали насоси, викидаючи в море воду з протараненого судна.

Тепер Уоррен зрозумів поведінку цього пана Галлера. Зрештою він не був дурнем і збагнув, що радисти мають зараз багато клопоту. А проте його мучив пекучий біль: якби йому вдалося передати свої десять слів! Якби, якби! Лише йому одному! Сьогодні він був би найвідомішим і найбільш високооплачуваним журналістом у Штатах!

Прінс гасав по всьому кораблю, був скрізь: о, цієї ночі ніщо не мусить лишитися поза його увагою, ця ніч може стати вирішальною в його житті! У салоні для курців він побачив Віолетту з його фіалками на грудях, але не мав ні секунди часу навіть для неї.

На протилежність прогулянковим, верхні палуби були ледве освітлені. Кілька ламп горіли на сходах, що вели на шлюпкову палубу і капітанський місток. Над ним жевріли три червоні башти димарів; освітлені лампами, схованими біля їх фундаменту, вони,

¹ Розкажи мені про любов (франц.).

як завжди, вирізнялися на тлі темного нічного неба.

А там, у мороці, розляглося море, мовчазне і моторошне, — безмежна грізна пустеля, темна і нещадна. Поодинокі зірки були немовби огорнуті серпанком — кожна окремо. А поміж ними — чорне небо. Рідкий дим видирався вгору по стінах корабля, стелився вздовж вологих поручнів. Ніколи в житті Уоррен не бачив такої страшною картини запустіння і безпорадності.

Він здригнувся, почувши швидкі кроки. Широко ступаючи, сходами підіймався Генріккі. За ним пройшли ще кілька чоловіків. Один з них ступав через три сходинки. То був Шеллонг, Уоррен пізнав його біле оксамитове волосся.

Якийсь час угорі панувала тиша. Ані звуку. Корабель стояв ніби мертвий. І тільки шуміла вода, випльовувана насосами.

Потому нагорі знову залунали кроки. І знов з'явився Шеллонг з своїми супутниками, а по хвилі пройшов і Генріккі, сам. Він спускався поволі, спиняючись на мить на кожній сходинці — ніби не в змозі триматися на ногах. Вийшовши на палубу, директор надовго застиг неподалік від Уоррена. Лягнув себе руками по обличчю, так що аж Уоррен почув, і тяжко, тужно застогнав. Потім хисткими кроками подибав уздовж палуби і зник.

Кепські справи, подумав Уоррен, і мороз пішов йому поза спиною. Кепські справи! У вухах бринів болісний стогін Генріккі. З безжального, холодного моря зринав страх, і серце хололо в грудях. Підсвідомо, без певної мети він подався в каюту і склав свої папери, свої записні книжки з начерками роману. «Кепські справи!» — невгаваючи билось в голові, поки він механічно порпався у своїх паперах. Коштовності? О, коштовностей Прінс не мав.

Каюта була освітлена так само яскраво, як і раніш. Кінський все ще спав на ліжковій нерухомо, повернувшись обличчям до стіни. Уоррен так склав свої речі, щоб в разі потреби можна було в будь-який момент взяти їх. Хтозна, що буде далі.

У коридорі знову задзвенів гонг, але цього разу гучно і вимогливо.

— Пане фон Кінський! — голосно кликнув Уоррен. — Пане фон Кінський. Вставайте. Ми зазнали аварії!

Кінський не ворушився. Уоррен пішов.

4

Те, що доповіли Шеллонг і перший інженер, було страшним. «Космос», як бритвою, розпоротий айсбергом під ватерлінією майже на сорок метрів від носової частини. В перших чотирьох відсіках вода вже піднялася на п'ять метрів. Шеллонг,

такий же білий, як його коротко підстрижене оксамитове волосся, зобразив на кресленні пробоїну. Ось тут п'ята переділка! Вона нижча за попередні чотири переділки носової частини. З метою економії компанія свого часу примусила його наступні переділки зробити нижчими. Та про це Шеллонг промовчав, він лише вказав на небезпеку, яка виникне, коли вода в кораблі підніметься ще вище, — тоді було б затоплено п'ятий відсік, і це загрожувало б третьому котельному відділенню. Насоси працювали на всю потужність, доповнив шеф-інженер доповідь Шеллонга, але дуже сумнівно, щоб вони могли впоратися з масою води, що прибувала.

Генріккі непомітно втер на лобі піт. Галлер і маленький, кремезний Унмак стояли із зосередженими обличчями, але жодним жестом не вказували своїх думок.

Звичайно Терузен мав вигляд сивоголового сільського пастора, який багато пережив, скоріше поблажливого, аніж суворого. А тепер він стояв, спершись на шафу з картами, і від внутрішнього напруження обличчя його було тверде і гладеньке, як жовтосіра галька. Він мовчки дивився на пробоїну в «Космосі», зображену на кресленні. Потім повільно кивнув.

— Дякую, панове! — сказав капітан голосно, і ті, вклонившись, пішли.

Генріккі збирався ще залишитись, але Терузен взагалі не помічав його, отож пішов і він.

Терузен кілька хвилин міряв кроками каюту, потім, спершись на кулаки, знову схилився над кресленням. Похитав головою... Справа була серйозною! Авжеж! Визначити пошкодження, яких зазнав корабель, мали інженери, а не він, але інженери, здається, досить стривожені. Він бачив перед собою їхні обличчя. Ще якийсь час Терузен постояв у глибокій задумі, потім подався на радіостанцію.

Побачивши холодне і тверде обличчя капітана, Штааль і Теле злякалися. Теле все ще одягався, на ньому вже був жилет.

— Ви готові, Штааль? — спитав Терузен.

Так, Штааль був готовий.

— Передайте SOS, — сказав спокійно Терузен, не дивлячись ні на Штааля, ні на Теле. — Ми зіткнулися з айсбергом і просимо допомоги.

Він поклав на стіл Штааля списаний аркуш.

— Ось наші координати.

Штааль розгублено, майже недовірливо втупився в Терузена. Стомлене обличчя його взялося синюватою блідістю.

— Прошу доповісти мені! — коротко наказав Терузен і пішов.

Він повільно простував до містка і дивився вгору, на зірки. То були недобрі зірки. Похмурі і тьмяні. Вони берегли свої таємниці,

вони були нещирі. Терузен наморщив лоба. Чутно було шум води, яку насоси викидали в море. «Ми занадто швидко йшли, — подумав Терузен, — тут нічого не скажеш. Якби не цей директор, я робив би, ну, скажімо, шістнадцять вузлів — тоді біда була б не така страшна. А цьому Генріккі забавився рекорд!»

Теле посміхнувся і, дивлячись услід капітанові, шепнув:

— У старого нерви не витримали! Чи він здурів! SOS!

Але Штааль заперечливо похитав головою.

— Кажу вам, Теле, справа серйозна. Я знаю Терузена. Допомогайте мені.

MGH, MGH, MGH! Шість раз Штааль енергійно і чітко відстукав SOS. Три крапки, три тире, три крапки. «Зіткнулись з айсбергом і просимо допомоги. 40 градусів 46 мінут північної широти, 50 градусів 14 мінут західної довготи».

Він вслухався в ефір і чув, як калатає його серце. Ніхто не озивався. Штааль повторив передачу.

Нарешті він почув тихе сюрчання. Це був «Сіті оф Лондон», який мав дуже слабку радіостанцію. Хілл з «Сіті оф Лондон» відповідав, що зрозумів. «Прошу ще раз ваші координати».

«40 градусів 46 мінут північної широти, 50 градусів 14 мінут західної довготи», — відповів Штааль.

Знову застрекотів «Сіті оф Лондон», але нараз його перебило дзижчання мису Рейс. Штааль ясно і виразно чув, як мис Рейс повторив його координати і потім додав, що «Космос» наскочив на айсберг і просить допомоги.

Штааль ледве не знепритомнів, обличчя його вкрилось потом, так вимотало радиста страшне напруження останніх хвилин.

— Дайте сигарету, Теле! — попросив він. — Підіть до Терузена, доповісте йому.

Теле накинув на плечі піджак і вискочив.

Ще кілька хвилин тому цієї тихої нічної години в ефірі було абсолютно спокійно. А тепер в навушниках стояв безладний гомін. Штааль почув «Кельн», який пропонував свою допомогу, «Аравію»; «Амстердам», «Савойю», а поміж ними — дзижчання незнайомої материкової станції. Зненацька здригнулася вся Атлантика від Америки до Європи. SOS! Три крапки, три тире, три крапки — найстрашніший сигнал на морі.

MGX, MGX, MGX! Це був «Космос». «Космос»! Вони допитувались про подробиці. Штааль не міг вже нічого розібрати.

Він сильно стукнув ключем і попросив заспокоїтися, але його радіохвилі не могли вже заглушити тривоги, що зчинилася. Тимчасом потужна станція, мабуть мис Рейс, пе-

редала далі його прохання, і в ефірі стало тихо. Штааль якусь хвилину почекав, і тоді знову заговорив мис Рейс: «Космос» зіткнувся з айсбергом, просить допомоги. 40 градусів 46 мінут північної широти, 50 градусів 14 мінут західної довготи». Славний хлопчина отой з мису Рейс!

Штааль передав: «Дякую, мис Рейс».

Так, бог свідок, — він зробив усе можливе, і взагалі йому пощастило. А що якби апарат у цей момент зіпсувався! Тепер же сотні пароплавів на Атлантиці знали про все. Знали, що «Космос» безпорадно стоїть в районі банок, розбитий, знищений айсбергом, який спустився з Арктики, з Гренландії, несучи на собі прокляття пекла. В радіорубках усіх цих сотень пароплавів перед своїми апаратами сиділи розгублені і вражені радисти: «Космос», найбільший у світі корабель, просить допомоги! Неймовірно!

Повернувся Теле. Приніс чашку кави і поставив її коло Штааля.

— Невеселі справи! — сказав він. — Хай йому чорт!

Ефір знову виповнили безладні голоси. Було майже неможливо зорієнтуватися в цій плутанині знаків морзе. Та нарешті Штааль з неймовірними зусиллями встановив, що поблизу «Космосу» знаходяться три пароплави, які зголосилися подати допомогу: «Сіті оф Лондон» йшов попереду їх, на відстані шістдесяти миль, «Аравія» — на сімдесят миль позаду, «Кельн» — сто миль на південний схід. Ці три кораблі обіцяли підійти якнайшвидше. Всі вони змінили курс (пасажирів про це нічого не знали) і крізь ніч помчали назустріч «Космосу», ризикуючи розбитися об лід. Вільні від вахти стали на свої місця, щоб витиснути з машин найбільшу швидкість. «Кельн» радирував, що збільшив швидкість з п'ятнадцяти до вісімнадцяти вузлів. «Покладіться на нас!»

Штааль записував. Хай Терузен підрахує, коли вони зможуть дістатися сюди.

— Передайте це на місток! — він подав аркуш Теле і ковтнув кави.

Штааль ледве стояв на ногах від втоми — шістнадцять годин не відходив від апаратів.

Загудів мис Рейс.

— Скільки приблизно зможете протриматись?

Що за дурне запитання?

— Не знаю, — стомлено відказав Штааль, — я весь час подаватиму відомості.

Знову мис Рейс: «Амстердам» перебуває за двісті миль і йде до вас із швидкістю двадцять вузлів».

«Сіті оф Лондон» повідомляв: «Йдемо чотирнадцять вузлів, тримайтеся».

Коли Вайт через кілька хвилин після тривожного сигналу гонга зайшов до Євиної каюти, він, на своє здивування, застав Єву вже зовсім одягнутою. Вона поспала дві години, добре відпочила і зараз виглядала дуже спокійною. Щоби її ще рум'янилися після сну, як у дитини. На кріслі лежала наготові шуба, а на столі розкладені листи, фотографії і деякі коштовності. Єва саме акуратно складала всі ці речі у свою сумку.

— Я запаковую свої коштовності, Вайте,— сказала вона бадьоро, майже жартівливо. Це вчорашні листи, адже ти знаєш... Мені ні в якому разі не можна їх забути. Тут ще деякі прикраси, хоч і не дуже цінні, але мені не хотілося б їх втратити. А ось мій талісман,— вона показала фотографії Грети. — Не забути б Зеппля! Як бачиш, я готова до всього.

Вайт був вражений її мужньою поведінкою і похвалив за передбачливість.

— Хоч цей директор Генріккі і запевняє, що небезпека нам не загрожує,— сказав він,— але треба бути готовими до всього. Зрештою Генріккі може і не знати справжнього становища.

— Може не знати? А що ти думаєш, Вайте?

Вайт низав плечима.

— Я?

Він був дуже стривожений, хоч намагався не виказувати цього. Було ясно, що маса в п'ятдесят тисяч тонн, яка летіла з швидкістю двадцять чотири морських милі, несла в собі неймовірну енергію; коли вона натрапить на гідний опір, наслідки мають бути катастрофічними. Можливо, корабель протаранений так, що в найближчі десять хвилин просто потоне. Такої думки він був як інженер, але не висловив її вголос. Проте сказав тільки, що аж ніяк не поділяє сліпої впевненості Генріккі, не дуже вірить також в його дванадцять водонепроникних переділок, однак вважає, що в найгіршому випадку «Космос» протримається на воді близько десяти годин. А за цей час, безперечно, надійде допомога. Звичайно, дуже можливо, що корабель взагалі не потоне!

Єва уважно глянула в ясне, красиве обличчя Вайта. Вона зблідла.

— Справа значно серйозніша, ніж я гадала! — тихо промовила вона і, схопившись, одягла шубу. — Ходімо, може почуємо щось нове!

Марта виткнула голову з спальні, од страху вона заїкалася:

— Ти повернешся, Єво?

— Авжеж, повернусь! — розсміялася Єва і додала, звертаючись до Вайта: — Марта страшенно боїться.

Марта передчувала нещастя, як тільки

ступила на цей корабель. А під час рейсу ще трапились обставини, які зміцнили ці передчуття: Кінський! Але про це Єва не говорила. До того ж останньої ночі Марті приснився страшний потоп.

Пасажири в «Пальмовому домі» також були вражені, побачивши Єву — свіжу й безтурботну. Уоррен Прінс буквально рота роззявив. Яка жінка! — подумав. Яка витримка! І голос її звучить безтурботно. Вона не боїться! Більшість пасажирів уже давно втратили свою колишню впевненість. Люди з жахом відчували, що підлога під їхніми ногами, крісла, в яких вони сиділи, нахилиються дедалі більше. Яка жінка! Вона вселяє у всіх мужність! Так думав Уоррен Прінс і так згодом писав.

Але пасажири разом з Уорреном і не підозрівали, що Єва стримувала себе найвищим зусиллям волі. Насправді вся вона була суцільною болісною тривоною, о, вона страшенно боялася. Вона побоювалась найгіршого; Марта заразила її своїм жахом. Єва тремтіла від страху, що, можливо, не побачить свою кохану маленьку дівчинку, тепер, коли Грета повністю належала їй! Вона молилася господу богу, пристрасно, як робила це молодого дівчиною, благала пречисту діву Марію, а сама посміхалася, розмовляючи з пані Саллівен. Вона зібрала всі сили і продовжувала далі грати свою роль. Відчувала, що варто піддатися слабості, і вона знепритомніє.

В одному кутку пальмового саду, трохи осторонь, сидів огрядний чоловік, спина якого видалась Єві знайомою.

— Гарденер! — вигукнула Єва.

Старий болісно скривив губи, що мало означати посмішку.

— Єва? Це ви?

Він виглядав зовсім безпорадним, і одна його брова нервово тіпалась.

Єва взяла руку Гарденера. Становище не таке вже й погане, сказала вона, аби підбадьорити старого.

Той повільно похитав головою.

— Берренхілс горить! — сказав він своїм низьким голосом, не дивлячись на неї. — Берренхілс охоплений полум'ям.

Єва злякалася.

— Ви одержали телеграму?

— Ні, — Гарденер знову похитав головою. — Ні, ні, телеграми не одержував.

— То звідки ж ви можете знати?

Гарденер підвів очі і глянув на Єву пильним, сердитим поглядом, майже гнівно. Увесь почервонів і, здавалося, ось-ось втрачить самовладання.

— Та я ж бачу це, — скрикнув він. — Бачу. Горить Сусанна-III. Горить рудопідіймна башта. Телеграма? Так, Єво, я одержав теле-

граму диявола! Горить будинок адміністрації — вони підпалять увесь Берренхілс.

Тс! Музика, як це чудно. Корабельний оркестр заграв бадьорий марш. Стюарди відчинили двері на прогулянкову палубу, яку поступово заповнювали люди.

Оркестр грав різні національні гімни. Пасажири походжали вперед і назад. Розмовляли, але часто зупинялися і змовкали: крен палуби ставав дедалі загрозливіший! Знову показався Генріккі. Він зблід ще більше, ніж допіру, намагався посміхатися, як завжди, але це вже не зовсім вдавалося йому. Пасажири ловили кожне його слово.

— Ніякої небезпеки! — сказав він і благально склав пучками пальці рук. — Немає жодних підстав для хвилювання. Ми підтримуємо безперервний зв'язок з рядом кораблів, які йдуть до нас на всіх парах. «Сіті оф Лондон» радирував, що підійде близько п'ятої години, «Аравія» прийде близько шостої, а «Кельн» мчить щодуху і буде тут близько восьмої. Йде сюди і «Амстердам», він буде близько десятої. Ніякої небезпеки!

Пасажири, що вже виглядали досить розгубленими, полегшено зітхнули і знову заговорили бадьоріше. Оркестр грав «Марсельєзу». Принесли м'ясний бульйон.

— Ходімо, — промовила Єва і кивнула Вайту, — ходімо!

Вона хотіла піднятися до Зеппля і забрати його. Тут, на верхніх пустинних палубах, було холодно, темно і моторошно.

Коли вони спробували піднятися ще вище, дорогу їм заступили матроси. Верхні палуби закриті. Не допомогли і Євині благання, довелося повернутися.

— Які вони гидкі, — сказала Єва. — Бідний Зеппль.

6 Його превосходительство Лейкос спав півгодини, може, тільки чверть години, а може, лише й п'ять хвилин. Він прокинувся увесь в поту і відчув себе значно бадьоріше і краще. З насолодою ковтнув фруктового соку і навіть спробував запалити сигарету.

В голові все ще ширяли сни, як хмари, і слова, прекрасні слова: «Найвища слава смертних — це безсмертя!» Так, то були його слова, десь колись він сказав їх, при відкритті пам'ятника (не пам'ятав, де це було).

«Солдати, бійці, — вигукнув він, тримаючи в руці шовковий капелюх, — боріться і не відступайте ні на п'ядь. Якщо загинете... ну... тоді генії безсмертя понесуть вас у храм вічної слави!»

Мрії, слова, прекрасні слова. Біль припинився, він почував себе зовсім непогано. Лейкос запалив сигарету і поклав руки під голову.

В цю мить розлігся гуркіт, стінка тріснула і завалилась, і він злякався. Але стінка не тріснула і нічого не завалилось. Лише відчинились двері і зайшла Жоржетта, закутана в свою шубу. Глянула на нього широко відкритими зачудованими очима.

— Ви ще не встали, добродію? — гнівно спитала вона. — Я втретє приходжу сюди. Як дурна, гасаю по кораблю, а ви тут вилежуєтесь і палите сигарети?

— Жоржетто! — промовив Лейкос. — Яка ти гарна! Йди-но ближче, я почуваю себе краще, ти рада? Яка у тебе чудова шуба!

Жоржетта нетерпляче відкинула голову і затупотіла маленькими ніжками.

— Що ви там базікаєте про шубу? Не ви її мені подарували. Знаєте ж. Та вдягніться зрештою. Корабель кожної миті може затонути.

Лейкос враз підвівся.

— Що? — спитав він вражено.

— Хіба не знаєте, що корабель зіткнувся з айсбергом?

— Невже? — Лейкос сидів, мов заляканий, і лише погладжував свою срібно-білу бороду, яка від страху стала сторч. — Невже? Що ти кажеш, Жоржетто? Звідки ж я можу знати? Мене трусила пропасниця.

— Кожної миті! — повторила Жоржетта. — Я зараз іду. Знайте, що я більше не прийду. *Sauve qui peut!*¹ — глузливо промовила вона за дверима і зникла.

Лейкос замислився. *Sauve qui peut, sauve qui peut!* Адже неймовірно, щоб вона так злісно пожартувала? Тепер він пригадав дзвін гонгів... і корабель стояв.

— Жоржетто, Жоржетто!

Лейкос, охоплений страхом, прожогом скочив з ліжка, на тонких ногах почвалав до умивальника, гарячково вмився, натягнув сорочку і брюки.

— Жоржетто, Жоржетто!

Він по-старечому метушився і белькотів щось безглузде.

— Жоржетто! Генії безсмертя понесуть вас у храм вічної слави, солдати!

Хитаючись від слабості, надів піджак, виліз у коридор і, лише уздрівши пасажира, набув своєї колишньої гідності.

— Пардон! — відступився він. — Пардон, мсьє.

Терузен важко йшов по шлюпковій палубі, плечі його зігнулися, наче під якимсь страшним тягарем. Шеллонг подзвонив знизу по телефону і доповів, що затоплено і третє котельне відділення. Вони погасили топки. Вода вже дійшла до поштового приміщення з п'ятьма тисячами мішків кореспонденції, яке містилося у семи метрах над кілем.

Терузен глянув на небо і море. Кінець! Та, може, ціною відчайдушних зусиль вдасться

¹ Рятуйся, хто може! (франц.).

протриматися, поки підійде «Сіті оф Лондон».

Він повернувся на місток і наказав:

— Галлере, приготуйте шлюпки. Жінкам і дітям приготуватися до висадки!

7 Генріккі спустився на нижню палубу і завів розмову з переселенцями, очі яких, сповнені страхом, були прикуті до нього. Він говорив по-польськи з поляками, по-німецьки — з німцями, по-єврейськи — з бородачами в кафтанах. Директор стояв перед ними спокійний, елегантний, посміхався, і його впевненість і спокій вселяли довіру в цих простих людей. Такому файному панові, який говорить їхньою мовою, напевне, можна було вірити.

Капітан наказав, мовив Генріккі, щоб усі жінки і діти сіли в рятувальні шлюпки. Човни великі і міцні, кожний бере шістдесят чоловік, а море тихе, мов ставок. До них поспішають пароплави, які за годину всіх візьмуть на борт.

Жінок і дітей знизу провели через верхні палуби. Вони поводитися спокійно, покірні невідомій долі, лише пхикали сонні діти. Уоррен, який все ще вештався на верхніх палубах, спочатку не повірив своїм очам, побачивши похмуру процесію жінок і дітей, що піднімалися уверх по сходах. Це було схоже на страхітливе видіння, і він заціпенів від жаху. Щоправда, Уоррен не чекав нічого доброго, але якщо вони вже зараз починають висадку, то становить, мабуть, вкрай кепське. У нього затремтіли коліна, в роті пересохло. «Не забувай, що ти на ногах з сьомої години вчорашнього дня, тобто близько двадцяти годин», — сказав він собі, намагаючись виправдати свою слабкість. Подумав, що вже час захопити свої папери.

У «Пальмовому домі» стояв безладний схвильований гомін. Уоррен побачив розгублені і бліді обличчя. Дами нервово сіпали свої ланцюжки. Сюди вже дійшла чутка, що капітан почав висадку, — мабуть, нерви його не витримали. Що за незрозуміла хапливість — адже через якусь годину підійде «Сіті оф Лондон»!

Коли Уоррен швидкими кроками проходив через салони, він на своє здивування, почув музику, що долинала з одного приміщення. Хтось грав на роялі, так майстерно, так віртуозно, що Прінс вражений зупинився. Що за диво! Люди, здавалося, зовсім подуріли. На прогулянковій палубі грав корабельний оркестр, в той час як жінки і діти переселенців уже підіймалися на шлюпкову палубу, а ось тут хтось спокійнісінько грає на роялі! Він зазирнув у напіввідчинені двері маленького салону: за роялем сидів Райфенберг, захоплений і зачарований власною

музикою, відкинувши назад бронзову голову, заплющивши у екстазі очі.

— Професоре! — гукнув Уоррен. — Вже почалась висадка жінок і дітей. Приготуйтеся!

Райфенберг урвав гру і, невдоволено поморщившись, обернувся. Він глянув на Уоррена все ще відсутнім поглядом і посміхнувся.

— Це ви, Прінсе? Я вирішив трохи пограти, щоб згайнувати час. Це соната Шопена «Краплі дощу». Ви її знаєте?

— Професоре Райфенберг! Час не жде!

Райфенберг спинив його байдужим рухом руки.

— Ви знервовані, Прінсе, а я гадав, що саме молодь з її спортом, тренуванням має ставати нерви. Я за своє життя зазнав три корабельних катастрофи, і жодного разу не трапилось нічого серйозного. Десять хвилин тому я розмовляв з Реве. Він мені сказав, що сюди йдуть три кораблі, які мають привести нас в Галіфакс.

— Що? В Галіфакс? Це ж абсурд!

Для Райфенберга був авторитетом Реве, метрдотель.

— Я знаю краще за Реве. Можу лише порадити вам якомога швидше приготуватися.

Райфенберг весело розсміявся.

— Я не боюся смерті, молодий чоловіче! — відказав він, підняв руки і узяв ніжний, чарівний акорд.

— Б'юся об заклад на будь-яку суму, що протягом години «Космос» потоне! — закричав розлючений Уоррен.

Райфенберг перестав грати і обернувся.

— Гаразд! — іронічно промовив він. — А яку суму ви ставите, Прінсе?

Уоррен голосно засміявся. Він спустився кількома поверхами нижче, у свою каюту. Весь яскраво освітлений корабель уже ніби вимер. Кюти були відкриті — заходь, коли хочеш, бери годинники і коштовності з нічних столиків.

У своїй каюті Уоррен нашвидку зібрав зошити і папери і запхнув їх у глибокі кишені пальта. Набив люльку, взяв тютюн. Отак, тепер він готовий, здається, нічого не забув? Треба поспішати — палуба С розташована дуже низько, а він не хотів лишатися тут жодної зайвої секунди.

Вже йдучи до дверей, Прінс мало не скрикнув, побачивши, що Кінський і досі спить на своєму ліжку: він лежав у тій же позі, що й допіру, скоцюрбившись, відвернувши обличчя.

Уоррена охопив страх.

— Пане фон Кінський! — гукнув він. — Пане фон Кінський? Та прокиньтесь ж!

Може, Кінський прийняв таку велику дозу снотворного, що не чув гонгів і метушні у коридорі?

— Пане фон Кінський! — закричав Уоррен.

Він щосили смикнув Кінського за руку. Але відразу ж випустив її. Рука мляво впала. Нараз Уоррен побачив на ковдрі маленький шприц з морфієм.

О!

Уоррен вибіг в коридор. Навіть двері за собою не зачинив. Отож, можливо, він сьогодні вночі, нічого не знаючи, спав би в одній каюті з мертвим! Жах переслідував його, поки він біг коридором, жах, жах.

Назустріч, тримаючись за стіни, непевними кроками йшов старик з білою бородою і прозорим, ніби освітленим зсередини, обличчям, скоріш схожий на привид, ніж на людину. Привид гречно, майже смиренно, відступився і, вклонившись білою бородою, промовив: *Bon soir, monsieur!*¹

— *Bon soir, monsieur!* — машинально відповів Уоррен і подався далі, вище. Цей корабель — так недавно сама радість і веселощі — тепер, здавалося, був сповнений крижаним, нещадним жахом. Жах дихав з відчинених кают, з перекошеної підлоги. Уоррен полегшено зітхнув, діставшись відкритої палуби і відчувши свіже повітря. Кінець.

Тс! Щось зашипіло! Вони випускали з котлів пару, корабель огорнув білий туман.

Це було занадто, він не міг більше. Приголомшеному Уоррену все здавалося нереальним! Оцей корабель, що поринав дедалі глибше, шум водяних мас, викачуваних насосами, шипіння пари і отой виснажений привид, якого він допіру стрів... здається, Лейкос? Це було занадто, занадто. Все ввижалося страхітливим і злим хворобливим сном.

Уоррен був такий знеможений, що несподівано майже заснув у самотньому кріслі на палубі. Та за хвилину його знову розбудило шипіння пари, і він схопився на ноги.

8

Як і більшість дам перших кают, пані Бетті Холл не мала ні найменшого бажання залишати корабель.

— Навіщо, Уоррене?

Вони ще сиділи тут у затишку, в м'яких кріслах, в теплі, під ногами — килими. Кому ж це спаде в голову гойдатися на морі в незручному, холодному човні і мерзнути? Нікому, хіба що дурневі. А інші дами не хотіли залишати своїх чоловіків, вони заявляли, що воліють загинути разом з ними, і буквально хизувалися своєю вірністю.

— Ні, Уоррене, ні, — затялась пані Холл. — Я нізащо не піду звідси. Адже через годину прийде «Сіті оф Лондон»!

¹ Добрий вечір, пане (франц.).

Уоррен знав упертість пані Холл, марно було далі переконувати її. Він очима подав знак Біолетті й пішов. За якусь хвилину та піднялася по сходах.

— Уоррене?

— Ходімо, Біолетто! — Уоррен відчинив двері, і вони вийшли на прогулянкову палубу.

Тут було зовсім мало людей, але оркестр все ще грав, огорнутий легким туманом. Весь час вгору виривалась пара, і її нестерпне шипіння кололо вуха.

Уоррен обійняв ніжні плечі Біолетти і багатозначно глянув їй у вічі.

— Послухай, Біолетто! — сказав він схвильовано. — Будьте розважливі, чуєш? Там, внизу, я не міг цього сказати. Перекажи матері, що за годину «Космос» потоне!

Біолетта відсахнулась, зблідла і, розкривши рота, дивилася на Уоррена.

— Невже? Ти справді так думаєш, Уоррене? — тихо спитала вона.

— Так! Я знаю, чуєш, знаю. Негайно сідайте в шлюпки!

Але Біолетта стояла в нерішучості. Вона опустила очі, потім потягла Принса вбік.

— Уоррене, не забувай, що ти мені сказав, — промовила вона тихо. — Ти обіцяв мені дати в Нью-Йорку відповідь. Ти добре це знаєш.

— Еге ж, знаю, і я дотримаю свого слова, Біолетто! — відповів щасливий Уоррен.

«Чому вже зараз не сказати, — подумав він, — що я, мабуть, відразу ж телеграфуватиму їй, аби негайно приїжджала». Та не сказав.

Біолетта оглянулася, чи не дивиться хто на неї, потім повільно підняла руки і обняла Уоррена за шию. Пригорнулася до нього і притулилась м'якими, теплими губами до його рота.

— До побачення, Уоррене, — прошепотіла вона.

— До побачення, Біолетто! Не гайтеся. Я прийду на шлюпкову палубу.

Вона пішла.

— Не забувай, що я сказав тобі, Біолетто, — гукнув навздогін Уоррен. — Візьміть пару ковдр! Хутчій, хутчій! Я покладаюся на тебе.

За кілька хвилин Уоррен побачив трьох дівчат, які разом з матір'ю підіймалися сходами на шлюпкову палубу. Стара, здається, опиралася й досі. Принс пішов слідом за жінками, та в метушні верхньої палуби випустив їх з очей і побачив знову лише в той момент, коли вони сідали у свою шлюпку. Він пізнав їхні пальта.

— Шоста шлюпка готова! Вперед! — крикнув Терузен у мегафон, і шоста шлюпка пішла вниз.

Сьома шлюпка вже була повна жінок і дітей. Вони тулилися у човні, як тіні, і видно

було лише їх бліді, налякані обличчя, повернуті до світла. У цьому човні було ще досить місця для жіноцтва Холл, і Галлер квапив їх.

— Сьома шлюпка готова! Опускайте, швидше!

Шлюпка повільно посунулася вниз. Уоррен побачив худе обличчя Віолетти, звернене догори. Навіть помітив її посмішку.

— До побачення в Нью-Йорку! — гукнув він.

— До побачення в Нью-Йорку, Уоррене! — відповіла Віолетта дзвінким голосом.

Шлюпка зникла в тумані. І ще раз знизу долинув дзвінкий голос: — Good-bue, Warren, good-bue, my boy! ¹ він звучав уже дуже далеко.

9

Штааль радирував: «Наші котельні відділення затоплені. Довго не втримаємось!»

«Сіті оф Лондон» негайно відповів, що йде з найбільшою швидкістю і буде на місці за три години.

«Аравія» сама потрапила у небезпечне крижане поле, яке намагалась обминати. Але «Кельн» повідомляв, що йде з швидкістю вісімнадцять вузлів.

«Космос» дедалі глибше занурювався носом, крен щохвилини збільшувався.

— Вже час! — сказав Вайт, охоплений тривогою.

Єва підвелась. Зав'язала шаль на шиї і взяла свою сумку.

— Ходімо, Марто! — сказала вона і рішуче попростувала вперед.

Вони вийшли на шлюпкову палубу. Єва була зовні спокійна, щоразу, дивлячись на Вайта, вона посміхалася. Знову він дивувався її самовладанню. Однак ступивши на шлюпкову палубу, вона уповільнила крок, коліна затремтіли. На палубі, огорнутій туманом, в якому тьмяно світилися лампи і прожектори, панувала атмосфера жаху. Пара, що з шипінням виривалася з клапанів, густими клубами оповила три величезні полум'яно-червоні димарі, то зовсім ховаючи, то знову відкриваючи їх.

Вода, яку насоси викидали в море, шуміла, мов далекий водоспад. В тумані матроси порпались коло шлюпок; боязко тулячись, групи жінок, чоловіків і дітей терпеливо очікували своєї черги. Жінки схлипували, діти плакали. Над усіма виділялася висока постать Терузена, який горлав у мегафон свої накази. Чути було металевий голос Галлера, викрикував команди Унмак. Часом здаля долинало відчайдушне скигління собак, замкнених у клітках.

¹ До побачення, Уоррене. до побачення, мій хлопчику (англ.).

Єва відчувала, що нерви її більше не витримують. Сили остаточно залишили її, коли обняла Вайта, — тіло її обм'якло, вже не чула, що він говорив їй. В цей момент ледве не несприятно, але її врятував від цієї ганьби Терузен, який раптом підійшов до неї, сильно потиснув їй руку і щось сказав.

— Вперед, вперед! Мерщій! — крикнув Галлер своїм металевим голосом, і вона здригнулась і трохи опам'яталась.

— Сідайте, докторе Кранах! — гукнув Терузен до Вайта. — В шлюпці є ще місце. Вперед!

Згодом вона виразно пригадувала слова Терузена. Пригадувала і те, як Вайт відійшов убік.

— Дякую! — і сказав щось про жінок і дітей.

— Допоможіть сісти в шлюпку пані Кенігсгартен! — крикнув Галлер, і негайно до неї простягнулися дружні руки. Тепер Єва трохи опанувала себе, але, ставши на краю борта і глянувши униз, затремтіла від страху. З шестиповерхової висоти, глибоко внизу в справжній прірві, вона побачила сліпуче світло ламп. В голові запаморочилося, вона не могла зробити цього страшного кроку до краю шлюпки. Але матроси взяли її за руку, матроси підхопили її — і ось вона вже у човні. За хвилину коло неї опинилась Марта. Єва сиділа на носі шлюпки. Сиділа струнко, якимось залякнувши, закутана у своє пальто, приголомшена. Та відразу ж поборолла заціпеніння і почала очима розшукувати на палубі Вайта. Але очі сліпили лампи, вона його вже не бачила.

Уоррен згодом писав, яке дивовижне самовладання виявила пані Кенігсгартен у шлюпці. Вона поводитися безстрашно, вона вселяла мужність в людей. Єва знала краще за нього — вона почувала себе жакливо.

О, як страшно виблискували прожектори! Де Вайт? Вона вже не могла розшукати його.

Посадили ще кількох жінок і дітей, кількох літніх чоловіків (Єва зрозуміла це по голосі). Спуск шлюпки затримався, яскраві лампи все ще сліпили їй очі.

— Ти не мерзнеш? — спитала Марта, клацаючи зубами.

На палубі почулися схвильовані гучні голоси, і Єва впізнала неприємний, гугнявий голос пані Саллівен.

— Облиште ваші грубощі, — розлючено лементувала стара.

— Вперед, вперед! — то був голос Галлера. — Ми не маємо часу для дурниць.

— Ви не джентльмен, офіцере! — гнівно лаялась пані Саллівен. — Я вимагатиму від лінії відшкодування збитків, будьте певні! Я — місіс Саллівен!

— Вперед, вперед!

Пані Саллівен обурено зареготала:

— Спочатку згубили корабель оці самоцвпнені молодці, а потім ще й грубіянять. Я скаржитимусь на всіх вас!

Євина шлюпка повільно ковзнула вниз. Вона заплющила очі, бо паморочилось у голові, і лише коли човен загойдався на воді, наважилась знову відкрити їх. Ось він, «Космос». Світилися сотні ілюмінаторів; корабель був немовби огорнутий тонким серпанком, який ховав і ніс, і корму. Здавалося абсолютно неймовірним, що треба залишити цю фортецю з сталі і світла.

В цю мить поряд з ними опустилась інша шлюпка, але ще до того, як вона торкнулася води, Єва почула дразливий голос пані Саллівен. Шлюпка була лише наполовину навантажена, і матроси почали гребти до освітленого вхідного портика.

Єва чула, що шлюпка мала взяти хворих. Але пані Саллівен енергійно запротестувала.

— Хворих? Чому ви ввіпхнули мене саме у цей човен? — обурилась вона. — Мої каюти коштували п'ять тисяч доларів.

— Такий наказ, шановна пані! — сказав молодий офіцер, що командував шлюпкою.

Спочатку з корабля на канатах спустили в шлюпку хворого хлопчика. Потім — хвору жінку, яка стогнала від болю і щось бурмотіла чужою мовою. Це урвало терпець пані Саллівен. Вона схопилась.

— Геть, геть! — люто вигукнула вона. — Ми не госпіталь, геть, геть!

І звернулась до матросів, що сиділи на веслах:

— Хлопці, відчалуйте! Кожен з вас одержить по п'ятсот доларів. Я місіс Саллівен. Всі люди отут будуть свідками.

Неймовірно! Весла безшумно опустилися, і шлюпка повільно посунула від пароплава.

В яскраво освітленому прорізі вхідного портика гарячково жестикулювала якась людина. Це був судновий лікар Карелл.

— Назад, назад, — кричав він. — Тут ще залишилось шість хворих і двадцять стюардес.

— Назад! — волав молодий офіцер у шлюпці.

— П'ятсот доларів кожному! Я місіс Саллівен.

Шлюпка відходила далі й далі, поки не зникла в тумані.

Нижні палуби заповнили кочегари та їхні помічники, пасажири середніх палуб, стюарди, кухарі. З середини корабля повилізали сотні людей, які досі жили глибоко внизу у своїх невідомих катакомбах. Вони підіймалися дедалі вище і нарешті заповнили пароплав аж до надбудов. Тут були завзяті хлопці в картузах, з руками, темними від мастила, з обличчями, вимазаними вугіллям, серед них — негри і кольорові, чужий світ, який заволодів «Космосом» у той момент, коли корабель тонув. Вони голосно розмовляли, реготали і плювали на підлогу.

Раптом спинилися генератори, і хтось ввімкнув аварійне освітлення. Погасло яскраве світло в салонах і на прогулянкових палубах (до цього моменту все ще грав оркестр!), і величезний конаючий корабель опинився у напівтемряві. Уоррен, який хотів ще востаннє глянути на «Пальмовий дім», злякавшись наглої темряви, не наважився вже спуститися бодай одним поверхом нижче. Охоплений панічним жахом, він щодуху побіг назад на палубу — далі від страхотної ночі і моторошного мовчання.

Капітан Терузен у своєму довгому пальті все ще стояв на шлюпковій палубі. Він зняв шапку, і його біле волосся блищало.

— Вперед! — кричав він у мегафон. — Поспішайте!

Перші шлюпки опустилися вниз лише напівзавантаженими, бо жінки відмовлялись сідати в них. Часто в човнах було всього по двадцять-тридцять чоловік, хоч кожен міг взяти близько шістдесяти. А тепер офіцери садовили в шлюпки скільки можливо, по вісімдесят душ — жінок, дітей і чоловіків.

Змовкло моторошне сичання витікаючої пари, погасли яскраві лампи і прожектори. Люди вже не голосили і не сперечались, насоси перестали викидати в море воду. Зненацька стало дуже тихо. Знову люди побачили над собою небо і далекі, повіті тонким серпанком зірки.

— Вперед, поспішайте! — кричав Терузен.

Так, колись мала скінчитися і ця мука! Терузен стояв нерухомо, але відчував себе ніби розп'ятим на хресті, ніби прибитим до цього чорного безжального неба. Терузен зазнавав нелюдських мук, він був близький до божевілля. Його мучила думка про те, що «Космос» мав на борту близько трьох тисяч чоловік, а рятувальні шлюпки могли забрати ледве половину. Терузен знав це, він і його офіцери, Шеллонг і, мабуть, Генріккі... мабуть. Все, що залишалося в Терузена після того, як було спущено всі шлюпки, — це кілька нікчемних плотів.

Мука була така нестерпна, що від неї в мозку Терузена, як блукаючий вогник, спалахнула настирлива ідея: він був твердо переконаний, що несподівано з'явиться вели-

10

Шеллонг з кількома десятками інженерів, машиністів і техніків працював унизу з несамовитістю відчаю. Йшлося вже не про те, щоб врятувати судно, о ні, вони не збожеволіли, йшлося про те, щоб вдержати «Космос» на воді принаймні ще кіп'яка годин, поки підійде «Сіті оф Лондон». Вони захищали від води останнє котельне відділення, що давало пару для насосів і світла.

кий торговий пароплав, увагу якого привернули вогні цього велетенського корабля. Дуже великий, новий торговий пароплав, француз. Нараз він, Терузен, побачить зовсім близько сигнальний ліхтар на марсі і всі вогні, неймовірно близько. Чи не так і він, командуючи «Лінкольном», цілком випадково, ніби чудо, виринув з моря перед потопуючою «Мінервою»? Терузен часто поглядав на море — так непохитно вірив у чудо. «Раптом я почую його гудок, саме тоді, коли вже не віритиму в це!»

Спустилася остання шлюпка. Вона дістала наказ чекати біля вхідного портика.

Прийшов Генріккі попрощатися з Терузеном і офіцерами. Обличчя його було бліде, спотворене, майже невпізнанне. Очі його нічого не бачили, він заїкався. Генріккі висловив захоплення самовладанням командування корабля, запевнив, що обов'язково доповість про це дирекції. Але тепер він повинен залишити судно: його обов'язок — очолити керівництво рятувальними човнами і на борту «Сіті оф Лондон» негайно взяти в свої руки службу інформації.

Офіцери мовчки вклонилися. Лише гострий на язик Унмак презирливо засміявся і промовив:

— Сподіваюсь, пане директор, ви не схопите нежиті!

Терузен докірливо глянув на нього.

Директор чув презирливий сміх Унмака, але вже не зрозумів, що той говорив. Та це йому було й байдуже, він лише прагнув втекти з потопуючого корабля.

На сходах Генріккі зіткнувся з тінню, в якій, на своє здивування, пізнав Уоррена Прінса.

— Ви ще тут? — спитав він збентежено.

Уоррен так боявся щось пропустити, що майже забув про власну безпеку.

— Я хотів піти з останньою шлюпкою.

— Остання шлюпка — це я! — квапливо промовив Генріккі. — Ходімо, Прінсе.

Він потягнув за собою Уоррена, освітлюючи дорогу кишеньковим ліхтариком.

Діставшись до вхідного портика, вони побачили, що шлюпка стоїть за якийсь метр під ними. Звичайно ж вхід височів у п'яти метрах над водою.

В ту мить, коли вони відпливли, на борту «Космосу» погасло аварійне освітлення, і тепер корабель стояв у цілковитій темряві. Лише ген-ген вгорі ще жеврів вогник. Це була радіостанція Штааля, який тепер працював на батареях. На шлюпковій палубі спалахнули смолоскипи. Ніч прорізали шість білих ракет.

Обличчя Терузена вже не скидалося на блискучу тверду гальку. Воно було зім'яте й землисте. Він думав про дружину і своїх дівчат, бачив, як маяли їхні світлі пальта, коли відчаливав «Космос».

— Що можна ще зробити, Галлере? — спитав Терузен.

— Нічого, капітане, окрім як умерти! — твердо відказав Галлер.

Погляд Терузена свердловив ніч: сигнальний ліхтар на марсі, вогні торгового корабля?

Нічого.

Знову з «Космосу» в чорне небо злетіли шість білих ракет.

11

То була манія Терузена, чий дух зламав тягар нелюдської муки, — не інакше. А тимчасом досить було якоїсь дрібниці, щоб ця безглузда манія збулася. Невистачало лише малесенького, крихітного божого благословення.

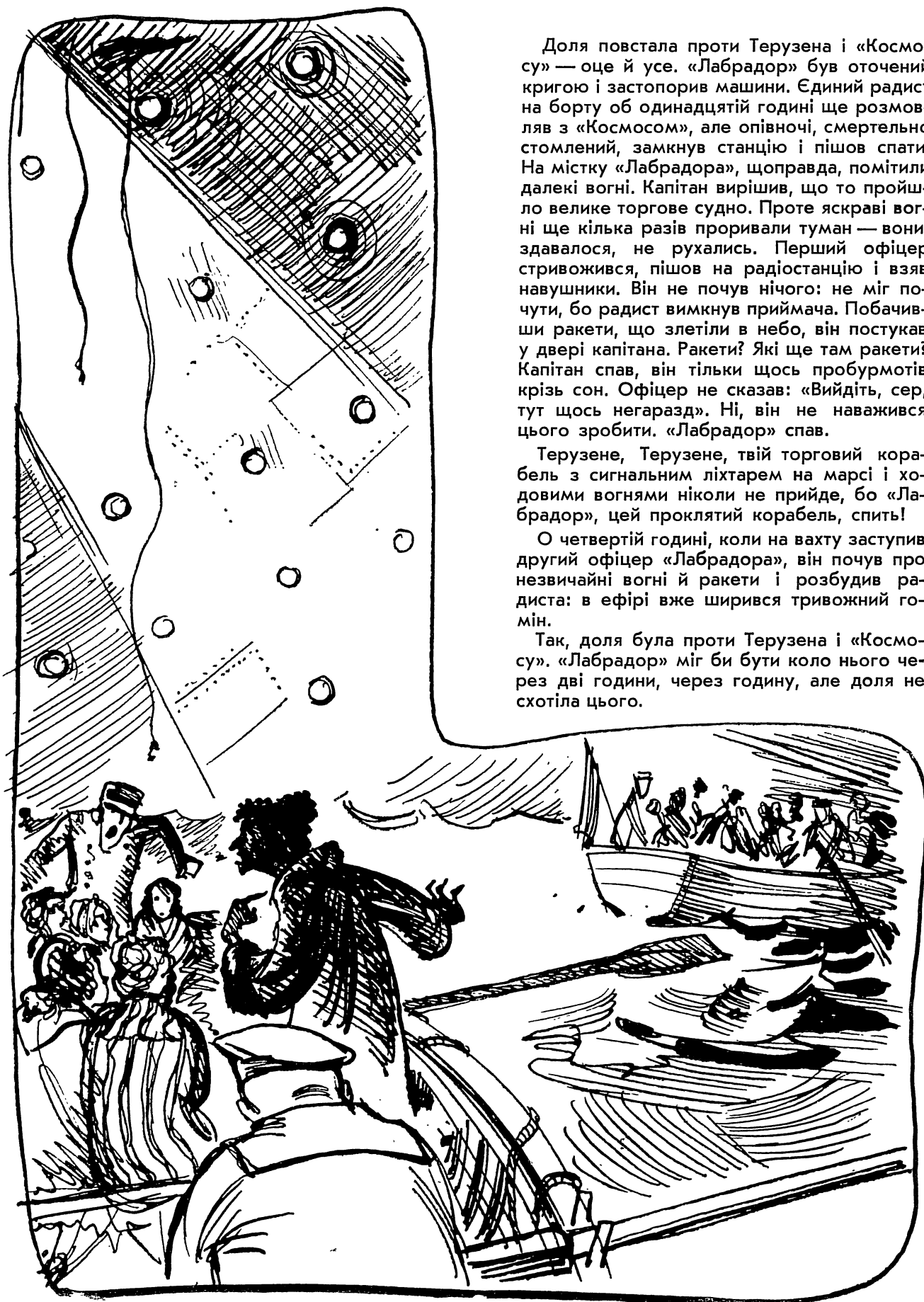
За двадцять кілометрів від потопуючого «Космосу» знаходився «Лабрадор», пароплав тоннажністю в двадцять тисяч тонн, який міг іти з швидкістю вісімнадцять вузлів. Чому «Лабрадор» нічого не робив? Увесь світ згодом ставив це запитання. Чому він нічого не робив в той час, як далекі кораблі мчали до «Космосу», ризикуючи розбитися об айсберги?

Доля повстала проти Терузена і «Космосу» — оце й усе. «Лабрадор» був оточений кригою і застопорив машини. Єдиний радист на борту об одинадцятій годині ще розмовляв з «Космосом», але опівночі, смертельно стомлений, замкнув станцію і пішов спати. На містку «Лабрадора», щоправда, помітили далекі вогні. Капітан вирішив, що то пройшло велике торгове судно. Проте яскраві вогні ще кілька разів проривали туман — вони, здавалося, не рухались. Перший офіцер стривожився, пішов на радіостанцію і взяв навушники. Він не почув нічого: не міг почути, бо радист вимкнув приймача. Побачивши ракети, що злетіли в небо, він постукав у двері капітана. Ракети? Які ще там ракети? Капітан спав, він тільки щось пробурмотів крізь сон. Офіцер не сказав: «Вийдіть, сер, тут щось негаразд». Ні, він не наважився цього зробити. «Лабрадор» спав.

Терузене, Терузене, твій торговий корабель з сигнальним ліхтарем на марсі і ходовими вогнями ніколи не прийде, бо «Лабрадор», цей проклятий корабель, спить!

О четвертій годині, коли на вахту заступив другий офіцер «Лабрадора», він почув про незвичайні вогні й ракети і розбудив радиста: в ефірі вже ширився тривожний гомін.

Так, доля була проти Терузена і «Космосу». «Лабрадор» міг би бути коло нього через дві години, через годину, але доля не схотіла цього.

«Космос» стояв посеред похмурого моря в суцільній темряві. На шлюпковій палубі рухались магнієві факели і часом яскравий смолоскип спускався по сходах. На палубах там і тут жевріли червоні цятки — сигари і сигарети. Всі чекали світанку і прибуття «Сіті оф Лондон».

Вайт ще раз спробував піднятися на палубу, куди досі охорона не пускала. Він обіцяв Єві забрати Зеппля, якщо тільки буде змога. Повільно, навпомацки він підіймався по сходах. Охорони вже не було. На півдорозі натрапив на даму, яка скрикнула від переляку.

— Що ви тут шукаєте? — спитав він.

Вайт чув, як калатає серце незнайомої жінки.

— Я хочу до своїх собак! — заїкаючись, пробелькотіла вона. — Це три пуделі. Я акторка. Я не хочу піти з корабля без своїх собак.

— Ходімо, — сказав Вайт. — Я проведу вас, я дуже добре знаю дорогу!

В темряві розляглися лункі кроки.

— Чого вам тут треба? — гукнув різкий металевий голос.

— Я хочу до своїх собак, — жалісно відповіла дама.

Кроки віддалились, і Вайт з жінкою почули саркастичний, глумливий сміх.

— Прощу! — промовив голос. — А ви не позбавлені почуття гумору.

І кроки розтанули.

За мить перед тим, як апарат остаточно змовк, Штааль радирував: «Протримаємось лише кілька хвилин». Він сидів уже зовсім навскіс, затиснутий між кріслом і стіною.

Залишивши станцію, Штааль побрів по кісточки у воді. А ця палуба знаходилась на висоті шести поверхів над морем. Над нею, як гора, нависла кормова частина корабля. Теле і Унмак намагалися спустити пліт, що лежав на даху радіорубки.

— Штааль, геть, геть звідти! — закричав Теле. — Підійміться сюди, Штааль!

І протягнув йому руку.

Тепер «Космос» тонув швидко. З гуркотом повалився передній димар, трощачи все, що траплялось йому на шляху, загриміло всередині корабля — з фундаментів зірвалися котли і посунули в носову частину.

Судно занурилося в море, як башта, задерши догори могутні гвинти. Ще мить — і «Космос» зник — з його «Пальмовим домом», з його п'ятьма тисячами мішків з поштою, з сейфами, повними скарбів, трьома гірокомпасами, п'ятьма мільйонами доларів золотом, з Веласкесом, трунами, мерцями в покійницькій, з трьома гоночними автомобілями віконта Джея і з Кінським, який пішов у велике Ніщо.

Врятовані почули в своїх шлюпках далекий

пронизливий зойк, що вирвався з сотень грудей.

Коли через дві години підійшов «Сіті оф Лондон», він уже не застав «Космосу». Він нічого не побачив на морі, крім маленького білого вогника та крижин, що білили в до-світніх сутінках. «Сіті оф Лондон» застопорив машини, і маленький білий вогник наблизився. Це була шлюпка, в якій сидів Генріккі. Генріккі перший ступив на борт «Сіті оф Лондон». Уоррен Прінс виліз услід за ним.

12

Земну кулю сколихнула хвиля жаху. Це було абсолютно незбагненно! Потонув «Космос» — найбільше і наймодерніше у світі судно, потонув при ясній погоді і спокійному морі! Але жах день у день посилювався в міру того, як ставали відомі нові подробиці. В Нью-Йорку юрба обложила будинок дирекції лінії і ладна була розгромити його. Дирекція відмагалася всілякими спростованнями. Ротаційні машини вдень і вночі друкували спеціальні випуски газет, начинені найсенсаційнішими вигадками і чутками: «Космос» йде на буксирі і тримає курс на Сент-Джон! Майже всі пасажирів врятовані і підібрані трьома пароплавами!»

Єдино достовірні відомості надходили з «Сіті оф Лондон». Він повідомляв, що має на борту сімсот п'ятдесят врятованих, і почав передавати їхні імена. На всі запитання, чи є пасажирів «Космосу» на інших суднах, відповіді не надходило. Генріккі очолив керівництво радіослужбою. Радист «Сіті оф Лондон» Хілл був близький до божевілля. Уряд закрив ряд наземних радіостанцій і послав на місце катастрофи два легких крейсери. Нарешті «Кельн» повідомив, що підібрав ще три шлюпки з ста п'ятдесятьма пасажирами. «Аравія», яка через кригу прийшла надто пізно, застала тільки сотні трупів, що плавали на рятувальних поясах. Судно зняло з одного плоту лише двох живих: радиста Теле і другого офіцера Унмака. Обидва були в тяжкому стані.

Більше нікого? «Амстердам» також шість годин провадив розшуки в районі катастрофи, але не побачив більше жодної шлюпки. Море заштормувало.

Юрба всю ніч простояла перед будинком дирекції лінії, хоч була люта холоднеча. Нарешті підрахували і встановили, що не вистачало ще близько тисячі семисот осіб: жінок, дітей, чоловіків — пасажирів, матросів, кочегарів, коків, стюардів, стюардес. Куди вони поділись?

Так, куди вони поділись? Вони ніколи не повернуться! В церквах правили панахиди.

Коли опівночі другого дня «Сіті оф Лон-

дон» прийшов у Нью-Йорк (Генріккі розпорядився, щоб прибули вночі), пірс, незважаючи на пізній час і дуже холодну погоду, був обложений тисячами людей, родичами врятованих і нещасними сім'ями тих, хто пропав,— вони все ще плекали надію.

Уоррен Прінс був перший, хто збіг по трапу з «Сіті оф Лондон». Капітан зробив йому цю ласку з огляду на те, що той протягом сорока восьми годин самовіддано виконував роль секретаря при радистові.

Уоррен прорвав кордон митних чиновників і полісменів, пробив людську стінку і опинився в автомобілі з «Юніверс-прес», що вже стояв тут. Машина помчала назустріч вогням Нью-Йорка. Прінса прийняв особисто Персіваль Белл.

В автомобілі Уоррен моментально заснув і прокинувся лише в редакції. Він літрами ковтав чорну каву і до пізнього ранку диктував трьом секретаркам. Потім буквально впав від знеможення! Агентство «Юніверс-прес» виграло гонку! Вже протягом ночі вишли перші кореспонденції, в яких очевидно описував катастрофу від першого поштовху при зіткненні «Космосу» з айсбергом, до висадки врятованих в Нью-Йорку.

Уоррен проспав шістнадцять годин. Цієї ночі він став найпопулярнішим журналістом у Штатах. Белл вручив йому чек і надав чотири тижні для відпочинку. Звичайно, тепер він міг подорожувати, куди схоче,— в Африку, навіть в пекло, якщо заманеться. Та перш ніж піти у відпустку, він мав за два-три дні написати книгу про катастрофу. Белл хотів випустити її величезним тиражем. Це була добра нагода для Прінса заробити невеличкий капітал.

Так, Уоррен Прінс справді зробив своє щастя!

Він зовсім втратив відчуття часу. Скільки днів минуло відтоді, як потонув «Космос»?

Все ще бачив, як смертельно блідий Хілл вистукує ключем прізвища врятованих, які Прінс називав йому по літерах. З радіорубки Хілла довелося виносити.

Одного дня перед Прінсом опинився привид, на якому метлялося широке світле пальто з верблюдячої шерсті. Привид мав сиву копицю волосся, очі його гарячково блищали. Прінс звідкись знав той привид.

— А, Сегуро! Це ви? Ви дуже змінилися.

Привид нервово покрутив у худих руках темний плюшовий капелюх і промовив:

— Певно так, певно так. Я саме йшов до вас, щоб спитати, чи не чули ви щось про дівчат Холл.

— Про дівчат Холл?

Прінс на власні очі бачив, як ті сідали у шлюпку. Всі ці дні він ніяк не міг отямитися і дуже рідко згадував про них.

— Здається, я читав, що «Кельн» підібрав

їх,— додав він і раптом почав затинатися.— На своє виправдання можу сказати, що в останні дні я дуже перевтомився.

Привид у широкому жовтому пальті крутив у руках темний плюшовий капелюх.

— Ні, ні, їхніх імен немає в списках. Ні. Пана Джона Холла відвезли в санаторій просто з приміщення дирекції лінії. Він мало не збожеволів.

— Немає в списках? — Уоррен зблід.

Привид похитав головою.

— Крейсер знайшов одну рятувальну шлюпку з трупами Гарденера, Шваба і Харпера. Гарденер і Шваб лежали, випроставшись у човні, Харпер звисав через борт. Мабуть, намагались викинути його, але не мали вже сили. Всі інші, здебільшого стюарди, також були мертві — замерзли і вмерли від голоду. Але про Холлів ніяких відомостей!

— Ніяких відомостей?

— Егеж, ніяких!

Уоррен зустрів Сегуро перед будинком «Юніверс-прес». Вони мовчки ішли вулицею, поки не опинились на Медісон-сквер.

— Послухайте, Уоррене,— знову заговорив Сегуро.— Маю до вас питання, яке мене мучить. Як я вже тоді на пароплаві казав вам, Віолетта призналась мені, що один раз була вашою коханкою. Один лише раз! На пароплаві ви заперечували це. Пригадуєте? Сьогодні ви можете відповісти мені на це запитання? Адже тепер становище змінилось.

Уоррен, розгублений, спинився.

— Так, безумовно, можу. А втім, Сегуро, вона сказала мені достоту те ж саме про вас.

— Про мене? — привид скривився.— Ніколи! Ніколи! Ви можете сказати те ж саме, Уоррене? Це мене несказанно мучить.

— Можу сказати те ж саме. Віолетта ніколи не була моєю коханкою.

— О, як дивно, як дивно! Навіщо вона це говорила?

На Медісон-сквер почали збігатися люди. Когось збив автомобіль. У потужній машині кольору світлої кіноварі стояла дама, гнівно пояснюючи полісмену, що оцей парубок, якого вона переїхала, навмисно кинувся під колеса. Він, мовляв, один з тих аферистів, що шукають зиску від таких пригод, ними кишить Нью-Йорк. Свідки підтримали даму.

Ба, та це ж Кітті Саллівен, чи не так? Поруч з нею сиділа у дорогоцінному норковому манто чорнява дама з тугими кучерями, а на задньому сидінні причаївся старий чоловік у циліндрі, блідий, як мертвяк, з рідкою сріблястобілою борідкою. Адже цих панів Уоррен знав?

Так, Уоррен поступово виходив із стану глибокого шоку, і очі його знову фіксували навколишню дійсність. Він знову повернувся

на землю, яку любив, але ця земля, очевидно, була без Віолетти.

Без Віолетти? Без Віолетти?

Адже він хотів відповісти їй в Нью-Йорку, так, він обіцяв їй! Знову відчув її ніжні руки на своїй шиї, відчув теплі м'які уста на своїх губах. Гуд бай, Уоррене! Її дзвінкий голос линує з туманної імлі, у якій зникла шлюпка.

Ця земля була без Віолетти?

Невимовна туга сповнила серце Уоррена. Довгі години без перепочинку диктував він свою книгу, щоб якось забутися. Він оплакував Віолетту, Етель, Мері, пані Бетті Холл. Але минали дні, і туга його танула.

Через три дні його книга на двісті сторінок була написана, виправлена і надрукована. Та з відпусткою нічого не вийшло. Тепер він міг собі дозволити поїхати на найдорожчий курорт Флориди — це так, але ж там не буде для нього ні спокою, ні миру. Він прагнув втекти звідси, де всі жінки говорили мовою Віолетти. Ну, гаразд, він послав на курорт свою матір, їй більше потрібен відпочинок.

Через чотирнадцять днів після прибуття у Нью-Йорк Уоррен сів на корабель «Преторія», що йшов у Кейптаун. Дістав безліч книжок про Африку і заходився працювати.

Провівши тиждень на морі, він трохи заспокоївся: може, то й на краще, що він вільний, цілком вільний! Саме тепер, коли сходила його зірка.

13

«Вайт? Де Вайт?» — щосекунди, вдень і вночі думала Єва. Вона лежала у напівтемній кімнаті в квартирі Клінглера і невидючими очима дивилася поперед себе.

Клінглер надав у її розпорядження свою розкішну нью-йоркську квартиру, вона не бачила й не чула його, навіть не знала, чи він взагалі тут є. Отут, високо над Гудзон-рівер, вона жила з Мартою, з економкою Клінглера — старою лагідною жінкою і з його служником.

Єва не говорила ані слова, нічого не питала. Служник мав чотири рази на день приносити їй всі газети і спеціальні випуски. Вона переглядала газети, вивчала списки. Кранах? Кранах? Нічого про Кранах! Знала, що на борту «Сіті оф Лондон» не було ні Вайта, ні Гарденера, але ж їх міг підібрати інший пароплав. На борту «Кельна» було сто п'ятдесят врятованих пасажирів. З години на годину чекали повідомлення з «Амстердама». Вайт! Ще виразно, фізично відчувала, як він пригорнув її до себе, отам угорі, біля шлюпок, коли вона зовсім вмирала від страху. Потім з моря побачила «Космос», сотні освітлених ілюмінаторів, а далі зненацька все згасло, світилися лише

маленький вогник і факели. У небо злетіли білі ракети. І потім почула далекий розпачливий гавкіт собак у клітках. Може, він пішов нагору до Зеппля?

«Сідайте, докторе Кранах, у шлюпці ще є місця!» Вона виразно чула голос Терузена. Чому Вайт не сів? Чому?

Знову Єва цілий день і півночі тинялась по кімнаті вперед і назад, вперед і назад, багато миль, поки не впала у смертельній втомі. Чому? Чому?

Наступного дня послала за Райфенбергом. Той прийшов, добре відпочивши, на його обличчі не видно було ніяких слідів переживань. Він глянув на Євине схудле і майже суворе обличчя і злякався її гарячкового погляду.

— Я хочу працювати, — сказала Єва.

Райфенберг зрадив. Сів за рояль.

— Тоску?

Репетиція почалась. Єва співала погано, голос її був різкий, в ньому звучала мука.

— Все буде гаразд, Єво, — сказав Райфенберг. — Отож ти не відмовишся від виступів?

— Звичайно, я виступатиму. Інакше збожеволію.

Райфенберг кивнув.

— Це єдине розумне рішення. Газети пишуть, що ти сховалася в санаторії.

— Скажи всім, що я почуваю себе досить добре і нізачо не відмовлюсь від виступів.

Єва дістала листи Кінського і попросила Райфенберга допомогти написати її віденському адвокату.

— Я ж насамперед мушу подумати про Грету, — сказала вона, дивлячись на нього. — Треба, мабуть, зробити нотаріальні і консульські копії на випадок, якщо лист загубиться?

Надійшла також телеграма від матері Вайта з Гейдельберга. Ось вона. Єва попросила Райфенберга відповісти. Він, напевно ж, знайде потрібні слова.

Райфенберг обіцяв зробити все що треба. Вайт? Де Вайт? Єва була в Нью-Йорку вже чотири дні і сьогодні знала те, що знала вже першого дня, — Вайт не прийде.

Цього дня вона надвечір, після роботи, разом з Райфенбергом вперше вийшла з дому і проїхала в автомобілі через гомінкий, вируючий Нью-Йорк. Машина спинилася перед католицьким храмом, що майже загубився серед хмарочосів, як гриб поміж високими дубами. Єва поговорила з священником і попросила щодня між шостою і сьомою вечора читати молитви заупокій безіменного небіжчика.

Щовечора між шостою і сьомою годинами вона ставала навколішки у храмі і молилася. Так, тепер вона правила месу за упокій душі Вайта. Чула бурмотіння священника, надворі вирував і ревів Нью-Йорк. Вона молилася, склавши руки, як, бувало, дівчи-

ною, тоді, коли співала ангела в пасхальній месі.

Плакала, вперше плакала. Бог свідок — якби в неї не було її маленької дівчинки, — пішла б у море, де був Вайт.

Але ж, мабуть, вона ще потрібна своїй маленькій, безпорадній дівчинці? Без неї Грета загине.

У тихих каплицях на її батьківщині так само, як отут, у величезному Нью-Йорку, горів вічний вогонь, горів вдень і вночі. Такий вогонь вдень і вночі горів також в її серці. Незримо горів завжди. Це була любов до своєї дівчинки. Отой маленький вогонь надавав їй сил жити й надалі.

І того вечора, коли вперше мала виступати в Метрополітен-опера, вона час між шостою і сьомою годинами провела в каплиці. Прямо з собору поїхала в оперу, і Райфенберга вразило її самовладання. «Вона краща, ніж я думав, — сказав собі Райфенберг. — Адже попри все, я бачив у ній просту сільську дівчину. А яка це величезна сила!» Він захоплювався нею більше, ніж будь-коли.

Перший виступ Єви Кенігсгартен став сенсацією. Вона була великою співачкою — це знали, але ж, oprіч того, вона була однією з тих легендарних осіб, що пережили загибель «Космосу». Усі квитки до єдиного були розпродані.

— Ви готові, шановна пані? — спитав помічник режисера.

— Готова! — відповіла Єва.

Коли вона з'явилася на сцені, вибухнув небувалий шквал оплесків, що бушував протягом десяти хвилин. Це було якесь шаленство, люди несамовито кричали. Пані Саллівен плескала в долоні з такою силою, що в неї луснули рукавички, і щосили кричала: «Єва, Єва!» «Єва Кенігсгартен — та, що виринула з моря!» — писали газети. Єва співала погано, але грала так, як ніколи досі.

Вона дала шість гастролей в Нью-Йорку, співала в Чикаго, Мілуокі, Бостоні. Скрізь з однаковим успіхом. «Єва Кенігсгартен — та, що виринула з моря!» Потім дала ще з десяток концертів. Говорила з сотнями репортерів, була на десятках прийомів, Райфенберг дивувався: така сила волі! А тимчасом погляд її і досі був бентежний і байдужий до всього. Все вона робила механічно.

Райфенберг не знав, що Єва працювала тільки для своєї коханої дівчинки і щодня занотувувала цифри у записну книжку. Вона досі погано поряdkувала своїм маленьким капіталом, отож тепер хотіла наскребти якнайбільше, щоб забезпечити свою маленьку дівчинку принаймні на кілька років.

Так, Єва рахувала, рахувала дні і ночі.

А коли її турне скінчилось, вона на очах почала танути.

— Від неї нічого не залишилось, — сказав якось Райфенберг.

Єва поїхала в Олдербуш, маєток Клінглера поблизу Пітсбурга, який одного разу віддала в супроводі старого Гарденера.

Тижнями лежала у шезлонгу посеред прекрасного саду. Тут, в Олдербуші, вона могла відпочити, залишитись на все життя, якби схотіла. Кілька років тому серйозно плекала таку думку, справді, — вона відверто призналась собі у цьому. Їй здавалось, ніби Клінглер ще й досі часом на щось сподівається.

Між Олдербушем і Санкт-Анненом літали листи і телеграми. Метрополітен-опера запропонувала Єві трирічний контракт. Єва вагалась. Її вабила перспектива назавжди залишитись отут, у цьому саду, у товаристві тонкої, культурної людини. Жити без будь-якого клопоту, не знати ніяких труднощів.

Якось Єва заговорила з Клінглером про бідолоху Гарденера, якого спіткав такий страшний кінець. Вона розповіла, що востаннє Гарденер говорив про пожежу в Берренхілсі. А тимчасом він тоді не одержав ніяких повідомлень про це.

— Але ж Берренхілс справді горів, Єво! — сказав Клінглер.

Виявляється, Сусанна-ІІІ загорілася точнісінько в ту годину, коли перед Гарденером з'явилося видіння. Вперше в житті Єві довелося зіткнутися з справжнім випадком провидіння, у що вона ніколи не вірила. О, світ, мабуть, значно загадковіший, ніж здається.

Єва багато тижнів відпочивала і тепер могла мислити ясно і тверезо.

Сьогодні вона вже розуміла, що не могла б довго жити отут, у цих прекрасних садах, не знаючи ніяких труднощів. Вона зрозуміла, що саме труднощі та їх подолання становлять красу життя. Хотіла боротись. Життя... Адже вона ще молода... о, вона ще така молода. Єва підписала трирічний контракт з Нью-Йорком.

У Відень і Санкт-Аннен йшли листи і телеграми. Міс Роджерс, компаньйонка пані фон Кінської, писала, що хоче відвідати свою матір у Бостоні, і натякнула, що взяла б з собою Грету, якби їй оплатили поїздку. Єва негайно дала телеграму-відповідь.

Тепер вона лічила дні, а потім години, що залишались до приїзду її маленької дівчинки. І ось до будинку під'їхав автомобіль.

Єва нараз так ослабла, що не могла стояти на ногах. Ледве підвелась, як до неї підлетіла її люба дівчинка. Грета стала справжньою маленькою дамою!

*З німецької переклав
Наум ФІРСЕЛЬ*

Мерілін Монро в останні дні перед смертю. Так згасла «зірка» Монро, і поліцейські вивезли її труп.

Я К

Г А С Н У Т Ь

З І Р К И

„Самогубство“

Такий заголовок, набраний жирними літерами, можна було нещодавно прочитати на сторінках журналу «Фільм ін ревію».

Що ж це таке? Назва однієї з нових «картин жаху», на яких спеціалізувалася кінокомерція? Чи, може, тисяча-надцятий літературний опус вірних послідовників Агати Крісті та Мікі Спілейна?

Ні. Автор багатьох солідних наукових праць з питань кіномистецтва американець Рой Юселтон змушений був скористатися з такої заявленої «детектив-

ної» назви, щоб привернути увагу до свого есе, що змальовує жахливе, справді трагічне становище кіномитця у «вільному світі».

Автор уникає будь-яких узагальнень, не наводить жодного факту, який міг би викликати двояке тлумачення. Жодних домислів. Жодних непідтверджених відомостей. Абсолютно типовий «об'єктивізм».

«Самогубство» — це слово стоїть в поліцейських протоколах над іменами двадцяти шести «зірок» екрана світового значення. В траурному списку, складеному

Юселтоном, прізвища Макса Ліндера та Люпе Велец, Флоренс Лоуренс та Дженні Доллі, Уоллеса Мак-Катона та Клода Джілінгвоттера...

Мине недовгий час, і Рой Юселтон включить до свого «поминального списку» під номером двадцять сьомим Мерілін Монро — актрису, народжену, скалічену та вбиту горезвісною «систою зірок».

...Отрута, постріл, петля, смерть,— ось ті «об'єктивні» слова, що найчастіше вживаються в статті буржуазного науковця, коли він розповідає про долю митця у так званих «вільних» країнах.

Не можна спокійно чита-

ти протокольні рядки Юселтона, присвячені описові трагічного завершення творчих біографій.

Популярний комедійний актор Карл Дейн... Робітник на студії «Ем-Джі-Ем» («Метро - Голдвін - Мейер»), спочатку виконавець епізодичних ролей, на нього звертають увагу і, нарешті, він спалахує «зіркою» першої величини. А потім — продає сардельки біля входу до студії «Ем-Джі-Ем». І кінець: позбавлений можливості займатися улюбленою справою, приречений на напівголодне животіння, Карл Дейн одного разу приходить додому, акуратно розкладає на підлозі «реліквії» свого життя — афіші, реклами, фотографії... Постріл. Йому було сорок сім років.

Прекрасний драматичний кіноактор повоєнної Америки Джеймс Дін закінчив життя вдвоє молодшим. Він розігнав автомашину до шаленої швидкості — двісті миль на годину — й звернув в урвище.

...Ще друкувався тираж «Фільм ін ревью» зі статтею Роя Юселтона, а світ облетіла нова трагічна звістка: у своїй розкішній віллі заподіяла собі смерть одна

Дуглас Фербенкс, Мері Пікфорд, Чарльз Чаплін, Девід У. Гриффіт в Голлівуді.

з найпопулярніших «зірок» Мерілін Монро.

Шлях Мерілін Монро, її блискавична кар'єра та передчасна смерть — все це «зроблено в Голлівуді». Голлівуд породив її. Голлівуд її вбив.

Норма Джін Беккер-Мортенсен (таке справжнє ім'я Мерілін Монро) не була великою актрисою. Але при-

ваблива зовнішність і гучна реклама підняли її ім'я до висот слави. «Секс-бомба № 1» — так майже офіційно іменували жінку, яка волею випадку стала «кінозіркою». Певне, вона й сама у вирі рекламного водоспаду забувала на якийсь час своє тяжке, безрадісне дитинство, свій складний і нелегкий шлях до мінливого світла екрана. Кинуту напризволяще батьком, позбавлену материнської ласки (її мати тяжко хворіла й весь час перебувала в лікарні, де, пізніше, й вмерла), дев'ятирічну Норму звалтував її опікун... Потім — поневір'яння у будинках для сиріт, напівголодне животіння в «асфальтових джунглях» сучасної Америки.

Хіба не є символічним те, що перший фільм за участю Мерілін Монро так і звався «Асфальтові джунглі» (режисер Джон Хастон)? Він був поставлений в п'ятдесятому році, за двадцять років до самогубства актриси. Останній фільм Монро так і незакін-

Кадр з фільму «Герой пустелі» 1919 р. Режисер Роско Арбекл. В головних ролях Роско Арбекл та Вестер Кітон.

чений — мав просто-таки пророчу назву: «Це погано скінчиться».

Протягом усіх цих років її примушували грати одну й ту саму роль: роль хтивої дівчини, позбавленої думок та ідеалів. Вона мусила щодня одержувати певну (точно вираховану фірмою) кількість листів-освідчень у коханні. Інакше її перестали б знімати. Виснажуючи себе жорстокою дієтою, вона в свої тридцять шість років намагалася зберегти зовнішню «молодість».

Вона не була великою ак-

трисою. Вона й не могла нею стати, безперервно знімаючись в одній ролі, в ролі, де головним було не перевтілення, не акторська майстерність, а тіло, демонстрація його принадності. Наприкінці своєї кар'єри вона зрозуміла це. Мерлін намагалася знайти собі справжню, серйозну роль. Але їй не дозволили це зробити. Незадовго до смерті вона з гіркотою сказала одному журналістові: «Я не дивлюсь на себе, як на товар, але багато-хто, я певна, дивиться на мене саме так».

Велетні вмирають у забутті

Серед найпочесніших кінематографічних премій у Франції одною з головних є «Премія Жоржа Мельєса». Ім'я Мельєса зустрічається майже в усіх працях, присвячених історії світового кіно. Про його творчість написані книги, їй присвячені розділи в підручниках з кіномистецтва. Поставлені Мельєсом у перші роки існування кінематографа «чарівні феєрії» стали основою цілого напрямку в кіномистецтві. Вони й досі приваблюють артистичністю, невимушеністю, багатством фантазії й тонким відчуттям кінотрюку.

Мельєс умів робити хороші картини. Але він не вмів ними торгувати. Поступово він витратив всі свої невеликі заощадження, потім заліз у борги. Кінець кінцем він був змушений продати свою невеличку студію, де все було зроблено власними руками. Він продав справу свого життя. Власне, він змушений був продати й саме своє життя. Позбавлений засобів до існування, морально розбитий, хворий і

немічний—він жив ще кілька десятків років на горищі одного паризького будинку. Навколо нього вирувало життя, кінематограф став звуковим, потім кольоровим... Але це його вже не стосувалося, він був викинутий з життя, з мистецтва.

І лише невеличка кореспонденція невідомого журналіста в газеті сповістила про смерть видатного кінодіяча.

Коли говорять про п'ятірку найкращих кінорежисерів світу, то поруч з іменами трьох велетнів радянського кіномистецтва—Сергія Ейзенштейна, Всеволода Пудовкіна та Олександра Довженка, поруч з іменем ушавленого Чарльза Спенсера Чапліна називають ім'я другого великого американського кінорежисера Девіда Уарка Гриффіта. Гриффіт був одним з «батьків» художнього кінематографа. Саме автор та постановник славетної «Нетерпимості» одним з перших почав використовувати крупний план, паралельний монтаж та ін-

ші елементи сучасної кіномови. «Нетерпимість», «Народження нації», «Зламани паростки» й деякі інші картини, незважаючи на їх певну ідейну строкатість, принесли Гриффіту світове визнання.

А потім з ним сталося те саме, що й з Мельєсом. Кінокомерсанти вирішили, що Гриффіт став занадто старомодним...

Через багато років після того, як закотилася зоря талановитого майстра кінематографа, трапився такий випадок.

Одного разу французький режисер Рене Клер прибув у справах до Голлівуда. Ввечері він зайшов до якогось невеличкого другорядного кафе. Стомившись за день, Клер тихенько сидів за столиком. Рипнули двері й до бармена підійшла висока, неохайно вдягнена людина. Рене Клер подивився на згорблену спину вечірнього відвідувача й подумав: «Як він схожий на Гриффіта». Але він вважав, що Гриффіт давно вже зник з Голлівуда, навіть, здається, вмер. Незнайомий відвідувач випив шклянку якогось напою й, загорнувшись у промоклий плащ, ніяково посміхнувшись, попрямував до дверей, за якими шаленів дощ.

Людина за сусіднім столиком звернулася до Рене Клера:

— Ви знаєте, хто був цей обідранець в плащі?

— ?

— Девід Уарк Гриффіт.

— ?!?

— Так-так, той самий...

Так, це був той самий Гриффіт, який, між іншим, і заснував кіноселище під назвою Голлівуд.

Мабуть, одним з найбільш разючих прикладів того, як кінокомерція затягує зашморг на шиї митця, є доля обдарованого кінорежисера, якому не пощастило закін-

чити майже жодної зі своїх картин, доля Еріха фон Штрогейма.

Австрієць за походженням, нащадок збіднілого аристократичного роду, Штрогейм прославився в кінематографії фільмом «Жадоба», за романом відомого письменника Френка Норріса. Досить згадати популярний в Радянському Союзі роман «Спрут» цього письменника, щоб зрозуміти ідейно-художні настанови Норріса й Штрогейма в «Жадобі». Багато часу віддав режисер своєму фільмові, вклав у нього все своє вміння, свою душу. Але керівникам фірми не подобалося те, що фільм має таке різке соціальне забарвлення. Режисера звільнили з роботи, картину доручили змонтувати сторонній людині — одному ремісникові. І фальшива чутка — ніби режисер Штрогейм не вміє монтувати свої картини, тяглася за Штрогеймом все життя. Скільки не знімав він фільмів — продюсери завжди віддавали його роботу на монтування іншим. Кінець кінцем він змушений був кинути режисуру й став виконавцем різноманітних негативних ролей. Він навіть одержав рекламні «звання» «найбільш огидної людини», «людини, яку приємно ненавидіти», тощо. Як актор Еріх фон Штрогейм відомий у нас з кінофільму «Гібралтар» (в радянському прокаті «В тенетах шпигунства»), в якому він виконує роль німецького шпигуна. Нещодавно Еріх фон Штрогейм помер, всіма забутий і нікому не потрібний.

Право на творчість було вкрадено не лише у названих тут режисерів. Провина капіталу, провинка «грошового мішка» значно більша — адже обікрадено людство. Скільки шедеврів могли б створити ці талановиті люди!

Серед виконавців головних ролей в італійському

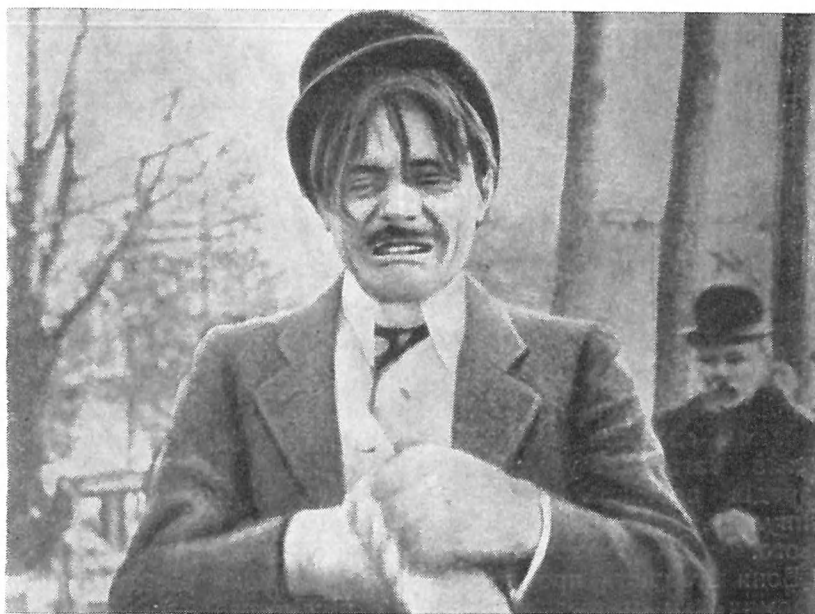
«Завоювання полюса». Жорж Мельєс в ролі капітана Мобулова.

повоєнному («неореалістичному») кіно великий успіх випав на долю виконавця ролі безробітного — кіноактора Антоніо Річчі з прекрасного фільму Вітторіо Де Сіки «Викрадачі велосипедів».

Ця картина увійшла до «золотої дюжини» кращих фільмів всіх часів та народів. І в цьому заслуга не лише талановитого режисе-

ра, але й тонкого виконавця головної ролі. Ви, мабуть, пам'ятаєте нескладний сюжет картини. Довго шукає безробітний будь-якої роботи. Нарешті, йому вдається влаштуватися розклеювачем афіш. І раптом у нього крадуть велосипед. Якщо він не знайде його — то загубить роботу. Антоніо з маленьким сином бігає по місту, розшукуючи свою веломашину, потім сам намагається викрасти велосипед, але й це йому також не вдається, його ловлять, б'ють...

Минуло багато років. І знову Антоніо Річчі став безробітним — не на екрані, а в житті. Голод загрожував йому. І щоб повернути до себе увагу громадськості, він вирішив вкрати велосипед й потрапити до поліції, як «викрадач велосипедів». І він досяг свого. З'явилось навіть кілька статей та фейлетонів про нього. Але єдине, чого він домогся, — кілька місяців ув'язнення за дрібну крадіжку. Щоправда, в тюрмі він матиме харч та дах над головою. На кілька місяців. А потім?..

Макс Ліндер в його першому фільмі «Макс катається на ковзанах» 1907 р.

Якщо ти хочеш процвітати...

Філіпп Дюран проаналізував кінопродукцію Франції за 1961 рік — біля ста п'ятдесяти картин — в трохи незвичайному плані: його цікавили професії екранних героїв та героїнь.

Наведені ним дані малюють надзвичайно різную картину морального занепаду сучасного капіталістичного кіновиробництва. Дюран підрахував, що серед чоловіків на екрані:

29 процентів — особи, які займаються «небезпечними» професіями: детективи, шпигуни, контрабандисти, злодії, сутенери, гангстери.

22 проценти — представники «екзотичних» професій: художники, ілюзійністи, фотографи...

23 проценти — ті, хто ніде не працює: «золота молодь», рантье, аристократи.

Тепер звернемося до героїнь-жінок:

25 процентів — жінки, які «професійно» займаються легкою поведінкою і, знову, 10 процентів, — ті, що займаються «екзотичною» працею: хазяйки будинків мод, картинних галерей і т. ін.

Чудово рекомендують власну країну французькі кінофільми, чи ж не так?

Є у босів кінопромисловості й більш могутні засоби — скажімо такі як «Комісія по розслідуванню антиамериканської діяльності» та подібні їй заклади в інших країнах. Адже й досі голлівудська «десятка», яка колись потрапила в це маккартістське судилище, знає дискримінації. Найяскравішим проявом цього є те, що прекрасний сценарист Натан Дуглас змушений писати сценарії анонімно або під псевдонімом, бо інакше їх не прийматиме жодна американська студія. Громадськість дізналася про ці факти лише тоді, коли за один із сценаріїв йому була присуджена премія. Жюрі не знало, що під псевдонімом Недвіка писав Дуглас. А коли це стало відомо, жюрі під тиском реакційних кіл змушене було анулювати своє рішення.

Прогресивні кіномитці борються з фінансовою олігархією. В багатьох країнах наслідком цієї боротьби є створення угруповань незалежних кіномитців.

зламаюся, це діло хазяїв — мене це не стосується».

Про Бріжітт Бардо в буржуазній пресі щотижня з'являється десять мільйонів слів. Так підраховали статистики. Письменник Жан Ко запитав її, що вона думає про це.

Знаменита Б. Б. відповіла:

«Коли я читаю, мене це деморалізує. Всі пишуть однаково. Жодного слова правди».

В тій же розмові з письменником Жаном Ко, надрукованій у паризькому буржуазному тижневику «Експрес», Бріжітт Бардо скаржиться на жахливі умови життя, на репортерів бульварної преси, які шпигують за нею, на те, що їй не дають змоги грати ролі, які їй подобаються. З гіркою іронією говорить вона про те, що якби навіть їй вдалося зіграти роль цнотливої монашки — в рекламних проспектах, на афішах її однаково зобразили б напівголою.

І коли Б. Б. намагалася заподіяти собі смерть — преса зчинила галас: це, мовляв, звичайнісінький рекламний трюк. А через пев-

Початок і кінець кар'єри

Проходять паради зірок, надриваються оркестранти, лунають оплески, а перед очима багатьох учасників парадів постають видіння минулого, видіння майбутнього.

Вони згадують про долю відомих кінематографістів, які закінчили життя в забутті й бідності. Їх непокоїть

їть майбутнє. Їх непокоїть навіть сучасність. Хто вони? Для чого вони? Кому вони потрібні?

Надамо їм слово. Елізабет Тейлор, «зірка, яка коштує один мільйон доларів». Ось як вона розцінює себе в кінематографії:

«Я лише важлива деталь на заводі. І якщо я

Еміль Яннінгс у фільмі «Голубий ангел» Штернберга — 1930 р.

Мері Пікфорд у фільмі «Нью-йоркський капелюшок» Гриффіта — 1912 р.

ний час такий «трюк» привів до смерті Мерілін Монро.

Патріарх французького кіномистецтва Жан Габен — надзвичайно талановитий актор. Він працює в кіно понад тридцять років, зіграв понад сімдесят кінематографічних ролей, серед них такі загальновідомі, як головні ролі в кінофільмах «Набережна туманів», «День починається», «Пепе ле Мокко», «Велика ілюзія» та багатьох інших. Він одержує високі гонорари за свою роботу. Проте чи подобається йому зараз його праця?

Ні. Адже тепер йому доводиться зніматись у фільмах посередніх, «комерційних».

Цього великого актора, людину, обдаровану надзвичайним хистом, запитують — чим він зобов'язаний своєму успіхові?

Відповідь сумна й одвер-

та — випадкові й тільки випадкові. Не майстерності, не таланту, не праці, а лише сліпому випадку!

І зараз він над усе боїться... голоду. Так, саме голоду. І не в якомусь фігуральному, а в прямому значенні.

Він купив ферму, розводить худобу. Він хоче «залишити своїм дітям шматок хліба». Він не вірить у можливість сталого заробітку в буржуазному кінематографі, бо пам'ятає про долю і Мельєса, і Гриффіта, й інших митців, у яких на схилі життя не було ні шматка хліба, ані пристановища. Привид голоду переслідує його й примушує зніматись в посередніх фільмах, примушує шукати інших — «сталих прибутків». І це — Жан Габен, актор із світовим ім'ям, гордість національної культури Франції.

У Голлівуді є ділянка асфальтованого шляху, де лишили відбитки своїх рук, ніг, облич багато «зірок» — і великих акторів, і розрекламованих ділетантів. Вказуючи на ці сліди, гіді монотонно констатують: застрелився, повісилася, отруївся.

Вже двічі хотіла покінчити з життям найпопулярніша «зірка» Брижітт Вардо.

У. ШІРЕР

НІЧ ДОВГИХ НОЖІВ

Ворожнеча двох головорізів

Заклик до «другої революції» вперше висунув Рем — керівник штабу СА, один з найстаріших за стажем нацистів. Пізніше ідею «другої революції» підтримав навіть Геббельс. «Всюди в народі говорять про другу революцію» — записав він у своєму щоденнику в квітні 1933 року. Широкі маси прихильників Гітлера, які всерйоз сприйняли гасла і обіцянки націонал-соціалістської партії, були розчаровані, особливо 2,5-мільйонна армія СА та її керівники. Вони сподівались, що прихід Гітлера до влади принесе їм багатство і теплі місця... Але вони помилялись. Крупні промисловці і генерали зберегли свої посади і вплив. Найбільше розчарування спіткало Рема, який гадав, що після приходу Гітлера до влади СА перетвориться на справжню збройну силу III Рейху. Рем вважав, що надійшов час усунути з дороги «старих цапів», як він зневажливо називав прусських генералів. Але у Гітлера були зовсім інші плани. Для нього радикальні політичні гасла партії були лише пропагандистським засобом, з допомогою якого він прагнув здобути прихиль-

ність мас. Проте реалізувати ці гасла він зовсім не збирався, бо розумів, що без допомоги генералів рейхсверу не здобув би влади і не втримався при ній. Адже в генеральських руках була могутня сила — армія, яка могла усунути Гітлера, як тільки він їм чимсь не догодить.

У другій половині 1933 року між Гітлером і Ремом виникла ворожнеча. Спочатку прихована, вона, проте, незабаром стала виявлятися навіть в їхніх публічних виступах.

Гітлер припинив акції, спрямовані проти великих торговельних фірм (обіцянка провести ці акції прихилила на бік нацистів багатьох дрібних крамарів). В армії фюрер запровадив військові суди і ліквідував рештки реформи 1918 р., яка до деякої міри обмежувала старі привілеї офіцерського корпусу.

Все ж, щоб якось ублажити Рема, Гітлер у грудні зробив його членом кабінету і опублікував у газеті «Фелькішер беобахтер» сердечний лист з подякою за «великі зусилля, яких ти, дорогий Рем, не шкодував, розвиваючи наш рух». Але ворожнеча між фюрером і найстарішим з його прибічників не вщухала.

У лютому 1934 р. Рем запропонував кабінету проект створення нового «народного» війська на базі СА і підпорядкування рейхсверу, СА і СС єдиному міністерству оборони, керівництво яким, ясна річ, мало бути доручено йому. Старші офіцери одностайно запротестували і звернулися по допомогу до Гінденбурга. Вони і чути не хотіли про залежність армії від ватажка зграї злочинців, з яких рекрутувалося керівництво СА.

«Збройні сили — організація занадто важлива, щоб можна було допустити до участі в ній п'яниць і розпусників», — сказав майбутній командуючий гітлерівською армією генерал фон Браухіч.

На засіданні кабінету відбулася бурхлива сутичка між Ремом і міністром рейхсверу генералом фон Бломбергом. Гітлер не підтримав Рема. Проект відхилили.

Тимчасом з Нейдека, де перебував у своєму маєтку 87-річний президент фельдмаршал Гінденбург, надходили конфіденціальні повідомлення: старий доживав останні дні. Виникла проблема наступника. Гітлер знав, що консервативні кола і вій-

ськові носилися з ідеєю запрошення на трон кого-небудь з Гогенцоллернів. Гітлер хотів запобігти цьому і заручитися підтримкою своєї власної кандидатури. Заради цього фюрер готовий був піти на великі поступки.

Незабаром трапилася нагода для конфіденціальних переговорів. У квітні Гітлер в товаристві генералів — міністра рейхсверу фон Бломберга, начальника штабу Фріча і командуючого флотом адмірала Редера вирушив на броненосці «Дейчланд» — спостерігати маневри в Східній Пруссії. На кораблі був укладений так званий «Пакт з броненосця «Дейчланд». Керівники збройних сил погодилися підтримати Гітлера в разі смерті Гінденбурга. Фюрер пообіцяв їм за це покласти край зазіханням Рема, значно скоротити особовий склад військ СС і перетворити їх на неозброєну організацію. Він обіцяв також приступити до здійснення величезної програми розширення армії та флоту.

За кілька днів, 16 квітня 1934 р., на конфіденціальних зборах найвищих офіцерських кіл в Бад-Наугеймі «Пакт з броненосця «Дейчланд» був одностайно схвалений. Німецька армія свідомо і добровільно вибрала диктатуру Гітлера.

Неспокійний червень

На початку літа 1934 р. в Берліні відчувалося дедалі зростаюче напруження, неспокій. Ширилися чутки про підготовку якихось замахів і контрзамахів.

Сили, що групувалися навколо Гінденбурга і віце-канцлера фон Папена, домагалися приборкання військ СА і органів партії. Всередині партії точилася боротьба. Два найлютіших конкуренти Рема — Герінг і Гімmlер — об'єдналися проти нього. Обидва намагалися створити власні сили, які можна було б протиставити СА.

1 квітня Гімmlер, шеф чорних бойових загонів СС, які залишалися ще складовою частиною СА (під загальним керівництвом Рема), дістав від прем'єр-міністра Пруссії Герінга посаду начальника державної таємної поліції (гестапо). Гімmlер почав негайно створювати свою поліцейську імперію.

Герінг, якому Гінденбург надав чин генерала, з радістю змінив коричневу сорочку СА на військовий мундир і ця зміна мала символічне значення. Як генерал і член офіцерського корпусу Герінг приєднався до рейхсверу в його конфлікті з СА. Готуючись до відкритої боротьби він створив у Берліні власні поліцейські загопи, які склалися з кількох тисяч чоловік.

Плітки й чутки посилювали напруження. Подейкували, ніби знову повернувся до справ генерал Шлейхер, екс-канцлер рейху, який, втративши довіру Гінденбурга, змушений був поступитися цією посадою Гітлеру. Тепер Шлейхер вступив у контакт з Ремом і давнім «лівим» противником Гітлера в партії Грегором Штрассером, виключеним з партії напередодні приходу Гітлера до влади. Подейкували також, ніби Шлейхер хоче усунути з кабінету свого старого ворога фон Папена і стати віце-канцлером, ніби Рем стане міністром оборони, а «радикал» і «антикапіталіст» Штрассер — міністром економіки. Десятки таких чуток ширилися в столиці. Плітки ці здебільшого були цілком безпідставними, але корисними для Герінга й Гімmlера в їхніх інтригах проти Рема. Вони передавали всі ці «сенсації» Гітлеру, патологічну підозріливість якого зовсім неважко було роздмухати.

На початку червня Гітлер розмовляв з Ремом. Ця розмова, як пізніше, після вбивства Рема, сказав Гітлер в Рейхстагу, тривала п'ять годин і була «останньою спробою» порозумітися. Гітлер начебто «закликав» Рема зійти із згубного шляху, а той у відповідь погрожував захопити столицю і повалити фюрера.

Факти свідчать про те, що Рем ніколи не мав таких намірів. Згодом не було знайдено жодних документів чи доказів, які б свідчили про підготовку до державного перевороту. 7 червня Рем у супроводі більшості керівників СА виїхав на курорт. 14 червня Гітлер вилетів до Венеції на першу в житті зустріч з Муссоліні. Чи можна припустити, що фюрер залишив би столицю, якби справді вірив у існування змови? Зрештою, тоді ж була оголошена постанова про розпуск загонів СА на літні вакації, під час яких штурмовики не носитимуть уніформи. І з цією постановою Рем погодився, обмежившись тільки погрозами на адресу «ворогів СА, які гадають, що штурмовики не повернуться після відпочинку або повернуться не всі». Перед від'їздом з Берліна, Рем призначив на 30 червня поблизу Мюнхена зустріч керівників СА, запросивши на неї і Гітлера. Гітлер запрошення прийняв. Обставин, за яких відбудеться ця зустріч, Рем не міг собі уявити; не догадувався про них, можливо, й сам Гітлер.

Рішення Гітлера розправитися з СА прискорила подія, яка сталася 17 червня. Того дня віце-канцлер Папен під впливом (як він признався пізніше) Гінденбурга проголосив у Марбурзькому університеті промову, в якій у надзвичайно гострій формі критикував свавілля націонал-соціалістської партії. Геббельс негайно заборонив пресі і радіо хоча б одним словом згадувати пр

промову віце-канцлера, а єдина газета, яка її надрукувала, була конфіскована. Але Папен заздалегідь роздав текст промови іноземним кореспондентам і бомба вибухнула... Гітлер шаленів. 21 червня він вирушив у Нейдек для розмови з Гінденбургом. Там він застав генерала Бломберга, який дав зрозуміти Гітлеру, що Гінденбург вимагає найрішучіших заходів, які забезпечили б зменшення напруження в Німеччині; в протилежному разі, мовляв, Гінденбург змушений буде оголосити стан облоги і надати рейхсверу «відповідні повноваження». Старий, до якого на кілька хвилин допустили Гітлера, підтвердив слова Бломберга.

Це був ультиматум. Армія вимагала дотримання «Пакту з броненосця «Дейчланд». Гітлер зрозумів, звичайно, що передача влади рейхсверу — це кінець усьому. Якщо він хоче вижити — треба діяти швидко. Герінг і Геббельс допомогли йому в цьому. У них вже були списки давніх і майбутніх противників, яких вони хотіли ліквідувати. Гітлер дав санкцію. Гімmlер мав провадити акції в Баварії, Герінг — в Берліні.

Армія не залишилась осторонь цієї справи. 25 червня генерал Фріч оголосив стан бойової тривоги і скасував усі відпустки. За три дні Рема, який був майором запасу, виключили із Спілки офіцерів запасу, а 29 червня у друкованому органі нацистів «Фелькішер Beobachter» з'явилася — безпрецедентний випадок! — стаття генерала Бломберга, в якій говорилося: «Армія беззастережно підтримує фюрера рейху Адольфа Гітлера».

Але армія не хотіла передчасно бруднити собі руки. Справу полегшили Гітлер, Герінг, Гімmlер, СС і поліція.

Убивці діють

28 червня Гітлер виїхав з Берліна в Ессен на весілля місцевого гаулейтера Тербовена. Потім затримався на курорті Бад-Годесберг в готелі одного з своїх колег. Все виглядало по-сімейному, невинно. Але в ніч з 29 на 30 червня з Берліна прибув Геббельс, який, зваживши все, остаточно відвернувся від Рема. І почалося!

За кілька днів у Рейхстагу Гітлер так охарактеризував обстановку:

«О першій годині ночі я отримав дві неприємні новини. В Берліні оголосили тривогу; рівно о п'ятій загони СА мали розпочати облогу урядових будинків. В Мюнхені штурмовики збунтувалися ще увечері о дев'ятій».

Це був бунт. Тільки нещадним і кривавим

втручанням ще можна було придушити заколот. О другій ночі я вилетів у Мюнхен».

Революція? Що ж робили тієї ночі люди, імена яких були занесені до списків? Карл Ернст, шеф СА в Берліні, саме вирушив у весільну подорож. З молодою дружиною він їхав в автомашині до Бремена, де мав пересісти на корабель, що відходив на Мадеру. Рем, який залишив у Мюнхені свою особисту охорону, добре випив в колі інших керівників СА на баварському курорті Бад-Вейсс, після чого всі спокійно пішли спати. Дивні заколотники...

На світанку у Бад-Вейсс в'їхала колона автомашин. Це прибув з Мюнхена Гітлер. Приземлившись у столиці Баварії, він одразу ж поспішив арештувати місцеве керівництво СА. Озброєні есесівці вдерлися до готелю і почали витягати заспаних штурмовиків просто з ліжок. Шефа СА в Сілезії Едмунда Гейнеса за наказом Гітлера вивели на подвір'я і розстріляли.

В номер до Рема увійшов сам Гітлер. Він накинувся на давнього приятеля з якимись вигаданими обвинуваченнями і наказав відвезти його до в'язниці у Мюнхен, тієї самої, де Рем сидів після путчу 1923 року. Дні шефа штабу СА — людини, що нарівні з Гітлером несла відповідальність за терор і насильства, якими був вимощений шлях до III рейху, були злічені. Гітлер наказав покласти на стіл перед Ремом пістолет. Він вважав це дружнім жестом. Але Рем відмовився від цієї «послуги». «Нехай Адольф зробить це власноручно», — сказав він.

Подробиці смерті Рема стали відомі з визнання свідків, зроблених через 23 роки — в 1957 році на процесі над кількома учасниками «ночі довгих ножів». До тюремної камери увійшли два есесівці. Рем хотів їм сказати щось, але вони наказали йому мовчати і майже одразу застрелили його. Можливо, як і багато інших, він до останньої хвилини вважав, що є жертвою страшного непорозуміння. Керівник СА і поліції в Мюнхені, Шнайdgубер, у якого Гітлер сам зірвав погони, сказав своїм катом: «Я не знаю, чому ви робите це, але цільтеся добре». Карл Ернст, якого затримали по дорозі до Бремена і привезли в Берлін, кричав перед розстрілом: «Хайль Гітлер!»...

Скільки чоловік загинуло в усій Німеччині протягом «ночі довгих ножів» і наступного дня? Точно невідомо. Гітлер говорив потім у Рейхстагу, що шістдесят один, в тому числі дев'ятнадцять вищих чинів СА. Шістнадцять штурмовиків загинуло, чинячи опір під час арешту, троє заподіяли собі смерть. «Біла книга», видана німецькими емігрантами, називала 401 жертву, а на процесі в 1957 р. наводилася чотиризначна цифра.

Гинули не тільки штурмовики. Гітлер, Герінг і Гімmlер скористалися з нагоди і зводили рахунки. Тіло Густава Кара — експрем'єра Баварії — було знайдено на торф'яних розробках під Дахау. Кар вже давно відійшов від політики, але Гітлер не забув йому його ролі в придушенні мюнхенського путчу.

У лісі під Мюнхеном було знайдено також тіло Бернарда Штемпліфа, запеклого нациста, який підтримував Гітлера, навіть редагував йому «Майн кампф», але знав надто багато про особисті справи Гітлера.

Траплялися й помилки. Увечері 30 червня до мюнхенської квартири музичного критика Віллі Шміда вдерлися есесівці і без будь-яких пояснень забрали його з собою. Через чотири дні гестапо передало родині його тіло в закритій труні, заборонивши її відкривати. Замість офіцера СА Віллі Шміда есесівці розправилися з нещасним мистецтвознавцем, який не мав нічого спільного з політикою.

30 червня опівдні одягнені в цивільне агенти Гімmlера подзвонили біля дверей вілли генерала Шлейхера. Відчинив сам генерал. Його вбили на місці. На постріл вибігла його дружина, і їй також дісталася куля. Така сама доля спіткала увечері генерала Бредова, близького приятеля Шлейхера. Грегор Штрассер, арештований напередодні в Берліні, загинув в катівнях гестапо. Папену пощастило: він залишився живий. Але есесівці розгромили його штабквартиру. Референта преси вбили за письмовим столом. Едгар Юнг, який склав текст промови від 17 червня, був також убитий. Іншого співробітника Папена застрелили в його кабінеті в міністерстві комунікацій. Секретарку Папена і решту працівників посадили в концентраційний табір, а його самого протримали деякий час під домашнім арештом. Коли пізніше віце-канцлер поскаржився Герінгу, той, як записав Папен, «виштовхнув його за двері».

Все це не завадило Папену через місяць прийняти з рук людей, які повбивали його приятелів, нову посаду. Він поїхав до Відня як посол, щоб замести наслідки злочину нацистів — вбивства канцлера Австрії Дольфуса.

А Гінденбург? Як повадився старий фельдмаршал, який уособлював у собі риси пруської офіцерської касты? Наступного після розправи дня він надіслав Гітлеру листа з подякою. «Своїми енергійними й сміливими діями ви задушили в зародку змову зрадників». Подібне поздоровлення отримав і Герінг. Генерал Бломберг відзначив розправу спеціальним наказом по рейхсверу. Офіцерський корпус з радістю вітав

заяву Гітлера про те, що армія залишиться «єдиним носієм зброї в державі».

Засліплені військові не бачили, що виростає інша, значно небезпечніша, сила — СС, яку Гітлер за «заслуги» 30 червня зробив незалежною від нового керівництва СА. При цьому Гімmlеру був наданий титул рейхсфюрера; віднині шеф СС підлягав тільки самому фюреру.

Смерть Гінденбурга

Гітлер виконав обіцянки, які дав генералам на броненосці «Дейчланд».

2 серпня о 9-й ранку помер Гінденбург. За три години був опублікований декрет, ухвалений кабінетом ще попереднього дня: функції президента і канцлера поєднувалися, Гітлер став «вождем і канцлером Рейху». Армія принесла присягу Адольфу Гітлеру. На цю присягу посилалися потім воєнні злочинці, намагаючись виправдати свої дії «виконанням наказів фюрера». Незабаром після смерті Гінденбурга Геббельс оголосив, що заповіту померлого не знайдено. Але згодом, за чотири дні до початку публічного референдуму, який мав затвердити Гітлера на його новій посаді, політичний заповіт Гінденбурга раптом знайшовся. Він складався з дифірамбів Гітлеру, якого, як заявив по радіо син померлого полковник Оскар фон Гінденбург, старий фельдмаршал хотів призначити своїм наступником.

Насправді це було не так. Гінденбург залишив два документи. Один — адресований Гітлеру. Старий фельдмаршал доручав йому відновити монархію. Другий — звернення «до німецького народу». В ньому Гінденбург дійсно визнав «заслуги» Гітлера. Але метою цього другого документу було лише підсолодити пілюлю, яку Гітлер мав проковтнути, ставши тільки канцлером при Гогенцоллерні.

Гітлер наказав оголосити тільки другий лист. Папену, який показав йому обидва документи, Гітлер сказав, що лист, де йдеться про відновлення монархії, адресований йому, фюрерові, особисто, і він сам вирішить, коли оголосити його. Гітлер так ніколи і не зробив цього. Очевидно, він його відразу ж спалив. (Серед таємних документів, що потрапили до рук союзників після війни, його не було знайдено). Зрештою, це вже не мало особливого значення, бо «Пакт з броненосця «Дейчланд» і рішення кабінету, прийняте за день до смерті Гінденбурга, вирішили справу. Референдум схвалив це рішення: 4,25 мільйона німців наважились сказати «ні», але понад 38 мільйонів, тобто 90% виборців голосували за

поєднання в руках Гітлера функцій президента і канцлера. Я сам бачив 4 вересня 1934 року Гітлера під час партейтагу в Нюрнберзі. Він сидів, високо піднявши голову, схрестивши руки на грудях, коли 30 тисяч рук піднялися, щоб привітати його. Баварський гаулейтер Вагнер прочитав прокламацію фюрера: «Нервовий епосі XIX сторіччя покладено край. Протягом наступного тисячоліття в Німеччині не буде вже ніяких революцій».

Дві інтриги

Через чотири роки з політичної арени зникли Бломберг і Фріч, два відданих помічники Гітлера під час першого етапу його правління. Вони йому більше не були потрібні. На їх місце він хотів посадити генералів, які б тільки йому були зобов'язані своєю кар'єрою. Бломберг, який дійшов до звання фельдмаршала, постраждав через жінку. Шістдесятирічний міністр рейхсверу закохався у свою секретарку Ерну Грюн і вирішив з нею одружитися. Його турбувало тільки те, що вищі офіцери не дуже прихильно поставляться до цього шлюбу. Він звернувся за порадою до Герінга й Гітлера. Обидва схвалили його намір, а Герінг навіть пообіцяв усунути з шляху Бломберга якогось значно молодшого претендента на руку Ерні. Останнього одразу відправили в Латинську Америку.

12 січня 1938 року відбулося весілля, на якому свідками були Гітлер і Герінг. Але коли «молоді» виїхали на медовий місяць в Італію, в Берліні почали ширитися чутки. На ім'я генералів надходили анонімки, в яких жінки сумнівної репутації писали, що дружиною фельдмаршала стала їхня колишня подруга. Плітки підтвердилися. В архівах начальника берлінської поліції Геллдорфа в списках зареєстрованих повій знайшли ім'я Ерні Грюн.

Геллдорф хотів уникнути скандалу і не показав документів своєму начальнику Гімmlеру, знаючи що той використає їх у своїх цілях. Він заніс їх до Генерального штабу і передав конфіденційно генералу Кейтелю.

Але кар'єрист Кейтель передав ці доку-

менти Герінгу. Той тільки й чекав цього, бо давно мріяв про посаду Бломберга. Документи одразу опинилися у Гітлера. Той страшенно розлютився. Фельдмаршал пошив його в дурні. Поставив його свідком на шлюбі з цією...! Доля Бломберга була вирішена. Він ще намагався врятувати своє становище, ладен був навіть розлучитися, але коли дізнався, що Гітлер хоче звільнити його у відставку, повернувся на Капрі до дружини. Згодом Бломберг, щоправда, намагався ще повернутися в армію, і навіть вимолив у Гітлера обіцянку на випадок війни призначити його головнокомандуючим. Але цієї обіцянки, як і багатьох інших, фюрер не виконав. Роки війни Бломберг провів на самоті. Він помер у 1946 р. в Нюрнберзькій тюрмі, де перебував як свідок на процесі воєнних злочинців.

Того ж дня, коли Герінг доповів Гітлеру про Ерну Грюн, він показав фюреру ще один документ, який мав скомпрометувати генерала Фріча; документ свідчив про аморальну поведінку генерала. Фріча одразу ж викликали до рейхсканцелярії. Він був дуже обурений і все заперечував.

Але Гітлер вже прийняв рішення. Афера Бломберг—Фріч, що компрометувала генералітет, мусила допомогти Гітлеру провести чистку в армійському керівництві, де фюреру потрібні були слухняні виконавці всіх його намірів. Фріч, який критично ставився до планів нападу на Австрію й Чехословаччину, мусив піти. Він не повернувся на посаду і тоді, коли слідство довело безпідставність пред'явлених йому обвинувачень. Виявилось, що всю інтригу спровокували Гейдріх і Гімmlер, які, проте, навіть після спростування не понесли ніякого покарання. У вересні 1939 року Фріч вирушив на чолі полка на фронт і загинув під Варшавою. Є підстави гадати, що загинув він від німецької кулі.

4 лютого 1938 р. після «операції Бломберг—Фріч», Гітлер здійснив реорганізацію збройних сил. Був покладений край їхній самостійності, скасована посада воєнного міністра. Фюрер сам узяв на себе функції головнокомандуючого, усунув 16 найстаріших і найбільш «неслухняних» генералів, на чолі сухопутних військ поставив слабого й безбарвного Браухіча.

Генерали капітулювали без опору.

(Переклад з англійської)

ЩО ТАКЕ СПРАВЖНІЙ МІЖПЛАНЕТНИЙ ПРОСТІР

Розділ веде
письменник
Володимир
Владко

**ДЖЕЙМС ВАН АЛЛЕН РОЗПОВІДАЄ
ПРО ПОЯСИ ВАН АЛЛЕНА-ВЕРНОВА**

Кілька років тому в світовій науковій пресі з'явилося повідомлення про наслідки наукових розробок американського вченого Джеймса Ван Аллена, який дійшов висновку, що в міжпланетному просторі навколо Землі існують активні пояси радіації. Це твердження зійшлося з думками провідних радянських учених, зокрема професора С. Вернова, який на підставі даних, одержаних з радянських штучних супутників Землі, цілком самостійно відкрив аналогічні пояси. Тому в радянській науковій літературі такі пояси називаються радіаційними поясами Ван Аллена — Вернова.

Відкриття радіаційних поясів Ван Аллена — Вернова змусило дослідників космосу серйозно переглянути деякі свої попередні припущення.

Виявилось, що наша Земля немов невидимою бронєю вкрита кількома поясами дуже радіоактивних часток, які можуть негативно вплинути на здоров'я космонавтів під час польотів на інші планети і на Місяць.

Чи дійсно це явище настільки загрозливе? Чи дійсно, як твердять тепер деякі вчені, міжпланетний простір від самого Сонця і до орбіти Юпітера не є пустотою, а насичений саме такими радіоактивними частками?

Щоб одержати відповіді на ці запитання, американський журналіст Уоллес Клауд звернувся до Джеймса Ван Аллена, який тепер очолює фізичний факультет університету в штаті Айова і провадить подальшу роботу по вивченню поясів Ван Аллена — Вернова. Відповіді вченого проливають певне наукове світло на проблеми, пов'язані зі складом і будовою міжпланетного простору навколо Землі й Сонця.

Ми подаємо виклад цієї бесіди.

РАДІОАКТИВНИЙ МІЖПЛАНЕТНИЙ ПРОСТІР

КЛАУД. Чи правда, що деякі вчені й досі свідомо дотримуються застарілого погляду про міжпланетну пустоту?

ВАН АЛЛЕН. Так, чимало вчених продовжують вважати міжпланетний простір абсолютною пустелею. Коли нам пощастить одержати справжню інформацію про його структуру, враження було надзвичайне.

Це сталося так. 1958 року, коли американський супутник «Експлорер-III» був виведений на орбіту, на ньому містився спеціальний лічильник, що реєстрував кількість космічного випромінювання. Дані, одержані цим лічильником, спочатку просто приголомшили нас. На відстані до 500—600 миль над Землею радіація дедалі посилювалася, а потім вона різко впала до нуля. Що ж трапилось? Після детальної перевірки ми збагнули, — наш лічильник був настільки чутливим, що через деякий час, не витримавши навантаження, замкнувся. Один з дослідників Ернест

Рей вигукнув: «Міжпланетний простір безумовно радіоактивний!» Так поступово ми дійшли висновку про існування радіації навколо Землі. Це суперечило попереднім науковим даним, але було незаперечним фактом.

КЛАУД. Твердять, що пояси радіації небезпечні для космонавтів, які полетять на інші планети. Це дійсно так?

ВАН АЛЛЕН. Може статися, що деяка небезпека й виникне, коли космонавти «пробираються» крізь ці пояси, але одноразовий переліт не буде загрозливим для здоров'я, бо космонавт одержить усього близько 10 рентгенів радіації. Хоч це й значно більше, ніж трапляється за земних умов, але не створює серйозної небезпеки: для цього потрібна доза аж до 400 рентгенів. Крім того, дія радіації не є кумулятивною (людський організм не насичується нею поступово).

КЛАУД. Скільки радіаційних поясів насправді існує в природі? Іноді запевняють, що один, але ви відкрили два. А дехто з учених твердить про існування цілої великої магнетосфери навколо Землі.

ВАН АЛЛЕН. Магнетосферою ми вважаємо район, де магнітне поле Землі більш інтенсивне, ніж міжпланетний простір. Два радіаційні пояси можна встановити в цьому районі незаперечно. Але аналогічних поясів можна відкрити скільки завгодно — залежно від того, якими типами елементарних часток ви будете цікавитися.

КЛАУД. Я читав науково-фантастичне оповідання про створення штучного радіаційного поясу. Для цього внаслідок вибуху водневої бомби в магнітне поле Землі було закинуто майже півкілограма електронів. Чи можливе щось подібне?

ВАН АЛЛЕН. Ні, такої кількості електронів від вибуху водневої бомби не дістанеш. Він може дати лише близько одного міліграма електронів.

КЛАУД. А скільки матерії міститься в одному природному по-ясі?

ВАН АЛЛЕН. Кілька грамів, не більше. Втім, коли я це кажу, то не певен, чи матимете ви уявлення про неймовірні енергетичні сили, що діють в зоні радіації. У міжпланетному просторі саме енергія завжди є господарем становища.

ДЖЕРЕЛО ЕНЕРГІЇ — СОНЦЕ

КЛАУД. Яке ж джерело такої енергії? Звідки з'являються електрично-заряджені частки?

ВАН АЛЛЕН. Ми майже певні, що такі частки виникають з «сонячного вітру». Так званий сонячний вітер складається з матерії, викинутої з Сонця силою періодично повторюваних термоядерних вибухів. Матерія ця складається з значної частини водню та домішок гелію і деяких інших елементів, які, власне, й становлять масу Сонця. Потужне ультрафіолетове випромінювання Сонця іонізує атоми матерії, відриваючи електронні оболонки від їх ядра. Отже, сонячний вітер спрямовується назовні міцним потоком атомних частинок—електронів, протонів (тобто, ядер атомів водню) і ядер інших елементів. Ці електрично насичені частки спіралями поширюються навколо силових ліній магнітного поля Сонця, яке сягає до орбіти Юпітера, причому швидкість їх руху значно перевищує швидкість магнітного поля. Отже пориви сонячного вітру справді роблять петлі в магнітному полі Сонця і нагромаджують у міжпланетному просторі ударні хвилі. Ці явища, що відбуваються навколо Сонця, і спричиняються до виникнення електрично заряджених часток у зонах радіації Землі.

КЛАУД. А скільки матерії практично викидається з Сонця у простір?

ВАН АЛЛЕН. Взагалі, чимало. Звичайно, з наших земних поглядів. Грубо кажучи, близько 400 000 тонн на секунду.

КЛАУД. З якою ж швидкістю дме сонячний вітер?

ВАН АЛЛЕН. Приблизно 3,000 000 миль на годину. Проте, це його максимальна швидкість, ми ще недостатньо вивчили можливі зміни такої швидкості.

КЛАУД. Виходить, наша Земля весь час обертається в сонячній атмосфері?

ВАН АЛЛЕН. Умовно так. Але подібний рух дещо викривлює загальну світову атмосферу, що подібна до газу, який перебуває в постійному полоні. А сонячний вітер викидається Сонцем так швидко, що встигає уникнути сонячного гравітаційного поля.

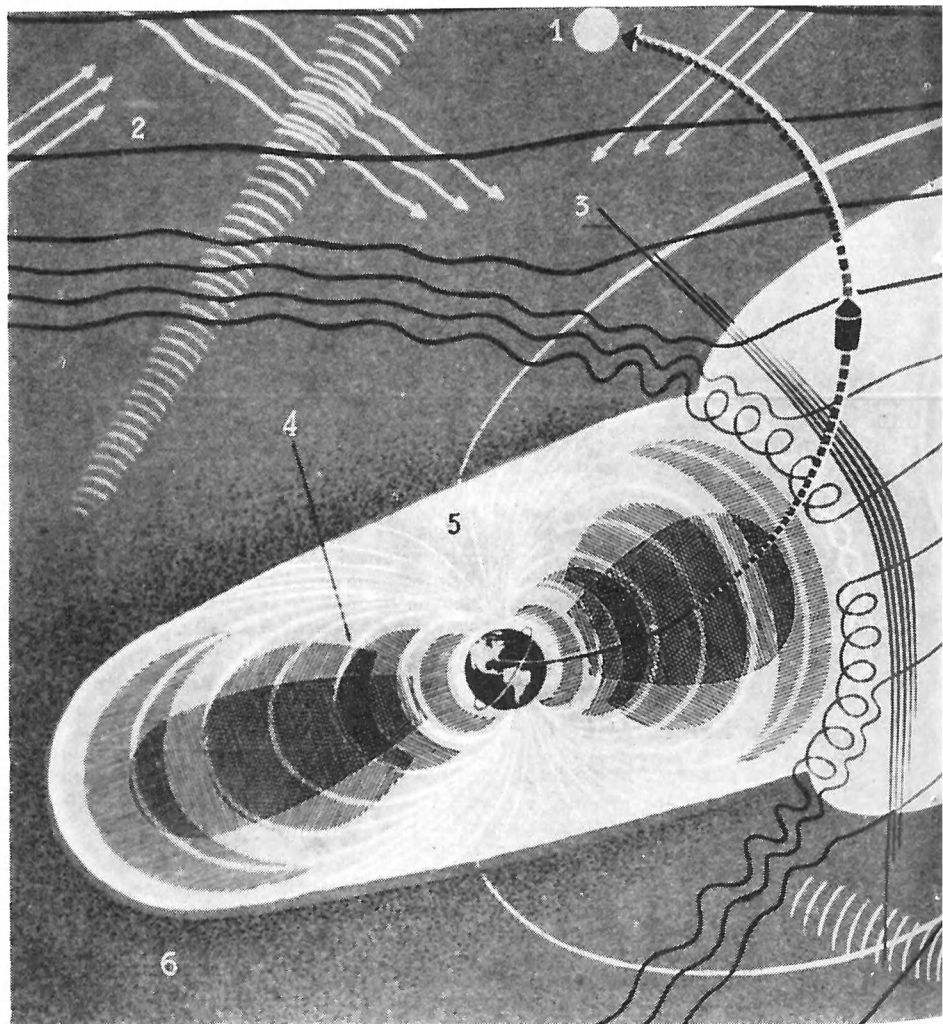
КЛАУД. Тоді, можливо, сонячний вітер і пояси радіації є те саме, що й плазма?

ВАН АЛЛЕН. Так, ми вважаємо, що вони є плазмою, тобто — четвертим станом матерії — газом, в якому атоми розбиті на заряджені частки.

КЛАУД. Гаразд, але оскільки ми знаємо, що міжпланетний простір не є пустотою, чи не варт сказати, що він заповнений плазмою?

ВАН АЛЛЕН. Тільки не в такому розумінні, нібито міжпланетний простір наповнений нею до краю і більше в ньому нічого не може бути. А взагалі ви висловили правильну думку: плазма — це основа міжпланетного простору. Безумовно, в ньому є ще й інші елементи, — космічний пил, неіонізований газ (у міжзоряному просторі), космічне випромінювання й інші особливі частки: електромагнітна радіація — радіохвилі і світлові хвилі, електричні струми та інші енергетичні вияви, подібні до гравітаційних і магнітних полів.

За теорією Джеймса Ван Аллена міжпланетний простір являє собою зовсім не чорну холодну пустоту. Радіальні лінії від Сонця показують на малюнку напрям течій плинної плазми, яка створює сонячний вітер і стискує магнітне поле Землі. Ударні хвилі й збурення в ньому трапляються тоді, коли плазма зустрічається з магнітним полем Землі. Сонячний вітер створює біля Землі кометоподібний хвіст з пилу й газів. Пасажирські космічні польоти всередині поясів Ван Аллена — Вернова є безпечними. Але вже під час польоту на Місяць космонавти муситимуть долати зону радіації і зможуть потрапити в сферу дії небезпечних сонячних спалахів.

КЛАУД. А що ви скажете відносно температури міжпланетного простору? Чи він справді холодний?

ВАН АЛЛЕН. Відносно цього можуть бути різні думки. Наприклад, космічна станція «Марінер», яка проходила поблизу Венери, показала нам сталу температуру, близьку до точки кипіння води. Ця космічна станція наче вбирала в себе гаряче проміння Сонця, а потім надсилала його назад у простір. З іншого погляду, за законами середньої кінетичної швидкості заряджених часток температура плазми біля Землі мусить досягати мільйона градусів. Втім, ви не відчували б нічого подібного, коли б вийшли з міжпланетного корабля в космічному костюмі, бо тоді вас торкалися б лише окремі заряджені частки. Матерія в міжпланетному просторі дуже розрідже-

на: на кубічний дюйм припадає від 100 до 1000 часток. А в земному повітрі на рівні океану на один кубічний дюйм припадає близько 330 більйонів молекул!

УМОВИ КОСМОСУ — В ПРИСТРОЯХ УЧЕНИХ

КЛАУД. Як на думку звичайної людини, це дуже дивний вітер — гарячий і холодний одночасно. Чи не можна умови міжпланетного простору порівняти з чимось більш знайомим нам на Землі?

ВАН АЛЛЕН. Звичайно можна знайти подібні приклади. В електронних лампах сполучаються вакуум і плазма; під час використання іонізації та інших численних

магнітних ефектів у лабораторіях, ми іноді випадково зустрічаємося з багатьма умовами, що існують у міжпланетному просторі.

КЛАУД. А який пристрій в лабораторіях найкраще відповідає умовам міжпланетного простору?

ВАН АЛЛЕН. Найкращим порівнянням може бути промінь, що прискорює частки в циклотроні. Та все одно це досить грубе порівняння, бо лабораторний матеріал зовсім не так тонко розподілений, як у просторі.

КЛАУД. Атомний прискорювач може бути прекрасним порівнянням для вас, фізика, але не для необізнаної людини. А як відносно променя в кінескопі телевізора? Адже там існує електронний промінь, скерований магнітним полем.

ВАН АЛЛЕН. Так, ви правильно помітили це. Але все-таки плазма в міжпланетному просторі значно тонша, а її енергія незрівнянно більша. Циклотрон, на мою думку, дає більш наочне уявлення, бо він відтворює те, що трапляється біля Землі, коли сонячний вітер впливає на земну магнетосферу.

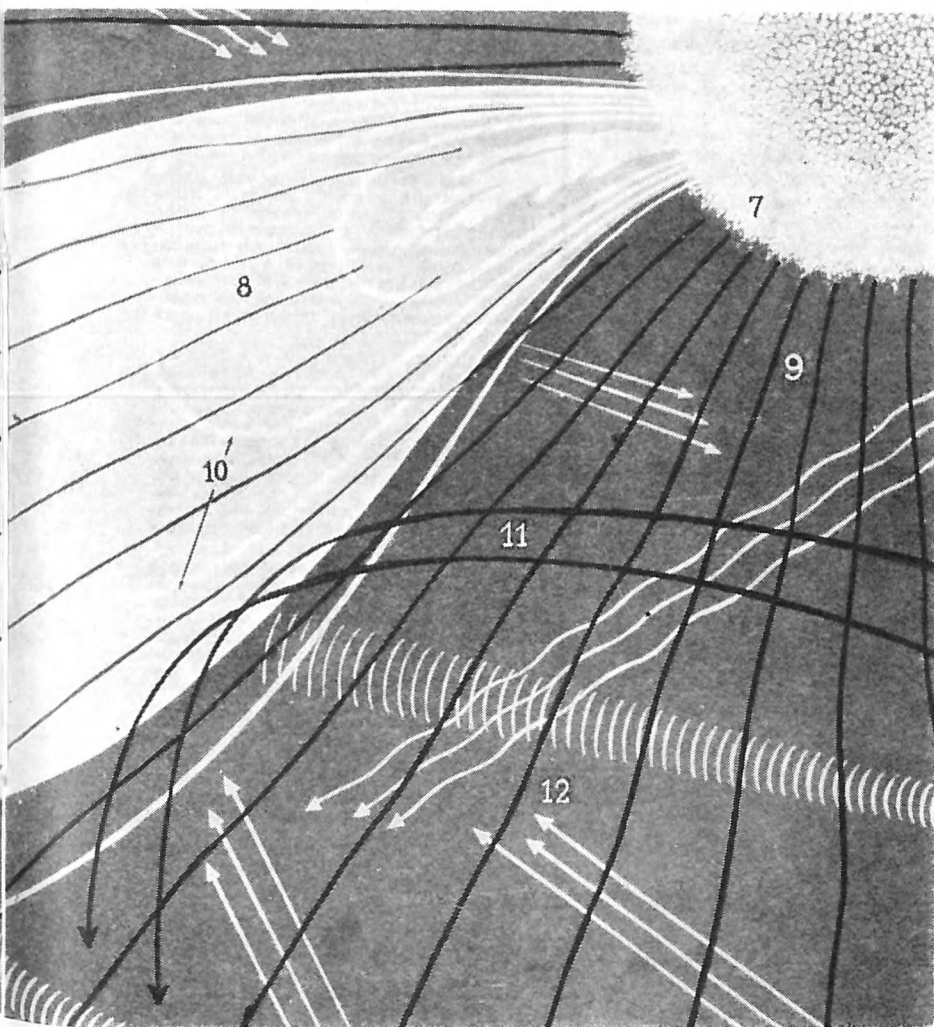
КЛАУД. Як саме електричні частки потрапляють до радіаційних поясів?

ВАН АЛЛЕН. О, ми дуже хотіли б і самі довідатися про це. Є різні пояснення, але найчастіше вони нагадують аргументацію за допомогою жестів. Знаєте, що це таке? Вам треба говорити дуже швидко і весь час розмахувати руками, роблячи різні жести, щоб ваш опонент не мав змоги втрутитися і якимсь простим аргументом знищити ваші докази. Втім, я спробую пояснити це так, як ми розуміємо питання. Відомо, що частки, які приходять з Сонця, не мають такої великої енергії, як частки в поясах радіації, отже магнітне поле Землі мало б виконувати роль прискорювача тих часток. Але статичне магнітне поле Землі не може цього зробити. Джерелом такої енергії мусить бути сонячний вітер. Він рухається з надзвучковою швидкістю, при зіткненні з земною атмосферою створюються ударні хвилі, і земне поле стискується під впливом сонячного газу. В той же час земне магнітне поле відштовхує поле Сонця, і в плазмі виникають електричні струми. Таким чином, сонячний вітер збудовує магнетосферу, і коли частки проникають в радіаційний пояс, вони поступово набувають дуже великої енергії.

КЛАУД. І саме цей механізм створює надзвичайну швидкість часток?

ВАН АЛЛЕН. Цілком вірно. Адже частки в сонячному вітрі самі по собі не могли б проникнути навіть крізь промокальний папір.

Пояснення до малюнку: 1. Місяць. 2. Сонячний вітер. 3. Ударні хвилі. 4. Пояси Ван Аллена — Вернова. 5. Магнітне поле Землі. 6. Кометоподібний хвіст. 7. Сонце. 8. Спалахи. 9. Сонячний вітер. 10. Петлі магнітного поля Сонця. 11. Космічне випромінювання. 12. Міжзоряне випромінювання.

КЛАУД. А яке відношення до всього цього мають сонячні спалахи? Мені здається, вони досить небезпечні.

ВАН АЛЛЕН. Спалахи, що постійно відбуваються на Сонці, є бурями нашого головного світила. Вони являють собою довгі язики плазми, що час від часу відриваються від Сонця і мають значно більшу енергію, ніж звичайний сонячний вітер. Наприклад, найяскравіший спалах, зареєстрований у вересні 1960 року, дав би космонавту смертельну дозу радіації, майже 700 рентгенів.

КЛАУД. Значить, космонавти мусять надійно захищатися від впливу таких спалахів?

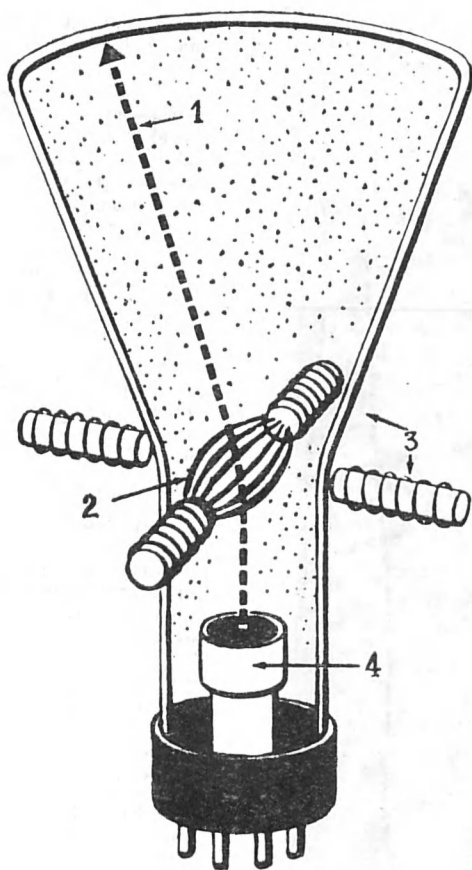
ВАН АЛЛЕН. Так, але подібний захист вимагає додаткової ваги корабля, а сучасна космонавтика не-

спроможна поки що забезпечити її. Є кращий вихід: планувати польоти на інші планети в період «спокійного Сонця».

КЛАУД. Ми вміємо передбачати погоду на Землі вже досить добре. А як відносно «прогнозів» на Сонці?

ВАН АЛЛЕН. Тут ми ще вчимося. Велетенські пухирі, які з'являються на поверхні Сонця за кілька днів до появи вибухів, є однією з ознак змін у сонячній погоді. Отже, цілком можливо, що ми навчимося робити загальні передбачення і в цій галузі, скажімо — на день чи два вперед. Хоча цього, звичайно, замало, та мені здається, що наука зуміє передбачати стан погоди на Сонці ще до того, як людство надішло перших космонавтів на Місяць.

«Міжпланетний простір» у телевізійному кінескопі. У звичайному кінескопі електронний промінь скеровується електромагнітами для створення зображення на екрані; принципово це явище подібне до того, що відбувається в міжпланетному просторі, де магнітне поле заломлює частки. Аналогічні умови виникають у багатьох електронних пристроях, коли вчені мають справу з плазмою, радіацією і магнітними ефектами. Але в міжпланетному просторі енергія значно більша, а плазма набагато тонша, ніж у сучасних лабораторних пристроях.

Пояснення до малюнку: 1. Електронний промінь. 2. Магнітне поле. 3. Електромагніт. 4. Електронна гармата.

ТВАРИНИ МОЖУТЬ ДИХАТИ ВОДОЮ

— Якщо собаки, щури й миші можуть перетворюватися на вододихаючих тварин, то чому б не провести відповідні експерименти з людьми?

Такого висновку дійшли вчені, яким пощастило протримати мишей живими у воді 18 годин, а собакам відновити нормальне дихання повітрям після довгого перебування під водою.

Ці незвичайні події трапилися в лабораторії доктора Йоханнеса Кільстра в Лейденському університеті (Голландія). У Сполучених Штатах Америки подібних наслідків домогся доктор Джон Северінхауз з Каліфорнійського університету. Втім, результати його дослідів були скромнішими: йому вдалося протримати щурів під водою тільки 4 години.

Учені-фізіологи вирішили провести подібні експерименти після того, як було твердо встановлено, що ненароджені немовлята «дихають» у череві матері, хоч їхні легені наповнені рідиною. Здавалося логічним, що в певних, ще не відомих науці умовах, легені можуть перетворюватися на зябра.

Щоб полегшити тваринам перебування під водою, доктор Кільстра склав спеціальну рідину, змішуючи воду з солями в таких пропорціях, щоб суміш по можливості була ідентичною з тією, яка омиває альвеоли легенів. До солоного розчину було введено особливі хімікати, які поглинали двоокис вуглецю.

Тварини потрапляли в камеру з рідиною крізь повітряний шлюз. Було доведено, що тиск рідини у 8 атмосфер забезпечував тварині ту кількість кисню, яку вона звичайно діставала з повітря. Проте, доктор Кільстра твердить, що найкращих наслідків дихання тварини під водою можна досягти, якщо збільшити тиск до 160 атмосфер (що дорівнює тиску води на глибині в 1 милію).

Після тривалого перебування під водою легені собак вкрай заповнювалися киснем, і після повернення до нормальних умов дихання, тварини не відчували будь-яких шкідливих наслідків. Миші надто маленькі для того, щоб самостійно повернутися до дихання киснем, але дослідники звільняли легені щурів від води і штучно вдували в них кисень, після чого щури жили ще 21 годину.

Коли доктора Йоханнеса Кільстра запитали, як він ставиться до тверджень винахідника аквалангу Жака-Іва Кусто про те, що людина зможе довго перебувати під водою без пристроїв для штучного дихання, Кільстра відповів:

— Якщо Кусто зможе замінити воду в океані на необхідну для дихання рідину, то, мабуть, він буде першою справді «водяною людиною». У подальших експериментах ми спробуємо довести, що застосування потрібної рідини під певним тиском дасть змогу і людині дихати під водою.

ЕЛЕКТРИЧНА СИГНАЛІЗАЦІЯ В ТІЛІ

Нерви як кабелі

Що ми знаємо про нервову систему людини і про те, як поширюються в організмі нервові збудження? Принаймні, досі про це відомо дуже мало. І тільки зовсім недавно лауреати Нобелівської премії англійські вчені Ендрю Хакслі і Алан Ходжкін та австралієць Джон Ікклс пролили певне світло на цю заплутану галузь біології, дали наукову характеристику механізму передачі сигналів у нервових волокнах, — так званому нервовому імпульсові.

Ці вчені виходили з принципів, на яких побудовано найновішу науку — кібернетику з її теорією зв'язку. А вона твердить, що вільна від помилок і перекручень система зв'язку є основною передумовою точної діяльності кожного пристрою, особливо, якщо він працює самостійно і складений з окремих елементів.

Коли така система чомусь помиляється, то це викликає так звану дезінтеграцію (розлад) цілого пристрою. Це стосується як машин, так і людського суспільства, а також чисто біологічних пристроїв — живих організмів.

Власне, вплив системи зв'язку найбільше позначається саме на живих організмах, бо праця окремих їх елементів, щільно пов'язаних між собою, залежить від чіткої праці інших, отже, вони можуть успішно діяти тільки тоді, коли до них справно доходить найточніша інформація (сигнали) про стан всього організму в певній зовнішній ситуації.

Передачу сигналів у організмі тварини забезпечує, як відомо, нервова система. Вона виконує в основному три функції: приймальну, координаційну і наказову. Органи почуттів (рецептори) приймають різні сигнали і передають їх за допомогою нервових волокон до центрального нервового пристрою. Там усі прийняті сигнали відповідно обробляються (тобто засвоюється і використовується їх інформаційний зміст), а потім уже на підставі здобутої інформації звідти надходять накази (знов-таки, за допомогою нервових волокон), адресовані ефекторам, тобто — м'язам, залозам, іншим органам, як внутрішнім, так і зовнішнім. Слід сказати, що такий засіб дії (рецепція — координація — ефект) властивий взагалі кожній ускладненій системі зв'язку.

Нерви немовби виконують тут функції електричних кабелів, по

яких водночас біжать різні електричні імпульси, не заважаючи один одному. Але як це відбувається?

Ми вже добре знаємо засоби передачі сигналів, наприклад, у математичних машинах. І, на жаль, мало знали про те, як це відбувається у нашому власному організмі, в нашій нервовій системі. Ця проблема і стала змістом праці Хакслі, Ходжкіна і Ікклса.

Зв'язок у нашому тілі

Відомо, що нервова система складається з особливих клітинок, які мають своєрідні відростки, так звані нейрони. Така клітинка має в діаметрі близько 0,2 міліметра, а її відростки — нервові волокна — товщину меншу ніж 0,01 міліметра і досягають завдовжки приблизно до 1 метра (у людини).

Нерви — це, власне, жмуточки тонесеньких волоконць, а нервові осередки — це скупчення нейронів. По волоконцях пробігають сигнали з швидкістю, яка досягає у людей близько 360 кілометрів на годину. Такі сигнали є нічим іншим, як слабкими електричними струмами, що тривають лише одну тисячну частку секунди.

Ще 1786 року було помічено, що нерви і м'язи мають у собі невеличкий електричний заряд (відомі досліди Гальвані з ніжкою жаби). Але тоді досліджувалися тільки цілі нерви, бо тогочасна техніка не дозволяла ще робити експерименти з окремими волоконцями. Тільки значно пізніше, коли було збудовано прецизійні осцилографи і осцилографічні лампи, коли сконструювали дисекційні мікроскопи, що служили для розтину найдрібніших фрагментів тканини, можна було розпочати вивчення одиничних нервових волоконць.

Ці волоконця нагадують собою мікроскопічні трубочки з напівпроникної плівки. Зовні і зсере-

Лауреати Нобелівської премії: Ендрю Хакслі (Кембрідж, Англія), Алан Ходжкін (Кембрідж, Англія), Джон Ікклс (Канберра, Австралія).

дини півки знаходяться розчини солі — електроліти, тобто, іони металів — електрично заряджені частинки їх у водному розчині. Всередині волоконця міститься більше іонів калію, а зовні — натрію. Внутрішність волоконця більш негативна (близько 0,10 вольт) ніж розчин, в якому знаходиться волоконце, бо всередині містяться великі органічні частинки, що мають негативний заряд.

Отже, по обох боках півки волоконця існує невеличка різниця потенціалів. Таким чином, джерелом електрики в нерві є виникнення всередині його великих негативних іонів, або розташування позитивних іонів натрію зовні волоконця (хоча вони досить легко проникають крізь півку).

Порушення електричної рівноваги в цій складній і чутливій структурі і є, власне, сигналом. Тоді виникає надзвичайно слабкий електричний струм, здатний взагалі пройти лише півсантиметра. Але, перед тим, як цей електричний сигнал зникне, він збуджує наступний відрізок волоконця і тоді відбувається ланцюгова реакція, внаслідок якої сигнал протягом частки секунди проходить крізь увесь нерв.

Це відбувається подібно до підсилення і подальшої передачі електричних сигналів у системі релейних станцій, добре відомих кожному інженерові-зв'язківцю.

Але аналогію з системою зв'язку по проводах можна провадити й далі. Виявляється, що біологічна еволюція протягом багатьох мільйонів років існування життя на землі призвела до дивовижно простого засобу збільшення швидкості електропровідності в нерві без збільшення його товщини. Дослідження встановили, що крім «голих» волоконець нерва існують ще й вкриті твердою ізоляційною оболонкою. Саме ця ізоляційна оболонка, що має дуже низьку електричну ємність, дозволяє пропускати сигнали в 10 разів швидше і при витраті тільки одної десятої частини енергії, яку споживає таке ж товсте, але не вкриті ізоляційною оболонкою волоконце.

Коли б природа не винайшла твердої ізоляційної оболонки нервів, то для досягнення такої швидкості сигналів наші нервові волоконця-кабелі мусили б бути у 50 разів товщими. А тільки в одному здоровому нерві людина має близько мільйона окремих нервових ниточок! Без твердої ізоляційної оболонки ці нерви просто не вмістилися б у нашому тілі.

Простий шифр

Незважаючи на те, що спосіб передачі сигналів у нервовому волоконці є дуже складним (вивченням цього способу займалися

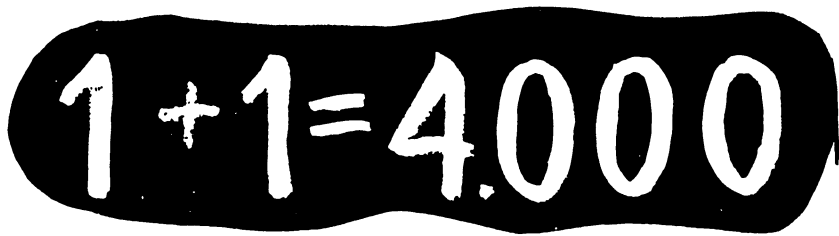
Е. Хакслі і А. Ходжкін), самі сигнали дуже прості. Вони складаються з довгих та коротких імпульсів з паузами між ними, подібно до азбуки Морзе.

Завдяки досконалій сучасній техніці пощастило навіть зробити неймовірний на перший погляд експеримент: посилити нервові імпульси до такої міри, щоб їх можна було почути! Електричні сигнали, які передавалися нервами, було чути як дивовижне уривчасте туркотіння.

Необхідно зазначити, що кількість сигналів, одержана нашим центральним нервовим устроєм, значно більша, ніж кількість надісланих наказів. Адже тільки невеличка кількість інформації потребує тих наказів. Деякі сигнали затримуються чи змінюються під

час передачі-зв'язку між нейронами, а також між нейронами і клітинками інших тканин (так звані синапси). Це залежить від того, чи визнає за потрібне координуючий комплекс зміцнити або послабити сигнали. Складний механізм передачі сигналів крізь синапси докладно пояснив у своїй праці Д. Ікклс.

Вивчення механізму нервових імпульсів, крім того, що воно дає відповідь на вічно актуальне запитання, «як це робиться?», має також дуже велике значення для вивчення фізіології і психології людини і тварин. Воно проливає світло на проблеми мислення і свідомості, проблеми, в яких засоби передачі інформації і її перетворення — відіграють, очевидно, дуже й дуже велику роль.

$$1+1=4.000$$

Такий дивний результат простої арифметичної дії складання, наведений в назві цієї статті, може спочатку викликати певні сумніви. Втім, цілком серйозна наука фізика висуває досить авторитетні обґрунтування на користь цього, на перший погляд, фантастичного наслідку.

Дослідження будови і якостей матерії можна провадити, насамперед, шляхом спостереження явищ, що відбуваються під час взаємодії елементарних часток такої матерії. А щоб сталася ця взаємодія, треба, перш за все, подолати опір потужних ядерних сил. З цією метою фізики змушені бомбардувати матерію частками, що містять в собі величезну енергію, якої вони набувають у прискорювачах елементарних часток, створених в найпередовіших щодо технічного прогресу країнах. Майже весь прогрес атомної

фізики останніх десятиріч пов'язаний саме з використанням дедалі потужніших прискорювачів.

Енергія розігнаних елементарних часток вимірюється в електрон-вольтах. Раніше, коли наука і техніка вміли будувати тільки такі прискорювачі, що розганяли частки до енергії в мільйон електрон-вольтів, загальновживаною одини-

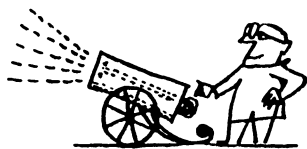

цею була величина Mev, що означала мільйон електрон-вольтів. Але дуже швидко вона застаріла: з'явилися прискорювачі — «мільярдери».

Першим з них був космотрон у Брукгавені, де частки досягали енергії 3,5 мільярда. Синхрофазотрон у Дубні довів цю енергію до 10 мільярдів. Та й цей рекорд утримався недовго, бо прискорювач у Женеві незабаром дав 30 мільярдів електрон-вольтів, а нова гігантська машина в Брукгавені — 35 мільярдів. Однак і такий результат не зможе надовго задовольнити фізиків. Адже у космічному випромінюванні трапляються частки з енергією, більшою за цю в мільйон разів! Якщо ж такі частки існують у космосі, то чому б фізікам не мати їх у своєму розпорядженні? Тим більше, твердять вони, що подальший прогрес у дослідженні елементарних часток і нових фізичних явищ не зможе вже обійтися без такої енергії.

Технологія апаратури для фізичних досліджень опинилася перед складним завданням. Для прискорення часток у прискорювачах потрібне потужне магнітне поле, яке створюється за допомогою магнітів. У нових великих прискорювачах шлях елементарних часток становить великі відстані, а вага залізних магнітів вимірюється тисячами тонн. Але ці тонни не можна збільшувати без кінця, бо наша планета, крім усього іншого, зовсім не ідеальне місце для розміщення такої апаратури.

Це вже доведено практично. Нинішні прискорювачі мають тепер фундаменти вагою в десятки тисяч тонн, а шлях прискорювальних часток мусить бути визначений з точністю до десятих частин міліметра. Ці дві величини дуже важко погодити між собою. Нор-

мальна робота прискорювача у Брукгавені порушується внаслідок землетрусів у далекому Чілі, а апаратура в Женеві, фундамент якої вбудовано в міцну скелю, реагує на удари припливних хвиль у Біскайській затоці...

Існують два проекти, які дали б можливість позбутися клопоту, якого завдає фізікам нестійкість нашої планети. Один з них передбачає поєднання прискорювачів з кібернетичними устроями, які могли б автоматично «контролювати» шлях елементарних часток у залежності від впливу земного оточення. За іншим проектом довелося б збудувати шлях часткам взагалі за межами нашої планети, на орбіті довкола Землі, а магніт підняти за допомогою штучних супутників.

Відомий фізик Енріко Фермі колишся жартував, що в майбутньому шляхи частинок, прискорених у «тронах», оперіжуть мало не всю землю. Відтоді минуло чверть віку, а наукові проекти вже перевершили жарти Фермі...

Звичайно, єгипетські будівники пірамід уявляли собі майбутнє транспорту так: великі вантажі будуть тягнути не тисячі рабів, як було за їх часів, а сотні тисяч. Інженери XVIII-го сторіччя пророкували майбутнє енергетики у формі велетенських водних коліс, вищих від собору святого Петра в Римі. Але розвиток техніки зламав усі подібні уявлення, бо насправді він був пов'язаний з якісними, а не з масштабними стрибками.

Подібна картина вимальовується і в галузі будівництва прискорювачів.

Уявімо собі два потоки часток, які мчать назустріч один одному з енергією в сто електрон-вольтів кожний. Під час зіткнення цих часток їх енергія досягне 200 електрон-вольтів. А тепер уявімо такий же два потоки, розіганні вже з енергією в мільярд електрон-вольтів. Якою буде їх енергія під час зіткнення?

Не поспішайте з відповіддю! Не кажіть, що ця енергія становитиме 2 мільярди електрон-вольтів!

Така відповідь була б явно архаїчною і підходила б лише для доейнштейнівських часів.

Частки, розіганні енергією в мільярд електрон-вольтів, мають швидкість, близьку до швидкості світла, а за цих умов для них існують інші закони. Тут, звичайно, не місце для того, щоб переказувати зміст теорії Ейнштейна і провадити складні розрахунки. Наве-

демо тільки остаточний наслідок: якщо пара протонів буде мчати назустріч один одному з енергією в мільярд електрон-вольтів, то енергія під час їх зіткнення досягатиме 4000 мільярдів електрон-вольтів!

Саме такий наслідок й наведено в назві нашої статті...

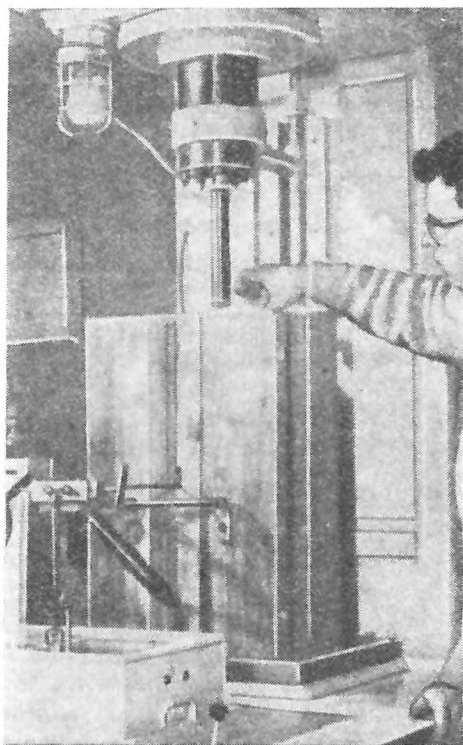

...Робота над прискорювачами, де два потоки часток мчать назустріч один одному, знаходиться у повному розпалі. Наприклад, збудований устрій, де два кругові шляхи для електронів поєднані між собою на взірць сіамських близнят. Вони мають у діаметрі всього по 43 сантиметри кожен. А незабаром цей карлик серед прискорювачів буде розганяти електрони з відносною енергією в 70 мільярдів електрон-вольтів.

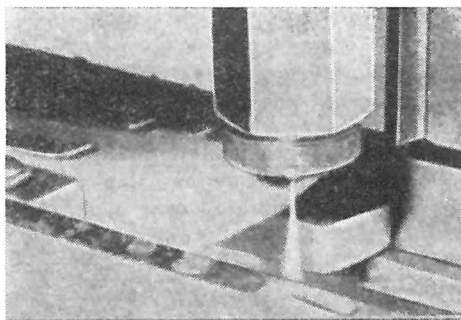
Метод зустрічних струменів може дати ще цікавіші наслідки. Так, наприклад, для вивчення зіткнення електронів з позитронами досить лише одного шляху розганяння часток. Адже обидва види цих елементарних часток відрізняються знаком електричного заряду, отже, розіганні в одному магнітному полі, вони мчатимуть в протилежних напрямках. Трудність реалізації такого експерименту полягає лише в тому, що позитрони в природі не зустрічаються, а штучно здобути достатню кількість цих часток — досить нелегке завдання. Втім, робота над створенням такого устрою вже розпочалася.

Про наслідки, які можна мати за допомогою обладнання нового типу, звичайно, ще рано говорити. Але безумовно такі машини, побудовані на принципі «1 плюс 1 дорівнює 4 000», принесуть людству корисні несподіванки!

Малюнки польського художника Станіслава КОПФА

Водяна пилка

Американські винахідники розробили проект водяної пилки. Струмінь води, маючи швидкість понад 9 кілометрів на секунду, розрізає деревину, зовсім не даючи при цьому тиски, кількість якої при звичайному пилянні досягає 40 процентів. Тиск води дорівнює 50 000 фунтів на один квадратний дюйм. Сам струмінь надзвичайно тонкий — від 0,03 до 0,003 сантиметра в діаметрі, що дозволяє виконувати найточніші прорізи.

Замість

компаса...

17-річний американський школяр Боб Овендорф винайшов простий і надійний засіб визначати сторони світу без компаса. Жердинку завдовжки 1 метр встромлюють у землю, кінець її тіні позначають. Через 10 (чи більше) хвилин роблять позначку в точці, куди пересунулася тінь, і обидві точки з'єднуються лінією, яка вказує напрям сходу й заходу; друга позначка завжди точно вкаже напрям сходу. Цей засіб настільки безпомилковий, що воєнне міністерство США офіційно запровадило його для розвідників замість компаса.

Робот працює під водою

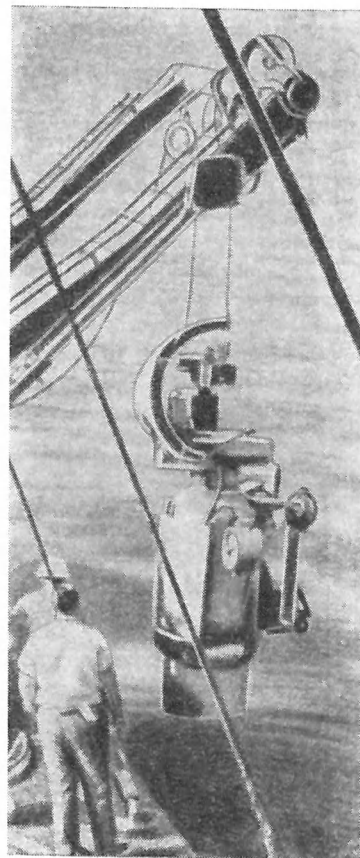
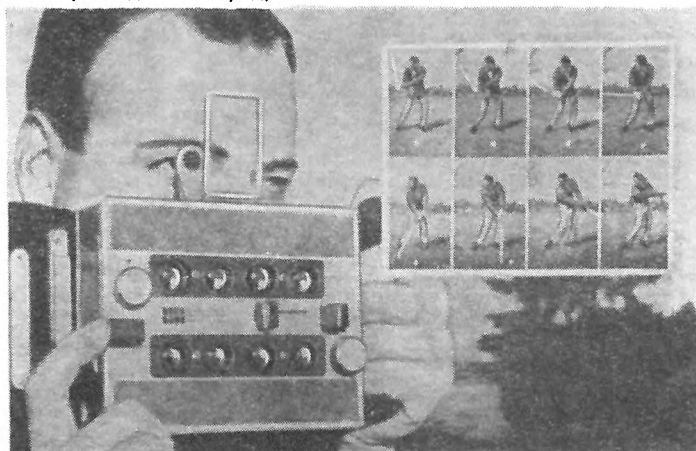
У Каліфорнії розпочато спроби по використанню робота для виявлення пошкоджень підводних нафтових свердловин. Механічні руки цього автомата пристосовані для відкручування й закручування гвинтів, ремонту клапанів, перенесення труб і шлангів, чищення підводної арматури і т. п. Робот виконує всі ці роботи, керуючись звуковими сигналами, що надходять з корабля. Робот може довгий час працювати на глибині понад 3 кілометри.

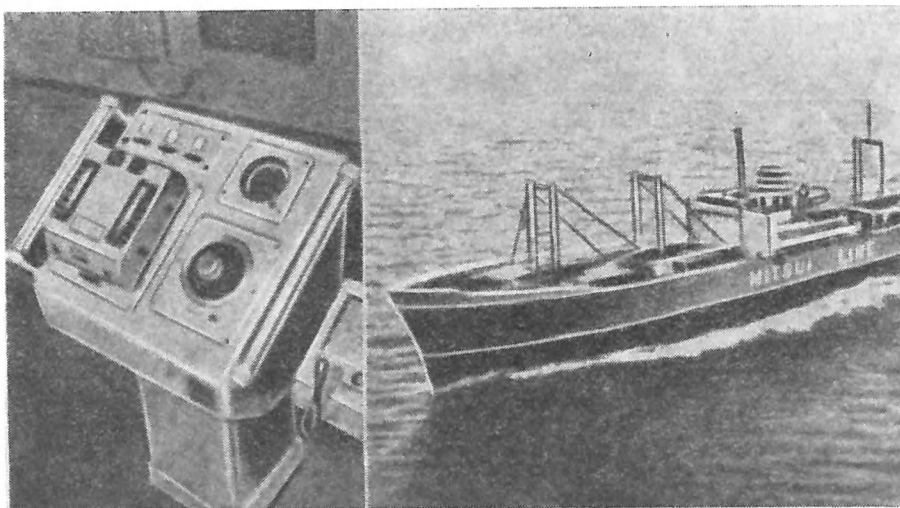
Незвичайний реактивний літак

Новий англійський реактивний літак P-1127, конструювання якого незабаром завершується, матиме рухомий двигун, сопло якого повертатиметься у горизонтальному і вертикальному напрямках. Завдяки цьому, літак зможе не лише підніматися вертикально, як гелікоптер, а й затримуватися в повітрі і навіть літати в зворотному напрямі.

8 знімків протягом 10 секунд

Нова фотографічна камера, сконструйована в США, дає можливість зробити 8 окремих знімків на протяжці лише 10 секунд. Камера має 8 лінз із вісьмома затворами, які працюють автоматично в такій послідовності, що роблять знімки з експозицією в 0,001 секунди. Камера розрахована на плівку «Поляріод», яка дає змогу одержувати готові фото протягом однієї хвилини. Вона має лише два регулятори: регулятор експозиції («темно», «нормально» і «яскраво») і встановлення послідовності знімків (від 0,1 секунди до 10 секунд).

„Касугасан Мару“

Команда нового японського вантажного судна «Касугасан Мару» складається лише з 35 чоловік. Електро-гідравлічний устрій корабля цілком автоматизований, так само і машинний відділ і вся електрична система. Керування кораблем сконцентроване на капітанському містку. Новий корабель, водотоннажністю 8.500 тонн, досягає швидкості близько 40 кілометрів на годину.

Підводний тунель

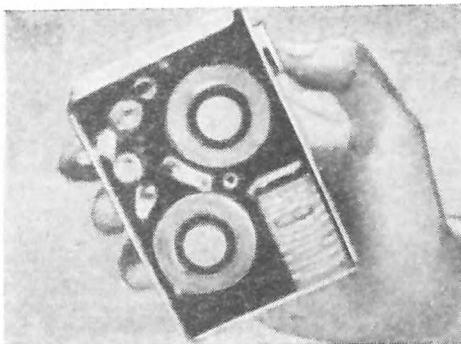
Під одним з каналів поблизу Стокгольма будується підводний тунель довжиною близько 130 метрів. При цьому застосовано оригінальний метод: залізобетонний тунель складається з двох відрізків довжиною 90 і 40 метрів, які готуються на березі, і потім затоплюються у викопану в каналі заглибину. Обидві частини тунелю з'єднуються між собою і мають виходи назовні.

Машина навіває сон

Французький дослідник Ляцер, що багато років займається вивченням функцій людського мозку, а особливо механізму сну, сконструював невеличкий переносний апарат, зручний для використання в хатніх умовах. Цей апарат викликає низку умовних рефлексів, які допомагають людині заснути. Машина Ляцера живиться від звичайної електричної мережі; коли людина засинає, апарат автоматично вимикається.

Магнітофон-записна книжка

Невеличкий прилад, трохи більший від пачки сигарет, може записувати на магнітній стрічці годинну розмову і відтворювати її за допомогою маленького репродуктора. Ця автоматична записна книжка живиться від однієї 9-вольтової батарейки і одного елемента, завбільшки з олівець, напруженням в 1,5 вольт. Індексована стрічка дозволяє швидко знаходити для відтворення потрібну частину запису.

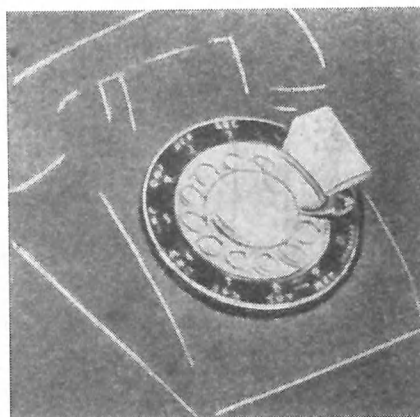
Освітлений диск

Електрична неонові лампочка, встановлена на диску телефонного апарата, освітлює його вночі під час набору номера. Лампочка працює від звичайної освітлювальної розетки і вмикається автоматично, коли знімається телефонна трубка.

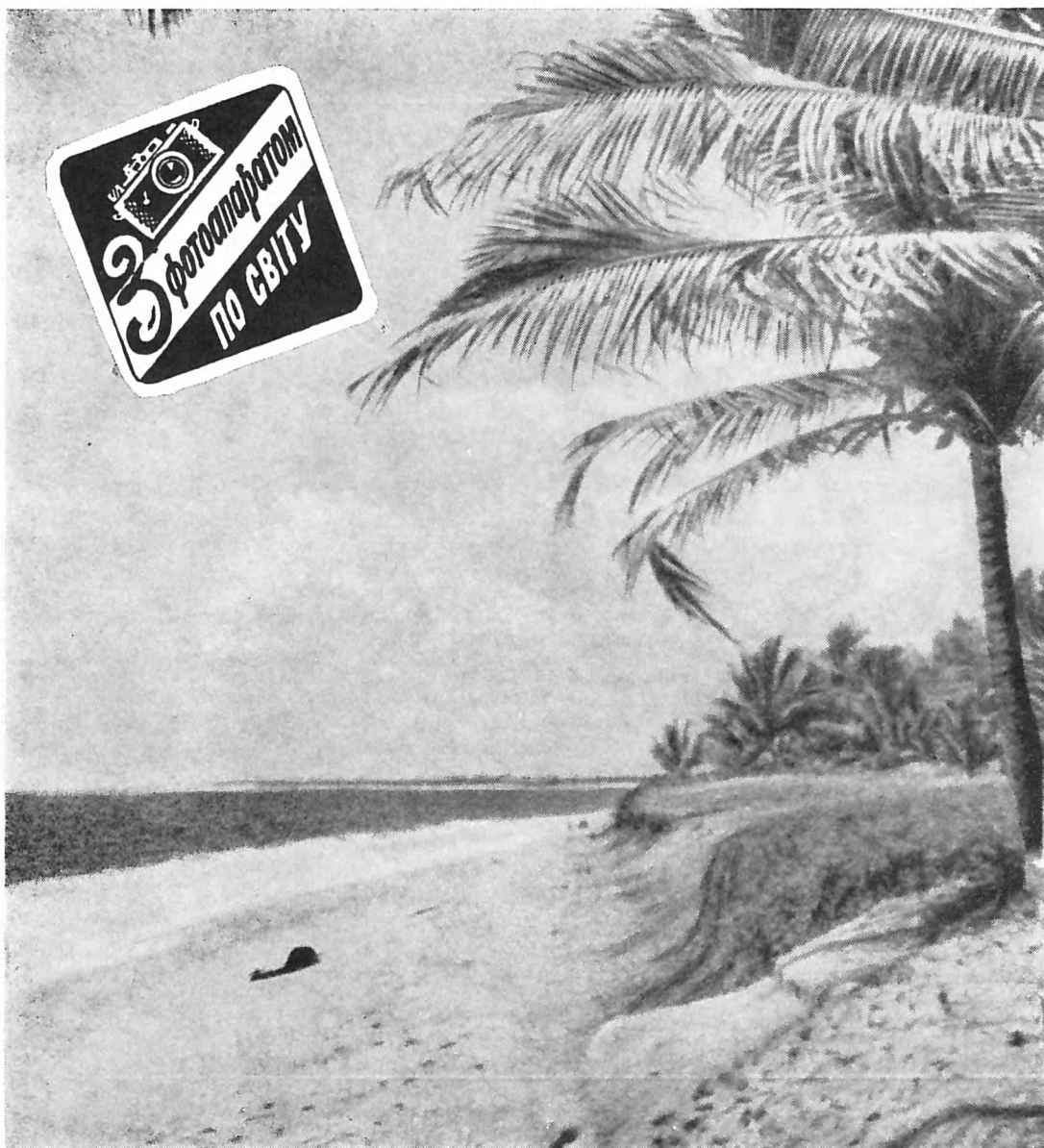

Автоматичні їдальні в поїздах

У поїздах Тихоокеанської залізниці в США запроваджено автоматичні їдальні. Для цього обладнані звичайні спальні вагони з столиками і стільцями; а в центрі розташовано автомати з стравами. В автоматичній їдальні можна одержати різноманітні холодні і гарячі страви та напої.

ВІДКРИТО, ВИНАЙДЕНО, СКОНСТРУЙОВАНО

По всьому узбережжю пальми підступають до самої води. Тому тут па-
нують три фарби: блакить моря, сліпуча білизна піску та соковита зелень
пишних пальмових крон.

БЕРЕГ СЛОНОВОЇ КОСТІ

Берег Слонової Кос-
ті... Хіба не віє романти-
кою від цієї назви, хоча
джерело її виникнення
було суто практичним.
Невгамовні середньовіч-
ні шукачі щастя і золо-
та — португальці, які

першими натрапили на
цей берег ще у XV сто-
річчі, справжнього золо-
та тут не знайшли. Але
вони відкрили скарбни-
цю «білого золота» —
дорогоцінної слонової
кістки, і саме на честь

цього нарекли таким
дивним ім'ям цей клап-
тик узбережжя Гвінейсь-
кої затоки.

Через двісті років сю-
ди прийшли французи,
які вже не задовольня-

лися слоновою кісткою,
а почали шукати інших
цінностей. За допомогою
скляного намиста, спир-
ту і зброї вони домогли-
ся укладення з місцевим
князьками угоди про
«захист». Віддячувати за

«захист» вожді мали живим товаром. Так булс покладено початок работоргівлі.

У новітні часи, коли про слонову кістку залишився тільки спогад, а работоргівлю було офіційно заборонено, колонізатори вдалися до експлуатації природних багатств країни, її землі, надр, до нещадної експлуатації її населення. Згодом країна перетворилася на французьку колонію Берег Слонової Кості, а трохи пізніше, разом з іншими колоніальними володіннями Франції, увійшла до так званої Французької Екваторіальної Африки.

У порівнянні з іншими африканськими колоніями Франції Берег Слонової Кості був найбільш розвинутою і багатію країною. Та слова «розвиток» і «багатство» треба розуміти дуже від-

Палац президента республіки. Тепер в ньому сидить ренегат.

носно. Це просто означає, що країна давала більше, ніж сусіди, прибутки колонізаторам. Щодо справжнього розвитку, то Берег Слонової

Кості пройшов той самий шлях, що і всі підвладні європейцям африканські території: він був і залишився відстаюю сільськогосподарсь-

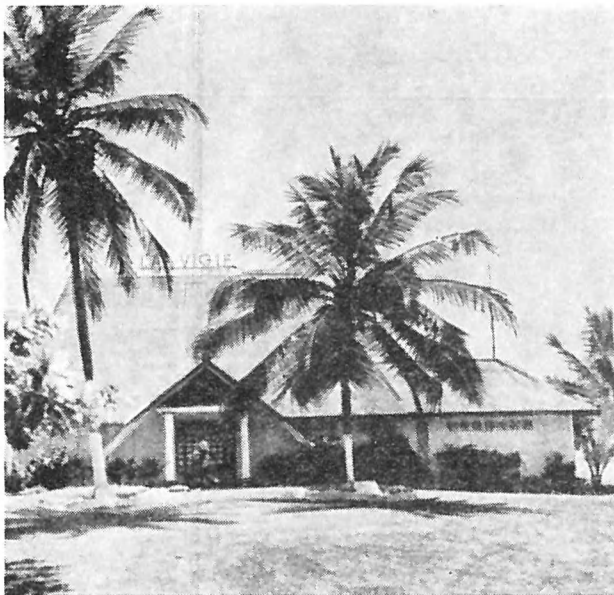
кою країною. Основна увага приділяється вирощуванню кофе і какао: ці дві культури й понині панують на тамтешніх плантаціях. По виробництву кофе Берег Слонової Кості займає третє місце у світі; його експорт перевищує 150 тисяч тонн на рік.

Слонова кістка становить сьогодні велику рідкість, бо слони у Африці майже перевелися. Отже, доцільніше було б перейменувати «Берег Слонової Кості» на «Берег Зелених Лісів». Ліси — справжнє багатство країни, вони займають більше половини її площі, і складаються з дорогіших порід дерев: африканського тіку, акажу (знамените червоне дерево), чорного, рожевого дерев. Все це багатство, звичайно, вивозиться звідси, переважно у Європу та Америку.

Промисловості в країні немає майже ніякої — кілька підприємств, що переробляють сільськогосподарські продукти та

Одна з центральних вулиць Абіджана.

Готель «Ла Віжі», — штаб-квартира «золотої верхівки» Абіджана — побудований як африканське бунгало. Тут збираються французькі та місцеві ділки.

деревину, кілька цегельних та тютюнових заводів, текстильна фабрика. Декілька електростанцій, серед яких найбільшою є гідроелектростанція на річці Біу, введена в дію 1960 року. Дуже обмежена сітка доріг, всього 680 кілометрів асфальтованого шосе та одна залізнична лінія завдовжки 625 кілометрів.

Тимчасом надра країни ховають у собі великі скарби: з кожним роком геологічні експедиції відкривають нові й нові родовища. За останній час крім нафти тут знайдено боксити, колумбіт, ільменіт, бітум, мідь. Але поки що розробляються лише алмази, золото та марганець; займаються цим виключно французькі компанії, серед яких наймогутнішими є «Саремсі» і «Сангінекс». Перша монополізувала алмазні розсипи (понад 180 тисяч каратів на рік), друга — золоті.

Міста тут маленькі, з обмеженою кількістю населення. На назву «міс-

то» у повному розумінні слова заслуговує на Березі Слонової Кості лише його столиця Абіджан. Її центральна частина безпосередньо, без усякого переходу, зливається з портом, біля причалів якого ліниво погойдуються на хвилях велетенські океанські пароплави. І це не випадково: колонізатори будували Абіджан виключно як пункт перевантаження награбованого у країні добра.

Контрасти великих аф-

риканських міст стали звичайною картиною в Абіджані, вони просто лякають своїми розмірами. Ось центр — широка площа з пам'ятником загиблим під час другої світової війни, виконаним в ультра-модерністському стилі, такі ж надсучасні будівлі — палац президента республіки, десятиповерхова мерія, готель «Дю Парк». Великі вулиці, де розташовані чепурні вілли багатіїв, банки, магазини, контори — скрізь бетон, скло, асфальт. Все це, незважаючи навіть на безліч екзотичних літаючих собак, що, немов кажани, висять униз головою на кожному дереві, незважаючи на вуличних торговців-негрів, аж ніяк не нагадує Африку — таке собі, сучасне південно-французьке місто. Може, подібне враження створюється ще й тому, що тут, в центрі, дуже багато французів, серед яких місцеві жителі просто губляться.

Та, завернувши за ріг, немов би опиняєшся з другого боку пишної декорації. Неймовірні халупи, складені з різноманітних цеглин, уламків дерева, бляхи, з старих гасових бідонів. Тут, у цих

бідонвілях, які мають назву негритянських кварталів, живе 200 тисяч абіджанської бідноти, а там, з парадного боку декорації, серед скла і бетону — 20 тисяч французів і представників місцевої знаті. Ще три мільйони корінного населення країни розсіяні по селах та містечках, і живуть вони там не краще за бідняків Абіджана.

Понад три роки тому Березі Слонової Кості було проголошено незалежною країною з власним прапором, гімном, урядом, президентом та Національними зборами. Здається, наявні всі атрибути незалежності та демократії. Навіть є конституція, де записано, що «Берег Слонової Кості є єдиною, неподільною, світською, соціальною та демократичною республікою».

Та в дійсності, як і раніше, повновладним господарем у країні є французький «Банк-д'Африк оксиденталь», купка заморських ділків та місцевих багатіїв — володарів земель, лісів, плантацій. Як і раніше, за широкими вікнами абіджанських банків та контор постійно тривають шалені підрахунки надприбутків, зні-

Площа Незалежності. Та краще було б назвати її площею мрій про незалежність.

А такий вигляд має центральна вулиця негритянського кварталу.

маються золоті вершки з багатств «незалежної» республіки.

Але дещо все-таки змінилося. Замість французького колоніального комісара у пишному палаці на центральній площі Абіджана сидить президент республіки, лідер правлячої партії «Демократичне об'єднання Африки» Фелікс Уфуе-Буаньї, «У-Бу», як називають його тут всі — і дорослі, і малі. В його руках зосереджена майже вся повнота влади в країні, а він, сам великий землевласник, використовує її й для власного збагачення. В усякому разі за океаном, у Парижі, йому аплодують. Що ж, він заслужив цього своєю вірною службою колонізаторам.

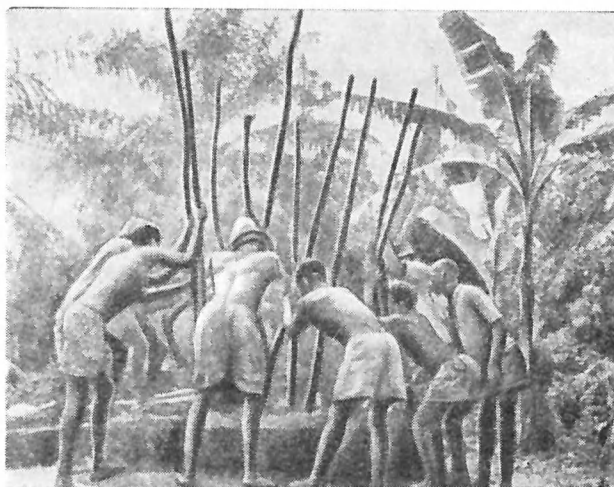
1945 року, коли було організовано партію «Демократичне об'єднання Африки» — тоді ще прогресивну, — Уфуе-Буаньї став одним з її лідерів. Партія швидко завоювала велику популярність у Західній Африці, бо проголошувала непинну боротьбу проти колоніалізму. Та, обраний депутатом французьких Національних Зборів, потім — міністром Франції, «непримиренний борець за свободу» змінив свої погляди: тепер він проповідував мирні відносини з колонізаторами і терпіння. Партія розкололася, і Уфуе-Буаньї став лідером її найреакційнішого крила. Колонізатори не забули заслуг У-Бу у справі розколу та підтримували африканського визвольного руху: коли їх примусили надати, разом з іншими колоніями, незалежність Берегу Сло-

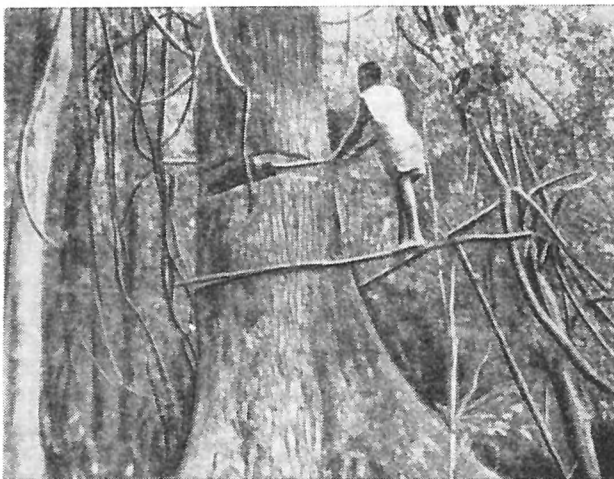
нової Кості, вони передали країну у «надійні руки». Недарма політична програма правлячої партії починається словами: «Основа нашого курсу — зміцнення зв'язків з усіма африканськими країнами при збереженні традиційних зв'язків із західними державами».

Вони ще дуже міцні, ті «традиційні» зв'язки, сьогодні. Та скоро прийде день — і вони луснуть під ударами визвольного руху африканських народів.

Звалити такого велетня одною сокирою — нелегка справа.

Отак одержують пальмову олію. Скрізь — важка ручна праця.

„ТЕАТР АБСУРДУ“

(Нотатки про драматургію французького «авангардизму»)

„Антитеатр“ і „репертуарний склероз“ у Франції

Батьківщиною й головним міжнародним центром «антитеатру» зарубіжні знавці одностайно визнають Францію. Причини, кажуть вони, в тому, що Париж — це місто «найвищої в світі театральної культури», «артистичної свободи», «високо-інтелектуального глядача».

Приймаємо першу частину твердження, бо дійсно у Франції зараз живуть і працюють не лише раніше охарактеризовані нами «метри» «нового театру», а й інші по-своєму видатні його діячі. Що ж до другої, то вона не витримує перевірки об'єктивними фактами.

Пріоритет в «абсурдизмі» — не досягнення, а історичне нещастя французької драматургії.

Тепер уже широко відомо,

що паризький театр, який має славі традиції й досі багатий на чудових артистів, талановитих режисерів, блискучих художників, переживає в останні роки тяжку економічну та естетичну кризу. Про це вже давно говорять самі французи. Французькі журнали систематично друкують анкети, звернені до театральних фахівців та глядачів, з проханням висловитися, допомогти порадами. Скликаються спеціальні конференції, де обмірковується сучасне незадовільне становище національного театру, розглядаються проекти його «оздоровлення», плани боротьби з «репертуарним склерозом».

Під час цих дискусій, що правда, здебільшого говорять про фінансовий бік справи, про конкуренцію з боку кіно й телебачення тощо, Але передові діячі французького театру вказують на

обумовленість сучасної кризи причинами набагато глибшими, справедливо вважають її наслідком «залежності театру від буржуазної структури суспільства» та властивого капіталістичному світу «духовного застою».

Французький театр наших днів живе інтенсивним, багатоплановим життям. В країні існує колосальна мережа драматичних театрів різного типу (тільки в одному Парижі їх близько 50), які підіймають величезний, строкатий репертуар. А проте на вируванні могутньої театральної стихії тут надто згубно позначаються реальні суспільні умови. З одного боку, — це офіційна культурна політика, що насаджує реакційні буржуазні сценічні традиції, і в зв'язку з цим особливо войовнича активізація консервативного театру. З другого: а) об'єктивні практичні труднощі праці прогресивних драматургів і режисерів у деголлівській Франції і б) характерна для певної частини сучасної

¹ Закінчення. Початок див. «Всесвіт» № 1, 1964 р.

французької інтелігенції, ідейна розгубленість, криза мислення, яка й обдарованих митців часом призводить до творчого маразму.

Після визволення Франції від фашистських загарбників уряд під тиском демократичних сил нації, які вимагали прогресивних перетворень в економічному, політичному й культурному житті країни, організував досить значну матеріальну допомогу провідним столичним театрам. Саме тоді було створено також так звані «Драматичні центри», які мали об'єднувати театральні сили провінції. Вживалися спеціальні заходи для того, щоб підтримувати молоді театральні трупі, обдарованих драматургів-початківців.

Та все це тривало недовго. Реакція, яка знову підіймала голову в країні, почала перешкоджати діяльності демократичних культурних кіл. Постійну урядову субсидію одержують тепер лише два драматичні театри — «Комеді Франсез» і Національний Народний театр (ННТ).

Національний Народний театр — найвизначніше явище прогресивної театральної культури сучасної Франції. Як висловився Жан-Поль Сартр під час одного з своїх останніх приїздів до СРСР, існування подібного театру за «5-ої Республіки» межує з парадоксом. Утримуючи ННТ, французький уряд немов би демонструє свою лояльність до демократичного мистецтва. Але разом з тим він намагається контролювати його репертуар, створює всілякі труднощі, коли йдеться про постановку прогресивних сучасних п'єс, грубо втручається в режисерську трактовку класики, прагнучи викорчувати дух опозиції з «дотаційного» театру. Слід думати, що саме ця тактика деґоллівського уряду змусила Жана Вілара, який очолював ННТ з 1952 р. і заво-

Сцена з п'єси Армана Салакру «Був'яр Дюран».

ював народне визнання й світову популярність, відмовитися від дальшого керівництва трупю.

Діяльність театральних працівників ускладнюється ще й самою технікою організації театральної справи у Франції. Лише державні театри («Комеді Франсез» і ННТ) мають тут постійні будинки, сталий колектив і різноманітний річний репертуар. Решта театральних залів переходить з рук в руки. Їх орендують на свій страх і ризик так звані «аніматери», тобто художні керівники труп, або просто «люди з грошима», для яких театр є виключно комерційною справою. Театральна трупа набирається кожного разу окремо для постановки тієї або іншої п'єси. Протягом року приватний театр дає лише одну драму чи комедію, яку в разі успіху продовжує показувати й наступного сезону. Якщо спектакль провалюється, директор труп повинен негайно замінити його другим. Враховуючи потребу нових репетицій, костюмів, декорацій і т. п. — це інколи зовсім руйнує артистичний колектив, призводить до тривалого безробіт-

тя серед акторів. За таких умов взаємозв'язок між вибором п'єси й матеріальним становищем театру стає особливо щільним. Від успіху п'єси залежить доля цілої трупі. Та це — палиця на два кінці. І другий її кінець ударяє по драматургу.

Драматургія — рід художньої літератури, що стоїть найближче до публіки. Вартість твору встановлюється тут же в залі колективною реакцією глядачів. Отже основною метою письменника, який працює для сцени, є завоювання глядача засобами «театральної мови». Однак, проблема «спектакль і публіка» може вирішуватися по-різному. В суспільстві соціалістичному завдання драматурга, який творить для народного глядача, в тому, щоб добитися найвищого ідейного рівня п'єси в гармонії з високохудожньою формою. У Франції, де «театральною промисловістю» диригує капітал і театральні зали заповнює переважно буржуазна публіка, успіх п'єси вирішують специфічні якості. Як недавно висловився один з молодих паризьких «драматургів», цю публіку треба «здивувати або налякати»,

тобто збудоражити її почуття, роз'ятрити нерви, підкупити екстравагантним сюжетом, слизькою парадоксальністю думки. Правду життя, передову ідею тут повинна замінити насамперед сенсація — зрідка сенсація інтелектуальна, але частіше скандальна, психо-паталогічна, сексуально-кримінальна або бездумно-розважальна.

Звичайно, не всі театри й не всі драматурги йдуть цим шляхом. У Франції, як і в кожній капіталістичній країні, є дві культури, два театри. На одному полюсі, за нижньою межею мистецтва знаходимо який-небудь «Гран-Гінйоль», де шукача сильних і нечистих почуттів частують сумішшю «чорного гумору» й вульгарного сатизму. На протилежному полюсі стоїть ННТ, який прагне включити в сферу високого мистецтва й естетичного виховання мешканців «червоного пояса» столиці — паризької робітничої околиці та трудівників провінції. Франція може пишатися й цілою низкою інших театрів, артистичних компаній, аніматерів, що тяжіють до реалістичного показу важливих проблем суспільного життя, добирають прогресивний репертуар.

Однак загальне становище французького театру — його залежність від реакційної урядової політики, від нагляду офіційної преси, від «грошової» публіки і т. п. — все це не може не позначитися негативно й на розвитку національної драматургії. Жоден театр Франції не має, по суті, ні права, ні сил, ні коштів для того, щоб зібрати навколо себе групу прогресивно мислячих драматургів, не може навіть просто надати їм у себе сценічну трибуну. Слід нагадати також про систему урядових репресій, що закривають дорогу до рампи авторам передової думки. Так до останнього часу заборонялося ставити всі

п'єси (навіть п'єсу Жене — «Екрани», 1961), будь-якою мірою спрямовані проти війни в Алжирі. Дуже довго не могла потрапити на столичну сцену п'єса Салакру «Бульвар Дюран», присвячена темі робітничого руху і пролетарської солідарності. Безперечним є факт, що сучасна французька драматургія, саме внаслідок умов існування театру, набагато бідніша на передові, суспільноактуальні твори, ніж, скажімо, французький роман. Лише зрідка окремі соціально значущі, потрібні народові сучасні п'єси прориваються до глядача. Письменницька молодь майже не має доступу до театру. Більшість антрепренерів воліють мати справу з посередніми, та зате досвідченими драматургами, авторами п'єс уже апробованих з точки зору їхньої прибутковості.

Характерний для післявоєнної Франції прорив у сфері прогресивної реалістичної драматургії ще збільшує шанси буржуазно-охоронного театру. Як це не парадоксально, але театр, що сьогодні панує у Франції, є одним з найбільших рутинних явищ світової сценічної культури. З одного боку тут ще деспотично панує освячена віками застигла традиція «Комеді Франсез». Цей «театр-музей» в основному, попри окремі спроби оригінальних постановок, залишається вірним офіційно-патріотичній, сценічно-консервативній інтерпретації класиків. Але театральна каса Франції живиться, безперечно, насамперед за рахунок так званої «бульварної» драматургії. У французькому розумінні вираз «бульварний» в застосуванні до театру означає легку побутову жанрову п'єсу на сучасному матеріалі, здебільшого любовної тематики. Крім того, тут мається на увазі драматургія загальноприступна, традиційна за формою, без жодних претензій

на новаторство. Цей жанр сформувався у Франції ще минулого століття й донині користується незмінним успіхом у рядового глядача. Деякі театри майже цілком орієнтуються на «бульварний» репертуар («Вар'єте», «Жімназ» і т. д.). Решта більш-менш часто звертається до нього. Серед багатобарвного репертуару французьких театрів останніх років, що включає поруч з національною й зарубіжною класикою твори сучасних французьких, німецьких, американських, англійських, іспанських, ірландських, італійських, російських, угорських, чеських, китайських, польських і т. д. авторів, бульварні комедії, драми, водевілі займають чи не більше половини місця.

«Бульварний» театр Франції має своє коло знаменитостей. Його ветерани зараховуються до французької літературної «еліти». Марсель Ашар — автор великої кількості «п'єс приємних і позбавлених претензій» — з 1959 р. член Французької Академії. Не менш плодовитий Роже-Фердінанд в післявоєнні роки був президентом французького Товариства драматургів і композиторів, тепер він директор Національної Консерваторії драматичного мистецтва, М. Ашар, Роже-Фердінанд, а також Луї Дюкре, Марк-Жільбер Соважон і чи не найпопулярніший з цієї плеяди Андре Руссен добре знають свою справу. В минулому це, здебільшого, актори, аніматери, театральні критики. Чимало прибічників звичного й вигідного «бульварного» жанру знаходиться й серед драматургів молодшого покоління. Не можна звалювати до однієї купи всю «бульварну» продукцію. В ній є п'єси кращі й гірші за змістом. Більшість з них, як правило, блискуча щодо сюжетної вигадки, динамізму й дотепності діалогів. Та в цілому настирлива, зараз-

лива стихія «бульварної» драматургії, є, безперечно, явищем негативним і загрозливим для сучасного французького театру. Вона є ознакою його буржуазної косності, консерватизму, від неї тхне жалюгідним примітивізмом думки, душевною убогістю й насамперед пошлістю.

Ось приклади:

Андре Руссен. «Маленький курінь» (не сходить з французької сцени вже близько 20 років.). Троє заможних парижан—чоловік, дружина і «друг дому» на «безлюдному острові». «Бульварні» Робінзони встановлюють новий сімейний режим. Відповідно до «первісного стану» Ізабелла має тепер двох чоловіків і живе з ними за певним розкладом. «Кульмінація» п'єси — поява «бульварного» П'ятниці, що й собі претендує на ласку грайливої красуні.

Роже-Фердінанд. «Симптом Кікота» (театр «Нуво-те», 1960). Пан Перрен схвилюваний. Його дружина Флора поводить себе дивно — залицяється до кожного стрічного. Лікарі вбачають в цьому «симптом», досліджений японським ученим Кікота — своєрідний вияв материнського інстинкту в бездітних жінок. Подружжя їде до моря. Флора запрошує до вілли свого лікаря, який уві сні ввижається їй немовлям, а також приймає у себе знайденого десь на пляжі молодого музиканта. У відчаї Перрен хоче отруїтися. Його врятовує щасливий випадок. На віллу завітали дві чарівні дівчини: розсильна з квіткової крамниці та виконавиця «стриптизу», заангажована місцевим кабаре, щоб «роздягатися під Шопена». Хазяїн вілли вирішує прийняти обох за дочок, посилаючись на гіпертрофію «батьківського інстинкту». Налякана цим оборотом справи, Флора відмовляється від лікаря й музиканта.

Перрен випроваджує дівчат. Щасливий кінець вінчає п'єсу. Чудацтва мадам зумовлені її справжньою вагітністю.

«Бульварна» комедія, або як її часом делікатно називають, «драма духовного комфорту» — страшне епідемічне явище. Вона дає драматургам і гроші, і своєрідну «славу». Не дивно, що це спокушає письменників. Багатом з нас запам'ятався непоганий французький фільм «Марі-Октябрь». Хоч нас неприємно вразило те, що тема героїки руху Опору тут затемнена ефектно-детективним сюжетом, все-таки фільм приваблював і самою ідеєю, виконанням. Автор сценарія фільму і одноіменної п'єси Жак Робер, популярний паризький літератор, тепер відійшов від теми Опору, бо вважає її застарілою. Наступна його п'єса «Алкоголь» — шикарний «бульварний» бойовик, у якому два п'ятдесятилітні чоловіки — бармен і саксофоніст — змагаються, не зупиняючись навіть перед вбивством, за сорокалітню красотку — вампа, богиню «секс-епіла», яка обманює обох з американським фабрикантом.

Можна навести й ще більш прикрі випадки впливу всевладного «бульварного» стандарту.

У нас досить відомий французький письменник Філіпп Еріа. Письменник поважний, три романи якого «Сім'я Бусарделів», «Зіпсовані діти» і «Золоті грати» хоч і не позбавлені недоліків, а все ж є солідними зразками критичного реалізму. А ось зміст його п'єси «Сімейні радощі», поставленої 1960 р. театром «Рекам'є». 70-річна елегантна вдова—власниця великої торговельної фірми — борється з своїми дітьми за право вільно розпоряджатися капіталом. Її запроторюють у божевільню. Але, визволившись звідти, вона вихо-

дить заміж за свого хрещеника — молодого шофера. На перший погляд, — ситуація, що нагадує історію Гауптманового Маттіаса Клаузена з драми «Перед заходом сонця». Та ви помилилися, запідозривши якусь аналогію. У «бульварній» драмі Еріа йдеться не про боротьбу за гуманістичні ідеї проти фашистського наступу, а лише про право вдовиці на «особисту свободу», на безглузді примхи.

«Бульварна» драматургія, попри всю її технічну досконалість, безперечно, належить до низин сценічної літератури. А. В. Луначарський, живучи у 1910—1920 рр. в Парижі, з обуренням писав про «бульварний» жанр, як про «театр пурхаючої безсоромності», «ходячої вниз головою порнографії». Твори знаменитого тоді Гітрі — прямого попередника Руссенів і Соважонів він називав «комедіями безпросвітної цинізму».

Буржуазна критика наших днів підтримує «бульвардистів». Вона величає Марселя Ашара «французьким Шоу», ототожнює дешевий гумор всіляких «руссе-над» з «мажорним духом» ренесансної драматургії, з театром елізаветинців і т. п. П'яну мелодраму Робера про поножовщину паризьких покидьків — «Алкоголь» — дехто дозволяє собі називати п'єсою «горьківського плану», зразком «народної драми»...

Офіційна преса часом по-блажливо дорікає «бульвардистам» за еротичні вільності тощо. Але урядова театральна політика дає цілковиту свободу салонній драматургії буржуазних снобів, які цинічно відвертаються від того, що хвилює народ.

Однак і у Франції зростає незадоволення диктатурою «бульвару». Природно, переважає критика обвинувачує цей напрямок у цинічній безпринципності, «суспільній сліпоті», «сексуальній анар-

хії», антиреалізмі. Одіозну «бездумність бульвару» різко критикує сьогодні французький культурний глядач. Проти участі в плоскому, «бульварному» репертуарі все частіше виступають найбільш обдаровані актори.

Дехто у Франції вбачав спочатку в «новому театрі» сміливу реакцію на засилля примітивної тривіальності в драматургії, прогресивну спробу «дебаналізації» національної сцени, вихід з репертуарного тупика. Справді між чемпіонами «бульвару» та «іонескіанцями» точиться безперервна боротьба. В нинішніх дискусіях про причини театральної кризи можна почути, як перші звинувачують других у тому, що ті відвертають публіку від театру засушливим «інтелектуалізмом», а другі презирливо заявляють, що в Парижі рампою заволоділа пошлість.

Звичайно, архаїчно-міщанський, «скрібівський» рівень «бульварного» репертуару більшої частини театрів міг стати одною з причин, які сприяли деякому успіхові «новаторських» починань «авангардистів». Мислячий глядач, рятуючись від щорічної зливи пустопорожніх «салонних комедій», спочатку пішов до «Ла Юшетт» подивитися на винахід «антитеатру», а потім разом з передовими режисерами, акторами й критиками шукав актуальної прогресивної думки в постановці «Носорога». Але тепер, підсумовуючи більш ніж десятирічний досвід діяльності групи Іонеско, є підстави твердити, що вона не змогла завоювати дійсно широкого визнання, не стала новим етапом в еволюції французького театального мистецтва.

Важливо зазначити, що фактичний провал «анти-театру» ніяк не пов'язаний з урядовими репресіями,

спрямованими проти передових драматургів. Навпаки, керівники «5-ої Республіки», зваживши на об'єктивно вигідний для себе «виховний» ефект «нігілістичної» пропаганди «абсурдистів», давно відкрили їм шлях на найбільші сцени столиці. Відомий реакційний письменник Андре Мальро, міністр культури Франції, був присутній на деяких спектаклях Іонеско в «Одеон-Театр де Франс» — офіційна «честь», якої він жодного разу не удостоїв

П'єса Жака Робера «Алкоголь» в театрі «АВС».

палац Шайо, де виступала трупа Вілара. В останні роки в Парижі не раз влаштовувалися фестивалі «нового театру», які повинні були підкреслити його усталеність, його, так би мовити, «класичну» позицію на сценах сучасної Франції. Іонескіанський театр має своїх палких прихильників серед видатних режисерів (Жак Моклер, Андре Барсак та ін.), театральних художників (Жак Ноель та ін.) та артистів (Цілла Челтон, Франсуаз Спіра і т. д.), які, «добробляючи» драматургів, створюють часом блискучий «концерт гри». Але ніщо не може налагодити органічного зв'язку між широким глядачем і антинародним театром «авангардистів».

Робітники, чий світогляд не має ніяких контактів з «абсурдизмом», не цікавляться ним і мають абсолютно інші мистецькі уподобання. Широка буржуазна публіка, яка дає театрам найбільші збори, приходить на «абсурдистські» спектаклі лише тоді, коли в них виступає якась модна театральна зірка, або ж коли йдеться про черговий «театральний скандал». «Еліта» французької інтелігенції, на яку власне й розраховують свою продукцію «авангардисти», теж не віддає переваги їх театрові перед іншими видами мистецтва сцени. Справді передова частина інтелігенції тягнеться до французької й зарубіжної соціальної й реалістичної драматургії, забезпечуючи повні збори дуже популярним нині у Франції драмам Горького, Брехта, Артура Міллера, О'Кейсі, Чехова, Достоевського.

Між іншим, директори театрів, враховуючи смаки публіки, воліють ставити п'єси не «геніїв песимізму» — Іонеско, Беккета, Жене, а представників іншого різновиду «театру абсурду», так званого «поетичного авангарду» (Жак Одіберті, Жорж Неве, Мішель Шельдсроде), чиї твори при тих же «антидеях» позначені меншою озлобленістю й гіркотою, мають розважальну фабулу, пишно прикрашений словесний стиль і взагалі залишають глядачеві хоч якусь продуктивну для гарного настрою. Тільки в останньому сезоні на паризькій сцені з сенсаційним успіхом пройшли три драми Жака Одіберті («Пом-Пом-Пом», «Мурашки» й «Бріжітт»), прозваного «титаном багатослівності» і «прирученим сюрреалістом» через те, що він із завидною легкістю й химерною примхливістю, з пряною приправою експансивної еротики й пишномовного лексикона

вміє, обминаючи гострі кути, розповісти про середньовіччя й про сучасність, про війну і повстання, про любов і смерть. Пусті п'єси Одіберті — «фестивалі сценічної піротехніки» — це, по суті, «авангардистський бульвар», прикритий формальним новаторством та екзотичним колоритом.

Десятий рік розвитку «авангардизму» взагалі виглядає дуже невтішно для цієї течії. Критика не даремно все частіше говорить тепер про «застій», «регрес», «відступ» «нового театру». Ми вже відзначили деградацію Іонеско в його останніх «антип'єсах». Чимало розчарованих критичних рецензій викликала також постановка останньої п'єси Маргеріт Дюра — «Віадуки на Сен-е-Уаз» («Театр де Пош», 1963).

Відома і здібна письменниця, автор сценаріїв нашумілих фільмів «Хіросіма — любов моя» і «Модерато Кантабіле», Маргеріт Дюра має свою власну манеру в прозі й драматургії. Від групи Іонеско — Беккет — Жене її відрізняє схильність до аналізу найінтимнішого світу людських почуттів, увага до теми кохання, складних стосунків між чоловіком і жінкою, до сфери «підсвідомого» саме в цьому аспекті. В сфері своїх тем, може тільки з більшою м'якістю й тонкістю, Дюра й раніше повторювала мотиви інших «абсурдистів»: відчуженість між людьми, безцільність життя, домінанта смерті, шукання самовизначення через злочин і т. п. «Віадуки» трактують ці ж мотиви у потворно-вульгарному, криково-безглуздому плані. Чоловік і жінка, які живуть у відлюдному будинку біля залізниці, з незрозумілих їм самим причин (тема «неможливості самопізнання»!!!) вбили свою стару глухоніму служницю, що

прожила в них 27 років, розрізали труп на шматки й покидали окремі частини тіла в поїзди, які проходили крізь віадуки, прямуючи в різні кінці Франції. Рецензент газети «Ліберасьйон» назвав цю п'єсу «абсолютно порожньою».

«Авангард» і тепер здобуває новонавернених послідовників, намагається поповнити свої ряди молоддю. Але щось непомітно, щоб це надавало йому нових сил. Найновіша продукція французьких «абсурдистів» здебільшого дублює давно вироблені вже стандарти жанру, лише доводячи їх до зовсім неймовірної гіпертрофії. До настроїв пізнього Іонеско дуже близько стоїть остання п'єса померлого в 1959 році вихідця з «екзистенціалістської богемі» Бориса Віана «Будівники Імперії», яка досі не сходить з паризької сцени. Традиційна ідея — життя людини лише жахливе чекання неминучої смерті — втілена тут у такій фабулі: якась сім'я (батько, мати, дочка й служниця), що живе відлюдно й замкнуто, страждає від таємничого й зловісного шуму. Це «підземний голос смерті». Шукаючи порятунку, сім'я переходить з більших до менших, все віддаленіших кімнат. Зрештою батько вже сам, не думаючи про інших, забарикадувався в глухому кутку горища, де під тріумфальний гуркіт маршу смерті настає його остання судорога. А втім, тут все ж таки ще є персонажі, хоч це лише убогі манекени, «напів-люди». А ось в «експериментальній» п'єсі одного з найзначніших прозелітів «школи» Жана Тардьє «Голос без людини» (написаний, щоправда, раніше й поставлений у театрі «Ла Юшетт» 1956 р.) глядач вже тільки бачить на сцені химерно освітлену кімнату й час від часу чує моторошний жіночий го-

лос — луна минулого. Молодий прозаїк (учасник руху «антироману», лауреат одної з літературних премій 1963 року) і драматург, близький друг Беккета — Робер Пенже пише свої п'єси в дусі «трагічного абсурдизму» «Годо». У найновіших його драмах «Мертвий лист» (театр «Рекам'є», 1960) і «Ла Манівель» («Комеді де Парі», 1962), у відповідності до «класичного» принципу «абсурдизму», — «нічого не відбувається». Настрої фатальної роз'єднаності людей, жахливі почуття тих, хто безнадійно чекає на невідоме, передані також у традиційній манері реплік без відповіді, блазенського діалогу, антиграматичних, «еліптичних» речень.

Широкого розголосу набула поставлена наприкінці 1961 р. («Театр де Пош») п'єса Роллана Дюбіяра «Наївні ластівки» — суміш легкої побутової комедії з традиційними мотивами та мовним «новаторством» «антидрами». Двоїстість п'єси, з якою дебютував Дюбіяр, спричинилася до сутички між Руссеном, що намагався зарахувати «Ластівок» до активу «бульварного» напрямку, і Іонеско, який оголосив їх твором «нового поштовху авангарду». «Театральний скандал» навколо слабенької епігонської п'єси зробив своє діло. Досі невідомий автор перетворився на модного драматурга. Його новий п'єсі «Кістяний Дім», взятій для постановки театром «Лютес», забезпечений успіх у обивателя. Для нас випадок з «Ластівками» — зайвий доказ того, що «бульвар» і «авангард» є, в кінцевому рахунку, спорідненими явищами антинародного буржуазного мистецтва.

Хто ж такі французькі «авангардисти», в чому джерела їх псевдопередового мистецтва? Прихильники і пропагандисти цього на-

прямку вказують на серйозність прагнень його авторів, на їх відданість принципам, сміливість у боротьбі з рутиною, зневагу до «касового» успіху, називають «анти-театр» «естетичною терапією», яка «лікує людські душі». Так, драматургія «авангардизму» — це не бестселер. Це театр справді ідейно дразливий, його не можна звинувачувати ні в заспокійливій «безтурботності», ані в затишній м'якості форми, які гарантують «бульварному» театру успіх серед міщанства. Отруйний вплив «театру абсурду» тим і небезпечний, що, хоч його персонажі здебільшого такі ж мертві, як дротяні скульптури і дивацькі малюнки абстракціоністів, за ними дійсно ховається думка, вірніше «антидумка», тобто думка дика, абсурдна, але водночас настирлива, казуїстична.

«Роздоріжжям відчаю» називають у Франції драматургію «абсурдистів». Іонеско — Беккет — Жене — Дюрр та їх однодумці постійно нагадують, що їх мистецтво народилося «на дорогах політичної трагедії, в якій загубилася доля сучасного людства», що «кошмарний нонсенс» їх творів — лише поетична метафора «абсурдної норми буття», «епохи атомної бомби». Але ми давно вже зрозуміли власну світоглядну «трагедію» іонескіанців, яких хтось із критиків влучно охрестив «переляканими п'ятидесятниками».

Член ЦК Французької комуністичної партії, видатний публіцист Флорімон Бонт у книзі «Німецький мілітаризм і Франція» (1961) підбив жахливі підсумки того, у що обійшлася його батьківщині друга світова війна. Незліченні жертви у війні 1939—1945 рр. приніс французький трудовий народ, героєм Опору, який вірив у можливість відродження післявоєнної Франції як демократичної держави. Але

Актриса Жанделін в ролі Марі-Октобр в однойменній п'єсі.

французький капіталістичний уряд, значно ослаблений війною, наляканий політичною активністю трудящих мас і посиленням авторитету Комуністичної партії, у всій своїй післявоєнній діяльності йшов всупереч національним інтересам, незмінно дотримувався реакційної політики. Щоб урятувати своє класове панування, монополістична буржуазія в 40-х рр. погодилася на «допомогу» з боку американських імперіалістів, яка дуже дорого обійшлася нації. В 50-х рр., не рахуючись з новою міжнародною ситуацією, яка створилася внаслідок швидкого зростання національно-визвольного руху колоніальних народів, французький уряд втягнув країну в тривалу, кровопролитну війну в Алжирі. Встановлення деголлівського режиму, який є концентрованим виявом влади монополій над французьким народом, зруйнувало традиційні інститути і форми буржуазної демократії, відкривало шлях до фашизму. Ганебний факт співробітництва реакційного

французького уряду з німецькими реваншистами, випробування атомної бомби — все це становить реальну небезпеку не лише для народу Франції, але й для миру в Європі.

Колоніальні війни, гонка озброєнь, часті кризисні явища в промисловості, реакційна політика цін і податків, запроваджена французьким урядом, лягають нестерпно важким тягарем на плечі трудящих мас. Правлячі кола і буржуазні партії, широко використовуючи пропагандистський апарат і соціальну демагогію, намагаються приховати свій наступ на життєвий рівень трудящих та їх демократичні права і свободи, виправдати свою порочну політику необхідністю боротьби проти «загрози комунізму». Але, незважаючи ні на що, боротьба за демократію у Франції триває. Французький пролетаріат все тісніше згуртовується навколо свого бойового авангарду — Комуністичної партії. Наочним доказом успіхів у боротьбі французьких трудящих став грандіозний страйк гірників 1963 р., який вилився у демонстрацію солідарності всіх демократичних сил країни.

В трагічних умовах післявоєнної Франції, в бурхливій обстановці міжнародного життя цього періоду, в атмосфері напруженої боротьби між таборами соціалізму й капіталізму в галузі політики, соціології, філософії, естетики, складними й суперечливими були ідейні шукання французької інтелігенції. Французький роман соціалістичного і критичного реалізму 40—60 рр., твори П'єра Декса, П'єра Куртада, Армана Лану, Поля Гімара, Жоржа Консона, і навіть проза таких письменників-модерністів як Сімона де Бовуар або Альбер Камю, розповідають про різні шляхи героїв-інтелігентів, то плутані й темні шляхи до

табору реакції, то складні чи прості й світлі шляхи до народу, і дають виразне уявлення про суспільні позиції самих авторів. Драматурги «абсурдисти», як і представники сучасного французького «антироману», принципово позбавляють своїх персонажів будь-якої подібності до реальних людей і вдають, начебто самі вони стоять понад політикою, поза класовою боротьбою. Але, як учив В. І. Ленін, жити в суспільстві й бути вільним від суспільства не можна.

Справжні погляди «авангардистів» від театру виявляються не тільки в їх теоретичних заявах, а й у «абсурдистській» і, як здається авторам, добре замаскованій системі їх образів. Це погляди тієї частини буржуазної французької інтелігенції, яка в умовах 50-х років, коли в країні остаточно утвердилося панування монополістичного капіталу, зішли нанівець усі демократичні сподівання періоду Опору, обрала для себе замаскований галасливим, але порожнім «естетичним бунтом» шлях «невтручання», тобто по суті, пасивного примирення з буржуазною державою. І чи тільки примирення? Хіба декларації Іонеско проти соціалістичного реалізму не мають виразної політичної підкладки? Хіба його злісні спроби трактувати культурну політику Радянського Союзу і країн народної демократії, як «партиїний терор», який губить справжнє мистецтво, не є виявом войовничої ненависті до комунізму, намаганням заперечити роль соціалістичного табору в розвитку світової історії наших днів? Іонеско намагається знецінити не тільки творчість драматурга-комуніста Бертольта Брехта, а й самий жанр реалістичної соціальної драми, бо цей вид мистецтва допомагає об'єктивному аналізу дійсності, активному прогресивному

втручання в життя. Саме з цією метою він компрометує, наприклад, краші антифашистські й антирасистські драми, або як він висловлюється, «соціальні мелодрами» Сартра, відносячи їх до «бульварної» традиції, яку зневажають мислячі французи.

Виникає питання: а як же тоді з «антибуржуазною» критикою, яку знаходять в творах Іонеско та його однодумців деякі дослідники? Ми вже зазначали, що ця, так звана, «критика» не завдає шкоди своєму адресатові й не сприяє «соціальному» аналізу дійсності. Уподобана іонескіанцями тема фатальної роз'єднаності людей не має нічого спільного з проблемою класової боротьби. Тема «маленької людини», народного незадоволення, яка часом начебто проривається на «абсурдистську» сцену, трактується тут поза живою історією, поза часом і простором, трактується так, що відвертає увагу від конкретної соціальної кривди до абстрактної, недосяжної для протесту «метафізичної» проблеми «одвічного зла». Слід урахувати також, що поняття буржуазності у Іонеско не має нічого спільного з історико-матеріалістичним значенням цього терміну, з системою капіталістичних відносин. Адже ознаки «справжнього буржуа» теоретик «авангардизму» вбачає насамперед у всякому «раціоналізмі» думки, у «відсутності гумору», у здатності «мислити за усталеною програмою», «діяти за наказом» і т. п. Ці ознаки він знаходить в однаковій мірі у Гітлера, у ватажка французьких націоналістів Морраса і у... комуністів (!!!).

Дехто вбачає ознаку «бунтарства» «авангардистів» проти капіталістичного світу у властивих їм настроях відчаю, безвихідного песимізму, чекання смерті. Але

згадаємо такі слова М. С. Хрущова: «Ідеологи імперіалізму, залякуючи народи, намагаються насаджувати своєрідну філософію безнадії та відчаю». Хочуть чи не хочуть цього послідовники Іонеско, але вони разом із своїм шефом об'єктивно виконують таку ж роль. Бо заявляючи, що весь світ збожеволів, що людство стоїть на порозі неминучої катастрофи, що доля людей віднині залежить лише від стартової кнопки термоядерної ракети, вони сіють епідемію істерики, страху й нігілізму всіх відтінків. Коли це так, для чого ж будувати плани на майбутнє, для чого боротися, працювати, мислити, творити? Для чого зберігати якісь гуманні почуття, моральні цінності?

Драматургію «авангардистів» вважають одним з етапів літератури французького модернізму, і це вірно. Але слід додати, що це його найнижчий етап. Видатний письменник-реаліст і літературознавець Арман Лану в одній з недавніх статей схарактеризував модернізм 50-х років у Франції як літературний «відплив», як літературу «розгнущаних індивідуалістів», мистецтво «пишномовних снобів», що відмовилися захищати гуманістичні принципи, «говорити людям про людину», зреклися будь-яких зобов'язань перед суспільством, «участі у загальній долі народу». «Вірус відмовлення», порожній «снобістський бунт», поза «соціальної байдужості» і «лютий егоїзм», про які пише Лану в зв'язку з «антироманом» 50-х рр., такою ж мірою характерні й для «антитеатру» останнього десятиліття у Франції.

Цікаво, що Альбер Камю, представник попереднього етапу модернізму, ще зв'язаного якимось з настроями громадського піднесення періоду Опору, Камю, якого «авангардисти» вважають своїм пророком і попередни-

ком, із зневагою писав про «театр Іонеско», як про мистецтво, якому нічого сказати.

Мистецтво «антитеатру» «розхолоджує» людину, не збуджує її думки, а лише пропонує їй карколомні й беззмістовні шаради, лякає, дивує, але нічим не збагачує ні розум, ані серце. Воно зневажає глядача, бо зневажає людину й суспільство взагалі. І глядач віддячує йому здебільшого такою ж холодною байдужістю, цікавлячись хіба що показаними на сцені дивовижними за формою й змістом «феноменами». «Театр абсурду» може бути визначений як абстракціонізм у драматургії.

Це підтверджується абстрактним, «метафізично»-порожнім характером його «ідейних» узагальнень, його войовничим антиреалізмом, космополітичним відмовленням від національної художньої традиції, персонажами, що так само далекі від живих людей, як малюнки абстрактного живопису, нахилом до потворної хаотичної форми, до руйнування мови, який відповідає руйнуванню лінії та кольору на полотнах художників - абстракціоністів. І та ж сама мета: не виховання і об'єднання, а одурманювання й роз'єднання людей.

«Новий театр» — не вихід з репертуарного тупика, що гнітить сучасну театральну Францію, а найразючіший вияв ідейно-естетичного «склерозу» сучасного буржуазного мистецтва. Джерела «антитеатру» зовсім не можна ототожнювати з прогресивною контратакою на міщанське мистецтво «бульвару». Бо, як ми могли переконатися, попри всю різку зовнішню неподібність, обидві ці течії є виявом буржуазної естетичної програми «мистецтва гри». «Театр абсурду» — це антитеза до дійсно передового соціального реалістичного мистецт-

ва, заперечення обов'язків театру перед демократичними силами сучасного світу, спроба купки розгублених і озлоблених буржуазних інтелігентів перекреслити об'єктивне історичне значення цих сил.

„Абсурд в квадраті“

Як об'єктивний факт мистецтва «театр абсурду» — явище мало значне. Навіть найбільш віддані йому критики не можуть нарахувати в усьому, так би мовити, «світовому загоні» «авангардистів» більше ніж півтора-два десятки імен. І ніхто не наважується поставити, скажімо, американських іонескіанців Едварда Еблі або Джека Гельбера вище за Артура Міллера чи Теннессі Уільямса, хоч сам Іонеско зневажливо відносить останніх до «бульварного» жанру. Немає ніяких підстав говорити про зростання міжнародного «абсурдистського» руху та його успіхів у публіки. Ще 1958 р. режисер Андре Вільє заявляв, що «антитеатр» не може зайняти провідного місця в сценічному житті країни, бо він не приніс з собою драматичної концепції, яка б відповідала справді актуальним проблемам сучасного театру. На 10 Міжнародному тижні студентських театрів, що відбувся 1960 р. у ФРН, гострі дискусії про «абсурдний» і «епічний» театр закінчилися явною перемогою прихильників останнього. Про обурення «абсурдистською» драматургією, яку театри нав'язують широкому глядачеві, свідчать різноманітні відгуки на постановки п'єс Жене, Беккета, Іонеско та місцевих «авангардистів» у театрах Англії, США і т. д. Навіть найзнаменитіші актори цієї школи (Франсуаз Спіра), втомлені постійним відчуттям відриву

від глядача, починають скаржитися на «тугу по реалізму».

Певна популярність «антитеатру» в деяких колах капіталістичних країн зумовлена, безперечно, не тільки його своєрідними «творчими досягненнями». Їй сприяє насамперед його махрово-декадентська тематика, співзвучна улюбленій на нинішньому Заході літературі відчаю та фрейдистсько-еротичної теми. «Театр абсурду» інтригує зарубіжного інтелігентного обивателя своєю удаваною проблемністю, претензіями на «інтелектуалізм». «Авангардистські» гасла «творчої свободи» (читай — суб'єктивної сваволі в мистецтві), «антидирижизму», «антиреалізму» і т. п. ллють воду на млин ревізійоністських теорій. Це забезпечило «антитеатру» активну підтримку реакційної критики.

«Театр абсурду» стає небезпечним саме завдяки міжнародному рекламному галасу, знятому навколо нього. Спираючись на істеричні декларації Іонеско, на слизькі, двозначні тексти «антип'єс», ця критика сконструювала складну й ефектну естетичну систему «театру абсурду», як «єдиносправжнього» різновиду новітньої драматургії. Навряд чи новоспечена естетика, яку можна з цілковитим правом назвати «абсурдом в квадраті», увіллє свіжу кров в жили склеротичного художнього напрямку. Та поки що вона служить однією з теоретичних ракет ревізійонізму, запущених в бік табору соціалізму.

Насамперед — проблема назви. В наших очах «театр абсурду» — форма деградації, розкладу, самозречення буржуазії від мистецтва. В інтерпретації винахідників цього терміну він означає найдовершеніший ступінь «західного» мистецтва.

Сцена з п'єси Маргеріт Дюра
«Віадуки на Сен-е-Уаз».

бунт проти «традиційних поглядів на світ», зверхність «художника-мислителя» над «абсурдом» сучасної дійсності. Причому розмови про «шизофренію» суспільства «безумної атомної епохи», про безсилля теперішнього покоління людей перед загрозою неминучого знищення світу в творах найкрупніших теоретиків «абсурдизму» (М. Есслін, Р. Кое та ін.) виглядають, звичайно, не як викриття імперіалістичних агресорів, а швидше як спроба перекреслити надії людства на нове життя, надії на перемогу комунізму.

Ці теоретики твердять, ніби «театр абсурду» — найновіша «революційна» художня форма, породжена «авангардною» наукою, філософією, психологією останнього півстоліття. Він нібито виражає «сучасну ситуацію західного людства», являється протиотрутою до жорстокого «нонсенсу життя».

Науково-філософська основа «абсурдизму» — так звана «патафізика», «наука про ніщо», «найвища точка реакцій проти фізичних наук та самого розумового складу, ними породженого». «Патафізика» заперечує закони, встановлені фізикою, твердить, що кожне явище несе в собі свій власний закон. Це наука про окреме, індивідуальне, виключне. В патафізичному всесвіті немає «підлеглості», немає за-

конів ні наукових, ні моральних, ані естетичних.

«Патафізика» — це крайній ступінь «філософської анархії», програма споглядально-іронічного ставлення до речей. Наука і нонсенс, мовляв, рівнозначні на шкалі вічності. Ні, нонсенс навіть цінніший за науковий доказ, бо він «залишає більше свободи людській думці». «Чорний гумор», «філософські клоунади» «абсурдистів» ілюструють той «патафізичний нонсенс», що вчить людину, «народжену, щоб умерти», з байдужою посмішкою чекати на наближення кінця.

«Абсурдизм», твердять його апологети, незрівняно вищий за «соціальний реалізм». Останній, мовляв, змальовує лише поверхове, матеріальне, тимчасове. «Абстрактна драма» у своїх карколомних метафорах переступає межі матеріального світу, відтворює «універсальну реальність», «тотальне» життя людини, єдино важливу сферу «підсвідомого», царину метафізичних контактів.

«Антитеатр» тільки ставить питання, ніколи не даючи на них відповіді, бо хоче довести «непізнавальність світу», одвічну «незрозумілість життя». Саме в цьому вбачають його перевагу над театром «епічним», який, мовляв, замість широких філософських висновків підсуває «агітаційну», «підручникову» мораль.

Пропагандисти суб'єктивно-ідеалістичної естетики «театру абсурду» ведуть підступну наклепницьку війну проти радянського мистецтва. Вони протиставляють «абсурдизм» як поезію інтелектуальної еліти ХХ сторіччя «застарілій» «антихудожній» естетиці «натуралізму», проти якого, мовляв, вже давно бореться все передове мистецтво. І тут же нахабно запевняють, що цей «натуралізм» найбільше по-

ширений зараз у Москві, де його «сильно підтримує теорія соціалістичного реалізму і пам'ять Горького».

Драматургів - «абсурдистів» не можна назвати навіть формалістами. Адже разом з ідеєю вони заперечують і форму. Їх вабить не «формотворчість», а навпаки деструкція, руйнування будь-якої художньої оболонки твору. Вони домагаються свого роду єдності «антиформи» і «антизмісту». Ми вже бачили, що «анти-ідеї» «авангардистів» — це, об'єктивно, ідеї буржуазно-реакційні. Їх «деструктивний» метод, те, що вони самі називають «поверненням до чистих, первісних норм мистецтва» — мусить поглиблювати почуття духовної прострації у глядача, знищувати у нього останні краплини віри в розум, силу, красу людини. «Торговці естетичною отрутою», влучно кинув на адресу «авангардистів» хтось із передових критиків.

Зарубіжні знавці «антитеатру» теоретично виправдовують найвульгарніші прийоми «деструктивної» поезії цієї школи, підносять їх на рівень керівних принципів новітнього західного мистецтва. Ось перед нами, здавалося б, абсолютно безглуздий пасаж з «Лісої спі-

Сцена з п'єси Марселя Ашара
«Тюрлюютю» в театрі «Антуан».

вачки», в якому чергуються такі «репліки» персонажів:

Базар, Бейзбол...
Бізнес, Боснія
Ейу, Ейу, Ейу...
Бсдфж, Амнрк, рстввксз...
До ре мі фа соль сі до...
Пуфф, пуфф, пуфф, пуфф,
пуфф, пуфф...

Та проабсурдистська критика люб'язно роз'яснює, що «мистецтво не обов'язково повинно будити думку». А цей уривок з твору Іонеско, заснований на «пре-лінгвістичних» принципах, самою лише силою звукосполучень викликає, мовляв, у людині реакцію не менш гостру, ніж дотик розпеченої кочерги. Інші «дослідники» вважають «пре-лінгвістичні» вправи іонескіанців за доказ законотвірності «відмирання мови» в атомну епоху, вбачаючи причини цього в остаточній «декомунікації» людей Заходу.

У своєму прагненні довести «епохальну» роль «анти-театру» буржуазні учені, всупереч істині, трактують його як найвищу ступінь багатовікової художньої еволюції. З праць цих авторів здивований читач дізнається, що «абстрактний» театр нашої сучасності мав за прямих попередників не лише Жаррі, Арто, Вітрака, Кафку, Джойса або Камю, але також Шекспіра, Байрона, Томаса Манна, Чехова. Разом з тим, ми дізнаємося, що «театр абсурду» абсолютно вільний. Він не створює «школи». Не зв'язує себе жодними канонами. Це—«ідеально вільне виявлення поетичного духу найпередовіших митців сучасності».

Висновки Ессліна та його колеги: в «атомізованому світі», позбавленому релігії, «театр абсурду» замінив велику античну трагедію. Нині він повертає, мовляв, розгубленому людству віру в міфи, в «космічне чудо», веде людину від мертвої самотності й жалюгідного ав-

томатизму реального буття до «комунікації» з метафізичним всесвітом.

Коментарі, як кажуть, зайві.

Перемагає мистецтво, потрібне народу

Остання «козирна», як вона гадає, теза буржуазної критики: «театр абсурду» — це виключно «мистецтво Заходу». Тут маються на увазі, звичайно, не географічні межі, а пиховите протиставлення «витончено-інтелектуальної», начебто, культури капіталістичного Заходу «примітивній», начебто, культурі соціалістичного Сходу. Слепа й безглузда зухвалість псевдотеоретиків, які приймають за вершини інтелектуальної та естетичної думки давно перейдені прогресивним людством етапи суб'єктивно-ідеалістичної філософії і так званого «мистецтва для мистецтва».

В наш час немає країни в світі, література й мистецтво якої мали б такий високий зміст і таку високу форму, як в Країні Рад. «Прекрасним як пісня надії» назвали передові глядачі Заходу радянський фільм «Оптимістична трагедія», показаний в травні 1963 року на фестивалі в Каннах. Метод соціалістичного реалізму відкриває митцям небачене багатство поетичних манер, жанрів, прийомів і в аналізі глибин людської психіки і в найширших узагальненнях історичних подій, у передбаченні майбутнього.

В «театрі абсурду» нас обурює не властивий йому фантастичний гротеск, не його надто складна театральна умовність і т. п. (світовий театр, десь починаю-

Сцена з п'єси Роже Фердинанда «Симптом Кікота» в театрі «Ну-воте».

чи від Аристофана, охоче вживав подібні засоби), а доведення цього до абстракційності, до дивовижного нонсенсу, до повного руйнування мистецтва. І насамперед загальна спрямованість абсурдизму: мертвотний антигуманізм, фальшиве бунтарство, егоцентрична замкнутість, інерція об'єктивного примирення із світом соціального гноблення. «Прапором войовничої відсталості» назвав «новий театр» відомий діяч французького мистецтва Рене Клер.

Можна тільки дивуватися, що окремі передові критики продовжують говорити про «антибуржуазний» і «антифашистський» напрям творчості Іонеско, не рахуючись ні з останніми творами письменника, написаними після «Носорога», ані з одверто реакційними його заявами. Так твердити — значить якоюсь мірою погоджуватись з проабсурдистськими теоретиками, для яких автор «Лисої співачки» й «Повітряного пішохода», французько-румунський «Анти-Брехт» — це «революціонер у мистецтві», «людина лівих поглядів».

Ми добре розуміємо, що потворні умови капіталістичних країн, реальні «диявольські нісенітниця життя» (Горький) тяжко позначаються на стані суспільної моралі, етики, психології. Що брехня й дезінформація, характерні для пропа-

ганди реакційних ідей на буржуазному Заході, плутають думки багатьох зарубіжних письменників. Але знаємо й те, що чесні літератори і за цих умов уміють знаходити вірні шляхи.

На наших очах відбуваються нові процеси і в таборі «авангардистів». Ми маємо на увазі не якісь зміни в загальній концепції «школи», яка була і досі лишається на позиціях ірраціоналізму та антиреалізму, а вихід з неї окремих письменників.

Вже кілька років тому почався помітний розрив з «авангардизмом» одного з засновників «театру абсурду» Артюра Адамова. Після низки п'єс, написаних в тоні нігілістичного песимізму, або анархічної бравади («Пародія», 1950, «Великий і малий маневр», 1953 і т. д.), Адамов звернувся до п'єс виразного антибуржуазного змісту («Пінгпонг», 1955, «Паоло Паолі», 1957), до злободенних проблем сучасності («Суспільний театр», 1958). Нарешті 1961 р. він написав твір, що став епохою в розвитку французької прогресивної драматургії — п'єсу про Паризьку Комуну «Весна 71». Ця історична трагедія побудована на документальному матеріалі, полемічно загострена проти катів Комуні 1871 р. і тих, хто сьогодні намагається кинути тінь на великий подвиг народу. Численні герої трагедії — учасники Комуні — показані в години боїв, перемог і загибелі, в громадському і в особистому житті, любовно окреслені автором, як люди великого серця — авангард революційного народу. «Весна 71», заборонена у Франції, побачила світло рампі спочатку в Лондоні, Братиславі і тільки в квітні 1963 р. в період великого страйку шахтарів була показана не в Парижі, ні, а в маленькому робітни-

чому містечку поблизу столиці — Сен-Дені — силами місцевого муніципального театру імені Жерара Філіпа. Автор зазнав великої радості миття, визнаного своїм народом. Газета «Юманіте» називає трагедію Адамова зразком справжньої ідейної драматургії, яка змушує народ, згадуючи про минуле, робити висновки для сьогодишньої боротьби. «Весна 71», — пише «Юманіте», — багато дає весні 1963».

1962 р. Адамов написав п'єсу антирасистського змісту «Політика покидьків». Заплановані ним нові драматичні твори: «Пісня про нещасних» і «Свята Європа» мають служити антифашистським і антиімперіалістичним цілям.

Адамов робить велику справу. Як кажуть у Франції, «він проспівав відхідну «авангардизму».

Творчий поступ Адамова на шляху передового, потрібного народу мистецтва можна наочно простежити, порівнявши його драму «Політика покидьків» з показаною в травні 1961 року західноберлінським «Шлосспарк-театр» п'єсою Жене про Алжир — «Екрани». Відомо, що розбійницька війна і фашистський путч в Алжирі викликали у Франції нове, чи не найбільше після Опору піднесення громад-

ського протесту. Ці настрої знайшли своєрідне відображення і в останній п'єсі Жене. Тема п'єси — «Пекло Алжіру». Її жанр — своєрідна спроба «абсурдистської» «епічної драми». В її 17 картинах виступають 94 персонажі (араби, французи, солдати Іноземного легіону, селяни, робітники, повії, плантатори, місіонери, жандарми, судді і т. д.), стосунки між якими могли б розповісти правду про колоніальний терор, страшні злидні арабів, зруйновані села, розстріляних дітей, про безславну смерть багатьох французів на чужій землі, про героїчну боротьбу алжирських партизанів. Могли б... Та автор-«авангардист» чи то не хоче, чи не вміє цього зробити з достатньою виразністю. Дія твору — примхлива, фантастична — знову подана в плані «фарсу-кошмару», завантажена химерними, помноженими на тропічну екзотику «побутовими» деталями, неймовірно грубою еротикою, пишними декоративними та костюмерними ефектами, «дикунським» жаргоном і «первісною» поезією, як її собі уявляє письменник. Після цього дуже мало залишається від антиколоніальної ідеї, п'єса стає незрозумілою, перетворюється на звичайне «абсурдистське» «театральне дійство». Так підійти до найгострішої суспільної теми нашого часу міг тільки драматург, який і досі не хоче правильно зрозуміти громадського покликання театру.

Адамов на своєму новому шляху невпинно шукає нових, більш досконалих засобів драматургічної інтерпретації життя. Одноактна «Політика покидьків» — оригінальний і разом з тим діяльно-впливовий художній твір. Якось колоніальна країна. Судять місцевого фабриканта Джонні Брауна

«Пом-пом-пом» Жака Одібєрті в театрі «Ля Брьюєр».

за убивство негра-робітника Тома Гіннеса. Виступають свідки: чесні, безстрашні або брехливі, залякані властями. Злочинець виправданий на підставі його психічного захворювання. Манія Джонні: всі покидьки світу (недокурки, осколки скла, гнилі недоїдки і негри, ці прокляті негри, яких тут так багато) змовилися, щоб напасти на нього, змусити його проковтнути їх, розірвати йому живіт. Джонні жадає одного: знищувати, вбивати. Ідея твору — хвороба Джонні Брауна — це пошесть божевільного жаху, який охопив всіх колонізаторів перед неминучою відплатою з боку теперішніх рабів — справжніх господарів країни. Стисла, напружена дія, реалістична обстановка, живі, виразно окреслені постаті, проста й переконлива мова допомагають зрозуміти глибоку й досить складну символіку п'єси.

У французькій прогресивній драматургії немає свого Арагона, Куртада, Стіля. В ній не відбиті з силою, на яку виявився здатним роман, ні події руху Опору, ні антиколоніальна тема, ані проблеми класової боротьби в післявоєнній Франції. Значних прогресивних п'єс останніх років — одиниці. Це окремі твори Роже Вайяна, Сартра, Мерля, Шаброля, Сорія, Адамова, Салакру та кількох інших авторів. Нам здається, що в обстановці гучних суперечок між закоснілим традиціоналізмом і «авангардистським» псевдоноваторством, які вирують на поверхні театрального життя країни, соціальна драма ще не знайшла нових і своєрідних жанрових форм. Адамов вбачає їх у тому, щоб, ідучи за Брехтом, «поєднати театр з життям», кризь до-

лю сюжетних героїв розкривати хвилюючі протиріччя суспільної дійсності, продовжувати шукання новаторських, довершених і водночас зрозумілих художніх прийомів, які служили б виховній меті. Але, скажімо, Арман Салакру в своєму «Бульварі Дюран» (1960) — величезній хроніці, яка відтворює відомий процес невинно засудженого в 1910 році ватажка профспілки гаврських докерів, навряд чи приділяв велику увагу питанням форми. За висловом письменника, він посліщав «сплатити свій борг суспільству». Епопеї Салакру можна закинути надмірну розтягненість, слабкість окремих мізансцен, певний схематизм характерів і т. п. Але кожному зрозуміло, що поетичні дефекти «Бульвара Дюран» — роботи відомого майстра психологічно-побутової драми — це не наслідок драматургічної безпорадності, а результат сміливого кроку до нового жанру, ще не засвоєного письменником. І французький демократичний глядач 1961—1963 рр. відплатив автору за провідне гасло його твору — «Мовчати не можна!» широким визнанням.

Отже можна твердити, що соціальна реалістична драма і кількісно і якісно ще не становить сьогодні у Франції мистецького напрямку, який був би здатний повалити обидві реакційні тенденції «бульвару» і «авангарду». Вона сама потребує і нових кадрів, і сформульованої естетики, і свого театру. Однак у країні є сила, яка стає запорукою майбутнього оновлення національного мистецтва. Ця сила — **народна театральна Франція**. Надії прогресивних діячів французького театру звернені тепер до нового демократичного глядача. Цей

глядач — представник трудового люду, який під впливом бурхливих подій сучасності — зростання світового антиімперіалістичного фронту борців за мир, величних досягнень соціалістичних країн, робітничого руху в самій Франції — все частіше заповнює театральні зали, шукаючи там відповіді на пекучі проблеми дійсності. Для цього глядача працює ННТ і численні в сьогоднішній Франції театри провінції. Одним з найпомітніших явищ французького мистецького життя наших днів стала так звана «децентралізація театру», про яку багато пише зараз світова театральна преса. Йдеться про бурхливе розгортання діяльності заснованих після війни і пізніше позбавлених державної підтримки «Драматичних центрів» окремих департаментів. Провінціальні пересувні трупи, складені із сповненої ентузіазмом акторської молоді, керовані талановитими режисерами (найвидатнішим з них є всесвітньвідомий нині Роже Планшон), мужньо перемагаючи всілякі труднощі, обслуговують найширші кола глядачів — робітників, селян, трудової інтелігенції. Ці театри не лише пропонують свій репертуар, але й формують його відповідно до смаків і вимог аудиторії. Саме ця аудиторія створила успіх «Весні 71» і «Бульвару Дюран». Саме вона насамперед зацікавлена в таких спектаклях, як «Дикунка» Катеба Ясіна (театр «Рекам'є», 1962—1963), що став символом нової дружби народів Франції і Алжіру.

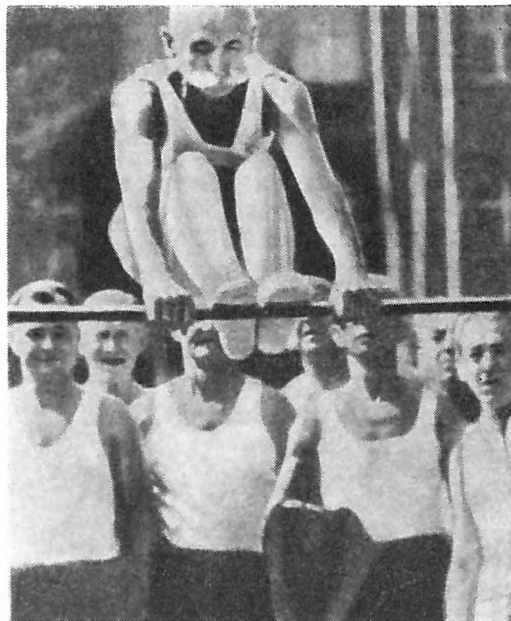
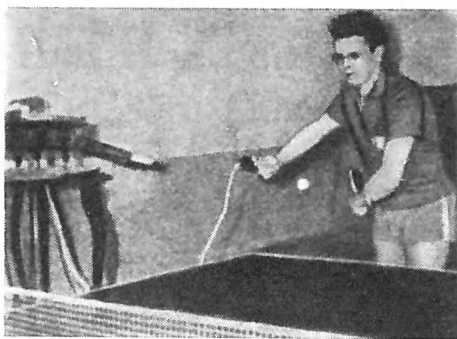
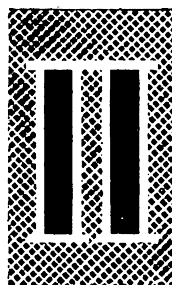
Живий контакт між театром і народом, що встановлюється у Франції, дає право сподіватися й на розвиток нової демократичної реалістичної драматургії.

Пінг-понг для самотніх

Французький конструктор Люсьєн Денне-тьєр створив електронну машину для відбивання целулоїдних м'ячиків у настільному тенісі. Машина здатна робити від 30 до 120 ударів щохвилини. Кількість подач регулюється за допомогою спеціального пристрою самим гравцем.

Молодий конструктор до нестями закоханий в пінг-понг, він заснував у себе в місті Рейнбекурі, на півночі Франції, клуб настільного теніса. Тепер члени цього клубу тренуються з партнерами-машинами.

Спорт робить молодим

Такі вправи на турніку зовсім непогано виконує цей 72-річний спортсмен. Він навіть демонстрував свою майстерність у Лейпцігу під час Німецького гімнастичного свята.

«Я щодня роблю такі вправи і завдяки цьому відчуваю себе зовсім молодим», — каже цей бабьорий дідуган.

Жінка-феномен

Ця жінка, яка зараз вдарить по м'ячу, нещодавно брала участь у змаганнях на першість Шотландії з гольфа і ледве не стала чемпіонкою. Але їй довелося задовольнитися срібною медаллю.

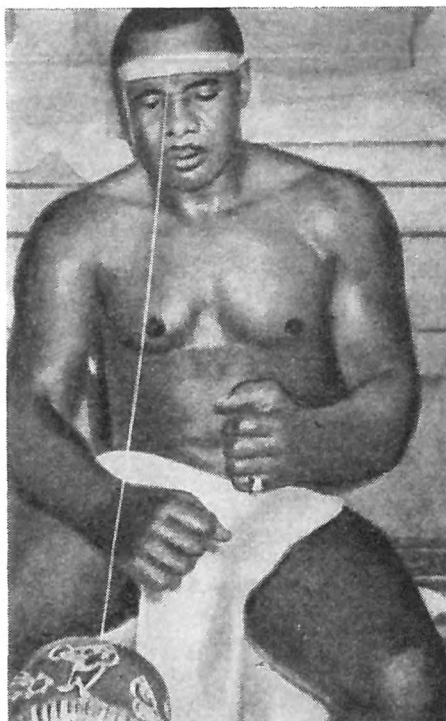
Золоту медаль на таких самих змаганнях вона отримала... 58 років тому, і з того часу незмінно захищає прапор свого спортивного клубу «Ест Лозіан».

Шарлотті Беддоуз, спортсменці з Шотландії, вже минуло 75 років!

Чемпіон париться

Чемпіон світу з важкої ваги серед боксерів-професіоналів, знаменитий Сонні Лістон запевняє — поки що він ще не має гідного суперника. Але свої самовпевнені заяви він підсилює наполегливим тренуванням на рингу, на вільному повітрі та в... парильні, де Лістон зганяє зайву вагу. Не легко бути чемпіоном світу!

Божевільні рекорди

Хатня господарка з Австралії місіс Беріл Боуден встановила новий «світовий рекорд»: вона жбурнула качалку для розкачування тіста на відстань у 34,52 метра.

Команда фінських студентів з Хельсінкі просиділа 36 годин в кріслах, виконавши основну умову: не ворухитися! Отже, є новий світовий рекорд! Янки з університету Міннеаполіс, екс-рекордсмени з цього «виду спорту», в розпачі й готуються тепер випередити своїх суперників.

СПІВЕЦЬ АДРІАТИКИ

Багатовікова ідея слов'янської солідарності знайшла яскравий вираз у творчості видатного дубровницького поета Івана Гундулича (1589—1638).

В історії південного слов'янства Дубровник посідає особливе місце. Коли на Балканах лютували турецькі поневолювачі, тільки Дубровницька республіка, відгороджена масивними мурами фортець, залишалася незалежною. Розташована на березі Адріатичного моря, ця республіка, «вільне місто», «яскрава квітка середньовіччя», одною з перших серед слов'янських країн прийняла ідеї гуманізму й Відродження. Свято виконуючи закон, який надавав притулок усім, хто тікав з турецької неволі, Дубровник рано перетворився на заповідник слов'янської культури. Уже в XV столітті тут створився осередок культурного слов'янського життя, який іноземці називали «балканськими Афінами» чи «перлиною Адріатики».

Дубровницька республіка піднеслася і зміцніла завдяки посередництву в торгівлі між Європою і Азією. Її кораблі розвозили товари по всьому середземноморському басейну. Прибутки від морської торгівлі становили матеріальну базу республіки, на кошти якої громадяни її вчилися в італійських уні-

верситетах. Тогочасна епоха знала небагато прикладів подібного гармонійного розвитку економіки і культури. Економічний розквіт Дубровника був підвалиною культурного піднесення в XV—XVI століттях, а «золотий вік» дубровницької поезії (останні десятиріччя XVI і перші XVII століття) увінчаний творчістю Івана Гундулича, дубровницького патриція, що став співцем єдності слов'ян проти турків, бардом свободи і єдності слов'ян «від берегів Адріатики до північного крижаного моря».

Багато дубровчан залишило свої імена на сторінках літопису Європи. Досить згадати Бенедикта Котрулевича, автора книги «Про досконалого торговця», математика Марина Гетальдича, філософа-матеріаліста Руджера Бошковича, поета Іллю Прієвича та інших діячів доби Відродження.

Життя Гундулича не багате на визначні події. Поет народився в освіченій патриціанській родині, навчався в Дубровнику у знаменитих на свій час учителів Камілі і Палікучі. Займав різні адміністративні посади в республіці. У двадцять років почав перекладати з італійської літературні твори, писати вірші й драми на античні сюжети. Майже все життя провів у рідному Дуб-

ровнику, де й помер у п'ятдесятирічному віці.

Гундулич був людиною неабиякої ерудиції. Діапазон його знань гідний подиву: читаючи його твори, ми відчуваємо в них мотиви «Визволеного Єрусалима» Т. Тассо та епосу Гомера і Вергілія; знаходимо образи, навіяні художником Ієронімом Босхом, і думки, співзвучні думкам Нікколо Маккіавеллі; виявляємо обізнаність його з старовинними слов'янськими хроніками та історичними працями.

З літературної спадщини Гундулича найбільш відомі нам два твори: пасторальна драма «Дубравка», що оспівує в алегоричній формі свободу Дубровницької республіки, і епічна поема «Осман», яку справедливо вважають «енциклопедією» південнослов'янської історії XVII століття.

Поема «Осман», монументальний поетичний твір у двадцяти піснях (дві з них, 14-а і 15-а, відсутні з невідомих причин), оповідає про епопею боротьби «хреста» з «півмісяцем», тобто слов'ян проти турецького поневолення. В основі поеми лежать історичні події, сучасником яких був сам Гундулич: польський похід турецького султана Османа II і Хотинська битва 1621 року. Щасливий для слов'ян кінець цієї битви розвіяв міф про непереможність турків і

вселив у слов'ян віру в неминучу перемогу.

Увагу поета привернула та обставина, що польське війсьсько, яке виступало в Хотинській битві, складалося з представників різних народів, символізуючи тим самим ідею єдності слов'ян у визвольній боротьбі проти турків. Серед учасників битви Гундулич називає поляків, «київські роти», волинців, подолян, білорусів, мазовців, воїнів Смоленська, Полоцька, докладно описує їх зброю та бойові якості воїнів.

Чудовий знавець історії й сучасності, поет відзначив, що в цій битві брали участь і запорозькі козаки під проводом Сагайдачного. Так, в XI пісні «Осман» князь Зборовський, розповідаючи султанському послові Алі-паші про події й розташування слов'янських військ у Хотинській битві, говорить:

А он там — ряди козачі,
Встали силою, — війська.
Їх героїці гарячій
Опір вчинить рать яка?
П'ятдесят їх тисяч всього,
Всі добірні, справу знають.
Жах навіють хоч на кого,
Наче вихор, грім літають.
Сагайдачний там поперед
І гвинтівка жах нагонить.
А на шапці в нього пера,
Як в угорця, весь червоний.¹

Про бойові діла козаків у поемі мовиться не раз, зокрема їхні «молодецькі удари» згадуються в зв'язку з походами на Варну.

На козаків у поемі покладено завдання дійти до Царграда. Королевичу Владиславу пропонують вирушити Сагайдачного походом на турецьку столицю:

З козаками перемогу
Він, начальник їх, здобуде,
Всіх полонячи, дорогу
Прокладе, й в Царграді буде...

Навіть Алі-паша, згадуючи подвиги козаків, змушений виголосити «похвальне слово» їхній доблесті. А в іншому випадку Алі-паша побоюється за себе й свою місію, коли уявляє собі можливість зустріч з козаками:

¹ Тут і далі вірші переклала А. Гармаш.

Злі насकोки їх згадавши,
Він відчув забутий острах...

Зате, діставши від польського воеводи козачий загін для оборони посольства, «щоб у дорозі спокійніше було», паша відчуває, як від нього «відступає страх», бо тепер він під надійним захистом.

Перемогу над турками в Хотинській битві, як це видно з поеми «Осман», здобули не самі польські війська, а об'єднані слов'янські сили. Але поряд з слов'янськими загонами поет називає серед учасників бою франків, німців, пруссаків, лівонців. Як же це узгоджується з світоглядом Гундулича?

Нагадаємо, що в колах дубровницьких патрициїв один час існувало навіть Римом переконання: слов'янам, мовляв, треба звернутися по допомогу до тодішньої Німеччини, Іспанії, Франції. В XVII столітті робилися навіть спроби організувати об'єднану європейську силу для «допомоги» слов'янам в їх боротьбі проти Оттоманської імперії. Діяльність далматинців Франа Бертуччі і Кристофа Тарновського, німецьких генералів Ернста Мансфельда й Адама Шварценберга була спрямована на здійснення цих намірів. Гундулич, який негативно ставився до таких заходів, висловив свої погляди в XI пісні: перед троном Сігізмунда III турецький дипломат виголошує промову, в якій дається оцінка можливій допомозі слов'янам з боку німецького кесаря й короля Іспанії.

Пам'ятай, як царств тих двое
Подали б усе ж підмогу, —
То державу за собою
Втримать ледве б мав ти змогу.
І також війська чужинські
Збережуть хіба поляків?
У нерівних битвах згинуть
Бойові, одважні ляхи.
Чи ж нужна чужим юнакам
Берегти твою державу?
Чи потрібно в битві всякій
За чужу загинуть славу?

Солідаризуючись з іншими дубровницькими поетами, зокрема з Мавро Ветра-

новичем і Ганнібалом Луцичем, Гундулич хотів сказати, що коли б європейські «союзники» прийшли «визволити» слов'ян від турків, то вони подбали б разом і про те, щоб «визволити» й польський престол і посадити на нього свого ставленика.

Таким чином, Гундулич закликав слов'ян розраховувати насамперед на свої сили, на об'єднання слов'янських військ.

Поет знав ціну свободи:

О, свободо дорогая!
Дорогу ціну заплатить
І оцінить, всеблагая,
Хто тебе навіки втратить.

Він знав ціну і мирного життя.

Щастю мирному всі раді,
Мир в достатку потопає,
Королівства він і гради
Живить, множить і тримає...
Справа в мирі та у згоді —
І мала росте-зростає.
В сварках, смуті та незгоді —
І велика загибає.

В окремих рядках «Осман» звучить застереження проти війни:

Чи ж відвагу треба мати
Запалить вогонь? А тільки
Спалахне — не можна знати,
Як гасить і часу скільки.
Бій почати також легко,
Та не знаєш його долі,
Чи кінець його далеко —
Провістий не в нашій волі.

У слов'янських землях Гундулич став відомий значно пізніше: адже головний його твір, «Осман», вперше був опублікований лише в 1826 році, а до того часу він поширювався в списках. Щоправда, в Польщі поему навіть у списках знали давно і тричі перекладали польською мовою. В Росії «Осман» уперше згадується в 1828 році, але ще раніше, 1735 року, В. Тредьяковський читав один з творів Гундулича. Славист Н. Гальковський переклав російською мовою драму «Дубравка» і поему «Осман». Переклад поеми загинув під час блокади Ленінграда, а «Дубравка» збереглася, але ще не опублікована. Твори Гундулича чекають також і свого українського перекладача.

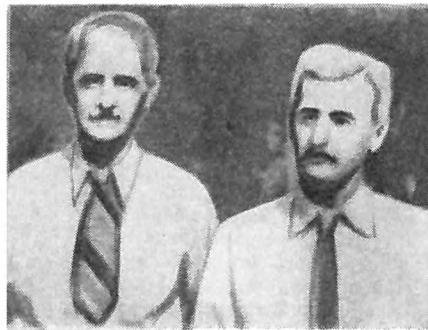
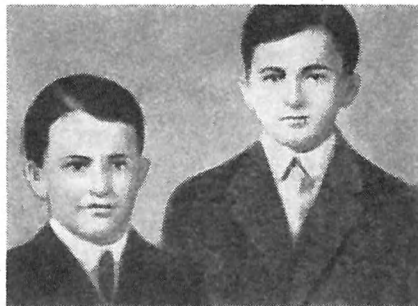
Про брата Білла

В Нью-Йорку нещодавно вийшла книжка «Мій брат Білл: щиросерді спогади», що належить перу Джона Фолкнера, який присвятив свій твір братові Уільяму.

«Для кожного, — пише рецензент «Нью-Йорк таймс бук ревью» — хто цікавиться життям Фолкнера і його творчістю — ця книжка необхідна. Не тому, що вона містить у собі аналіз чи свіжу характеристику романів та оповідань великого письменника, а тому, що в ній можна знайти невідомі досі «джерела», тобто певні подробиці з творчої лабораторії Фолкнера. А передусім читачі знайдуть тут образ людини та її оточення, характеристику атмосфери громадського й політичного життя, в якому створювалася Фолкнерова проза». Твір складається з хронологічних розділів, починаючи з дитинства письменника.

Молодший брат Білла Джон Фолкнер сам був автором двох романів і багатьох оповідань. Він помер незабаром після того, як написав книжку про свого видатного брата.

Джон і Уільям Фолкнери у 1905 і 1950 роках.

АНГЛІЯ

Автор відомого радянським читачам роману «Щасливий Джім» Кінгслі Еміс дав інтерв'ю кореспондентові журналу «Букс енд букмен» Філіпу Гріну. Еміс розповів, що переїжджає жити на острів Майорку у Середземному морі, де він сподівається спокійно закінчити роман «Один гладкий англієць». Герой твору — англійський видавець — приїжджає до Нью-Йорка слідом за дівчиною, яку він покохав. Еміс зазначив, що, хоч дія твору відбуватиметься в Америці, його головна мета — дослідження англійського характеру.

* * *

В програмі підготовки до святкування 400-річчя з дня народження У. Шекспіра поряд з ювілейними виданнями творів великого драматурга вирішено випустити спеціальні пластинки з записами його п'єс у виконанні відомих англійських акторів.

БОЛГАРІЯ

Наприкінці минулого року громадськість країни відзначила 65-річчя з дня народження і 40 років з дня смерті видатного болгарського поета Христо Смирненського. Смирненський належить до плеяди революційних поетів, які з радістю вітали Жовтневу революцію. Свою збірку револю-

Новий твір Вольфганга Йохо

Головним змістом творчості відомого німецького письменника лауреата Державної премії НДР Вольфганга Йохо є зображення творчої інтелігенції, її шляхів до революції, зв'язків з сучасністю. Ця тематика знайшла своє втілення і в останньому творі В. Йохо «Немає милосердя», що вийшов у видавництві «Ауфбау».

...Влітку 1935 року журналіста-початківця Людвіга заарештує гестапо. Людвіг не витримує допитів — першого випробування в житті — й виказує антифашиста Пауля. В образі Людвіга письменник створює портрет слабовольної людини й егоїста, що жонглює прогресивними думками й фразами, але лише доти, доки це не стає небезпеч-

ним. Вже після того, як Людвіг став зрадником, йому пощастило втекти з поліції і навіть виїхати до Швейцарії, де він намагається вже триматись подалі від політики. Але наслідком такого «нейтралізму» стає те, що швейцарська поліція передає Людвіга фашистському урядові. Герой опиняється у концтаборі. І коли гітлерівці розпочали війну, його направляють на фронт, де він «має спокутувати свою провину перед рейхом».

Кінець війни застає Людвіга в англійському полоні, звідки він і повертається на батьківщину, у Східну Німеччину. Спочатку він не без скептицизму придивляється до нової і не дуже зрозумілої для таких, як він, дійсності, потім

проймається раптовим, але короткочасним ентузіазмом. Цей бурхливий вплив енергії навіть допомагає Людвігу написати книгу, в якій він засуджує недавнє минуле своєї країни (не торкаючись, втім, своєї зрадницької діяльності). Але самозакоханість Людвіга заважає йому цілком присвятити себе справжній творчій праці. Життя в демократичній Німеччині здається йому «сірим», «позбавленим поезії». Шукаючи «братньої душі», «повного розуміння складності» своєї особи, він натрапляє на демагога й пройдисвіта Вендінга. А коли Вендінга

звинувачують у зраді, Людвіг кидає всіх своїх рідних, всіх справжніх друзів і тікає до Західної Німеччини. Він не тільки шукає там сховища, а й плекає надію потрапити, нарешті, в суспільство, яке дотримується умов «вільної» творчості. Після того, як Людвіга повністю використано для брудної й наклепницької кампанії проти демократичної Німеччини, редакція одного з центральних боннських органів виштовхує його на брук... Великий успіх нової повісті В. Йохсвідчить про гостру проблематику твору та його високі художні якості.

ційних віршів він назвав «Прийде день».

БРАЗИЛІЯ

В Ріо-де-Жанейро створено товариство імені Томаса Манна, яке очолює професор Амікар Аменкастро. Серед членів-засновників товариства — видатні письменники, актори та інші діячі культури. Метою товариства є зміцнення культурного співробітництва і дружби з Німечкою Демократичною Республікою.

ДАНІЯ

«Копенгаген Ганса Хрістіана Андерсена» — так називається книжка, яка відразу привернула в Данії увагу читачів. Авторами її є літературознавець Гагаузен і художник Крач. Посилаючись на уривки з творів, а також листи і щоденники відомого казкаря, автори здійснюють прогулянку по Копенгагену часів Андерсена.

ІРЛАНДІЯ

В Дубліні відбувся щорічний театральний фестиваль 1963 року. Глядачі, присутні на фестивалі, побачили інсценізацію шести оповідань Джемса Джойса, взятих із збірки «Дублінці», кілька творів сучасних ірландських драматургів, п'єсу Самюеля Беккета «Щасливі дні».

У фестивалі 1963 року на відміну від минулих фестивалів, на жаль, переважали модерністські твори.

ІТАЛІЯ

Навесні 1944 року фашисти вивезли відомі флорентійські колекції творів мистецтва з палаццо Уффіці. Поблизу міста Арно зникла невелика скринька, в якій зберігалися десять мініатюр під назвою «Група Мантенья». Нещодавно Родольфо Сієро — поліцейський чиновник, якому були доручені розшуки викрадених творів мистецтва — знайшов вже восьму з десяти викраде-

Зірка англійського театру

В Лондоні у новоутвореному Національному театрі відбулась прем'єра «Гамлета». В ролі принца Датського дебютував молодий, але вже досить відомий любителям театрального мистецтва актор Пітер О'Тул.

Пітер О'Тул вперше виступив на англійській сцені в брістольському театрі «Олд Вік» в 1955 році) в комедії відомо-

Пітер О'Тул в ролі Гамлета.

го американського драматурга Торнтон Уальдера «Звідниця».

В Брістолі Пітер О'Тул працював аж до 1958 року, виконуючи багато ролей, серед них Альфреда Дулітла в «Пігмаліоні» Шоу, Джіммі Портера в п'єсі Джона Осборна «Озирнись, розгніваний», виступав також і в ролі Гамлета. 1960 року Пітер О'Тул перейшов до Моріального шекспірівського театру у Стретфорд-на-Ейвоні, де грав у «Венеціанському купці», «Приборканні непокірної» та «Троїлі і Крессіді».

Англійська преса одноставно пише про успіх молодого актора.

«Гамлет» О'Тула завжди в центрі спектаклю, він домінує над усім, а скільки разів ми дивились спектаклі «Гамлета», в яких принц Датський був взагалі відсутній! — зазначає рецензент журналу «Плейз енд плейерз» Пітер Робертс.

Пітер О'Тул.

них гітлерівцями мініатюр. Як повідомив Сієро, ще дві мініатюри знаходяться у США.

* * *

«Розум розуму» — назва нового роману письменника Васко Пратоліні, відомого радянському читачеві по роману «Повість про бідних закоханих». Як зазначає критика, Пратоліні хотів у новому творі показати «образ героя нашого часу». Герой цей — молодий флорентійський робітник. Опис передмістя Флоренції, а також портрети матері героя, його дружини та інших персонажів зроблені настільки майстерно, що роман цей можна віднести до найбільших успіхів Васко Пратоліні.

ЛІВІЯ

В бейрутському журналі «Аль Адіб» з'явилося коротке повідомлення про видання лівійським письменником Мохамедом Абд ас Саламом роману «Огрубілі руки».

НІГЕРІЯ

Монду Закара — нігерійський міністр в справах переселення і пошти — під час свого візиту в Каїр викликав подив учених, вільно прочитавши ієрогліфи на стінках саркофага 3000-літньої давності. Закара, який уперше в житті бачив єгипетські ієрогліфи, заявив: «Вони нагадують письмо на племені туарегів, яке користується знаками, дуже схожими на ієрогліфи стародавніх єгиптян. Якби європейці раніше зацікавилися культурою туарегів, то набагато скоріше розшифрували ці ієрогліфи».

НДР

В центральній бібліотеці Веймара зберігаються рукописи й друковані видання, пов'язані з легендарною постаттю доктора Фауста. Це цікаве зібрання весь час поповнюється й налічує зараз близько 20 тисяч творів. Директор бібліотеки Ганс Генніг вирішив видати тритомний опис цієї колекції. Перший том вже готовий до друку. В ньому подано характеристики ку 3300 праць.

Тисячний номер

Наприкінці минулого року вийшов тисячний номер газети «Леттр франсез». Його присвячено всім тим, хто створював газету в тяжкі часи гітлерівської окупації і загинув від рук нацистів, адже перший номер газети з'явився у вересні 1942 р.

Газета одержала багато привітань з нагоди ювілею. Відомі художники — Пікассо, Піньйон, Громер, Еффель та інші — прикрасили ювілейний номер своїми малюнками. В номері надруковані вступ до поеми «Зачарований Ельзою» Луї Арагона, уривки з щоденників 1938—39 рр. Ельзи Тріоле, новела «Тиша» Андре Стіля, уривок з «Пісень люти» Лео Ферре, поема «Дзеркало і тиран» Рафаеля Альберті, спогади І. Ерен-

Пінйон. Малюнок художника Пінйона у ювілейному номері «Леттр франсез».

«Букет Пікассо». Подарунок художника до ювілею газети «Леттр франсез».

бурга про зустріч з Матіссом, а також ряд науково-популярних статей відомих французьких вчених та літературознавців. В номері відкривається також новий розділ газети «Сім днів з живописом».

У своєму привітанні газеті Рафаель Альберті та Марія Тереза Леон підкреслили, що «Леттр франсез» захищає культуру не як «класову привілею, а як надбання, що повинно належати всім людям».

«Щоденники» — не для екрана

Поряд з «Кар'єрою Никодима Дизми» повість польського письменника Мостовича «Щоденники пані Ганки» вважається одним з кращих творів цього плодотворного й обдарованого письменника. Особливої ваги названим творам надавало передусім те, що вони являли собою гостру політичну сатиру. Художня зрілість автора в «Щоденниках» — одному з останніх творів Мостовича — знайшла свій вияв і в складній формі твору: він, власне, являє собою щоденник представниці тих кіл, що вважали себе «вершками» суспільства часів панської Польщі. Отже і для більшості читачів не важко було в тих чи інших персонажах «Щоденників» впізнати досить конкретних історичних осіб, що надало сатирі ще більшої гостроти, а творові —

всіх ознак сміливого памфлету. Якщо позбавити твір його літературної форми, відкинути авторські коментарі — він втрачить найсуттєвіші свої ознаки, свою цінність. Ось чому «Щоденники» належать до тих творів, що дуже важко піддаються екранізації. Тим-то зроблений за цією повістю фільм режисера Ленартовича, який нещодавно вийшов на екрани країни, «за визнанням польської критики, є нагромадженням безбарвних епізодів, в яких діють такі ж безбарвні постаті. Відсутні в фільмі чітка й недовозначна авторська позиція, втрачена його сатирична спрямованість. «Відома артистка Люціна Вінницька робила все, щоб урятувати свою героїню. Актори допомогли фільмові, але... не врятували його», — коментує польська преса.

Куба очима Артюра Адамова

Відомий французький драматург Артур Адамов після повернення з Куби виступив у пресі із своїми враженнями про життя на острові Свободи.

«Я зустрівся на Кубі, — пише Адамов, — із старим знайомим Алехо Карпентьером, який очолює тепер Національне видавництво, познайомився з багатьма молодими письменниками. Я не міг весь час позбутися почуття, що бачу народ, вирваний з-під влади ночі.

Кубинці багато дискутують з питань літератури. Вони гаряче обговорюють роман Л. Толстого «Війна і мир», який читають, я б сказав, масово. Чому це я підкреслюю? Тому, що ще три-чотири роки тому на Кубі було дуже мало таких людей, які взагалі вміли б читати, а рік боротьби з неписьменністю приніс небачені успіхи.

Мене запросили на концерт народно-го ансамблю. Признаюсь, я не дуже люблю фольклор і тому пішов без особли-

вого ентузіазму. Але те, що я побачив, мене вразило. Кубинський фольклор не обмежується лише мальовничими ефектами, він розповідає зрозумілою мовою про минуле і сучасне. Перед глядачами оживають ритуальні танці, завезені ще з африканського континенту, потім період іспанської колонізації, повстання рабів і безземельних селян і нарешті сьогоднішній день.

Багато на Кубі говорять про школи народного мистецтва. В одній з них я побував. Це школа-місто, де навчається понад півтори тисячі чоловік. Школа розташована в гірській місцевості, де раніше вчилися багаті американці і їх кубинські підлабузники. Виходячи з школи я змішався з натовпом людей, людей з чарівними обличчями — білими, чорними, кавовими, молодими, старими, це були обличчя людей, у яких політична свідомість органічно поєднується з природженою поетичністю».

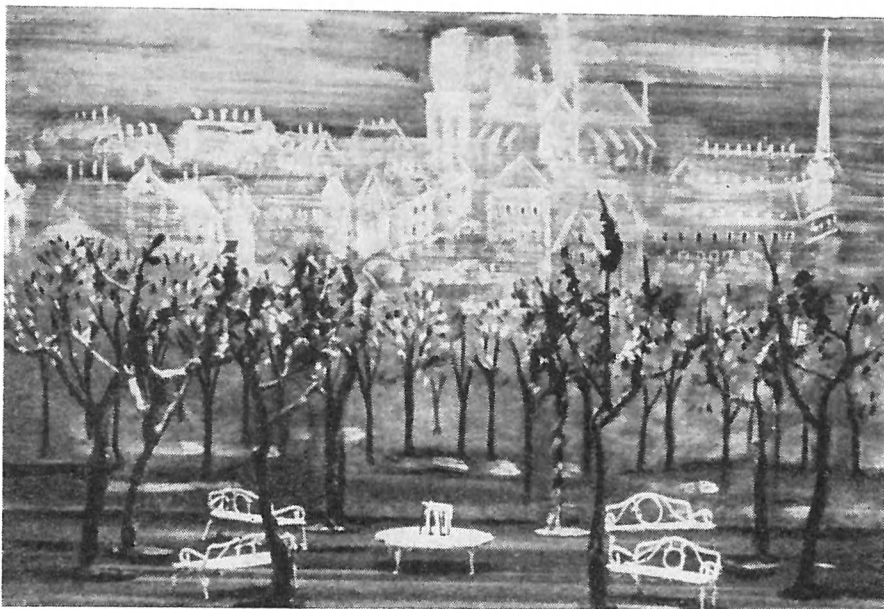
Новини «Метрополітен опера»

Нью-Йоркський театр «Метрополітен опера» відкрив зимовий сезон 1963—64 рр. новою постановкою опери Джузеппе Верді «Аїда». Режисер спектаклю Натаніель Мерріл, диригент — Георг Солті, партію Аїди виконує Бріжіт Нільсон.

Опера Жюль Массне «Манон» востаннє йшла на сцені «Метрополітен опера» в

1959 році. В цьому сезоні театр відновив постановку, запросивши для виконання заголовної партії відому співачку Анну Моффо. Цей спектакль поставлено в режисурі Гюнтера Реннерта, диригент — Томас Шіпперс.

Наступною прем'єрою, яка відбудеться навесні, буде ще одна опера Верді — «Фальстаф».

Декорації до опери Массне «Манон» на сцені нью-Йоркського театру «Метрополітен опера».

РУМУНІЯ

Музей Національного мистецтва Румунської Народної Республіки створив у 1952 році спеціальну майстерню по реставрації картин.

Протягом десяти років в майстерні було реставровано близько 2500 творів мистецтва. Серед них — полотна Тіціана, Рубенса, Ван-Дейка, Рембрандта, Тінторетто, Кранаха, Кора, Жеріко та інші.

США

Американський тижневик «Вар'єте» підрахував, що кожного року в світі відбувається більше ста кінофестивалів, крім фестивалів телевізійних фільмів. Якщо перелічити всі міста, де проходили кіносвята, — утвориться величезний список.

* * *

Вийшов друком роман Ерскіна Колдуелла «Остання ніч літа». Герой його Брунс Інгрехем — безвольна, слабка людина. Він увійшов у ділові кола свого міста, завдяки багатству дружини, нервової й ревнивої жінки. Як і всі інші твори письменника, «Остання ніч літа» — роман глибоко психологічний.

* * *

«Кетч 22» — перший твір молодого американського письменника Джозефа Геллера — одразу став у США літературною сенсацією.

«Кетч 22» — це сатирична повість про американських льотчиків, які під час другої світової війни живуть на одному з середземноморських островів. Головна увага автора зосереджена не на описі воєнних подій, а на відтворенні внутрішнього світу героїв.

УГОРЩИНА

Тут видано словник, який має допомогти бібліотекарям, що не знають іноземних мов, скласти каталоги зарубіжних книжок. Значно полегшує цю справу словник спеціальних термінів і система індексів, які подаються 20 мовами.

ФІНЛЯНДІЯ

Композитор Ігор Стравінський одержав тут премію «Сібеліус 1963», найвищу оцінку, яку може дістати в Фінляндії музикант.

ФРАНЦІЯ

Перший роман Хорхе Семпрона «Велика подорож» одержав літературну премію «Формантор». Герой твору розповідає про подорож з Комп'єна до Бухенвальда ста двадцяти майбутніх в'язнів концентраційного табору. Описи самої подорожі чергуються з епізодами з життя героя в таборі та після визволення. Є в романі і образ німецького антифашиста, який тікає до маки, і картини тюремного життя, страти радянської людини в таборі смерті.

Дізнавшись про закінчення війни, герой думає: «Цю подорож закінчено, я повертаюсь... Кінець табору це кінець нацизму, отже це кінець франкізму, це ясно...».

* * *

Згідно з даними ЮНЕСКО (анкетою охоплено 75 країн), французьким автором, якого найбільше перекладають на інші мови, й досі залишається Жюль Верн. Наступні «місця» за Жюлем Верном відповідно посідають Жорж Сіменон, Бальзак і Сартр.

* * *

Третій міжнародний конгрес латиністів відбувся недавно в Страсбургу. В ньому взяли участь понад 300 філософів і філологів з 23 країн.

Промовці підкреслювали необхідність використання латині як засобу для встановлення наукових контактів.

Робочою мовою на конгресі була латина.

* * *

Газета «Леттр франсез», оцінюючи третю паризьку дворічну виставку мистецтва, вважає її «безумовно динамічною й менш одноманітною», в порівнянні з попередньою. Одна з причин цього — збільшення числа експонатів завдяки участі Радянського Союзу та африканських республік.

Рік Моравія

Як уже повідомлялося, минулий рік в італійському кіно називають «роком Моравія», бо протягом нього було знято три фільми за творами Альберто Моравія: «Нудьгою», найновішою книжкою письменника, «Байдужими» — романом, який для Моравія означав повний розрив з міщанською провінційною і фашизованою культурою Італії, «Презирством» — книжкою, відомою радянському читачу. В усіх цих творах А. Мо-

Борис Карлофф у фільмі «Три обличчя страху».

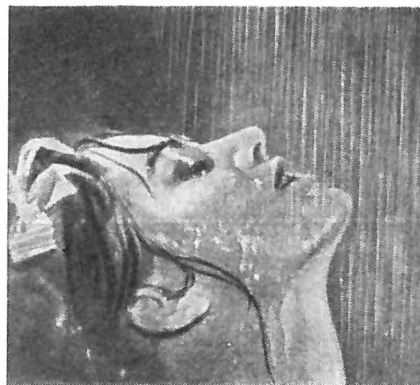
равія багато напружено психологічних і трагічних ситуацій.

У фільмах цих, поряд з відомими італійськими акторами, беруть участь і кіномитці інших країн. Варто при цьому звернути увагу, що італійська кінематографія дуже прихильно ставиться до участі в ній іноземних акторів, не раз в Італії поверталися на екрани згаслі

Американський актор Джордж Сандерс в італійському фільмі «Інтрига».

зірки Голлівуду. Це стосується Полетт Годар у фільмі «Байдужі» і Бетті Девіс (фільм «Нудьга»), остання лише кілька місяців тому вмістила в одній з кіногазет Голлівуду оголошення, що шукає роботу. Відомий актор Джордж Сандерс з'явився знову в одній з головних ролей у фільмі «Інтрига», а 76-річний Борис Карлофф грає зараз у фільмі «Три обличчя страху». Навіть класик німецького кіно Фріц Ланг почав зніматися в італійському фільмі.

Катрін Спаак виконує головну роль у фільмі «Нудьга».

Ювілей музею

Минуло 140 років з дня заснування Товариства вітчизняного музею в Чехії, перетвореного згодом на Празький Національний музей.

В другій половині минулого століття група прогресивних діячів чеської культури утворила з закритого аристокра-

тичного товариства інститут, який став справжнім науковим центром культури та історії чеського народу. Налагодивши видання періодики, цей інститут сприяв піднесенню освіти серед населення. Селяни, студенти, ремісники й учителі збагачували своїми знахідками колекції

музею, створюючи справжній пам'ятник національної культури.

До 1935 року музеєм керувало приватне наукове товариство, після чого його було передано земському управлінню. В 1948 році, за пропозицією академіка Зденека Неедлого, музей був націоналізований.

Зараз музей має двадцять філіалів і в його центральному приміщенні в Празі — в тридцяти шести залах — зосереджено вісімнадцять мільйонів експонатів. Його колекція мінералів, наприклад, є однією з найбільших в Європі. Колекція монет нараховує 300 тисяч експонатів. Музичні експонати зібрані в окремому палаці з 25 залами, де зберігається 80 тисяч рукописів та друкова-

них матеріалів і понад дві тисячі музичних інструментів.

Бібліотека музею нараховує 1 200 000 томів книжок. Кількість відвідувачів на рік сягає за півмільйона.

Музей підтримує зв'язки з численними інститутами в усіх країнах світу.

Загалом в Чехословаччині нараховується близько чотирьохсот музеїв, і деякі з них є унікальними в Європі. Так, наприклад, в місті Бенешов-на-Плоучниці є музей мистецтва Далекого Сходу. В Празі міститься і єврейський музей, єдиний такого роду в світі.

Зараз у місті Кладно створюється музей, який буде присвячений боротьбі чеського робітничого класу.

Варна, 1963

Чудове приморське місто Варна втрає центром фестивалю болгарських фільмів. Відкрився фестиваль кінотвором «Смерті нема» режисерів Ірини Акташевої та Христо Піскова. Було показано також новий болгарський пригодницький фільм «Капітан». Про великий інтерес глядачів до творів болгарської кінематографії свідчить хоча б той факт, що протягом фестивалю сеанси конкурсних та позаконкурсних фільмів відвідали понад 120 тисяч чоловік. Дискусії, що супроводили демонстрацію фільмів, свідчили про зростання вимогливості гляда-

чів. Саме цим, мабуть, пояснюється той факт, що жоден з художніх фільмів не був відзначений вищою нагородою фестивалю — «Золотою Трояндою». Останню присуджено документальному фільмові «Свято надій» режисера Христо Ганева. Загальне схвалення викликало рішення журі відзначити першою нагородою за виконання жіночої ролі Невену Коканову (роль Ірини у кінофільмі «Тютюн») і чоловічої — Георгія Георгієва (віконавець головної ролі у відомому радянським глядачам фільмі «Золотий зуб»).

Біографія Лорки

Двадцять сім років минуло відтоді, як загинув Лорка, один з найвидатніших іспанських поетів, але тільки тепер з'явилася його повна біографія.

Для автора книжки «Гарсія Лорка. Ілюстрована біографія» Хосе Луїса Кано — Лорка не просто поет, а й як для більшості людей його покоління, майже легендарний національний бард. Ця шана надає книжці особливого забарвлення. Автор день за днем ніби відтворює

життя великого поета, особливо останній — трагічний його період. Кано не задовольняється уточненням дат та подій, а намагається дати вірне відбиття духовного стану поета, його почуттів та думок, змальовує життя Лорки на фоні літературного життя епохи. Все це — включаючи і велику кількість фотодокументів, уміщених в книзі, — робить біографію Лорки надбанням сучасної критичної літератури.

Бельгійські короткометражки

В Брюсселі стали традиційними періодичні перегляди представниками преси короткометражних документальних фільмів.

На останньому з таких сеансів демонструвалось чотири фільми.

«Єдина людина» Патріка Леду — фільм про війну та рух Опору. У фільмі показано не тільки життя окупованої Бельгії, глядачі бачать картини знущання гітлерівців з польських жінок, голодну дітвору варшавського гетто. Фільм суворо засуджує фашизм.

«Скульптура» Фредеріка Гейльфуса вводить нас в творчу лабораторію художника, в процес перетворення безформних кусків каменя, дерева, мармуру, металу на чудові скульптури.

«Неділя» Едмона Бернара — поетичний фільм про бельгійську природу.

Перші два з перелічених фільмів удостоєні премій на фестивалі документальних фільмів.

Бельгійське кіно, на думку рецензента газети «Магазін», має справді до-свідчених документалістів.

* * *

Газета «Франс нувель» повідомляє, що у видавництва «Едітер Франсе реюні» вийшов новий роман французького письменника — комуніста П'єра Гамарра «Пиренейська рапсодія», присвячений громадянській війні в Іспанії.

* * *

Відомий французький кіноактор Жан Габен знімається в ролі інспектора Мегре у фільмі Жіля Гранжье «Мегре бачить кров», поставленого за романом Сіменона «Мегре, Лонго та гангстери». Це фільм сповнений комедійних ситуацій. Роль жертви і водночас співучасниці злочину виконує артистка Франсуаза Фабіан. Музику до фільму написали Франсіс Лемарк та Мішель Легран.

Ф Р Н

Німецький кінорежисер Бернард Віккі написав сценарій за п'єсою швейцарського драматурга Ф. Дюрренматта «Візит старої дами». Фільм, зйомки якого незабаром розпочнуться, називається «Помста дами».

Головні ролі виконуватимуть Інгрід Бергман і Антоні Куїн.

ЮГОСЛАВІЯ

Драматичні події землетрусу в м. Скопле будуть сюжетом нового югославського фільму. Режисер його — Велько Булаїч, відомий радянському глядачеві по фільму «Козара», нагородженому на III Міжнародному фестивалі в Москві.

ЯПОНІЯ

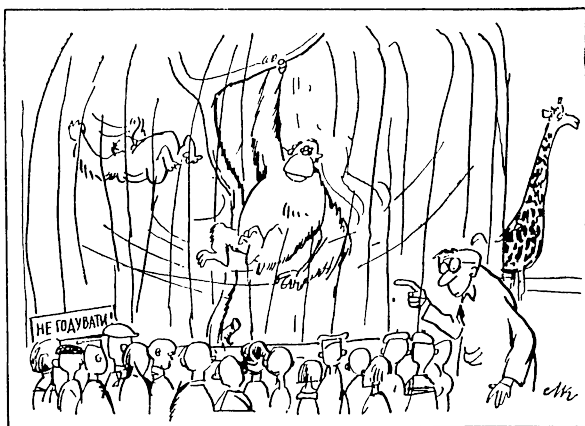
Японські кінематографісти знімають фільм «Чорне сонце», про дружбу двох юнаків — японця і негра. Роль негра виконуватиме американський актор Чіко Роланд.

— І як ви тут один витримуете? За цілий рік жодних зборів...

— Запізналися з квітами, бабусю, я вже замовив їй рому!

Урок гімнастики.

ТАЛАНТ ІДЕ В АТАКУ

Ця ідея визріла у голові Криштофа Плотинки в суботу. Він вирішив стати письменником, творіння якого вщерть заповнять життєдайною вологою висохле річище чеської літератури. У віллі, зарослій плющем, він продиктує секретарці свій безсмертний твір. Лауреати Нобелівської премії, вчені, промисловці, піонери, космонавти і кінозірки закидають його телеграмами, благодяючи короткої аудієнції.

Криштоф Плотинка дуже жалкував, що не зможе задовольнити їхні бажання. Відповідальність перед власним талантом не дозволить йому марнувати дорогоцінний час.

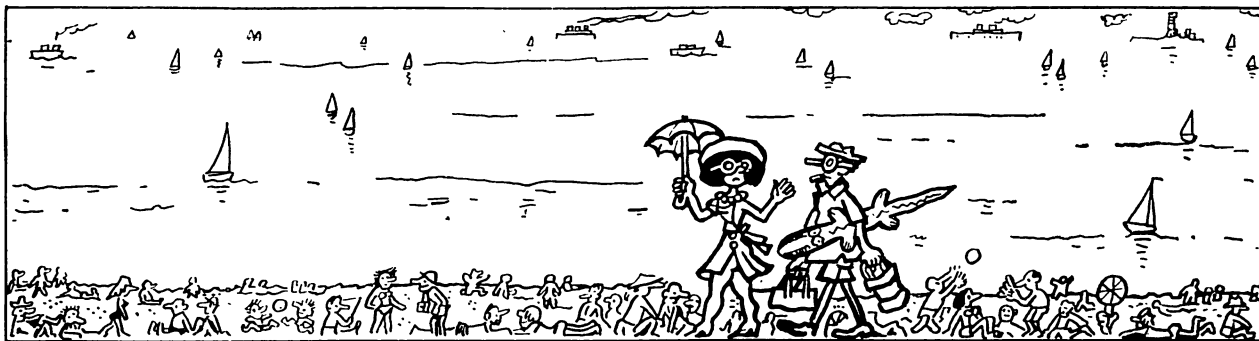
Заплющивши очі, він побачив мускулястих засмаглих робітників, які з грубо обтесаних плит складали йому надгробок на вишеградському горбі Славін, відчував дотик білих випещених рук академіків, що піднімали останки його тіла на артилерійський лафет...

Захопившись цими думками, він ледве не прослухав лагідний голос двірничихи, що нагадувала йому про плату за відкривання дверей в пізній нічний час. Бідолашна жінка, вона навіть не підозрює, з ким говорить! Правда, сьогодні в нього немає зайвих грошей. Та це довго не триватиме, скоро до його кишень рікою потечуть тисячні гонорари з «Младого свету», «Дикобраза», «Нью-Йорк Геральд трибюн».

Криштоф Плотинка обережно поклав на долоню вражої баби старанно відлічені 50 гелерів і гордо, немов на крилах, попрямував до своєї квартири.

Кілька днів, нікуди не виходячи з дому, він з надзвичайною самовідданістю писав свій перший твір.

Це було оповідання, що розкривало духовний світ одного барабанщика, який після танців проводить додому агронома Данушу. На заболоченій після квітневих дощів дорозі

— Гм, а я думала, що море значно більше...

закохану пару зустрічає здичавілий бугай. Барабанщик цілих двадцять сторінок вагається, кого захищати: себе, дівчину чи дорогоцінний музичний інструмент? Після двадцяти сторінок вагання бугаєві урвався терпець, але герой оповідання уже вирішив. Він жертвує барабаном і разом з дівчиною їде до міста, де немає заболочених вулиць і підступних тварин. Та барабанщик-інтелектуал і тут не знаходить спокою. Агроном Дануша досить легко переконується в його індивідуалізмі і перед самим весіллям тікає, виправдовуючи свій вчинок тим, що, хоч у місті й добре, але на селі, у нас на селі, де вранішня роса щедро поїть кооперативні лани, жити незрівнянно краще, ніж тут.

Розправившись з оповіданням, Криштоф Плотинка відчув необхідність виявити свою безмежну майстерність у поезії. Вважаючи зайвим морочити голову пошуками нового сюжету, він вирішив покласти на вірші своє оповідання. Адже важко було знайти реальніші й типовіші переживання за ті, які володіли барабанщиком та дівчиною-агрономом.

Сам Плотинка ні разу в своєму житті не зрозумів жодного поетичного твору, а тому доклав чимало зусиль, щоб і його поема була якомога менш дохідлива. За тиждень довжелезна поема з'явилась на світ божий. Автор особливо цінував у ній першу строфу, вважаючи її сміливим виявом свого іскристого інтелекту.

Об бугая барабана пробить
Жалько було молодому Бартошу,
Краще вже дома він буде любить
Передову агрономшу!

З тихою насолодою уявляв він відчай знайомого редактора, котрому подав поему з вимогою надрукувати її обов'язково на папері з зеленим відтінком. Ознайомившись з поемою, цей славний муж гірко переконається у власній нездатності створити що-

небудь подібне. Проте Криштоф Плотинка сподівався, що нещасний редактор не застрелиться. Навіщо? Адже в літературі потрібні й майстри другого гатунку.

Сам Плотинка вирішив не відпочивати на лаврах і почав ретельно вивчати гонорарні тарифи, намагаючись таким способом ще глибше проникнути в таємниці літературної творчості. Нетерпляче чекав він листоношу з вітальним листом від редактора і солідним авансом.

За два тижні Криштоф Плотинка неабияк здивувався, одержавши від послужливого листоноші величезний пакунок. Здивування Плотинки переросло в жах, коли в пакунку він знайшов листа від редактора, поему і замацаний рукопис оповідання.

Негідник-редактор звертав увагу Криштофа Плотинки на можливість застосування сил у інших галузях людської діяльності. Сердечними словами змальовував він безмежні перспективи молодих композиторів і фізиків-атомників. В кінці листа він висловлював надію, що Криштоф Плотинка надовго залишить літературну ниву, і в цьому починанні побажав йому великих успіхів.

Такий поворот подій збив з пантелику Криштофа Плотинку. Вілла, заросла плющем, раптом здалася йому незмірно тісною, просто мікроскопічною.

Однак, Плотинка швидко опам'ятався. В лаконічних виразах листа він ясно побачив брудну змову другорядних літераторів, які намагаються зіпхнути його з творчого шляху, бо бояться в майбутньому схилитись перед таким величезним талантом.

Та ті люди погано знають його! Якщо він уже вирішив присвятити себе мистецтву, то ніякі підлі інтриги не зіб'ють Плотинку з обраного шляху. І сповнений рішучістю Криштоф Плотинка знову сховався за перо!

МАРТУС ДІКОВИЧ

ПЕРЕВІРКА КВИТКІВ

— Пред'явіть, будь ласка, квитки!
Я механічно засунув руку в кишеню і витяг квиток.

— Так-так... гм... — уїдливо прозвучало наді мною. — Не могли б ви, громадянине, ласкаво повідомити, куди зволите їхати?

— До замку, — стримано відповів я.

— Гм, — сказав ревізор, — можливо за-раз ви і справді їдете до замку. Хіба я маю право не вірити вам? Але той квиток, що ви дали мені, — з лондонського метро.

— Уклінно прошу вибачення, — промимрив я. — Я колекціонер і щойно був у свого приятеля, з яким мінявся квитками. Цей я дістав за Йокогаму.

— Поздоровляю. Але я прошу у вас квиток празького трамваю.

— О, не сумніваюсь. Ага, ось і він!

— Шкода, але й це не те!

— Як не те?

— Ви показуєте мені квиток до нью-йоркського лабіринту. На жаль, це теж не трамвай.

— Ваша правда. Пробачте, але я дуже хвилююсь. Може, цей?

— Це вже хоч Центральна Європа. Катер на озері Балатон.

Я нервово рився в кишенях. Публіка почала звертати на мене увагу.

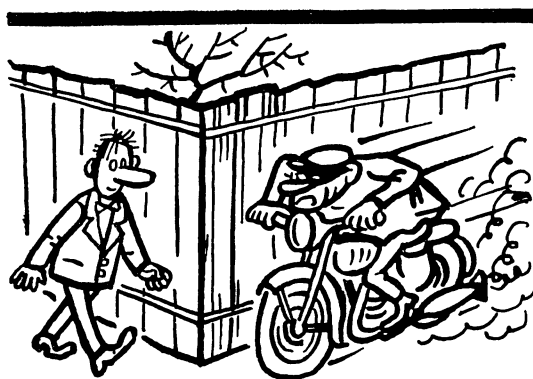
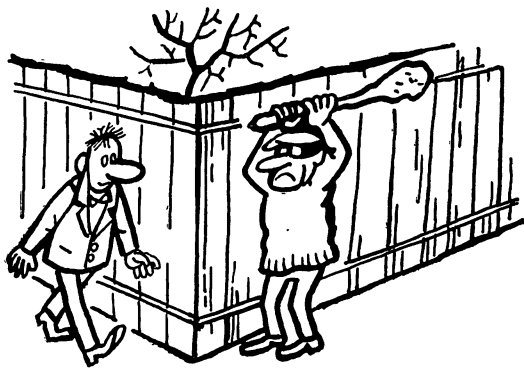
— І де він може бути, цей клятий квиток? Адже я його купував! Бачите — тут їх повна кишеня!

Ревізор взяв у руки квитки і очима знавця почав розглядати їх.

— Так, погляньмо, що тут є. Венеціанська гондола, квиток на корабель до Нової Зеландії, омнібус у Манчестері, московське метро, трамвай у Вроцлаві, канатна дорога на Кіліманджаро і арена для боротьби в Трієсті. Може, маєте під рукою ще якийсь цікавий екземпляр?

— Більш немає. Але я купував квиток!

— Я особисто в цьому не сумніваюсь, громадянине. У вас порядне обличчя, і я вважаю вас дуже симпатичним. Але все-таки, мушу констатувати, що їдете ви без

Людина за рогом — колись і тепер.

квитка і тим самим порушуєте правила проїзду празьким транспортом.

— Я куплю новий!

— Само собою зрозуміло, громадянине. Без квитка їздити не можна. Але зверх того я мушу вас оштрафувати мінімум на 30 крон. Та й то з великої симпатії до вас, як я вже сказав.

— Тридцять крон?!

— Так написано в інструкції, — суворо підтвердив ревізор.

— Ніколи! — заволав я. — Краще я пошукаю в кишенях, ритимусь аж до останньої зупинки! Десь та мусить бути цей квиток!

Нарешті, я виявив його за стрічкою капелюха і переможно подав ревізорові.

Той кивнув головою.

— Я знав про нього з самого початку, — сумно промовив він, — але сподівався, що примушу вас під загрозою штрафу проміняти мені той квиток на Кіліманджаро. Я б дав вам за нього вхідний до токійської чайної. Тепер всьому кінець!

І зі сльозами на очах відійшов перевіряти квитки у інших пасажирів.

З чеської переклав В. ЛЮБЧЕНКО

РОМАН М. СТЕЛЬМАХА УГОРСЬКОЮ МОВОЮ

Mihajlo Sztyelmah, *Az ember vére drága*,
Budapest, 1962.

Будапештське видавництво імені Кошута випустило в світ роман Михайла Стельмаха «Кров людська — не водиця». Про переклад цієї книги мені й хотілось би поділитися своїми думками. Це тим більш актуально, що в Угорщині готуються до видання й інші частини трилогії М. Стельмаха — його романи «Хліб і сіль» та «Велика рідня».

Книгу «Кров людська — не водиця» відтворила угорською мовою відома перекладачка поезії й прози Жужа Раб. Її переклад є вдалою і вдумливою роботою, свідчить про широкі можливості і творчий діапазон невтомної ентузіастки нелегкої справи товмача художньої літератури. Перекладачка, безперечно, підійшла до свого завдання не як сліпий букваліст-копіювач тексту, а як майстер і творець, котрому випало освоїти засобами угорської мови роман українського письменника, не спотворивши його змісту, самотності, художньої краси.

Жужа Раб дбайливо донесла до читача ідейне багатство роману, його життєстверджуючий пафос. Вона глибоко зрозуміла кожний образ твору, місце кожного героя,

що діє в епоху великих соціальних зрушень. У мовній інтерпретації перекладачки не загубилася позиція автора, не отупилися гострі кути, не змістилася точка зору письменника, який дивиться на українське село років революції і громадянської війни з висоти сьогодення, бачачи непримиренне зіткнення двох ворожих світів, стверджуючи переможену силу марксистсько-ленінських ідей, нового суспільного ладу.

Багато попрацювала перекладачка над збереженням художніх особливостей роману, його стилю, барвистості і соковитості мови. Звичайно, тут не міг не дати себе взнаки той прикрий факт, що Жужа Раб перекладала не з українського оригіналу, а з авторизованого російського перекладу, здійсненого Вл. Россельсом і випущеного у Москві видавництвом «Советский писатель» у 1959 р. І все ж, наскільки це було можливо, Жужа Раб досягла чималих успіхів і перемог у «мовному двобої», спромоглася передати не тільки ідейно-тематичну спрямованість роману, але й майстерність письменника, коштовні перли-самоцвіти його художнього стилю, задушевний ліризм і поетичну схвилюваність розповіді, драматизм ситуацій і рельєфність індивідуалізованих людських характерів.

Відомо, що М. Стельмах щедро черпає з глибинних джерел народної мови. Його роман «Кров людська — не водиця» пересипаний народними прислів'ями і приказками, ідіоматичними висловами. Майстерно виписані пейзажі, а особливо картини побуту подільського села можна було передати, лише мобілізувавши відповідні ресурси угорської лексики. І перекладачка провела цю «мобілізацію», вона підбрала угорські відповідники навіть для таких атрибутів українського побуту, як «світлиця, призьба», добре переклала й вирази «жінки-тонкослівки», «веремія закрутиться», «хляки потечуть» і багато-багато інших. Не спасувала Жужа Раб і перед таким реченням: «З городу, підтикавшись, ідуть межею тітка Докія...» Вона не побоялася перекласти слово «підтикавшись» за допомогою вислову, що складається аж із чотирьох угорських слів. Про винахідливість письменниці говорить те, що для діалектизму «бульба» (у розумінні «картопля») вона підбрала не літературне

«burgonya», а теж обласне «koloprér». У свій спосіб переклала вона й неперекладну українську паляницю. А проте в цьому випадку, мабуть, краще було б не перекладати, а запозичити слово і дати пояснюючу зноску. Не поталанило також нашому сільському перелазові. Він переданий описово, але неточно: «прорубані в огорожі дверці». Помилково сприйняті перекладачкою й деякі інші слова. Так, українські поняття дровіття, купиння, берестовий кряж, садба, бита дорога відповідно передані по-угорськи як: купа дров, гущина, вербовий кряж, царство, терниста дорога. Перекрученням є і переклад «частушки» як «глумливого вірша». Не розуміла перекладачка термін «сибірка», що означає захворювання людей і тварин, у реченні: «Але хижі осіння муха занесла сибірку і... коника довелося забити». У неї вийшло, нібито муха вкусила якогось «сибірського коника».

Твердими горішками для кожного перекладача є фразеологізми, що зустрічаються в перекладі. Це той пробний камінь, об який розбиваються найневинніші ілюзії букваліста про правомірність т. зв. дослівного перекладу. Всякий механічний підхід до фразеологічного звороту призводить до нісенітниць, до утворення групи слів без бажаного, а часто взагалі без будь-якого значення.

Таких «горішків» багато можна знайти і в романі «Кров людська — не водиця». До них належить уже передача самої назви твору. Угорською мовою вона звучить так: «Кров людини дорога». Ясно, що цій назві бракує ідіоматичності, свіжості, народно-поетичного та емоційного забарвлення, так органічно притаманних Стельмаховому заголовкові роману.

Іноді влучний вираз підмінється в перекладі книжним, прямолінійним, описовим, безбарвним. Якщо у М. Стельмаха читаємо: «коли час візьме вас у шенкеля», а в перекладі цьому реченню відповідає «коли час вас примусить», то оригінал тут явно збіднено. Так само спрощені, обезбарвлені вирази М. Стельмаха: «А наше діло теляче («на нас чекають набагато наївніші завдання»), «всяка власть мужику на погибель» («всяка

власть тільки визискує мужика»), «обоє крапля в краплю пішли в матір» («обоє пішли в матір»), «ніде не лялечки» («він не бачив нікого»).

Треба сказати, що коріння цих спрощень сягає здебільшого в російський переклад роману, що сумлінність, з якою Жужа Раб поставилася до перекладуваного тексту, підвела її, забезпечила повторення неточностей і помилок, допущених колись Вл. Россельсом. Звідси беруться і нічим не вмотивовані пропуски окремих речень, а то й цілих абзаців, що трапляються в угорському виданні твору М. Стельмаха.

Переклад з перекладу спричинився до ще одної вади — неправильного написання українських власних назв. Ідучи за російською вимовою, Жужа Раб пом'якшує деякі приголосні там, де в українській мові вони звучать твердо. Так, прізвище автора роману «Кров людська — не водиця» подається через м'яке «т» (Sztyel-mah), хоч його з таким же успі-

хом можна написати і вимовляти по-угорськи за фонетичним принципом, максимально наближаючись до української вимови (Sztelmah). З цим же пом'якшенням приголосних пишуться в рецензованій книзі прізвища (Нечуйвітер, Денісенко, Катерина, Данило замість Нечуйвітер, Денисенко, Катерина, Данило). Як перекручення українських імен Семен і Петрик сприймається їх написання згідно з російською вимовою (Семйон, Пйотрик).

Нарешті, кілька слів про вірші й пісні, вплетені в тканину Стельмахового роману. Приємне враження справляє переклад уривку з балади Т. Г. Шевченка «Тополя». Добре звучать угорською мовою рядки або строфи з пісень «Ой що ж то за шум», «Гуси, гуси, гусенята», «Ой, найму собі цимбали» та інших.

Вихід у світ роману М. Стельмаха «Кров людська — не водиця» угорською мовою — факт радісний і знаменний.

м. Ужгород. **Ю. ШКРОБИНЕЦЬ**

НАЙВИЩИЙ БОГ — ЛЮДИНА

Еміль Сіссе, Ассіату — вересень, переклад з французької Є. Дроб'язка. Київ, Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1963.

Цей роман перш за все приваблює тим, що від першої й до останньої сторінки він овіяний подихом і пафосом буйної, всепереможної молодості.

Тут усе молоде. І свобода, яку самовіддано виборює на далекій африканській землі мужній гвінейський народ. І молодь, яка безстрашно стала в перші ряди борців за нове, щасливе та вільне життя, — молодь, з-поміж якої найяскравіше вимальовано постаті головних героїв твору — дев'ятнадцятирічної Ассіату Ба і кількома роками старшого від неї Марселя Бангури. І сам автор твору — Еміль Сіссе. І вся література, яка, власне, ще тільки зароджується в цьому оновлюванім краю.

Як уже видно з назви роману, його події розвиваються протягом

одного місяця. Але який то місяць! Вересень 1958 року навіки-вічні залишиться в історії гвінейського

народу одною з його найвеличніших дат. Бо то ж тоді вирішувалася його доля: виходити на дорогу до нового світлого життя чи й надалі скітні в мороці безпросвітнього рабства.

Складна обстановка створилася в Гвінеї того пам'ятного для неї вересня. І завдяки Емілю Сіссе ми потрапляємо буквально в центр бурхливого виру, стаємо свідками тієї боротьби, що розгорнулася тоді навколо питання — бути чи не бути Гвінеї вільній, незалежній, щасливій.

Немовби разом з Ассіату і Бангурою ми подорожуємо з Дакару до Бамако, де зібралася молодь з цілого континенту, щоб продемонструвати свою волю до визволення всієї Африки від колоніального ярма. Вдодовж усієї дороги, на кожній зупинці екепресу, який віз делегатів молодіжного фестивалю, відбувалися стихійні мітинги учасників національно-визвольного руху, що нестримною лавиною прокотилися по всій країні. А вже в самому Бамако почуття людей, які над усе прагнуть свободи й незалежності, виявилися з найповнішою силою. Окрім Ассіату і Бангури в другій частині роману значне місце приділено також їхнім славним соратникам, зокрема Тьємоко, а також літньому ідейному наставникові революційно-настрєних молодих патріотів, якого вони шанобливо назвали «патріархом».

Запалена бурхливим розвитком подій, молодь виявляє активність не лише своєю безпосередньою участю в них, але й тим, як вона формує та висловлює свої передові, зумовлені новою епохою революційні ідеї, як пропагує їх та поширює. В роздумах молоді та й старших її друзів виразно відчувається відгомін самого життя, вплив могутнього вчення марксизму-ленізму, досвід інших народів, які поперед Гвінеї приступили до будівництва нового життя. І все це справляє особливо сильне враження, особливо переконує також тому, що передано в романі не сухо, не абияк, а озорене сяйвом самобутньої східної мудрості, наснажене багатством і свіжістю, живих, безпосередніх, щирих почуттів.

Спробуймо вслухатись у слова

героїв твору, і ми відчуємо за ними весь народ, який піднявся на боротьбу, щоб перемогти, щоб раз і назавжди покласти край своєму безправ'ю, щоб прилучитися до сім'ї вільних народів та перепинити вороття старому.

Ось «патріарх» повчає юних борців:

«Ми хочемо бути вільними, бо один вільний сильніший за десятьох, в яких сковані руки!»

До глибини сердець молодих патріотів доходять і такі його слова, що викривають ворожу суть самолюбства й таврують самолюбців, які своєю поведінкою завдають великої шкоди національно-визвольному рухові:

«...не можна любити водночас інтерес приватний і інтерес суспільний, рабство і волю, війну і мир! Щось одне ми завжди любимо більше від другого, причому на шкоду цьому другому. Отже той, хто любить тільки себе, той зневажає ближнього. Любов до себе прагне завжди загарбати все тільки для себе — і нічого не лишити для інших. Така любов прагне зневажати інших, силоміць поневолити їх і зігнути. Той, хто любить тільки себе, — той егоїст, буржуа, імперіаліст і фашист!».

І ще один із численних його роздумів:

«...коли 28 вересня Африка, вірна сама собі, вірна священній клятві проголосує за свою незалежність, вона примусить прийняти її в коло перших держав світу, вона матиме право брати участь у перетворенні світу, у революційних подіях, у прогресі людства. Коли ж, навпаки, Африка схилить голову, то це свідчитиме не про могутність наших ворогів, а про недостатність нашої волі до розкріпачення».

Такі повчання, падаючи на спраглий ґрунт, проростають буйними сходами. В свою чергу, можна вже і з уст молоді почути слова, породжені нездоланною силою життя, боротьби, пробудженої ними думки.

«Ми всі з однієї країни. Хіба Африка не є однією країною?» — говорить син Гвінеї Бангура синові Сенегалу, водієві таксі, коли той висловлює непевність, чи його, як представника іншої країни зрозу-

міє Бангура. Певна річ, сенегалець легко порозумівся з гвінейцем і в саму душу запало йому таке твердження, почуте від щирого друга:

«Усі люди — найвищі боги, бо вони самі творять богів, яких з доброї волі роблять своїми владиками; люди — найвищі боги, бо невгамовно змінюють землю, все світ — наяву і в мріях»...

Чи дивно, що знайомство з Бангурою, спілкування з його однодумцями достоту змінило й світогляд Ассіату. Дівчина була дочкою колишнього гвінейського вождя, зростала в розкошах, не знала нестатків і дуже сумувала за минулим після того, як було скасоване вождівство і їй довелося спуститись до низів. Так було доти, аж поки вона не зустрілася з борцями за нову Африку. Лише тоді збагнула Ассіату, в чому полягає справжнє щастя. Вона про це прямо й говорить Бангурі, якого гаряче покохала:

«Зустрівшись з тобою, Бангуро, я почала пізнавати себе, пізнавати людей, світ. Це вперше я перемогла себе, і все життя буду вдячна тобі за це... Бути з вами, у вашому товаристві — це єдине, що полегшить мої страждання, мій гріх... Перед цими прекрасними днями я мобілізую усі свої сили, щоб бути такою, як ти. Відтепер моя любов до тебе зіллється з любов'ю до визволення народних мас. Та тільки чи простить народ, що я тиранова дочка?»...

Марсель Бангура усвідомив на все життя, що «свобода сама не дається», що «її видирають з гидких рук гнобителя, борючись щодня, щохвилини, з нездоланною впертістю». Цей закон боротьби і життя він передавав своїм друзям. Його від Бангури сприйняла і Ассіату. Саме тому вона й заприсяглася «патріархові», що, повернувшись додому, приєднається до борців за свободу, порве з своїм минулим, викрине рідного дядька, який бере участь у змові проти народу:

«Я воюватиму відкрито! — сказала рішуче Ассіату. — Я волю загинути на полі честі, у полум'ї народного бою, аніж спокійнісінько «жити» в родинному оточенні, де всі жадібні, продажні, підступні!».

Юна патріотка додержала слова: повернувшись на батьківщину, вона відважно стала до лав борців за визволення рідного краю. Дівчина знала, що на неї чатує смертельна небезпека, але ніщо її не зупинило. В переддень історичного 28 вересня вона загинула від рук контрреволюціонерів. Загинула в боротьбі, як і поклялася. За-

гинула, запаливши подвигом своїм тисячі ровесників і ровесниць.

Образ Ассіату, випсаний з великою любов'ю, є чи не найвдалішим у романі. І доводиться тільки пошкодувати, що чомусь не знайшли свого відображення останні кроки славної дочки гвінейського народу. Про її смерть повідомляють наприкінці книги лише скупі телеграфні рядки.

Еміль Сіссе, очевидно, прагнув

залишитись вірним своїй манері—бути гранично небагатослівним. Проте він виявився тут вже надто лаконічним. Адже і остання сторінка славного життя його героїні, безперечно, повідала б читачам багато повчального й достойно завершила б цей глибоко правдивий, хвилюючий твір.

Б. БУРКАТОВ

КАЛЕНДАР КОТ ВСЕСВІТУ

У ВЛАСНУ ПАСТКУ. Протягом майже шести років Дональду Маккінсі — старому аферистові й фальшивомонетчику з Глостера (Англія) вдавалося підробляти банкноти англійських фунтів стерлінгів і обмінювати їх у крамницях і навіть банках. Одного дня Маккінсі зайшов до банку, щоб узяти з свого рахунку певну суму грошей, і раптом побачив, що касир видає йому банкноти... Його власного виготовлення! «Але ж це фальшиві гроші!» — вигукнув аферист. Черговий полісмен одразу ж зацікавився як банкнотами, так і доморослим експертом, і незабаром Маккінсі опинився за ґратами.

ОБСЛУГОВУВАННЯ НА ВИСОКОМУ РІВНІ. У деяких американських зоопарках тепер відвідувачів не примушують довго стояти біля кліток з левами, тиграми та іншими хижаками, чекаючи, поки ці звірі вразять людей своїм диким ричанням. Біля кожної клітки встановлено спеціальний автомат і досить вкинути в нього монету, як пролунає справжнє гарчання звіра, записане на магнітофонну стрічку.

ПОДОРОЖ В МИНУЛЕ. У Сполучених Штатах одна туристична фірма вигадала нову прибуткову справу. Вона оплачує своїм клієнтам, що досягли 60 років, подорож по всіх тих місцях земної кулі, де вони перебували з дня народження до 14 років. Ті, хто бажають скористатися цим, повинні платити фірмі щорічні внески. Особи, яким ще не минуло 20 років, сплачують щороку 10 доларів. Із збільшенням віку сума внесків відповідно зростає. Отже, ще один бізнес!

ЄДИНИЙ ЗАСІБ. Південноафриканський учений доктор Скайф твердить, що мурашки належать до найжівучіших створінь на світі. Скайф занурював їх у воду на кілька годин — і вони стійко витримували це випробування. Потім він надавав їх радіоактивному опромінюванню потужністю в 5000 рентгенів, що становить абсолютно смертельну дозу для всіх інших живих істот. Але й після цього жодна мурашка не здохла, а у потомства не виявлено ніяких слідів дегенерації. Після багатьох експериментів учений знайшов єдиний засіб, спроможний убити мурашку. Цим засобом є... дамські парфуми «Поруч з тобою».

ЗОЛОТЕ ТАНГО. Аргентинське танго виявилось найприбутковішим танцем на світі. Композитори й автори текстів отримують в Аргентині величезні гонорари, які надходять з багатьох країн світу. Прибутки з цього «невидимого» експорту досягають 200 мільйонів песо на рік.